

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İlk kez! İsrail Arşivleri ve Dönemin Tanıkları ile...

Türkiye-İsrail

Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine

OFRA BENGIO

Yayın No: 48

Siyaset: 2

Tarih / İnceleme

Türkiye-İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine
Ofra Bengio

Orijinal İsmi

The Turkish-Israeli Relationship

(Changing ties of Middle Eastern Outsiders), 2004 Palgrave Macmillan

© Özgün adı "The Turkish-Israeli Relationship (Changing ties of Middle Eastern Outsiders)" olan kitabın orijinal baskısı 2004 yılında Palgrave / Macmillan yayınevinde yapıldı. Türkiye'deki tüm yayın hakları Akçalı Ajans anlaşmalı olarak Erguvan Yayınevi'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Yönetmeni

Sernur Yassıkaya

Çeviri

Filiz Kaynak Dışkaya

Kapak Tasarım

Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni

Adem Şenel

Baskı Cilt

Vesta Ofset (0212 445 72 52)

Birinci Baskı

Mart 2009

Kültür Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 0108-34-009870

ISBN: 978-975-6335-59-8

İlk kez! İsrail Arşivleri ve Dönemin Tanıkları ile...

Türkiye-İsrail

Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine

OFRA BENGIO

Çeviri: Filiz Kaynak Dışkaya

Ankara Caddesi Ünal Han No. 49/5

34112 Cağaloğlu-İstanbul

Tel-Faks: 0212 527 07 14

erguvaniletisim@yahoo.com

www.erguvanyayinevi.com

Ofra BENGİÖ

3 Mayıs 1952 yılında Halep-Suriye’de doğdu. Daha sonra ailesiyle birlikte Türkiye üzerinden Türkiye’nin yardımıyla İsrail’e geçti. Doktorasını 1994 yılında Tel Aviv Üniversitesinde yapan Profesör Bengio, halen Tel Aviv Üniversitesi Orta Doğu Tarihi Bölümü Moşe Dayan Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları Merkezinde Baş Uzman olarak çalışmaktadır. Uzmanlık alanları; Çağdaş Orta Doğu Tarihi, Modern-Çağdaş Irak Siyaseti ve Arap Dili olan Profesör Bengio’nun başlıca yayınları ve katkıda bulunduğu eserler sırasıyla şunlardır:

Irak’ta Kürt Ayaklanması (1989, İbranice) Saddam Körfez Krizini Konuşuyor: Bir Belge Derlemesi (1991); Saddam’ın Sözü (1998); Ebu Nuvas’ın Aşk ve Şarap Şiirleri (1999, İbranice); Türkiye-İsrail İlişkileri: Ortadoğu’nun Dışlananlarının Değişken İlişkileri (2004); Arap Dünyasında Azınlıklar ve Devlet (Editör, Gabriël Ben-Dorla birlikte); Ortadoğu’da Kadınlar: Gelenek ve Değişimin Arasında (1999, İbranice) ve birçok yayınlanmış makale...

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
Önsöz	13
Giriş	17
1. 1991 Körfez Savaşı Depremi sonrası	23
2. Geçmiş bir Gelecek –Çevre İttifakı	59
3. 1990’lı Yıllardaki Yakınlaşma: Nedenler ve Oyuncular	111
4. Yakınlaşmanın Yapı Taşları	153
5. Etkiler ve Tepkiler	187
Sonuç: Yeni Bir Bölgesel Düzen mi?	243
Son Söz	253
Notlar ve Kaynakçada Kullanılan Kısaltmalar Listesi	265
Notlar	267

*Sevgili annem ve babam,
Adina ve Avraham Bassoul anısına*

Sunuş

Erguvan Yayınevi olarak, Türk okuyucusuna, Profesör Ofra Bengio'nun "The Turkish-Israeli Relationship (Changing ties of Middle Eastern Outsiders)" ismiyle ingilizce olarak yayınlanmış kitabını, Türkiye-İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine başlığıyla Türkçe'ye kazandırmaktan mutluluk duyuyoruz. Bu kitabın hikayesi aslında birkaç yıl öncesine dayanmaktadır. 2004 yılında, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde, Türkiye-İsrail ilişkileri ile ilgili yüksek lisans tezimin danışmanlığını da yürütmüş olan hocam Prof. Dr. Gencer Özcan'ın masasında elinizdeki kitabın İngilizce versiyonunu görmem, bugüne kadar sürececek hikayenin de başlangıcını oluşturmuştur. Bu vesileyle Erguvan Yayınevi olarak kitabın yayınında bize desteğini, yardımlarını esirgememiş olan, bizi cesaretlendiren, teşvik eden Prof. Dr. Gencer Özcan'a teşekkür etmek isteriz.

Kitaba ilk göz attığımda, kitabın üslubu ve rahat okunabilme biçimi beni kendisine çekmişti. Kitabı derinlemesine okuma sürecine girdiğimde önce bir şaşkınlık yaşadım sonrasında ise bu şaşkınlığımı bir hayranlık biçimine dönüşmüştü. Türkiye-İsrail ilişkilerini bir nakış gibi işleyen ve iki ülke arasındaki gel-gitlerin tarihi derinliğini yormayan bir ayrıntıyla ve üstelik dönemin İsrail tarafına ait arşiv belgelerinin katkısı ve ilk elden tanıklarına başvurularak yazılan kitabın bu özelliği söz konusu ikili ilişki ile ilgili yazılmış veya yayınlanmış diğer eserlerden kendisini ayıran en önemli özelliktir. Gönül isterdi ki Türkiye

tarafına ait arşiv belgeleri de açılrsa ve dönemin tanıkları da dile gelse böylece Türkiye-İsrail ilişkilerinin üstündeki sır perdesi de kalksa. Bu gizlilik sürdüğü müddetçe, Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde oluşturulan gizemli ve puslu havanın kalkması da mümkün olmayacak. Esasen, yukarıda belirttiğimiz durum iki ülkenin mevcut ilişkiye yaklaşımının mikro bir örneğini de göstermektedir. İşte, elinizdeki kitap, Türkiye ile İsrail üzerindeki “kutsal” engeli kaldırarak, onu ete ve kemiğe büründürüyor. Bir anlamda “hayalet ittifak” olarak adlandırabileceğimiz 1950’li ve 1960’lı yıllardaki süreç ile 1990 sonrası iki ülke arasında kimi yanları hala bir sır olsa da açık olarak –stratejik ortaklık derecesinde- yürütülen ilişkiler bütünüünün de bu ete kemiğe bürünmenin bir yönünü oluşturmaktadır.

Bengio’nun kitabı iki ciltlik bir eserin birinci bölümü olarak da düşünülebilir. Bengio, biraz da elinde olmayan sebeplerden de ötürü, İsrail tarafından objektife bakarak iki ülke arasındaki ikircikli ilişkinin bir fotoğrafını çekmektedir. İkinci cildin ne zaman çıkacağı ise henüz meçhul. Sanırız ki Türkiye’nin geçmişiyle yüzleşmelerinden birisi de çıkacak bu ikinci cilt olacaktır. Bunun için Türkiye’nin objektife bakmaya cesaret göstermesi gerekiyor. Son yıllarda bu cesaretin ve özgüvenin –biraz olsun- geliştiğini sevinçle görmekteyiz.

Bengio’nun Türkiye’de ilk kez yayınlanan kitabı, dış ilişkilerinde ayrıntılar ve bilinmeyenler ile bir anlamda iki ülke arasındaki diplomasi oyununa dikkat çekerek, dış politikanın oluşturulmasında ve ikili ilişkilerin kurulmasında okuyucuyu “mutfak” bölümüne davet ediyor. Birbirinden ilginç anekdotlar ve ayrıntıları ile Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin bir med-cezir benzeri gel-gitleri içermesine rağmen oldukça derin bir ilişki bütününe sahip olduğunu da, Soğuk Savaş sonrası ilişkinin değişen doğasını da göz önüne sermektedir. Bu noktada sayın Bengio’ya, Türkçe baskıya özel olarak kaleme aldığı ve “**Davos Süreci**” de

dahil olmak üzere, iki ülke arasındaki son gelişmeleri yorumladığı **“Son Söz”** için de teşekkürü borç biliriz.

Erguvan yayınevi. ülkemiz okuyucusuna elinizdeki kitabı kazandırarak, Türkiye’nin siyasal tarihine önemli bir katkıda bulunduğuna inanmaktadır. İlginç olan nokta, Türkiye’nin son derece gizli ve bilinmeyen bir tarihine ışık tutan söz konusu kitabın, dış ülkelerde Türkiye ile ilgili her türlü yayına oldukça duyarlı olduğunu örnekleriyle gördüğümüz, Türk yayın dünyasının ilgisini çekmemiş olmasıdır. Bu da bizim açımızdan dikkati çeken diğer bir husustur. Erguvan, elinizdeki kitabı yayınlarak, ideolojik kaygılardan uzak sadece bilgilendirmeye odaklı yayıncılık anlayışının devam edeceğini de taahhüt etmektedir. İnanıyoruz ki, kitabı okuduğunuzda öğrendikleriniz karşısında şaşkınlığa uğrayacak ve Profesör Bengio’nun kitabı kütüphaneleriniz demirbaşlarından birisi olacaktır.

Bu arada kitabı, İngilizce’den Türkçe’ye akıcı bir üslûpla tercüme eden Filiz Kaynak Dışkaya Hanımefendi’ye de şükranlarımızı arz eder, sizlere de iyi okumalar dileriz.

Fatih, 02 Mart 2009
Sernur Yassıkaya
Erguvan Yayınevi

Önsöz

Bu kitabı yazma düşüncesi, 1996 yılında Michigan, Ann Arbor'da, İsrail'den benim ve İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi'nden Prof. Gencer Özcan'ın da aralarında bulunduğu tüm dünyadan çok sayıda araştırmacının katıldığı uluslararası bir seminer esnasında doğdu. Bu, tam da Türkiye ve İsrail'in stratejik ortaklığının şekillendiği bir döneme denk geldi. Bazı düşünceler çevresinde dolaştıktan sonra, bu ortaklığın epey derine inen köklerini ele alan ortak bir projede karar kıldık. O andan itibaren, aralıksız süren fikir, bilgi ve araştırma materyalinin değiş tokuşu, konuya ilişkin ortak kaleme alınan pek çok makaleyle sonuçlandı. Tüm bu yardımlaşma ve işbirliğinden yararlanmayı sürdürürken, bu konuda ikimiz de kendi kitaplarımızı yazmaya karar verdiğimiz bir noktada buluştuk. Beyin fırtınası maratonlarımızın sağladığı entelektüel zenginleşme bir yana, teşekkürü borç bildiğim Gencer, eşi Hatice ve kızı İdil'le aramızda kurulan kalıcı dostluk, beni her şeyden çok memnun etmiştir. Deprem vurgunu İstanbul'da, Özcan ailesiyle geçirdiğim o uzun gece, aileyle olan bağlarımı daha da güçlendirmiştir.

Bu kitap, farklı zaman noktalarında Müslüman Osmanlı/ Türk ve Musevi-İsraili, iki kültür, toplum ve ulusun temasları hakkındadır. Bu temasların hemen hepsi olumludur ve çatışma halindeki Ortadoğu'da bunun bir eşi daha yoktur. Bu ilişkilerin

öyküsünü anlatırken, çok çeşitli Türk, İsrail ve Arap kaynakların yanı sıra Türk-İsrail bağlarını şekillendirmede aktif rol oynayan kişilerle yaptığım kapsamlı görüşmelerden de yararlandım. 1950 ve 1960'lı yılları kapsayan dönem için İsrail diplomatik arşivlerini de geniş ölçüde kullandım. Ne yazık ki, koştur Türkçe belgelere ulaşamadım, İngiliz ve Amerikan arşiv kaynakları da pek tatmin edici değildi. Bu nedenle, Türkçe arşivler açılana dek ilişkilerin öyküsü eksik kalacak.

Bu kitabı yazma uğraşı, benim için de çok özel bir deneyime dönüştü. Türk-İsrail ilişkilerinin derinlerdeki katmanlarını ortaya çıkarırken kendi ailemin öyküsünün de Musevilerin ve Türklerin geniş ölçekli tarihiyle ne denli uyuştuğunu gördüm. Bu kitabın ithaf edildiği, sevgiyle andığım annem ve babam, Adina ve Avraham Bassoul, Osmanlı topraklarında Halep şehri yakınlarında doğmuşlardı. Onlar da, 1492 yılında İspanya'dan sürüldükten sonra Osmanlı İmparatorluğuna sığınan pek çok Musevi ile aynı kaderi paylaşanlardandı. Musevilerin imparatorluğa ayak basışının beş yüzüncü yılı anısına 1992 yılında Türkiye'de düzenlenen törenler bu özel ilişkinin sürekliliğine işaret etmektedir. Bu yıllar içinde, Suriye ve yeni İsrail Devleti arasında çatışma başlaması ve Suriyeli Musevi cemaatini Suriye yönetimlerinin tüm isteklerine teminat olarak kullanması üzerine Türkiye, benim ailem de dahil pek çok Musevi'nin, İsrail'e geçebilmek için kullandıkları bir gizli kaçış hattı haline geldi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye ve Suriye arasında gerilen ilişkilerin yanı sıra Suriye ve İsrail arasındaki çatışma Türk-İsrail stratejik ortaklığının zamanla daha güçlenmesini sağlamıştır. Türkiye'nin, bir gün, Müslüman devletlere bir model oluşturma rolünü oynayacağını ve hatta İsrail ve Müslüman Arap ülkeler arasında bir barış köprüsü haline geleceğini ummak çok mu iyimser bir bakış açısı acaba?

Bana roman yazmanın bireysel bir çaba olduğu öğretil-di, oysa, pek çok kişi ve kurumun destek, teşvik ve işbirliğini gerektiren tarihsel bir araştırma için aynı durum söz konusu değil. Üstelik, destek veren pek çok kişi ve kurum olduğu için çok şanslıydım. Mesleki evim Moshe Dayan Merkezi bana tüm imkanlarını sundu. Merkezin eski idarecisi Martin Kramer bilinmeyen yollarda ilerleyebilmem için beni yüreklendirdi, şimdiki idarecisi Asher Susser de yolun sonuna ulaşmamı sağladı. Aryeh Shmuelewitz taslak metnin tümüne yapıcı eleştiriler getirmenin yanı sıra Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğuna ilişkin yoğun bilgi ve anlayışından beni mahrum etmedi. Bruce Maddy-Weitzman kitabın yazım ve araştırmasına ilişkin çeşitli aşamalarda bana eşlik etti ve eserin son haline yaptığı katkıya paha biçilemez. Kendisinin yardımı olmasa kitap gün ışığına çıkamayabilirdi. Dayan Merkezinin öteki üyeleri Roslyn Loon, AryehEzra, Lydia Gareh, Elena Lesnick, Ilana Greenberg, Amira Margalith, Liat Kozma ve Ayelet Baruch kitabın tamamlanmasında pek çok açıdan katkı sağladı. Merkezin Belgelendirme Biriminin başında bulunan Haim Gal'in yanı sıra kütüphane çalışanları Marion Gliksberg ve Dorit Polat da yardımlarını ek-sik etmediler. Hepsine sabırları ve dostane yardımları için çok teşekkür ederim.

Kitabın araştırma ve yazımına maddi destek, Moshe Dayan Merkezi'nin Süleyman Demirel Programı, Bar-Ilan Üniversitesi'nin Begin-Sadat Stratejik Çalışmalar Merkezi ve Hebrew Üniversitesi'nin Leonard Davis Uluslararası İlişkiler Enstitüsü tarafından sağlandı. İstanbul'da bulunan Yıldız Teknik Üniversitesi araştırmamın çeşitli aşamalarında beni ağırladı ve çalışanlarının dostane yaklaşımı da kendimi evimde hissetmemi sağladı. İsrail Devlet Arşiv'inin çalışanları da son derece yardımcıydı. Görüşme yaptığım ve çoğunun adı gizli kalması

gereken Türk ve İsrailli kişilere de zaman ayırdıkları ve anlayış gösterdikleri için teşekkür ederim. Kitabın hazırlanmasının son aşamalarında, adları gizli iki okuyucudan gelen dikkate değer önerilerin yanı sıra Virginia Myers'in kullanılan dile ilişkin düzenlemelerinden yararlandım. David Pervin ve Palgrave ekibi de metni yayına hazırlamada çok büyük katkı sağladı. Son olarak belirtmeliyim ki, eşim Shmuel ve oğullarım Lavi ve Adi, fikir, gözlem ve anlayışlı tutumlarıyla bu hummalı faaliyette aktif olarak yer almanın yanı sıra başka bir ülkenin halkı, dili ve kültürünü daha yakından tanıma serüveninde bana katıldı.

Giriş

Türkiye’de 1960 Mayıs’ında gerçekleşen hükümet darbesinin hemen sonrasında İsraili bir diplomat, İsrail’le ilişkilerin gidişatı konusunda bilgi almak amacıyla, Ankara’da yeni hükümetin başındaki Orgeneral Cemal Gürsel’e yaklaşır. Orgeneral, kendisini açık sözlü bir biçimde yanıtlar: “Araplarla iyi ilişkiler kurma arzusu içinde olduğumuzu bilmenizi isteriz,” der ve ekler, “içinde bulunduğumuz durum, çevresinde pek çok erkeğin kuryaptığı bir kadına aşık olan bir erkeğinkine benziyor. Kadına olan aşkımlı ilan edersem, bunun (kadına), çevresindeki diğer erkekleri sınırlandırmekten başka bir yararı olmayacak.” Bu benzetme pek doğru değildir, çünkü İsrail, çevresindeki Arap ülkelerin kur yapması şöyle dursun, düpedüz aforoz edilmiştir. Yine de, bu ilişkiler üçgeninin, kökten değişime uğradığı, İsrail devletinin kurulduğu 1948’den 1990’lı yılların ilk yarısına dek süren ve defalarca şekillenen kırk yılını gözler önüne sermek faydalı olacaktır.

Bu kitabın odağında, geçmiş yarım yüzyıldaki Türk-İsrail ilişkisinin öyküsü bulunmaktadır. Gölgede başlayan ve giderek önemini yitiren bu ilişki 1990’lı yıllarda tüm hatlarıyla yeniden gün ışığına çıkarak Ortadoğu’nun stratejik denkleminde yapısal bir kayma meydana getirmiştir. Öykü, dar bir biçimde değil, daha çok geçmiş ve günümüzdeki Ortadoğu’nun stratejik manzarasını görüntüleyen bir mercekten bakarak ele alınmaktadır. 1950’lerde Arapların kendi aralarındaki ve Arap dünyası ile İsrail arasındaki çatışma ve rekabete ilişkin yaygın kabul gören

bilginin, bu yeni bakış açısıyla yeniden incelenmesi ve gözden geçirilmesi gerekmektedir. Süveyş Krizi-Savaşı ve Mısır-Irak arasındaki bölgesel hegemonya mücadelesi türünden olaylar, artık, Türkiye'nin son derece önem arz eden stratejik rolünü görmezden gelerek ele alınamaz. Aynı durumun çalkantılı 1990'lı yılların yazılmak üzere olan tarihi için geçerli olduğu da açıktır.

Bu çalışma, Amerikan ve İngiliz bakış açısının baskın olduğu pek çok açıklamanın aksine, modern Ortadoğu Tarihini, Türk, İsrail ve Arap kaynaklarına dayanarak bölgenin içinden çözümlemektedir. Çalışma, bölgedeki tarafların, büyük güçlerin pasif “uyducu”ları olmadığını, deyim yerindeyse çoğunlukla dünyayı tersine döndürdüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bölgesel dış politikalarını da, yakın komşularıyla karşılıklı olarak, etkin bir biçimde ve eş zamanlı olarak belirlerler. Ortadoğu devletlerinin dış politika literatüründe, bu eş zamanlılık sıklıkla gözden kaçır. Türkiye, bu dış politika eylemlerinin her iki yönde de açık bir kanıtıdır: yaygın kanının aksine, Ankara, dış politika meselelerinde yalnızca Washington'ın direktifleri doğrultusunda hareket etmediği gibi, Kemalizm de, Türkiye'nin, çıkarlarını korumak için, Arap komşularıyla aktif bir ilişki kurmasını engellemez. Aslında, derin jeostratejik güçler, Türkiye'yi, Büyük Güç sahibi hamisinin arzuları doğrultusunda gitmeyen politikalar benimsemenin yanı sıra, yalnızca Batıya değil Ortadoğu'ya da dönük dış politikalar üretmesini zorunlu kılar. Bu kitap, 1993 yılından itibaren kendini gösteren gerçek Türk-İsrail yakınlaşmasının tarihsel bağlamını tüm hatlarıyla ortaya çıkarmaktadır.

Ortadoğu'nun baş aktörleri –İsrail, Arap devletleri ve Türkiye –bu dönem boyunca, kimi zaman yanlış ya da alakasız oldukları ortaya çıksa bile, ilişkilerine şekil veren bir takım temel varsayımlara göre hareket ederler.

Türkiye'nin Arap Devletlerine ilişkin tutumunu en iyi tanımlayan sözcük ikiliktir. Bir yandan, Arapların, Birinci Dünya Savaşı sırasında “Türkleri sırtından bıçaklamış” olmasının

anısı, Türklerin zihnindeki imgeyi şekillendirmenin yanı sıra, Arapların niyetlerine dair kuşku ve tereddütleri de artırmayı sürdürür. Öte yandan, iktisadi, siyasi ve diplomatik alanlardaki *realpolitik* kaygılar, Arap yönetimleriyle yakın ilişkiler kurmayı zorunlu kılar. Türkiye, İsrail'in stratejik açıdan değerli olduğunu ve yakın çevresindeki radikal devletlere karşı potansiyel bir denge oluşturduğunu düşünse de Kudüs'le kuracağı dostluk adına Arap ülkeleriyle ilişkilerini tehlikeye atmak istemez. Bunun sonucunda, dönem boyunca Türkiye'nin davranış biçimini birbiriyle ilişkili dört kural yönlendirir: İsrail ve Arap devletleri karşısında bir denge konumunu benimseme gereksinimi; Arap ülkeleriyle kurulan ilişkilerin niteliğinin neredeyse tümüyle İsrail'le kurulan ilişkinin türüne bağlı olduğuna ilişkin varsayım; İsrail'le dostane ilişkiler kurmanın Araplarla olan ilişkilerin yalnızca kopmasına neden olabileceğine dair görüş; Türkiye'nin İsrail'le olan bağlarının devamlılığını sağlamasının, ancak bu konuda olabildiğince ketum davranmasının gerekliliği.

İsrail'in Türkiye'ye ilişkin görüşlerinin şekillenışı, Ankara'nın yıllardır İsrail'i fiilen ve resmen tanımış olan bölgedeki –hatta dünyadaki –yegâne Müslüman ülke olmasına dayanır. Bu nedenle Türkiye'yle kurulan ilişkiler stratejik, siyasi ve diplomatik açıdan son derece önemlidir. Bir başka deyişle, Türkiye, yıllardır bölgeden dışlanmış Kudüs için büyük öneme sahip stratejik bir değerdir. Bu durum, İsrail'in Ankara'yla ilişkilerini güçlendirebilmek adına mümkün olan her şeyi yapmaya itmiştir. Bu nedenle, ilişkiyi güçlendirmek ya da iyileştirmek için neredeyse tüm girişimler İsrail tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir bakıma, Musevi devlet tümüyle Türkiye'nin iyi niyetine bağlıdır. İsrail, Türkiye'nin hassasiyet gösterdiği ya da rahatsızlık yaratabilecek her konuda adımlarını çok dikkatli atmak zorunda kalmış, Türkiye ve Arap devletleri arasındaki manevra alanı hemen hiç varolmamıştır.

Arap dünyasının Türkiye'ye bakışı Osmanlı mirası ve Türkiye'nin bir gün Arapların etki alanını ele geçirebileceğine ilişkin geçmişten bu yana süren korkuları tarafından şekillenir. Bu kuşklar, Türkiye'nin İsrail devletini tanımasıyla önemli ölçüde artar, bu, sırtından bıçaklanmak olarak algılanır, çünkü Türkiye'nin bu tutumu, Kudüs'e herhangi bir şekilde meşruiyet kazandırmamaya yönelik Arap girişimlerini baltalar. Arap devletlerinin zamanı geri döndürme çabaları dayanak noktası olarak, üstünde hiçbir biçimde baskı kuramadıkları İsrail yerine, Türkiye'yi seçer. Arap devletleri, sayısal üstünlüklerini kullanarak, Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkisini kesmesi –en azından asgari düzeye indirmesi –için baskı yapabilir ve yapmalıdır var sayımıyla hareket eder. Farklı zamanlarda petrol silahı, İslami dayanışma, Filistin davası ve Kıbrıs meselesi gibi farklı kumanda kolları kullanılır.

Tüm bu çatışık çıkarlar, kısıtlamalar, korkular ve baskılar sonucunda Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler 1990lara dek iki yoldan gelişir: varolduğunda son derece yoğun ve yakın, gizli bir stratejik yol ve bu dönem boyunca genellikle şatafatsız ve sıradan bir aleni yol. Ancak, 1990 yılındaki Körfez Kriziyle birlikte bu ikilik aşınmaya uğrar ve yavaş yavaş iki yol birbirine yakınlaşır, 1996'ya gelindiğinde iki yol açıkça birleşir. Bu değişim, her zaman Türkiye'yle güçlü ve açık ilişkiden yana olan İsrail'den değil Türkiye'den kaynaklanır. Aslında, Türkiye'nin politik tutumundaki kayma, bölgeyi Körfez Krizi sonrasında tümüyle kaplayan etki alanı geniş değişimlerle yakından bağlantılıdır. Bu savaşın sonucunda, Arap devletleri, Türkiye üzerindeki, zaten yıllar içinde yavaş yavaş eriyen etki gücünü büyük ölçüde yitirir; İsrail-Arap barış süreci İsrail'e meşruiyet kazandırır; ve Türkiye'nin kendi temel tezleri de önemli ölçüde dönüşüm geçirir. Tüm bunlar Ankara'yı korku engelini kaldırarak İsrail'e hem siyasi hem de stratejik olarak alenen yaklaşmaya ikna eder.

1991 yılındaki Körfez Savaşı'nın Ortadoğu'daki pek çok süreçte önemli rol oynaması nedeniyle, bu kitap, çatışmadaki çok çeşitli aktörlerin –Amerika Birleşik Devletleri, Irak, Arap dünyası, Türkiye ve İsrail –rolünü incelemek yoluyla genel manzarayı sunarak başlıyor. Körfez Krizi ve sonuçları 1990'lı yıllardaki bölgesel gelişmelere bir çerçeve niteliği taşır, bunlardan biri de İsrail ve Türkiye arasındaki yoğun yakınlaşmadır. Kitabın İkinci Bölümünde, 1990'lardaki yakınlaşmanın temellerinin atıldığı 1950'lerde Türkiye ve İsrail arasındaki gizli çevresel ittifaka bir dönüş yapılmaktadır. Tarihsel bağlam, o dönemde etkin olan güçlerin daha iyi kavranmasını sağlayarak iki dönem arasında yapılacak karşılaştırmalara izin verir. Üçüncü Bölümde, 1990'larda yeni yakınlaşmanın geri planının yanı sıra farklı itkiler ve harekete geçirici etkenler tartışılmaktadır. Bu yakınlaşmayı yerel bağlamında ele almak, özellikle her iki ülkede de oluşan gelişmeleri, baskıları, ikilemleri ve çıkarlarının yanı sıra bu özel ilişkinin şekillenişine nasıl yardımcı olduğunu da ortaya çıkarır. Bu bölüm, aynı zamanda, ABD'nin bu ittifaktaki çift yönlü rolünü de tartışmaktadır. Dördüncü Bölümde, ittifakın içeriği ile bunun stratejik, askeri, siyasi ve iktisadi açılımları ele alınmaktadır. Bu bölümde stratejik anlaşmaların yalnızca ayrıntılarına yönelmek yerine, iki ülke ve halkları arasında gelişen ilişkileri de ele alan daha geniş bir resim amaçlanmaktadır. Bölgedeki devletlerin, zaman zaman akademisyen ve araştırmacıları şaşkına çeviren tepkileri Beşinci Bölümde incelenmektedir: Komşu devletler, Türk-İsrail yakınlaşmasına ne ölçüde aktif muhalefet ya da uzlaşma sergilediler; ayrıca bunun bölgedeki ilişkiler dengesi üzerindeki genel etkisi nedir. Sonuç bölümü bu çalışmanın iki temel sorusuna yanıt aramaktadır: bu yakınlaşma yeni bölgesel düzeni ne ölçüde oluşturabilmiştir? Körfez Savaşından sonra Türk-İsrail ilişkileri dönüşü olmayan noktaya gelmiş midir?

Sonuç olarak, kitap kronolojik değil daha çok “Rashomon tarzında” yazılmıştır, her bölüm ilişkiyi farklı bir bakış açısı ve noktadan ele alır. Bu nedenle belli bir sıra takip etmeden okunabilirler, ancak anlaşılabilirlik adına kimi ayrıntılar sık sık yinelenmektedir. 1991’deki Körfez Savaşı ve 2003’te Amerika’nın Saddam Hüseyin rejimine uyguladığı *ölümcül darbe* arasındaki 12 yıllık zaman dilimine odaklanmasına karşın ilgili tarihsel bağlamlar ve etkenler de tüm bölümlerde ele alınmaktadır.

* Bir olayın değişik kimseler tarafından farklı farklı anlatılması. (Erguvan Yayınevi)

Birinci Bölüm

1991 Körfez Savaşı Depremi Sonrası

Bizim ulusumuz sapasağlam gerçekler ve akılcı ideallere bağlıdır.

Biz Amerikalıyız: biz, geleceğe inanan bir ulusuz.

Biz geleceğe şekil verebilen bir ulusuz.

(Başkan George Bush, *Ulusa Sesleniş*,

30 Ocak 1991)²

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden çok kısa bir süre sonra, Başkan Bush "Yeni Dünya Düzeni" hayalini oluşturmaya başladığında, kafasında bunun şekline ya da temel prensiplerine dair tam bir fikir belirlememiştir. Soğuk Savaş sona erer, ancak Sovyetler Birliği tümüyle yok olmaz ve Körfez Savaşı kazanılamamıştır. Bush bunun üzerine, "insanlığın evrensel arzusu: barış, güvenlik, özgürlük ve hukukun egemenliğine"³ ulaşma gibi tam netleşmemiş bir idealin anahatlarını çizer. Bu, 72 yıl önce Başkan Woodrow Wilson'ın, tüm insanların "kendi kaderini tayin hakkı" ve özellikle Türk [Osmanlı] idaresindeki tüm uluslara "serbest bir gelişme imkanı" verilmesi için çağrıda bulunduğu ünlü On Dört İlke ve benzeri bildirilerini anımsatır.⁴ İki ifadeyi de Ortadoğu ve Amerika'nın buradaki yerini göz önüne alarak karşılaştırmak yararlı olacaktır. Wilson ilkeleri bölgedeki uluslara kendi kaderini tayin hakkı vermekle savaş öncesi durumda köklü bir değişimi öngörürken, Bush, Kuveyt'i Irak işgalinden

kurtararak savaş öncesi duruma dönmeyi planlamıştır. İkincisi, her ikisi de Ortadoğu'nun geleceğini şekillendirmenin yollarını aramış, ancak Wilson diğerlerinin –Britanya ve Fransa –bölgenin kaderini belirlemesine izin vermiştir, oysa Bush'un hayalinin itici gücü yine kendisidir. Üçüncüsü, Wilson ilkelerini izleyen dönemde Amerika Ortadoğu'yla arasına biraz mesafe koyar, bu durum, İkinci Dünya Savaşına dek sürer, oysa Bush bölgede örneğine rastlanmamış bir Amerikan varlığı dönemi açar.

Ortadoğu'daki Amerikan Etkisi

Başkan Bush, Körfez Savaşı'nın ortasında Yeni Dünya Düzeni'ne ilişkin yaptığı konuşmada, Amerika'nın "kaçınılmaz" dünya liderliğinden söz eder ve bir sonraki yüzyılı "gelecek Amerikan yüzyılı" olarak betimler.⁵ Bu her ne kadar geçerliğini ispat aşamasındaysa da, 1990'lı yıllar Ortadoğu için "Amerikan onyılı" olarak adlandırılabilir. ABD'nin bölgedeki konumu, yalnızca yirminci yüzyılın ilk yarısındaki görece mesafeli duruşu değil, 1950'ler ve sonrasındaki çok daha müdahaleci duruşuyla da karşılaştırıldığında köklü bir değişim geçirmiştir. Burada yanıt aradığımız sorular şunlardır: Yeni Dünya Düzeni, Amerika'nın bölgedeki konumunu nasıl etkilemiştir ve bunu mümkün kılan nedir? ABD izlediği Ortadoğu politikasında ne ölçüde tepkili ya da etkindir? Bölgeyi kendi vizyonuna göre şekillendirmeyi ne ölçüde başarmıştır ve bölgesel aktörlerin rekabet halindeki vizyonları gündeme ne kadar etki edebilmiştir? Ayrıntıya inmek gerekirse, Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma bu Amerikan vizyonunda herhangi bir yere sahip olmuş mudur?

Başkan Bush'un bu idealist Yeni Dünya Düzeni ifadesi sol eğilimli aydınların alay konusu olur. Aydınlar, Bush'un hayalini, "üçüncü dünya ülkelerini kontrol altında tutan en gerici rejimleri ayakta tutmak, desteklemek ve güç tekelini kimseye kaptırmayacak ölçüde ele geçirmek" için ve "eskimiş dünya hakimiyeti

hedeflerine" ulaşmak için uydurulan yeni bir kılıf, "klişe", "nur topu gibi ifadeler", "soylu ilkelerin çatlayan dış kabuğu" olduğunu söylerler.⁶ Oysa, Körfez Krizi, Yeni Dünya Düzeninin hatlarının belirginleşmesinde deneysel bir zemin oluşturmuştur, bu da Birleşik Devletlerin, dünyanın ve özellikle de Ortadoğu'nun tek süper gücü rolüne hızla bürünmesini sağlamıştır.⁷ Bu yeni rol jeostratejik, askeri, siyasi ve ideolojik alanlarda kendini göstermiştir.

Amerika'nın Ortadoğu'daki askeri varlığı, Körfez Krizinden sonra hem nitelik hem de nicelik olarak önemli ölçüde artar. Bu gelişmenin nedenlerinin son derece belirgin olmasına karşın on ya da yirmi yıl öncesinde bunlar pek akla gelmez. Savaş bölgeye, 532,000 Amerikan askeri (ayrıca farklı ulusların 760,000 askeri), 2,070 tankı, 1,376 savaş uçağı, 1,900 kadar helikopter ve 180 gemiyi getirir.⁸ Kağıt üzerinde 28 ulusun katıldığı Irak karşıtı ittifakta, fiilen, bu yükün aslan payı Washington'ın omzundadır, doğal olarak savaş ganimetlerinin de aslan payı Washington'a düşer. Bu ganimetler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya ve Fransa örneklerindeki gibi ulus ve toprakların fiziksel haki-miyeti değil, stratejik bölgelere askeri güç konuşlandırmayı içerir. Kesin bir sonuca ulaşmayan Irak savaşı bu tür bir hareketi gerektirmekte –ya da Amerikalı yorumcuların deyişiyle bu hareketin bahanesini hazırlamaktadır. Irak Kuveyt'ten kovulur, ancak Saddam Hüseyin yönetimi sapasağlam ayakta kalır ve hem komşuları hem de ülke sınırları içindeki Kürt ve Şii toplumları için potansiyel bir tehlike halini alır. Bu nedenle, Amerikan varlığının altında yatan temel neden, kendisine bağımlı ülkeleri ve Irak'taki savunmasız grupları korumaktır. Ancak bu görünen idealizmin gerisinde güçlü bir realizm rol oynar: Amerika'nın Körfez'deki geleneksel stratejik çıkarlarını koruma gereksinimi –petrol akışı. Güç gösterisi bir başka amaca da hizmet etmektedir: daha eski bir sürtüşmenin –Arap-İsrail çatışmasının –tereddütlü taraflarını barışa ikna etmek.

Birtakım gelişmeler Birleşik Devletler'in bölgede güçlü bir askeri profil çizmesini kolaylaştırır. Bunlardan ilki, çöken Sovyetler Birliği'nin bölgeye askeri güç gönderemeyerek Amerikan askerine bir tehdit olmaktan çıkmasıdır. İkincisi, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Körfez Savaşı'nın, asker konuşlandırmanın ve süregiden Amerikan askeri eylemlerinin önde gelen destekçileri olmasıdır.⁹ Askeri teknolojiadaki devrim de aynı derecede önem taşımaktadır, bu, Amerika'nın uzaktan kumandayla savaşabilmesini sağlar. Bu üç etkenin bir araya gelişi, Birleşik Devletler'e, on yıldan fazla, Ortadoğu'da aralıklı askeri müdahale fırsatı tanır, böylece ağır insani, iktisadi, askeri ve siyasi bedelli olan Vietnam Savaşı (1955-75) sendromunu engeller.

Ortadoğu, 1950'lerden itibaren 40 yıl boyunca Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasında şiddetle devam eden Soğuk Savaş'ın başta gelen sahnesi olduysa, Körfez Krizi bu oyunun son perdesinin yer almasına yardımcı olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliği'nin bunu izleyen çöküşünün bölgede geniş kapsamlı yansımaları meydana gelir. Tek tek ülkeler ele alındığında, bu durumdan en çok üç komşu devlet etkilenir –Türkiye, Suriye ve Irak. Türkiye için, bu potansiyel bir düşmanın, Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması, ancak Sovyetlerin Ortadoğu'yu işgaline karşı tampon devlet olarak kazandığı önemin geçici bir süre için azalması demektir. Diğer ikisi için bu durum, zaman içinde rolü azalsa da sonuna dek bölgede bir denge etkeni olan bir haminin kaybedildiğine işaret eder. SSCB'nin geri çekilmesi bölgedeki güç dengesinin yanı sıra, Türk-Suriye-Irak ilişkileri örneğinde olduğu gibi, her bir ülkenin bakışını Sovyetler Birliği'nin rakibi, Birleşik Devletler'e çevirmesine yol açmıştır. İlginçtir, SSCB'nin çöküşü Suriye'yi Birleşik Devletler'le ilişkilerini düzeltmenin yollarını aramaya iterken, Irak'ı Washington'a meydan okumaya yöneltir. Benzer biçimde, Soğuk Savaş esnasında bölge ülkelerinin arasındaki fay hattı Amerikan yanlıları ve Sovyet yanlıları arasından geçerken,

artık bu, Amerikan yanlıları ve Amerikan karşıtları arasından geçmektedir, buna bir de tereddütlüler kategorisi eklenmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yok olan Sovyet etkisi ancak 1980'lerin sonu ve 1990'ların ilk yarısında net bir biçimde gözlenirse de iki süpergüç arasındaki yoğun rekabetin dağılma süreci aslında bunun on yıl öncesine gider. Bunun en açık kanıtı iki tarafın da İran-Irak Savaşındaki (1980-88) konumu ve bu esnadaki ilişkileridir. Her ikisinin de savaşan ülkelerdeki ve tümüyle Körfez bölgesindeki önemli stratejik kazanımlarına ve üslerinin çatışma alanına olan yakınlığına karşın sekiz yıl süren bu savaşın hiçbir aşamasında Sovyetler ve Amerikalıların karşılıklı savaşa girmesi gibi bir tehlike oluşmamıştır. Üstelik, savaş esnasında aralarında bir tür yumuşamanın –hatta anlaşmanın –ortaya çıktığından söz edilebilir, bu durum, savaşı savaşan taraflarla sınırlı tutarken bir yandan da süresinin uzamasına yol açar. İran-Irak Savaşı, Sovyetler Birliği'nin 1990'ların ilk yarısında bölgedeki kazanımlarını elden çıkarmaya başlamasına neden olur. 1972'den itibaren Irak'la bir resmi dostluk anlaşması içinde olmasına karşın, SSCB'nin yüzü ilk başta İran'a dönüktür. Bağdat'a 1982 yılına dek askeri destek sağlamaz, sonrasında da her iki ülkeyle olan ilişkilerini dengede tutma çabasına girer.¹⁰ Bu nedenle, 1990-91 Körfez Krizi sırasında SSCB, Bağdat'ın beklediğinin aksine bir müttefik değil tarafsız bir aracı rolünü üstlenir. Birlikte düşünüldüğünde bu gelişmeler Sovyetler Birliği ve varisi Rusya'nın bölgenin dışında kalmasına yol açar. İki yüz yıl boyunca (hatta dört de denebilir) ilk kez, bölge iki ya da üç değil tek bir büyük dünya gücüyle uğraşmak durumunda kalır. Başkan Bush'un Yeni Dünya Düzeni hayali ve Ortadoğu'dan başlayan dünyayı şekillendirme iddiası bu arkaplanı dayanak alır.

Ortadoğu'daki "Yeni Amerikan Düzeni", açılışı, Ocak-Şubat 1991'deki Körfez Savaşıyla yapar. Birleşik Devletler için bu gerçek bir dönüm noktasıdır: o güne dek, bu bölgede herhangi bir ülkeyle savaşa girmemiştir. Aslında, savaş, Birleşik Devletler'in

Ortadoğu'daki artan varlığının en üst aşamasını sergiler. Bu, iki Dünya Savaşı arasındaki, aslen iktisadi çıkarların –petrol arama –ön plana çıktığı dönemde başlar ve siyasi ve ideolojik alandaki çıkarların da devreye girdiği, İkinci Dünya Savaşının bitişinden Soğuk Savaşın bitişine dek olan dönemde devam eder. Körfez Savaşıyla bu birikim bir başka boyut kazanır –askeri stratejik çıkarlar.¹¹ Bu süreçte Ortadoğu'daki iki önemli gücün yavaş yavaş bölgeyi terk edişi gözlenir, –ilki, 1970'lerin ilk yıllarında elindeki son kazanımları da yitiren Britanya, ardından da 1990'larda aynı durumdaki SSCB –Birleşik Devletler her ikisinden de kalan boşluğu doldurma uğraşı verir.

1991 Körfez Savaşına ve yansımalarına ilişkin bu güne dek pek çok şey yazılmıştır.¹² Yine de, 1990larda Amerika'nın bölgedeki rolünü anlamak için birtakım noktaların mercek altına alınması gerekir. Birleşik Devletler, Irak karşıtı koalisyonun önde gelen kuvveti ve savaşın en büyük askeri gücü olmasına karşın, tepkisel bir strateji izler, bir anlamda, Saddam Hüseyin'in eylemlerine ve kışkırtmalarına göre tepki verir, örneğin Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalinden önce bunu engellemek üzere harekete geçmez. Aslında, bu, Dünya Ticaret Merkezi'nin 11 Eylül 2001 tarihinde bombalanmasıyla ABD'nin stratejik görüşlerinde ortaya çıkan ani ve köklü değişime dek ABD'nin Irak karşısındaki tipik tutumudur. Birleşik Devletler'in 1990'larda on yıl süren Irak'ı yıpratma mücadelesine karşın –ki bu da Amerika'nın bölgedeki tutumuna dair bir yeniliktir –askeri saldırıları ya da Irak mevzilerini bombalaması halen Hüseyin'in eylemlerine tepki olarak ortaya çıkar, önceden planlanmış eylemler değildir. Ayrıca, Birleşik Devletler'in savaşın kendisine ilişkin varolan açık yön duygusu, sonrasında gittikçe odağından sapmaya başlar. Savaşın sonuyla birlikte Amerika, Irak hakkında şaşkınlık, kararsızlık, belirsizlik ve çift anlamlı mesajlarla dolu bir döneme girer, bu izlenen tepkisel politikalarda ifade bulur.

Benzer belirsizlikler, bölgedeki ABD politikalarına –yabancı bir ülkenin içişlerine müdahale –bir başka örnek teşkil eden Iraklı Kürtlere ilişkin Amerikan tutumunda da görülür. Başlangıçta, Başkan Bush, kendini Irak'ın Kürt ve Şii meselelerinden uzak tutmanın yollarını arar. Savaş sırasında Irak halkını Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmaya teşvik etme girişimlerine¹³ ve dünya halklarına özgürlük ve güvenlik getirmek gibi yüce ideallerine karşın Bush, Kürt (ve Şii) halkının Saddam'ın Nisan 1991'de bastırdığı ayaklanma neticesindeki kötü durumuna mesafeli durur. Üstelik, “tek bir [Amerikan] askerini” bile “Irak'ta yıllardır süregelen bir iç savaşa” gönderme arzusunda olmadığını ilan eder.¹⁴ Yine de, zaman geçtikçe, kendisi ve halefi Başkan Bill Clinton Kürt meselesiyle gitgide daha fazla ilgilenir. Geçmişte, Birleşik Devletler'in Iraklı Kürtlerle kurduğu az sayıdaki bağlantı tümüyle gizli tutulurken, artık hepsi kamuoyuna açık bir biçimde gerçekleşir. Birleşik Devletler, Kürtlerin kendi içindeki kavgaları göz ardı eder, ancak 1996'dan itibaren, iki rakip Kürt grup arasında –Mesud Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) –aracılık rolünü gittikçe daha fazla üstlenir, hatta temsilcilerini Washington'a çağırır (örn., 1998'de Washington sürecinin başlatılması). Benzer biçimde, geçmişte Birleşik Devletler, Kürtleri gizlice Irak rejiminin istikrarını bozmaya teşvik ederken, bunu artık açıkça yapmaya başlar. Bunlar birlikte düşünüldüğünde, Amerika'nın Iraklı Kürtlere ilişkin politikasındaki kayma, tümenden Irak meselesindeki ikilemlerini yansıtır ve arttırır. Birleşik Devletler, Saddam Hüseyin rejimini istikrarsızlaştırmanın yollarını arar, ancak bu süreçte Irak'ın iki ya da üç parçaya bölünmesinden korkmaktadır. ABD, Kürtlerin Irak diktatörünün düşürülmesini hızlandıracak önemli bir araç olduğunu düşünse de, “gereğinden fazla başarılı” olabilirler ya da devletten ayrılabilirler diye kendilerine bu desteği vermeyi pek arzu etmez. Kürt meselesine

doğrudan dahil olmak istemeyen Birleşik Devletler, yine de araya mesafe koymanın ya da umursamazlığın, Saddam Hüseyin'i Kürt bölgelerini kontrol altına almak için askeri bir harekate girişmeye cesaretlendirmesinden çekinir. Bu da Kürtlerin top- raklarından atılmasıyla merkezi hükümetin güçlenmesine yol açabilir. Kürtler söz konusu olduğunda, Birleşik Devletler, bir yangın başlatan ancak başkaları tarafından kontrol altına alın- masını istemeyen ne var ki kendisi de sürekli kontrol edemeyen bir kişiye benzer. Amerika'nın 2003 baharında Baas rejimini de- virerek Irak'ı yeniden yapılandırmasıyla, Kürt-ABD ilişkilerin- deki belirsizlikler ve sınırlamalar yerini Iraklı Kürtlerle stratejik ortaklığa bırakır.

Amerika'nın Ortadoğu Politikasının Üç Ayağı

Yeni Dünya Düzeni fikrini öne süren kişi Başkan Bush olsa da, Ortadoğu politikasını planlama ve yürütme işi sekiz yıllık görevi boyunca halefi Başkan Clinton'a kalır. Bu yeni düzenin en önemli bileşeni bölgede kendisini askeri güç, siyasi ve ekonomik nüfuz ve diplomatik etkinliklerle gösteren geniş çaplı Amerikan varlığıdır. Seçilmesinden birkaç ay sonra, Clinton, Ortadoğu'da iki uçlu bir politika geliştirir –“iki ayaklı politika”–sonradan bunlara bir üçüncüsü eklenir ancak bu açıklanmaz. Bu politi- ka en açık ve net bir biçimde, 18 Mayıs 1993'te, Ulusal Güvenlik Konseyi Yakın Doğu ve Güney Asya'dan sorumlu üst düzey yöne- tici Martin Indyk tarafından telaffuz edilir.¹⁵ Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Körfez Savaşından bu yana Ortadoğu'daki değişimleri ve bunların Birleşik Devletler politikasına etkilerini çözümleyen Indyk, aşağıdaki noktalara parmak basar:

1. Birleşik Devletler, bundan böyle bölgeye “rekabete da- yalı küresel bir prizmadan” bakmayacak, buradaki de-ğişimleri, Amerika'nın küresel değil bölgesel çıkarla- rındaki etkisine göre değerlendirecektir.

2. Birleşik Devletler, 1950'lerden bu yana ilk kez bölgenin "tartışmasız hakim gücü" olmuştur, tüm taraflar Washington'ın "nüfuzunu kullanması" isteğindedir. Buradaki çelişki, Birleşik Devletler'in "bölgesel sorumlulukların artmasına" karşın bunları yerine getirmekte zorlanmasıdır, çünkü süpergüç rekabetinin yokluğu beraberinde bölgesel güçlerin politikalarında "etki azalmasına" yol açmıştır.
3. Bir yandan balistik füze sayısındaki artış, öte yandan dinsel aşırılığın yaygınlaşması nedeniyle bölgenin doğusunda olan bitenin doğrudan bölgenin batısını etkilemesi ya da tersinin gerçekleşmesi, bölgenin, artık "parçalar halinde" ele alınamayacağını gösterir.
4. Soğuk Savaş'ın sona ermesi bölgenin yeniden tanımlanmasını ve Türkiye'ye Amerika'nın bölgeye ilişkin hesaplarında "gittikçe artan önemde bir rol" veren Birleşik Devletler stratejisine Orta Asya'da yeni kurulan Müslüman devletlerin dahil edilmesi.

Indyk, yeniden düzenlenen bu stratejilerin yanı sıra Amerika'nın bölgedeki değişmez çıkarlarını da özetler: petrolün uygun fiyatlandırmayla serbest akışı; Birleşik Devletler'le iyi ilişkiler içinde bulunmak isteyen Arap ülkelerinin dostluğuna karşılık verme; İsrail'in varlığını sürdürmesi, refahı ve güvenliği; ve Arap-İsrail çatışmasının çözümlemesi. Yukarıdaki faktörlerin hepsini kapsayan bir bölgesel stratejiyi biçimlendiren bu açıklama, Irak ve doğuda İran'ın "ikili çevrelenmesine" ilişkin üç ayaklı politikaya dayanır. Bu politika, batıda Arap-İsrail barış sürecini destekler ve Ortadoğu'daki tüm halklar için daha demokratik ve müreffeh bir bölge "vizyonu" sunar.

İran ve Irak'ı bölgeyi, ve dolayısıyla Birleşik Devletler'i, tehdit eden başlıca unsurlar olarak belirleyen bu yeni politika, bu iki ülkeyi, geçmişte olduğu gibi birbirlerine karşı dengelemek yerine

ikisini bir kefeye koyarak etkisizleştirmenin yollarını arar. Bunu başarmanın yolu sert ekonomik ve politik yaptırımlardan geçer. Bu yolla, Birleşik Devletler, Körfez’de stratejik açıdan son derece önemli bir bölgede etki alanını güçlendirmeyi ve kendisine bağımlı ülkeleri daha etkin bir biçimde savunmayı umar. Aslında, Ortadoğu’daki hiçbir bölge Amerikan yanlısı ve Amerikan karşıtı ülkeler arasındaki fay hattını Körfez bölgesi kadar iyi temsil edemez. Kabaca söylemek gerekirse, kuzeyde Amerikan karşıtı bir kamplaşma, güneyde ise Amerikan yanlısı bir kamplaşma vardır; İran ve Irak ilkinde, öteki Körfez ülkeleri ikincisine dahildir.

Bu politikanın ikinci ayağı, (daha ılımlı) Araplar ve İsrail arasındaki barış sürecinin desteklenmesidir, bu, bölgede değişen stratejik koşulların yanı sıra kırk yıl boyunca güç kullanarak bu çatışmanın bir sonuca ulaşamayacağını ve karşılıklı müzakerelere başlama yolunu denemenin gerekliliğinin her iki tarafın da farkına varmasıyla mümkün hale gelir. Clinton yönetimi, selefinin adımlarını izler. Bununla birlikte, tüm taraflara “tam ortak” olmayı önermek suretiyle müzakerelerdeki rolünü güçlendirmeye karar verir. Ortadoğu’nun bu şekilde kavramsallaşması, iki ayak arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi ortaya çıkaracak ve böylece İran ve Irak’ın tehdit unsuru olması Araplar ile İsrail arasındaki barış sürecini olumlu yönde etkileyecektir, olumlu bir yöne doğru giden barış süreci de Irak ve İran’dan gelen tehditleri çevrelemeyi kolaylaştıracaktır.

Üçüncü ayak olan, Ortadoğu’da demokrasinin artırılması hakkında Indyk ayrıntılara inmeden, bu politikanın telaffuzunun ileri bir tarihe ve başka şahıslar tarafından yapılmak üzere ertelendiğini belirtir. Gerçekten de, Indyk’in görev aldığı sekiz yıllık Clinton yönetimi boyunca değilse de bir sonraki Cumhuriyetçi George W. Bush yönetiminde bu gerçekleşir. Clinton’ın yönetimde olduğu yıllar boyunca benzeri bir politika dile getirilmez, muhtemelen karar vericiler demokratikleştirme-

nin uzun bir süreç olduğunu ve dışarıdan dayatılamayacağını farkına varırlar. Demokratikleşmenin ateşli ve güçlü taraftarlığının Birleşik Devletler'i, dostu (örn. Suudi Arabistan) ve düşmanı (örn. Irak) aynı çatışmanın içine sokacağını farkına varırlar, burada riskler ödüllerden ağır basmaktadır. Aslında, Amerika'nın yüksek idealleri içeren öğütleri ile bunları yerine getirmedeki tembelliği arasındaki fark hem ülke içindeki hem de dışarıdaki yorumcuların yönetime yüklenmesine yol açar.

Demokrasi getirme ideali 1990'ların ortasında dönüşüm geçirmeye başlar. Birleşik Devletler, otoriter ve totaliter rejimlerin hüküm sürdüğü ülkeleri demokrasiyle tanıştırma çabasında olmak yerine, politikasını, bölgenin kendine özgü demokrasisi olan iki ülkesi, Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşmayı geliştirmeye doğru kaydırır. Aslında Türk-İsrail yakınlaşması, 1990'ların ikinci yarısında, Amerika'nın bölgeye ilişkin politikasının açıkça ifade edilmemiş üçüncü ayağı olarak ortaya çıkar ve bu kitabın odağındadır. Olaylara 2003 yılından bakılınca, bu ayağın diğer üç ayak içinde, istikrarsız bir bölgede Amerikan çıkarlarıyla en uyumlu ve en sağlam ayak olduğu görülür: ikili çevreleme 1990'ların ikinci yarısında beklenilenden çok daha çabuk bozulur ve Birleşik Devletler politikasındaki 11 Eylül 2001 tarihinden sonraki stratejik kaymaya temel hazırlar.

ABD'nin Ortadoğu politikasının öteki ayağı olan barış süreci on yıl boyunca inişli çıkışlı bir görüntü sergiler. Kaydedilen ilerleme Birleşik Devletlerin tam ortak olmasından kaynaklanmaz. Aslında, İsrail ve FKÖ arasında imzalanan Eylül 1993 tarihli Oslo Antlaşmasında Birleşik Devletler'in katılımı yoktur. Bu alandaki başarı ve başarısızlıkların da ikili çevrelemenin gerçekleşmesiyle bir bağlantısı bulunmaz. "Doğu" ve "Batı" arasındaki bağ gerçekte pek yoktur. İmzalanan Oslo Antlaşmasının ikili çevrelemeyle bir bağlantısı bulunmadığı gibi 1994 yılında İsrail ve Ürdün arasında imzalanan barış anlaşmasının, ayrıca Suriye'yle yapılan görüşmelerin de bir bağlantısı yoktur. Şam'ın

barış sürecine katılmasında çok farklı ulusal, bölgesel ve uluslararası nedenler rol oynar. Üstelik, Suriye'nin İran'la ittifakı, barış görüşmelerine katılmasını engellemediği gibi bu görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına da yol açmaz. Özetle, barış süreci ikili çevrelemenin başarı ya da başarısızlığına doğrudan etki etmemiş ve çevreleme politikasının çöküşünün de barış sürecine bir etkisi olmamıştır. İkili çevrelemeyle barış sürecinin ilerleyişinin büyük ölçüde koşutluk taşıdığı söylenebilir. Ancak, Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma ile barış sürecinin bağlantılarını bulmak şaşırtıcı olacaktır. Bu, Türk-Arap-İsrail ilişkileri üçgenini ele alan Beşinci Bölümde tartışılmaktadır.

Iraklı devlet adamları ve medya sıklıkla Amerikan “yeni-emperyalizminden” söz eder. Buna katılsak da katılmasak da, “eski” emperyalizmle yapılacak bir karşılaştırma, Birleşik Devletler'in bölgedeki rolüne ve kurmaya başladığı yeni düzene ilişkin birtakım ipuçları sağlayabilir.¹⁶ “Yeni emperyalizm” terimi, Birleşik Devletler'in Ortadoğu'da hakimiyet kurmanın yollarını arayan dünyadaki tek “imparatorluk” olması durumunda uygun düşer. Britanya ve Fransa'nın temsil ettiği eski emperyalizm, türlü stratejik, ekonomik ve politik nedenlerle kilit bölgeleri işgal altında tutarken bir yandan da insanlara uygarlığı getirme (Fransa'nın ünlü ifadesi *mission civilisatrice*) iddiasındadır. Washington'un 1990'lardaki başlıca amacı bölgeye istikrar getirmek ve Amerikan dünya sistemiyle bütünleşmesini sağlamaktır. Burada, işgal yoluyla emperyalizm yerine bütünleşme yoluyla emperyalizmden söz edilebilir, ayrıca yeni sınırlar çizilmemiş eskilerine sadık kalınmıştır. Ancak 11 Eylül saldırılarının ardından Birleşik Devletler izlediği politikaya yeni bir viraj ekler: ABD'nin çıkarlarına tehdit olarak görülen rejimleri devirmek için doğrudan askeri müdahale ve Ortadoğu'nun gerçeklerine yeni bir biçim vermek amacıyla proaktif, samimi bir ilişki. Amerika'nın büyük stratejik planına karşı çıkanlar bu eylemleri eski ve yeni emperyalizmlerin bir bileşimi olarak görür;

tüm gözlemciler bunun farklı ve küstah bir emperyal strateji olduğunda görüş birliğine varırlar.

1990'lara dönersek: 1991 öncesi ve sonrasındaki dönemler arasındaki bir diğer önemli fark şudur; eski sistemde bölge farklı güçler arasındaki rekabet ve etki alanı nedeniyle parçalanır, oysa 1991 savaşının öncesinde ve sonrasında, ayrıca Soğuk Savaşın bitmesiyle, Birleşik Devletler, Rusya, Fransa ve Çin'in tüm çabalarına karşın çevresinde dengeyi sağlayacak herhangi bir büyük güç olmaksızın rakipsiz kalır. Batı emperyalizminin ilk yıllarındaki farklı İngiliz etki alanları –örneğin Irak, Filistin ve Mısır –Londra tarafından aşağı yukarı aynı biçimde değerlendirilirken, *Pax Americana* döneminde, tek hegemonik güç Ortadoğu'yu iki alana böler, bu klasik İslami düşünce-deki “savaş alanı” (*dar ül-harb*) ve “barış alanı” (*dar ül-selam*) ayrımını hatırlatır. *Dar ül-harb* (George W. Bush'un ilerleyen yıllarda Ortadoğu'nun “şer eksen”i olarak adlandırdığı taraf), Irak'ın Baas rejimi, İran, Sudan ve Libya gibi askeri yoldan ya da yaptırımlar yoluyla savaşılmaya gereken ülkeleri barındırır. Amerika'nın, *Dar al-salam*'daki Arap dostları (Mısır, Ürdün, Fas ve Körfez'deki Arap devletleri) ve potansiyel ortakları (Suriye ve Filistin) İsrail'le barış yapmaya teşvik edilirler.

Irak'taki Baas'ın gözünde, eski emperyalizmle yenisi arasında çarpıcı bir fark vardır. Eskisinde, Britanya günlük eylemlerle iç içeyken, yenisinde Amerika Bağdat'ı uzaktan kumandayla denetlemektedir. Eski emperyalizmde, Britanya (Manda yönetimi) kendisine bağlı hükümetleri genellikle muhalif olan Iraklı Kürt ve Şia toplumlarına karşı, hatta hava saldırıları düzenleyerek¹⁷ korurken, Birleşik Devletler, Kürt ve (çok daha dar ölçekte) Şii topluluklarını, kuzeydeki Kürt ve güneydeki Şii bölgelerini sırasıyla 1991 ve 1992'de uçuşa yasak bölge ilan ederek¹⁸ Bağdat rejimine karşı korumaya çalışır.

Özetle, Birleşik Devletler, on yıl boyunca bölgedeki meselelere yoğun bir biçimde müdahale etse de, *yaramaz çocuk* olan

Irak'ın Baas rejimini dize getirmeyi başaramaz. Irak, Amerikan düzenine kafa tutmaya devam eder, Bağdat'ın algısına göre Irak tek kutuplu dünyada Birleşik Devletler'in yegane rakibidir. Bu durum, 2003 yılı Mart-Nisan aylarında Birleşik Devletler'in özünde Saddam Hüseyin'in Irak'ına karşı verdiği 12 yıllık savaşı bitirerek yeni bir belirsizlikler dönemi açmasına dek sürer.

Tabuları Yıkarak, Mitleri Yeniden Yazmak

Irak'ın 1990 Ağustos'unda Kuveyt'i işgali Ortadoğu'da bir çeşit domino etkisine yol açar, tabulardan birinin yıkılması – bir Arap ülkesinin kardeş bir Arap ülkesine saldırması – beraberinde diğer tabuların, mitlerin ve uzlaşımların da yıkılmasını getirir. Bu olayın şok dalgaları öylesine güçlü olur ki bölgenin sınırları birkaç aydan fazla değişmese de, bölgedeki ve bölge dışındaki farklı aktörler arasındaki ilişkilerin haritası değişir.

Sosyal bilimlerde “tabu” terimi, dini ya da toplumsal bas-kılar nedeniyle genellikle yasak olan uygulamalara gönderme yapar. Öte yandan, “mit” sözcüğünü karşılayan anlamlardan biri bir şahıs, fenomen ya da kurum çevresinde gelişen genellikle kanıtlanmamış ya da yanlış olan bir inanç ya da inançlar bütünüdür. Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin, dikkatleri gerçeklikten başka yöne çevirerek ve düşmanlarını uyutarak her iki terimle de oynamaya kalkışır, ancak kendi tabusunu yıkarak bu girişimleri sonlandırır.

Saddam Hüseyin 1979'da iktidara geldiğinde, dünya görüşüne yön veren ana mit Pan-Arabizm ve Arap birliğidir. O güne dek, bu görüşün bir klişeden¹⁹ öteye gidememiş olmasına karşın, Saddam Hüseyin beğendiği bu fikri, 1980 tarihli ünlü bildirisinde diriltmeye çalışır.²⁰ Ancak Pan-Arap cephesini oluşturmaya çalışırken, daha sonraki yıllarda kendisinin hedefinde yer alacağı bazı tabularla göz göre göre elini kolunu bağlar. Bunlardan biri, “Arapların ortak hareketinin ve üstün çıkarlarının ilkele-

ri doğrultusunda herhangi bir Arap devletinin başka bir Arap devletine karşı askeri güç kullanmasının yasaklanması, Arap devletleri arasında baş gösterecek anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümlenmesini" ilan eden Madde 2'dir.

Aynı ölçüde dikkat çeken Madde 1 de, "Arap topraklarında herhangi bir yabancı ordunun, üssün ya da askeri gücün nedeni ne olursa olsun varlığını ya da varlığını kolaylaştırmayı reddetmeye; bu ilkeye göre hareket etmeyen Arap yönetimlerini yalnızlaştırmaya; böyle yönetimleri, izledikleri politikalara her tür kanaldan muhalefet ederek, ekonomik ve politik olarak boykot etmeye" çağırır.

Bir diğer önemli madde de dördüncü maddedir. Bu madde, tüm Arap ülkelerini "herhangi bir Arap ülkesinin toprak bütünlüğüne yabancı bir devlet tarafından gerçekleştirilecek saldırı, ihlal veya savaş durumuna karşı" dayanışma içinde olmaya çağırır. "Birlikte hareket eden Arap ülkeleri bu saldırı ya da ihlali geri püskürtecek ve Pan-Arap çıkarlarının ve zorunlu koşulların gerektirdiği kolektif politik ve ekonomik boykot ve askeri hareket gibi tüm yöntem ve kanalları kullanarak engel olacaktır." İçlerinde en açık biçimde ifade edilen de Madde 8'dir: "Irak, tüm Arap ülkeleri önünde bu bildiriye bağlılığını ilan eder."

Bir Arap devletinin diğer bir Arap devletine karşı güç kullanmasının yasaklanması yeni bir şey değildir, bu 1945 tarihli Arap Birliği Sözleşmesinde bulunan bir ilkenin yeni bir versiyonudur.²¹ Bu ilkenin ihlali de yeni bir şey değildir. Irak'tan önce, Araplar arası çatışmalarda güç kullanan Arap devletlerinin listesi de uzundur. Örnek vermek gerekirse, 1962 yılında iç savaşta Yemen'e giren Mısır, Eylül 1970'de Ürdün-FKÖ çatışmasında Ürdün'e kısa süreli müdahalede, 1976'da da Lübnan'a askeri müdahalede bulunan Suriye bunlardandır. Yenilik, Bağdat'ın yasağı diriltmesi ve bu kuralı ilk onurlandıracak ülke olduğunu kamuoyu önünde bildirmesidir, ancak uygulamada kendini askeri müdahale ya da yavaş gelişen ilhakla sınırlandırmadan

tek bir hamleyle bir diğer Arap devletini haritadan silmeye çalışır. Irak'ın kendi tabusunu gülünç bir biçimde yıkışı beraberinde diğer tabuların da yıkılışını getirir. Buradaki ironi, Madde 1 ve 4'ün, Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın başta geldiği bir takım Arap ülkeleri tarafından, bildirinin de öngörmüş olduğu üzere, Irak'ı destekler biçimde değil tam aksi yönde uygulanmış olmasıdır.

“Kuzenim ve ben yabancıya karşı” atasözüyle en iyi özetlenebilecek bu tabunun yıkılması, bu üç Arap devletinin ve diğerlerinin yabancılarla, Arap olmayanlarla ve Müslüman olmayanlarla, Arap ve Müslüman bir ülkeye karşı kurdukları ittifaklarla gerçekleşir.²² Önde gelen Arap devletlerinin Birleşik Devletler, Britanya ve Fransa ile ittifakı, geçmişin ve günümüzün “emperyalist” güçleriyle yapılan tarihteki geçici ittifaklara da işaret eder. Kimi Arap ülkeleri için gittikleri yol oldukça uzundur. Örneğin Suriye, İran ve Sovyetler Birliği ile ittifak kurarak politik açıdan radikal bir rejim olmaktansa “Amerika tarafında” yer almayı seçer. Geçmişten bu yana Amerika yanlısı görünen Suudi Arabistan ise tarihinde ilk kez tutum değişikliğine giderek topraklarında kapsamlı bir Amerikan varlığına izin verdi. Benzer biçimde, Körfez Savaşından itibaren Körfezdeki Arap ülkeleri –özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt –topraklarında Amerikan güçlerinin konuşlanmasına izin vermenin yanı sıra sık olmasa da topraklarından Irak'a düzenlenen saldırılara da karşı çıkmayarak Saddam'ın Birinci Maddesini açıkça ihlal ederler. Böylece, bu tip saldırgan eylemlerde, Irak tarafından öngörülen yalnızlaştırma cezası kendisine karşı kullanılır.

1991 Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu'daki ilişkiler haritasındaki bir diğer değişiklik de Araplar ve İsrail arasında barış sürecinin başlatılmasıdır. Bu tür bir sürece ilişkin tabunun da savaştan on yıl önce Mısır tarafından yıkıldığı bir gerçektir. Bunun farkı ise sürecin çok daha kapsamlı ve tek bir yolu takip etmiyor oluşudur. Sürece Ürdün ve Suriye'nin de dahil olmasıyla, Arap dünyasındaki ılımlılar ve radikaller arasındaki fay hattı

gittikçe bulanıklaşır. Suriye hattı görece kapalı gözükse de, ülkenin bu sürece katılımı, bu tabunun ya da psikolojik bariyerin de artık gerçek bir engel teşkil etmekten çıktığını kanıtlar.

Büyük önem arz eden bir diğer değişim de, bu çalışmanın da odağında yer alan Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşmadır. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin İsrail devletinin kurulduğu 1948 yılından bu yana varolması nedeniyle, tabuları yıkmak ifadesi buraya tam anlamıyla uygun düşmese de bu ilişkilerin yoğunluğu ve derinliği Arap dünyasındaki gibi tabuların yıkılması ve psikolojik bariyerlerin ortadan kaldırılmasıyla yakından ilişkilidir.

Bu denli kısa bir sürede bu kadar köklü değişimlerin ortaya çıkması bölgede her zaman varlığını hissettiren mitlerin aşınmasıyla yakından bağlantılıdır. Pan-Arabizm mitleştirmesinin çözülmesi Arap dayanışmasının –eğer varolduysa – yok olduğunu açığa çıkarır. Yine de, pek çok Arap devleti Körfez Savaşı öncesinde bu miti paylaşır. Dayanışma mitine aykırı hareketin en açık örneği İran’ın Irak’la yaptığı sekiz yıllık savaş esnasında Suriye’nin İran’ı desteklemesidir. Bu, diğer Arap ülkelerinin Körfez Savaşı sırasında “Arap dayanışmasını” yeniden tanımlamalarına öncülük etmiştir. Savaş, iki Arap devleti olan Irak ve Kuveyt arasında başladığından, Kuveyt’in yanında yer alanların verdikleri desteği Arap dayanışmasının bir parçası olarak göstermeleri ve bu desteğin diğer yönünü –bir Arap ülkesine karşı savaşıran Birleşik Devletler ve Batılı müttefikleri –görünmez kılmaları kolaylaşır.

Ciddi biçimde sarsılan bir diğer mit grubu da Birleşik Devletler algısı ve Arap dünyasıyla olan ilişkileridir.²³ Baskın mit, Ortadoğu’da Amerika’nın konumunun kırılgan ve Arap iyi niyetine bağımlı olduğudur. Aslında, radikal Suriye’nin de dahil olduğu önde gelen Arap ülkelerinin Amerika öncülüğündeki bir ittifakla yakınlaşması bunun tam tersini kanıtlar. Arap ülkeleri kardeş bir Arap ülkesinden gelen askeri tehdidi savuşturabilmek

için Amerikan desteğine ihtiyaç duyarlar. Bununla ilişkili bir başkamit de, tüm Arap ve Müslümanların kendisine karşı birleşebileceği ihtimali nedeniyle Amerika'nın bölgedeki duruşunun saldırıya açık olduğudur. Bunun geçersizliği de Körfez Savaşı ve sonrasında kanıtlanır. Üçüncü bir mit de Arapların, Birleşik Devletler'e karşı tutumlarını belirlerken yalnızca Filistin meselesine ilişkin sabit fikirlerini göz önünde tuttuklarıdır. Oysa, gerçek daha karmaşıktır, devlet çıkarları ideolojik prensipleri ikinci plana atar.

Bu değişimlerle eş zamanlı olarak farklı bir İsrail algısı ve Arap-İsrail çatışması ortaya çıkar. İsrail'in tek başına Arap ülkelerinin her biri ve bütünü için en tehlikeli düşman olduğu miti iki düzeyde geçersizleşir. Bunlardan ilki, Ortadoğu'da Arap olan ve olmayan pek çok yönetimin, kendileri için en büyük tehlikeyi kendi iç güç ve çatışmalarının oluşturduğunun farkına varmasıdır. Mısırlı akademisyen Sa'd al-Din İbrahim'e göre, Arap ülkelerinin, azınlıklar ve devlet arasındaki çatışma ve iç savaşlar nedeniyle verdikleri kaybın Arap-İsrail çatışmasında verdikleri kayıptan kat kat fazladır. Tüm Arap-İsrail savaşlarında hayatını kaybeden Arapların sayısının 200.000 olduğunu, Arap iç savaşlarında bu sayının 1.690.000 olduğunu belirtir. Yalnızca Sudan'daki sayı görece kısa bir sürede 900.000 kişiye, Irak'ta ise 400.000 kişiye ulaşır.²⁴ Bu rakamlar, 1963-72 yılları arasındaki iç savaştaki ölü sayısını 500.000 ve 1961-1970 arasında Irak'taki ölü sayısını 105.000 olarak veren Londra Stratejik Araştırmalar Enstitüsü tarafından kısmen doğrulanmıştır.²⁵ Bu rakamlar abartılı bulunsa bile, özellikle Irak, Sudan ve Lübnan gibi birtakım Arap ülkelerinde iç savaşların Arap-İsrail savaşlarının tümünden çok daha uzun sürdüğü radikal İslami gruplar ya da etnik ve dini azınlıkların devleti tehdidinin, İsrail'le yapılan savaşlardan çok daha ağır ve şiddetli olduğu şüphe götürmez.²⁶

Irak'ın Kuveyt'i işgali her şeyden öte şunu kanıtlar; eğer dışarıdan gelecek bir tehlike söz konusuysa kardeş bir Arap

devleti de İsrail kadar, hatta daha da fazla, tehlikeli olabilir. Bu çok edici farkındalık, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın, Irak'ı güçsüz bırakmak, yalnızlaştırmak ve dışlamak için, İsrail'e karşı yaptıklarından çok daha fazla ve uzun süreli, siyasi, askeri ve ekonomik girişimlerine açıklık kazandırır. Aslında, İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı bölgedeki çatışmaların niteliğini değiştirmiştir, artık, savaşlar Arap-İsrail çatışması tekeline değildir. İki Müslüman yönetim arasındaki uzun savaş ve iki Arap ülkesi arasındaki, pek çok Arap ülkesinde kanlı çatışmalara yol açan kısa savaş, Arap-İsrail çatışmasının ikinci plana itilmesinin yanı sıra bir takım Arap ülkelerinin İsrail'le uzlaşmanın olanaklılığını düşünmesine yol açar.

Körfez Savaşı ve bununla bağlantılı gelişmelerin sonucu olarak, bölgedeki diğer pek çok ülkede olduğu gibi İsrail'de de mitler belli bir aşınmaya uğrar. Bu, aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır, yalnız şu kadarını söylemek gerekir ki, İsrail örneğinde de, yaygın kabul gören mit ve kavramların aşınması, Barış Sürecindeki, özellikle de Filistin'e ilişkin düşünce biçimini değiştirmesinde ve Türkiye ile daha yakın stratejik ilişkiler kurma girişimlerinde önemli rol oynar.

Bir anlamda 1990'ların başlarında bölge on ya da yirmi yıl öncesinden önemli ölçüde farklıdır. Öte yandan, hemen hiç değişmez. Art arda Arap koalisyonları kurulur, yine de en güçlüsünün devlet sistenini olduğuna karar verilir. Parçalanma, bölünme ya da iç savaş sancılarıyla kıvranan Kuveyt, Lübnan, Irak, Sudan ya da iki Yemen devleti bu ciddi kriz dönemlerini atlatabilecek direnci gösterirler. Devlet çıkarlarının ideolojiler karşısındaki zaferi de bununla bağlantılıdır. Pan-Arabizm ve Arap Birliği slogan olmanın ötesine geçememiş, eski-yeni tüm İslami ideolojiler, Arap ülkelerindeki –Sudan dışında –sistemleri değiştirmeyi başaramamıştır. İran İslam Devriminin bölgeyi kasıp kavuracağına ilişkin mit de buharlaşır. İran bile İslami ideoloji devlet

çıkarlarıyla çatıştığında, tercihini, devlet çıkarlarından yana kullanır.²⁷

Ancak bu boşluğun, yeni mit ve kavramlarla doldurulması uzun sürmez. “Demokratikleşme”, “küreselleşme” ve “medeniyetler çatışması” yeni sloganlar olur. Birbirlerinden tümüyle farklı olmalarına karşın, ortak bir özellikleri vardır: Batı tarafından ortaya atılmışlardır ya da Batı kavramsallaştırmasını yansıtır. Toplumsal, ekonomik ve politik yaşamın ritmini etkileyebilecekleri düşüncesi nedeniyle özellikle Ortadoğu’daki pek çok ülkeye bu kavramlar pek çekici gelmez. Demokratikleşme o güne dek totaliter ve otoriter siyasi sistemlerle yönetimde olan pek çok lider ve rejim için bir tehdit oluşturur. Küreselleşme tüm toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel düzeylerde bir tehdit olarak görülür. Medeniyetler çatışması kavramı ise yalnızca bir kişi tarafından ortaya atılır²⁸ ve Batı’da bile bir hayli tartışma yaratır. Ancak, Batı ve İslam dünyası arasında barışçıl bir ilişki yerine çatışmanın yaşanabileceği fikri, Araplar ve Müslümanlar tarafından zaten Batı’da yeterince yaygın ve korkutucu bir durum olarak görüldüğünden kolayca bir kenara atılamaz.

Bu üç yeni kavram Batı ve Doğu’yu birbirinden ayırmış olabilir, peki Ortadoğu’daki iki ülke –Türkiye ve İsrail –arasında tutkal etkisi yaratmış olabilirler mi? İlerleyen bölümlerde bu soruya yanıt bulmaya çalışacağım.

Türkiye’nin Bölgeye Dönüşü

Türkiye’nin dış dünya algısı ve bu dünyadaki rolü ikiyıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük değişime uğrar. Benzer biçimde dış dünyanın da Türkiye algısı değişir. Bu değişimin nedenleri açıktır: Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Körfez Savaşının patlak vermesi ve Sovyetler Birliği’nin çökmesi. 1989 yılında Soğuk Savaş’ın son perdesi, Türkiye’yi Batı’daki rolünden atılmakla tehdit eder. Ancak, tam bir yıl sonra baş gösteren Körfez

krizi ve bunu izleyen savaş Türkiye'nin stratejik rolünün hızla yenileneceğinin –hatta kapsamının artacağına –işaretlerini verir, bu arada 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü Ankara'nın önünde yeni görüş alanı açar ve dış politikasında farklı yönelimler ortaya çıkarır; bunlardan biri de Ortadoğu'dur. Aslında bu üç olayın birlikteliği Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönüşünü kolaylaştırır.

Mesafeli durma, bölge içi gelişmelere müdahale etmeme ve bölgesel çatışmalarda daima tarafsız kalma, Türkiye'nin 45 yıl süren Soğuk Savaş boyunca izlediği Ortadoğu politikasının en belirgin özellikleridir. Bunun iki nedeni vardır. Ankara'nın başlıca ekonomik, politik ve stratejik çıkarları Batı'ya odaklıdır, bu, NATO'ya üye olan tek Ortadoğu ülkesi olması ve Avrupa Birliği'ne üyelik için başvurmasında açıkça kendini belli eder. Her iki yönelim de Ortadoğu'yu Türkiye'nin gözünde ikinci plana atar. 1955 tarihli Bağdat Pakti'nda yer alması ve İsrail'le 1958 yılında gizli gerçekleştirdiği “Çevresel İttifak”, 1950'lerin ortasında ve 1960'larda Türkiye'nin bölgede daha aktif bir politika izlediğine işaret eder. Bu kısa soluklu eylemlilik bile Ankara'nın tek başına Ortadoğu'dan çok diğer bölgelerle olan çıkar ve kaygılarını yansıtır. Bağdat Pakti'nda yer alması, Bağdat'ın cazibesinden çok Batı'nın (Britanya ve Birleşik Devletler) dürtüklemesi sonucunda gerçekleşir.²⁹ Benzer biçimde, Ankara'nın kuzeyde Sovyetler Birliği, güneyde Sovyetlere bağlı bir ülke ya da komünist bir rejim arasında ya da kuzeyde Komünizm ve güneyde Pan-Arabizm arasında sıkışma korkusu her iki anlaşmada da yer alma nedenini açıklamayı kolaylaştırır. Bu politika Türkiye'yi kaçınılmaz olarak, Türkiye'nin Haşimilerin tarafında yer aldığı, Mısır'da Cemal Abdülnasır ve Irak ve Ürdün'ün Haşimi yöneticileri arasındaki mücadele gibi bölgedeki Araplar arası çatışmalara sokar. (Türkiye'nin, Ürdün'le ve özellikle Irak'la geçmişten gelen dostluğu da bölgenin Suriye ve Mısır gibi diğer ülkeleriyle bitmek tükenmek bilmeyen rekabetine yansır.) Bir diğer çatışma

da, 1961 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) dağılmasının ardından Suriye ve Mısır arasında ortaya çıkar. Türkiye'nin Suriye'yle yakınlaşması, Mısır'ın Ankara'yla olan ilişkilerini koparmasına yol açar.

1960'ların ortasına doğru Ortadoğu'daki Sovyet etkisinin azalmasıyla, Türkiye, "Turkish Ostpolitik^{*}" olarak adlandırılan ve Arap dünyasıyla ilişkileri güçlendirmeyi hedefleyen çok yönlü bir dış politika gütmeye başlar.³⁰ Bunun yanı sıra, Türkiye, Filistin meselesine ilgisinin artması nedeniyle Arap tarafına git tikçe daha fazla yaklaşır ancak diğer bölge içi olaylara tarafsız kalır. Bu tarafsızlık durumu Türk dış politikasının bir alameti farikası haline gelir, en iyi ifadesini sekiz yıl süren İran-Irak savaşında bulur ve buna değdiğini açık biçimde gösterir. Ankara, askeri düşmanlıklardan kurtulmasının yanı sıra Irak ve İran'ın Türkiye ile ticaretini ve diğer ekonomik ilişkilerini arttırması sonucu savaştan en çok fayda sağlayan ülke olmuştur.³¹

Soğuk Savaşın sona ermesi de, İran-Irak Savaşı'nın başlaması gibi, Türkiye için iki uçlu bir kılıca dönüşür. Ülkenin üstünde kara bir bulut gibi kırk yıldan fazla dolaşan potansiyel bir tehlike ortadan kalkar. Öte yandan, bir araştırmacının da belirttiği üzere: "Soğuk Savaşın bitişi Türkiye'nin jeostratejik rolünü ve Batı ile olan kurumsal bağlantısını tehlikeye sokar," çünkü, Doğu Bloğunun dağılmasıyla birlikte, " Batı'nın artık Türkiye gibi stratejik ileri karakollara ihtiyacı kalmayabilir."³² Türkiye'nin dışlanma korkusu, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in çalışmasında ifade edilir, Çevik Bir, "Orta Avrupa odaklı" bir yaklaşımı bundan sorumlu tutarak, Avrupalıların Türkiye'yi yalnız bıraktığını ve "demir perde" yerine "Batı perdesi" çekerek Soğuk Savaş'ı dirilttiğini öne sürer.³³ Aslında, 1990 itibarıyla Ankara bu ani önem kaybıyla aynı dönemde ya da sonucunda Birleşik

* Ostpolitik: Federal Almanya Cumhuriyetinin, ABD egemenliğini kırmak için Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri normalleştirmek için oluşturduğu ve ilan ettiği politika. (ç. n.)

Devletler ve batı Avrupa'nın mesafeli yaklaşımıyla karşı karşıya kalmış ve bundan zarar görmüştür.

Türkiye'nin 1987 yılındaki Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu 1989 yılında geri çevrilir. Bu tümüyle şaşırtıcı bir gelişme olmasa da Ankara'nın Avrupalı kurumlardan dışlandığı hissiyi yoğunlaştırır. Aynı sırada, Türkiye'nin baş müttefiği Birleşik Devletler Türkiye'ye ikinci sınıf bir muamele gösteriyor gibidir. Ankara'nın Washington'la ilişkileri 1990 yılının ilk yarısında, iki dikenli mesele olan Ermeni ve Kıbrıs sorunlarının yeniden görünürlük kazanmasıyla tatsızlaşır³⁴. 1990 yılının ilk günlerinde, Senatör Dole, ABD Senatosuna, 24 Nisan gününü "1915-1923 Ermeni soykırımını ulusal anma günü" olarak belirleyen bir önerge sunar. Bu tür bir soykırımın varlığını reddeden Türkiye, Amerika'nın eğitim amaçlı uçuşlarına ve donanma ziyaretlerine sınırlama koyarak tepkisini gösterir. Ancak, Şubat ayının sonunda, önergenin Senato'da geri çevrilmesi bu sınırlamaların hemen kaldırılmasını da beraberinde getirir.³⁵

24 Nisan 1990'da Başkan George Bush "Ermenilerin acısını paylaşma" mesajı verir ve bu elbette ki Türkleri büyük ölçüde rahatsız eder. Bunun ardından, Temmuz ayında Birleşik Devletler Yunanistan'la Savunma İşbirliği Antlaşması imzalar. Bu antlaşma, diğer maddelerin yanı sıra, herhangi bir dış tehdit durumunda Birleşik Devletler'in Atina'ya yardıma geleceği maddesini içerir. Tehdidin kaynağı belirtilmez, ancak Türkiye olasılığını düşünmek için hayal gücünü fazla zorlamak gerekmez. Benzer biçimde, Yunanistan'ın yakınlaşma girişimleri karşısında Bush yönetimi de Kıbrıs meselesinde Yunanistan'ın halinden anladığını gösterir. Örneğin bu anlaşmada, adadaki mevcut durumun Washington tarafından kabul edilemezliğine ilişkin bir ifade yer alır. Birleşik Devletler adanın Türkiye tarafından 1974'te işgal edilen kısmının bağımsızlığını hiçbir zaman tanımamıştır (bkz., aşağıda). Bununla birlikte, tam da bölgenin önemli bir değişime uğradığı bir dönemde bunun yinelenmesi Ankara'nın güvenliğini sarsar. Kaygılarına, Avrupa Topluluğunun (AT), Türkiye'nin

Avrupa Topluluğuna üyeliğinin Kıbrıs konusunda vereceği ödünler ışığında değerlendirileceğine dair olumsuz yaklaşımı da eklenir. (Türkiye'nin insan hakları kayıtları ve Kürtler'e yaklaşımı da AT'nin kaygıları arasındadır.)

Bununla eş zamanlı olarak, Türkiye diğer komşularıyla da bir dizi sorun yaşar. Türkiye ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlığın omurgasını oluşturan Kıbrıs'ın yanı sıra, iki hükümet Ege'deki bölgesel hakları konusunda anlaşmazlık içindedir ve görünürde herhangi bir çözüm yolu yoktur. Sofya'nın 1989 yılında 300,000 etnik Türk'ü sınır dışı etmesiyle Bulgaristan'la olan ilişkiler de bozulmaya başlar. Türkiye'nin Arap dünyasından yardım çağrısı önemsenmez ve bu mültecilerin önemli bir bölümüne evsahipliği yapmak durumunda kalır. Bu olay Türkiye'nin Bulgaristan'la ilişkisinde psikolojik ve politik yaralar açar. İran'la olan ilişkiler de endişesiz bir görünüm sergilemez. Ankara, İran-Irak Savaşının bitmesiyle Tahran'ın İslam devrimini daha hararetle Türkiye'ye ihraç etmeye çalışacağından korkar. Üstelik, İran, Türk aydınlarına ve Türkiye'ye sığınmış olan İranlı muhaliflere düzenlenen suikastlerde rol oynamaya başlar.

Bu arada, güneyde de yeni tehditler ortaya çıkar. 1980'lerin ilk yıllarında, Türkiye güneydeki iki komşusu olan Suriye ve Irak'la arasındaki güç dengesinde komşularının lehine bir kayma olduğunu hisseder. Türk yetkililer, Irak'ta nükleer silah ve konvansiyonel kuvvetlerin artışından endişe duymaya başlarlar.³⁶ Ankara'nın İran-Irak Savaşında çıkardığı bir ders varsa, o da Irak'ın ve daha düşük ölçekte olmakla birlikte İran'ın, kimyasal silah ve füzeleri kullanabilmesi ve bunu arzu etmesi ayrıca koşullar değiştiğinde bunların Türkiye'yi hedefleyebileceğidir. Irak ve Suriye'nin kimyasal ve nükleer silah edinme girişimlerine ilişkin raporlar da son derece rahatsızlık vericidir, çünkü Ankara bunlara karşı kendisini savunabilecek güce sahip değildir. 1990 Ocak ayında Türkiye'deki gazeteler, Fransa Uluslararası İlişkiler Enstitüsünün, Ortadoğu'da çıkabilecek yeni bir savaşta

kimyasal, hatta nükleer silah kullanımının gerçekleşebileceğini öngören bir raporunu yayımlar. Raporda, hem Türkiye'nin hem de İsrail'in, Irak ve Suriye'nin savaş uçaklarının ve uzun menzilli füzelerinin vuruş mesafesi içinde olduğundan da söz edilir.³⁷ 1990 Mart'ında yayınlanan raporlarda, Irak'a gizlice sokulmak üzere Ürdün'de yakalanan nükleer silah ateşleme sistemi aygıtından söz edilmesi Türkiye'nin kaygılarının daha da artmasına neden olur.³⁸ *Time* dergisinde yayınlanan ve Türk basınında da yer alan bir diğer haber de eşit ölçüde kaygılandırıcıdır; haberde Irak'ın kısa bir süre içinde nükleer silah üretmeye başlayabileceği öne sürülür.³⁹ Aynı ay içinde, Türk gümrük memurları, planlanan Irak "süper silahına" ait parçalar olduğuna inanılan boru sevkiyatını açığa çıkardığında Irak'ın savaş makinesindeki sürekli güçlenmeyi tasvir eden bir resim yayınlanır. Tüm bu açıklamalar, bölgede değişen güç dengesinden halihazırda sıkıntı duyan Türk ordusunu alarma geçirir.

1990 Ağustos'unda Irak'ın Kuveyt'i işgali Türkiye'nin endişelerini büyük ölçüde arttırmış olsa da, Türkiye'nin kendisine ilişkin ve Batı'nın Türkiye'ye ilişkin algısını da bir gecede değiştirmiştir. Ankara'nın hem bölgede hem de uluslararası ölçekte stratejik olarak değerlendirilmesi yalnız bırakıldığına ilişkin hissiyatın yerini yeni keşfedilen bir güvene bırakır. Batı, gittikçe büyüyen bu krizin yönetiminde Türkiye'nin öneminin farkına varmaya başlar. Irak'a düzenlenen operasyonlar NATO hareketleri olarak nitelendirilmez ancak NATO'nun "alan dışı müdahale" kavramı ilk kez işlevsellik kazanır. Böylece, Türkiye'nin NATO'daki konumu epey önem kazanır. Ayrıca, bu durum, Avrupa hükümetlerine, Birleşik Devletler'in ve Türkiye'nin güçlü desteği olmaksızın, kendi çıkarlarını ya da Ortadoğu'daki müttefiklerinin çıkarlarını korumakta yetersiz kaldıklarını da gösterir. Ayrıca Türkiye'nin stratejik konumu da Avrupa'nın gözünde gittikçe değer kazanır, Türkiye bölgedeki en istikrarlı ve en güvenilir ortak olarak algılanır. Bu algılamalar çok geçmeden eyleme dönüşür.

1998 yılı Kasım ayında Paris'te gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansında Avrupa'nın silahsızlanması kararı alınır –ancak Türkiye bundan muaf tutulur. Türkiye'nin stratejik değerinin tanınmasıyla, konferans, Türkiye'nin Suriye ve Irak'la olan sınırı boyunca uzanan geniş bir kuşağı, silahsızlanma sürecinin bir parçası olarak konvansiyonel güçlerin azaltılacağı bölgenin dışında bırakır. Bunun yanı sıra, Avrupalıların kullanımından kaldıracacağı pek çok ekipmanın Türkiye'ninkilerden daha modern olması nedeniyle, Ankara'ya, “şelale etkisi” deyimıyla, bu ekipmanın akışı gerçekleşir.⁴⁰ Böylece Türk ordusu modernleşme sürecine girer. Ancak savaşa katılmaya hazır olup olmadığı ayrı bir hikayedir.

Körfez Savaşının da Türkiye üzerinde Soğuk Savaş benzeri paradoksal etkileri olmuştur. Kriz, ülkenin hem bölgesel hem de uluslararası ölçekte önemli bir stratejik konuma hızla ulaşmasını sağlamış olsa da, sonuçları Kuzey Irak'a ilişkin güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuş, ayrıca dış ve ulusal güvenlik ilişkilerinin iyice birbirine girdiği siyasi sonuçlar doğurmuştur. Bir diğer önemli sonuç da, savaşın, Ankara'nın Ortadoğu'ya dönüş yolunu hazırlamasıdır, böylece Türk devleti bölgedeki olaylarda önceki yıllara oranla daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Dış ilişkiler ve güvenlik politikası çevrelerine yakınlığıyla tanınan Türkiye'nin ABD eski büyükelçisi Şükrü Elekdağ da, Türkiye'nin dönemin mimarları arasında bulunmasının öneminden söz eder, aksi takdirde, Türkiye diğerleri tarafından “yapı malzemesi” olarak kullanılacaktır.⁴¹ Aslında, Ankara önceki tarafsızlık politikasından vazgeçmiş ve açık bir biçimde müttefiklerinin yanındaki yerini almıştır. Savaş meydanına asker göndermekten kaçınmasına karşın, müttefik savaş gücüne önemli ölçüde katkı sağlar.

İlk olarak, Türkiye, işgalin hemen sonrasında, Bağdat ekonomisinin –bir ölçüde Türk ekonomisinin de –atardamarı olan Irak-Türkiye petrol boru hattını kapatır –savaştan hemen önce,

Irak petrolünün yüzde 50'sini Türkiye üzerinden ihraç etmiş, Türkiye'de petrol ihtiyacının yüzde 65'ini Irak'tan ithal etmiştir.⁴² Böylece, Türkiye, Irak rejimine karşı yaptırımları, farklı biçimlerde on yıldan fazla sürdürmüş ve bunların kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur. İkincisi, 1990 yılının sonlarında Türkiye Irak sınırı boyunca önemli sayıda asker konuşlandırır. Savaşta aktif rol oynamamalarına karşın bu askerlerin sınır boyunca konuşlandırılması 100.000 Iraklı askeri Kuzey Irak'a bağlar ve güneydeki savaşta yer almalarını engeller. Aynı ölçüde önemli olan üçüncüsü ise, Ankara'nın, Adana'daki İncirlik hava üssünü Kuzey Irak üzerine sorti yapmaları için müttefiklerin kullanımına açmasıdır. Bu anlaşmanın altı ayda bir yenilenmesi gerekir, yine de on yıldan fazla sürer. Bu üç hareket, Türkiye'nin, Bağdat'la, Bağdat Paktı'nda da yansımasını bulan, uzun zamana yayılan dostane ve kimi zaman yakın ilişkilerini feda etmesi anlamına gelir. İlginç bir biçimde, Ankara'nın *cephe değiştirmesi* ve Saddam Hüseyin'in komşuları kendisini desteklemediğinde tehdit etme alışkanlığına rağmen, Saddam Hüseyin Türkiye'nin çok da fazla karşısına çıkmaz.

Türkiye'nin Batı'yla yakınlaşması, Amerikalıların gözünde, Sovyetyayılmacılığına karşı bir kale rolünün uzantısı olarak yeni bir değer kazanmasına yol açar. Irak'ın Batı çıkarlarına bir tehdit olarak algılanmasını hiçbir şekilde Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit algısıyla karşılaştırılmaz, ancak, Türkiye her iki tehlikeyi de savuşturmada önemli bir role sahiptir. Ayrıca, 1991 Körfez Savaşı tam Türkiye'nin ihtiyacı olduğu bir anda patlar, böylece Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Batılı strateji uzmanlarının zihninden Türkiye'nin konumunun silindiği bir zamanda Türkiye değerini "ispat" etme fırsatı yakalar.

Buna ek olarak, Ankara'nın Batı'nın yanında yer alması, Batı ve Müslüman Doğu arasında bir tercih yapması gerektiğinde her zaman Batı'dan yana oy kullandığının bir göstergesidir. Ankara'nın Amerikalıların gözünde yükselen statüsü, 1991 Temmuz'unda Başkan Bush'un Türkiye'yi ziyaretinde sembolik

ifadesini de bulur, 1959 yılında Eisenhower'ın ziyaretinden beri başkanlık düzeyinde ilk ziyarettir bu. Soğuk Savaş'ın bitimi ile Körfez Krizinin başlangıcı arasındaki dönemde Amerika'nın Türkiye'ye karşı takındığı umursamazlıktan eser kalmaz.

Ancak, Türkiye savaşın olumsuz sonuçlarıyla da yüzleşmek zorunda kalır. Irak'a tek bir kurşun sıkınamış ve Bağdat'tan kendisine –oysa daha tarafsız durumdaki İsrail bundan payını alır –tek bir füze atılnamışken, Ankara politik, ekonomik ve stratejik düzeylerde yüksek bir bedel öder. Ülke içinde, savaşa katılıp katılınama kararının alınma süreci zor ve pürüzlerle doludur. Türkiye'nin Irak'la olan dostane ilişkileri ve benzer taahhütlerde bulunduğu Batıyla geçmişten gelen bütünleşme girişimleri arasındaki gerilim Türkiye'nin arada kalmasına neden olur. Ayrıca, ülkenin siyasi-asker generalleri ve sivil siyasetçileri arasında epeydir süren bir gerilimin yanı sıra Türk toplumunun Batı yanlısı seçkinleriyle daha geleneksel ve İslami grupları arasında da bir gerilim vardır. Geleneksel gruplar savaşa muhalefette öne çıkar, yine de tüm ülkede savaş karşıtı bir hava eser. Hem basın hem de parlamentodaki muhalefet partileri, Türkiye'nin savaşa katılmasına şiddetle karşı çıkar.⁴³

Daha da önemlisi, savaşa katılma meselesi siyasetçileri ve askerleri birbirine düşürür. İlginç bir biçimde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaşta aktif yer alınmasını talep ederken ordu şiddetle buna karşı çıkar. Özal, Birleşik Devletler'in gözüne girme, hatta sınırdaki petrol zengini Musul Vilayetini yeniden Türkiye'nin etki alanı içine dahil etme arzusuyla hareket etmiş olabilir. Oysa, ordunun tümüyle kendi uzmanlık alanından kaynaklanan şöyle kaygıları bulunmaktadır: Irak askeri makinesinden duyulan korku ve Türk ordusunun böyle bir seferberliğe yeterince hazır olup olmadığına ilişkin kuşklar.⁴⁴ Son tahlilde, ordunun isteği gerçekleşir, Türk ordusu savaşta aktif olarak yer almaz, ancak bu anlaşmazlık, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın, Savunma Bakanı

Safa Giray'ın ve Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in istifasını tetikler. Bununla birlikte, Türkiye, Irak karşıtı koalisyonun Bağdat'a yapılan hava saldırılarında İncirlik hava üssünü kullanmasına izin vererek yeniden stratejik olarak önemli bir konuma gelir. Tüm bu olaylar, ordunun siyaset alanına girdiğine ve gelecekte bu eğilimin daha da derinden hissedileceğine işaret eder.

Türkiye, ülkedeki günlük hayatın etkilenmesi nedeniyle, hem uzun hem de kısa vadede taraflar içinde en yüksek ekonomik bedeli öder. Boru hattının kapatılmasından önce Türkiye'nin Irak'tan satın aldığı petrol miktarı toplam tüketiminin yüzde 65'ini oluşturur ve bu alışverişte öncelik sahibidir. Ayrıca, Ankara, topraklarından Irak petrolünün sevkiyatından ve boru hattının işletilmesinden elde edilen gelirden yıllık 250-300 milyon dolar gelir sağlar. Buna ek olarak, Türkiye, Irak'a ihraç ettiği ürünlerden yılda 1 milyar dolar kazanırken, Türkiye'nin Irak'ın kalkınma projelerinde yer almasıyla, müteahhit, teknisyen ve ihracatçılar da toplam da 3.5 milyar dolar civarında gelir elde eder. Bu rakamlara göre, Türkiye'nin 1991 yılı ortalarındaki ekonomik kaybının 4 ila 10 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁵ Batı, bu zararın bir kısmını karşılamaya çalışsa da, Türkiye bu yükü izleyen yıllarda da taşımaya devam eder.⁴⁶ Türkiye'nin bu denli büyük ölçekli ekonomik kayıplara katlanması, politik ve stratejik kaygıların ekonomik kaygılardan daha ön planda tutulduğunun bir kanıtıdır.

Körfez Savaşı neticesinde ortaya çıkan diğer bir kaygı da Kuzey Irak'ta meydana gelen boşluktur, bunun da Türkiye'ye paradoksal etkileri olur. Bu boşluk, bir yandan Türkiye'ye bölgede bir tutunma noktası bahanesi sunar. Öte yandan, yaklaşık 800.000 Iraklı Kürt'ün savaştan sonra Türkiye-Irak sınırına kaçmasıyla her türden sorunu barındıran Pandora'nın kutusu açılır.⁴⁷ Bu aynı zamanda, Türkiye'ye muhalif Kürdistan İşçi Partisi'nin (Parti Kerkeren Kurdistan; PKK) Kuzey Irak'taki askeri üslerini genişletmesine ve komşu ülkelerin –Suriye, Irak ve

İran –Türkiye’nin Kürt meselelerine daha fazla dahil olmasına yol açar. Bu Türk-Kürt çatışmasını ulusal olmaktan çıkarıp bölgesel bir çatışmaya dönüştürür ve güvenlik tehdidi algısını kuzeydoğudan güney sınırına kaydırır.

Bu gelişmeler, 1991’in ikinci yarısında, yine Türkiye için kapsamlı sonuçlar doğuran Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle çakışır. Sovyet tehdidi unutulur, Karadeniz ve Hazar kıyısında, ayrıca Kafkaslar ve Orta Asya’da yeni ufuklar açılır. Ortadoğu’nun genişlemesi, bir diğer deyimle “Büyük Ortadoğu”, Ankara’ya yeni ekonomik, politik ve “ideolojik” fırsatlar sunar. Ancak, bu fırsatları Türkiye’nin ne ölçüde değerlendireceği hem Dışişleri Bakanlığı’nda hem de halkın geneli arasında bir tartışma konusu olur. Aşırı uçta olanlar, “Pan-Turancılık” ya da “Yeni-Osmanlılık” taraftarlığı yaparak “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne” uzanan bir Türk dünyasının hayalini kurarlar. Çoğunluğu oluşturan ılımlılar ise temkinli davranarak, görüşlerini daha devingen ve çok yönlü bir dış politikayla sınırlandırır. Türk ordusu da değişen koşullara uyum sağlamak ve Türkiye’nin arka bahçesi olarak değerlendirdiği ve buradaki gelişmelerin bölgede güç göstermeyi gerektirebileceği Ortadoğu’da yeni bir yaklaşım geliştirmek durumunda kalır.

Bu değişimler dizisi, Türkiye ve İsrail yakınlaşmasının yalnızca bir bölümünü oluşturduğu yeni “Türk Düzeni” olarak adlandırılan gelişmeleri meydana getirir.

Barış ve Stratejik Derinlik Arayışındaki İsrail

Uluslararası arenada ve bölgede meydana gelen önemli değişimler, karmaşık sonuçlarıyla Türkiye’yi olduğu kadar İsrail’i de etkiler. Soğuk Savaş’ın bitişi ve Sovyetler Birliği’nin çöküşü Kudüs’ü son derece olumlu bir biçimde etkiler. Sovyetler’deki Yahudilerin ülkeye gelişi, Doğu Bloğuna üye ülkelerle ilişkilerin yeniden kurulması ve Kafkaslar ile Orta Asya’da yeni olasılıkların ortaya çıkması Kudüs’ün başlıca üç kazanımıdır.

Bu değişimlerin açıklaması için, Haziran 1967'deki savaştan sonra, çıkarlarına en iyi hizmet edecek yolun gücünü Arap devletlerinden yana kullanmak olduğu inancıyla İsrail'le ilişkisini zora sokan Sovyetler Birliği'ne bakılmalıdır. Yine de, 20 yıl sonra bu bakış açısı değişmeye başlar. Çok çeşitli ekonomik, politik ve stratejik nedenlerle Sovyetler Birliği, Washington'la ilişkilerini düzeltmeyi ister, ancak bunun gerçekleşebilmesi için birtakım koşulları karşılaması gerekir, bunlardan biri de İsrail'le yeniden ilişki kurmasıdır. İlgili bir diğer etken de Moskova'nın, özellikle 1989 yılında Jericho füzesini faaliyete geçirmesiyle, İsrail'in füze kapasitesinden kaygı duymasısıdır. Sovyetler bu füzenin nükleer savaş başlığı taşıyabildiğini ve yalnızca komşu Arap ülkelerini değil Sovyetler Birliği'ni de kısmen vurabileceğini öne sürerler. Sovyetler Birliği'nin bu konuyu Amerikalı yetkililerle görüşmesinin nedeni İsrail'in bu tür imkanlarını etkisiz kılma umudu taşımaları olabilir. Bir başka düzlemde de, Moskova, Arap-İsrail barış sürecinde rol oynamak istediğinde, etkili olabilmek için her iki tarafa da erişebilmesi gerektiğinin farkına varmaya başlar. Görüşlerdeki bu değişimin altındayatan durum Moskova'nın ideolojik dogmalardan kopmaya başlamasıdır. Diğer pek çok şeyle birlikte, bu durum Sovyet Yahudilerine SSCB'nden ayrılabilmeleri için kapıların açılması sürecini başlatmış olur.⁴⁸ Kremlin'in, topraklarındaki Siyonist faaliyetlerin yanı sıra önemli sayıda Yahudi'nin göç etmesinin Sovyet politik sistemini baltalayacağına ilişkin korkusu artık geçerliliğini yitirir.

✱ İsrail'e, etkili ilk göç dalgası şu rakamlarda gerçekleşir: 1987'de 8000; 1998'de 20.000; 1989'da 70.000 ve 1990'da 200.000. Göç sürer ve on yılın sonunda bir milyon insan Sovyetler Birliği'nden (sonraki adıyla Rusya) İsrail'e gitmek üzere ayrılır.⁴⁹ Zaten başlamış olan Etiyopya göçüyle birlikte Sovyet Yahudilerinin göçünün, İsrail için bu çalışmada ele alınmayacak olan yoğun bir sosyal, ekonomik ve politik önemi vardır. Yine de, bu durumun Arapları özellikle de Filistinlileri güvenlik ve nü-

fus dağılımına ilişkin çıkarımları nedeniyle alarmla geçirdiğini vurgulamak gerekir. Filistinliler nüfus dağılım dengesini kendi lehlerine dönüştürebilecekleri bir dönemde oldukları beklentisi içindeyken bu geniş çaplı göç onlar için çok ciddi bir engeldir. Filistinliler, çok da doğru bir biçimde, bu tür bir demografik değişimin İsrail'in güvenliğini pekiştireceğine inanmaktadır, ancak SSCB'ye politikasını yeniden eski haline dönüştürmesi için yaptıkları başvurular bir kulaktan girer diğlerinden çıkar. Aslında, bu göç Filistinlilerin pazarlık masasına oturmalarında (baş olmasa da) rol oynar.

✱ Sovyet-Komünist çalkantısının bir diğer olumlu etkisi de İsrail'le yeniden ilişki kurulmasıdır. Yakınlaşma eğilimi Sovyet Bloğuna bağlı olan Doğu Avrupa ülkelerinde Soğuk Savaş'ın bitmesinden de önce başlar. Zirve noktasına 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların ilk yıllarında ulaşır; bu ülkelerle ve Sovyetler Birliğiyle olan ilişkiler yeniden kurulur. Sovyetlerin İsrail Büyükelçisi Alexander Bubın'ın SSCB'nin 1991 yılının sonunda resmi olarak dağılmasından yalnızca birkaç gün önce güven mektubunu sunması da sembolik değer taşır. Kafkaslar ve Orta Asya'da Sovyetler Birliği enkazından çıkarak bağımsızlığını ilan eden devletler, İsrail için yeni potansiyel faaliyet alanları açarlar. Kudüs bu ülkeleri hiç vakit kaybetmeden tanır ve diplomatik ilişkiler kurar, bu da Türk-İsrail yakınlaşmasına bir çeşni katar.

Tüm bu gelişmeler İsrail için çok sayıda önemli değişikliğe işaret eder: dünyanın yarısı tarafından dışlanmış değildir; uluslararası arenada geniş çaplı meşruiyet ve hareket kabiliyeti kazanır; "Doğu Bloğu" artık Arap ülkelerini talep halinde İsrail'e karşı destekleyemez –bu özellikle, Suriye ve Irak gibi Sovyetler'e uydu ülkeler için geçerlidir; ve böylece, İsrail uluslararası arenada daha da "kosher"* hale gelir, Türkiye artık İsrail'le ilişkisinde önemli bir atılım yapmakta özgürdür. Bu genelde olumlu gelişmelerin karşısında İsrail'in, Körfez Savaşının

* temiz, kaşer (ç.n.)

bu denli yumuşak olmayan taraflarıyla da yüzleşmesi gerekir, ancak burada kısa ve uzun vadeli etkiler arasında bir ayırım yapmak gerekir.

Irak, sürekli bir biçimde, Körfez Savaşı esnasında İsrail'e yolladığı füzeleri Arap tarihinin en önemli kazanımı olarak tasvir eder. Bunu İsrail şehirlerini 1948'den beri ilk kez vurarak başarır, Irak, İsrail güvenlik kavramını safdışı bırakır, "yenilmez İsrail efsanesini" yok eder ve Irak'ın aklı ve "efsanevi azmiyle", İsrail'i "Arap aklının" insafına sığınmak zorunda bıraktığını kanıtlar.⁵⁰ Bunlar, yıllar süren yaptırımlar altında ezilen Irak halkının moralini yükseltmek adına yalnızca propaganda amaçlı beyanlar olarak göz ardı edilebilir. Ancak, İsrail, savaşın altı haftası boyunca ülkenin orta yerine düşen 39 füzenin hem stratejik bir sürpriz hem de sarsıcı bir deneyim olduğunu inkar edemez. Saldırı birtakım mit ve kavramları dümdüz eder ve izlenen politikada geniş kapsamlı bir değişimi de beraberinde getirir. Derinden sarsılan inançlar arasında savaş zamanı özgüveni de bulunur; ilk saldırıyı düzenleyenin İsrail olması zorunluluğu; her tür saldırıyı kolaylıkla bertaraf edebilme yetisi; ve sivil halkın saldırıdan zarar görmemesi. Aslında, İsrail söz konusu olduğunda Körfez Savaşı pek çok açıdan emsalsizdir. 1948'den beri sivil halk ilk defa olarak saldırıya maruz kalır. İsrail tarihinde ilk kez bir savaşta bir taraf olarak yer almaz, (güvenlik programı nedeniyle herhangi bir askeri harekate girişemez ya da saldırılara karşılık veremez. Aslında, İsrail, Körfez Savaşı'na iştirak eden en az 39 ülkenin (içlerinde bazıları tıbbi yardım ekipleri gönderen sembolik katılımcılardı) bulunduğu etkileyici listede yer almaz.⁵¹

İsrail'in bu hareketsiz ve eli kolu bağlı duruşunun nedeni pek iyi bilindiği üzere Amerika'nın, savaşa katılmaması konusunda yaptığı baskıdır. Amerika'nın bu isteğinin nedeni de gayet açık: Irak karşıtı koalisyonun bozulmasını ve savaşın Irak-İsrail çatışmasına dönüşmesi durumunda Arap ortakların Irak tarafı-

na kaymasını engellemek. Bu durum çok iyi bilinse de, İsrail'in tutumu, önemli etkilerinin yanı sıra, tümüyle farklı bir biçimde değerlendirilir. Musevi devletin savaş alanında bulunmaması, Amerika'nın gözündeki stratejik önemin de kayba uğraması anlamına gelir, çünkü, bu, ABD'nin, İsrail'in katılımı olmadığında, geniş çaplı bir koalisyon kurarak savaş açabildiğini ve kendi çıkarlarını daha iyi koruyabildiğini "kanıtlar". İsrail'in, en azından bu olayda, bir kazanç olmaktan çıktığı, Birleşik Devletler'in, pek başaramamış olsa da⁵², ülkeyi füze saldırılarından koruması gerektiğinden bir yük haline bile geldiği bile söylenebilir. Madalyonun öteki yüzünde ise, İsrail, tarihinde ilk kez güvenlik ve yurttaşlarının korunmasında bir dış güce güvenmek zorunda kalır, bu da kendi kendine yeterlilik ilkesinden ödün verilmesi anlamına gelir. İsraillilere göre, Irak ve İsrail'e olan düşmanlığını paylaşan diğer Arap ülkeleri, füze saldırılarını ve bu saldırılara karşılık verilmemesini iki şekilde yorumlarlar. Bunlardan birincisi, "İsrail'e duyulan psikolojik korku engelinin" ortadan kalkması ve İsrail savunma programının baltalanması, ikincisi de, ilkiyle yakından bağlantılı olarak, İsrail'in caydırıcı gücüne ciddi bir saldırıda bulunulmasıdır.

Aslında, İsrail'in caydırıcılığına ilişkin iki ekol vardır. Biri, pek çok Arap taraftar da bulan, İsrail'in caydırıcılığının zarar görmediği aksine İsrail'in savaşı "tek kurşun sıkmadan" kazanmış olduğuna ilişkin düşünce biçimidir. Diğeri ise, İsrail'in caydırıcılığının erozyona uğradığını ve sonuç olarak "yok etme amacıyla harekete geçen" bir Arap idareci karşısında İsrail'in caydırıcı gücünün tam olarak "işlevini yerine getiremeyeceğini" öne sürer⁵³. İki ekol de kısmen haklı olabilir, ancak, Körfez savaşının yansımalarına ve sonuçlarına ilişkin İsrail'deki bu tartışmanın, İsrail'in Ortadoğu stratejisinde iki köklü değişimi de öne çıkardığı kesindir: Barış sürecini devam ettirmek isteyen Arap ortaklarla ilişkileri yenilenmesi ve Türkiye ile yapılan "çevre ittifakının" diriltilmesi.

Körfez Savaşı'nın üstünden çok geçmeden, İsrail'de görüş ayrılıkları ortaya çıkar, ülkenin Araplarla, özellikle de 1987 yılının son günlerinden itibaren direniş, bir diğer deyişle intifada, halindeki Filistinlilerle, oluşturulması gereken stratejik derinlik ve barış tartışmaları başlar. Benzer biçimde, Körfez Savaşı, iki karşıt yorum ve çözüm önerisini de gündeme getirir. O sırada iktidarda olan sağ kanat partisi Likud, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ve İsrail'e füze fırlatışının İsrail'in stratejik derinlik gereksiniminin ve sonuç olarak İsrail'e bitişik Irak yanlısı bir Filistin devleti tehlikesinin kanıtı olduğunu öne sürer. İşçi Partisi ve daha da soldaki gruplardan oluşan daha barışçıl çözümlerden yana olanlar ise Körfez Savaşı'nın, "stratejik derinlik kavramının boş bir inançtan başka bir şey olmadığını" kanıtladığını ve füzelerin devreye girdiği ileri askeri teknoloji çağında, toprak işgalinde direterek hiçbir stratejik üstünlük sağlanamayacağını iddia ederler. Buna göre, en iyi stratejik derinlik biçiminin "kalıcı bir barış anlaşmasının yapılması ve Filistinlilere politik kendi kaderini tayin hakkı sağlanmasıyla" gerçekleştirilebileceğini eklerler.⁵⁴ Sonunda, Barışçı görüş galip gelir ve İsrail'i Oslo Antlaşmasına götürür.

Geçmişe bakıldığında, Körfez Savaşı'nın İsrail'in karşısına üç paradoks çıkardığı görülür. İlki, ülkenin o güne kadar gördüğü en sağ hükümetin iktidarda olmasına (1990-1992) ve en saldırganı olması beklenmesine karşın, hükümet Irak'ın provokasyonunu boşa çıkarır. İkincisi, Körfez Savaşı sırasında, İsrail (ve ABD) Saddam Hüseyin'in Kuveyt ve Filistin meselesi arasında bir köprü kurmasına derhal tepki verirler ancak savaştan sonra gizli bir bağ oluşturulmuş gibidir –Kuveyt'i özgürleştirme savaşı, İsrail için Filistinlilerle uzlaşmanın en önemli tetikleyicisi olmuştur. Bu üçüncü paradoksu ortaya çıkarır, Filistinliler Saddam Hüseyin'in, İsrail'e karşı en sadık destekçileri olsalar da, barış süreci yine onlarla başlamıştır; Ürdün ve Suriye daha sonra bu sürece dahil olur. Arapların bir bölümünün algısında, Körfez Savaşı, İsrail'in gücünden korkmaya ilişkin psikolojik

engeli yıktıysa eğer, aynı şekilde, İsrail ve Filistinliler arasında 1993 yılında yapılan Oslo Antlaşması da İsrail’le ‘ticaret yapma’ ve açık ilişkiler kurma korkusunu da yıkmıştır.

Türk-İsrail ilişkileri de, bu psikolojik dönüşümden en fazla yararı görmesi ve Oslo sonrasında İsrail ve diğer ülkeler arasında serpilen yeni ilişkilerden biri olması nedeniyle bu bağlamda ele alınmalıdır. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler Ortadoğu’nun jeostratejik haritasındaki değişimi ve İsrail’in yenilenen tehdit algılarını da yansıtır.

1990’lar bu algılarda önemli bir değişime tanıklık eder, çevre iki devlet –İran ve Irak –hem görece hem de mutlak anlamda İsrail için başlıca iki tehdit kaynağı olarak ortaya çıkar. Merkezdeki Arap ülkeleri Mısır, Suriye ve Ürdün, İsrail’le barış sürecinin farklı aşamalarındadır ancak İran ve Irak daha fazla tehdit etmeye başlar: Irak, önce füzelerini İsrail’e yönlendirir ardından amansız bir kalem savaşına girer, İran ise Lübnan-merkezli Hizbullah’ın Musevi devletini yıpratma savaşına Suriye ile birlikte destek verir ve İsrail’e erişebilecek uzun mevzili füzeler geliştirir. Irak ve İran, İsrail’i tehdit eden başlıca ülkeler olmanın yanı sıra İslam, Arap ve Filistin davalarını da savunabilecek (tek başlarına) yegane ülkeler olarak görünürler. Çevreden gelen bu çifte tehdit bir karşı hareket gerektirir: çevredeki bir başka ülkeyle ittifak kurmak: burada, Bağdat ve Tahran’ı dengeleyebilecek ve frenleyebilecek olan Türkiye göze çarpar. Aslında 1990’lardaki Türk-İsrail İttifakı, Ortadoğu’nun 40 yılına müdahale eden değişimleri değerlendirmek ve 1990’ların ittifakını tarihsel bağlamına oturtabilmek için bir denektaşı olarak kullanılabilecek 1950’lerin “çevre ittifakını” anımsatır.

İkinci Bölüm

Geçmiş Bir Gelecek –Çevre İttifakı

İttifakın Arka planı

1958 yılında, İsrail ve Türkiye “Çevre İttifakı” ya da “Hayalet Paktı” olarak bilinen çok gizli bir ittifak kuraırlar. Üçüncü bir taraf daha –İran –bulunmasına karşın bu bölüm, şu iki nedenden ötürü yalnızca ilk iki ülkeye odaklanmaktadır: özellikle stratejik açıdan ittifak üç değil iki taraflı bir özelliğe sahiptir; İsrail-İran ilişkileri daha önce birtakım akademisyen ve gazeteciler tarafından incelenmiştir ve son olarak, İsrail-Türkiye ittifakı günümüzle daha yakından bağlantılıdır, iki ülke arasındaki bu stratejik ittifakın öncüsünün 40 yıl sonra, 1996’da, bir sonuca bağlandığı da söylenebilir. Ortadoğu’nun modern tarihinin önemli bir dönemine arşiv materyalleri, görüşmeler ve diğer yeni materyallerle ışık tutan bu çevre ittifakı incelemesi günümüzdeki bölgesel ilişkilerin gelişiminin yanı sıra iki dönem arasındaki süreklilik ve değişim çizgilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Çevre ittifakı kavramı ilk olarak, sonradan İsrail *Knesset*’te* Liberal parti üyesi olarak yer alacak olan Baruch Uziel tarafından İsrail devletinin kurulmasından önce verdiği bir dizi konferansta ortaya atılır. Bu düşüncesini, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir

* Knesset: İsrail’in tek meclisli parlamentosu, İbranice de mabed anlamına gelir. (ç.n.)

ön raporda (memorandum) ve 1948 Kasım'ında Mapai Partisine bağlı bir yayın olan *Beterem*'de yayınlanan makalesinde vurgulamayı sürdürür. Makalede, Uziel, kuruluş safhasında olan bir devletin kırılgan jeopolitik durumunu incelemekte ve güçlendirmenin yollarına ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Musevi devletin karşı karşıya olduğu en büyük tehlikenin Arap Birliğinin ardında yatan ve "birliğini oluşturmaya ve üstelik uçsuz bucaksız toprakları için denize açılmasına engel teşkil eden küçük ve yabancı bir ülkeyi hoşgörüle karşılamayacak olan" büyük bir "Arap konfederasyonu" ya da imparatorluğu kurmayı amaçlayan yayılnacı fikirler olduğunu ileri sürer. Bu tehlikeye karşı koya-bilmek için İsrail'in, yıllarca varlığını sürdürecektir ve İsrail'le aynı tehlikelerle baş etmek durumunda olan ve aynı siyasi koşullarda yaşayan etnik gruplar arasında kendine müttefik arayacağı bir "siyasi yön" tayin etmesi gerektiğini söyler.

Buradaki düşünce, "İsrail'deki Musevileri, Lübnan'daki Marunileri, Suriye'ninkuzeyindekiAlevileri,Türkleri,Yunanları, Ermenileri ve el-Cezire halklarını [muhtemelen kuzey Iraktaki etnik azınlıklar], Kürtleri, Süryanileri ve İranlıları" içine alan bir "çevre ve azınlık ittifakı" oluşturmaktır. Sayıca Araplara eşit, "hatta kültür ve askeri güç açısından bazıları Araplardan üstün" olan tüm bu halklar "Araplardan daha güçlü bir ittifak kurabilirler" diye ekler. Uziel'e göre, bu ittifak bölgede yeni bir denge kurulmasını sağlayacak ve sonuçta barışı getirecektir. Araplar, Arap olmayan komşularıyla dostluk ve karşılıklı anlayış içinde yaşamak ve "imparatorluklarını" kurmak için güç kullanmaktan kaçınmak zorunda kalacaktır. Bu tür bir ittifak oluşturma Türkler ve Kürtler, İranlılar ve Kürtler arasındaki "siyasi çatışmalar" kadar bu halkları Araplara yakın tutan İslami bağlar gibi büyük güçlükleri de barındırdığının farkında olmasına karşın, yine de jeopolitik ve ulusal etkenlerin dengeyi sağlayacağını düşünür. "Kavissiz dümdüz bir yolda ilerleyebilecek hiçbir yeni ve cüretkar fikir yoktur" sözleriyle yazısını bitirir.⁵⁵

Bu tasarıların ya da bazılarının uygulanabilmesi tam on yıl sonra gerçekleşir. İlginç bir biçimde, Uziel'in bu konuya değinmesi de on yıl sonra aynı fikirleri ufak farklarla içeren bir bülten yayınlayarak olmuştur. Yeni versiyonunda, çevredeki ülkeler listesine Sudan ve Etyopya ve (kaynak gösterilmese de tahminen 1958 yılına ait olan) istatistikler eklemiştir. Bu istatistiklere göre Ortadoğu'daki Arapların nüfusu 36 milyona ulaşırken çevredeki birleşik halkların nüfusu 50 milyona ulaşmıştır. Uziel, siyasi ve askeri bir ittifakın da kurulması çağrısında bulunur ve bölgede "devingen bir etken" olmasının yanı sıra Ortadoğu'daki ulusların hepsinden daha fazla bu ittifaka ihtiyacı olduğundan İsrail'in buna öncülük etmesini tavsiye eder.⁵⁶ Uziel'in, iki ay önce Türkiye'yle kurulan ittifaktan haberdar olduğuna ya da bunun görüşlerini yayınlamasıyla aynı zamana denk gelmesinin bir rastlantıdan ibaret olduğuna dair herhangi bir bilgi yok. İlerde de göreceğimiz üzere, ittifak çok gizli tutulur ve ipuçlarına, yalnızca, görüşmelerin kural olarak çok gizli kaldığı, *Knesset*'teki Dışişleri ve Savunma Komitesinde rastlanabilir.⁵⁷

Uziel'in İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden on yıl sonra aynı düşünceleri tekrar etme isteğini duyması, Musevi devletin asıl kaygılarının yeterince ifade bulmadığı ve başlıca beklentilerinin gerçekleşmediğinin açık kanıtıdır. Bu kaygı ve beklentiler nelerdi ve İsrail bunların nasıl üstesinden geldi? Bunların arasında, özellikle Arap komşuları tarafından meşru görülmemesi; coğrafi komşuları tarafından dışlanmış olması ve güçlü bir güvenlikten yoksun kalma duygusu sayılabilir. Bu birbiriyle ilişkili üç kaygı İsrail'in alameti farikası haline gelir. Bu meseleler ve benzerleri için, İsrail dış politika karar vericileri, birkaç ana diplomatik hedef belirler:

1. Meşruiyet, barış ve güvenliği sağlamak.
2. Ticareti geliştirmek.

3. Bulunduğu konumlar için yabancılardan onay almak
4. Karar ve kurumları için dış dünyadan onay almak
5. Dünya Musevileriyle bağları kuvvetlendirmek.⁵⁸

Bunların çoğunun gerçekleştirilmesinin zor olduğunun çok çabuk ortaya çıkmasıyla, İsraili karar vericiler dış ilişkileri birbirine koşut iki yoldan sürdürürler –biri açık diğeri gizli iki yol, bu tutum devletin bekası için elzemdir.⁵⁹ İsrail gibi dışlanmış bir ülke için bu gizli yol güvenliği arttırmanın, bölgedeki ve uluslararası arenadaki dışlanmışlığı kırmanın ve yeni müttefikler bulmanın önemli bir aracıdır. Ancak bu türden uluslararası ilişkilerin sakıncaları da vardır. Bunun gizli olması, İsrail'in özlemle beklediği meşruiyeti sağlamaz; bir taraf ya da diğeri tarafından kolaylıkla bozulabilir ve açık yolla çakışabilir ya da rekabete girebilir. 1950'lerin sonlarında yapılan çevre ittifakı tüm bu beklentileri, ikilemleri ve güçlükleri örnekler.

1948 yılından hemen sonra İsrail-Türkiye yakınlaşmasının ilk belirtilerinin oluşmasına karşın, 1957'ye dek ittifak kurma düşüncesi yüzeysel bir dileğin ötesine geçmez. İsrail'in bu gizli diplomasisinin gerisinde, yeni devletin ilk yıllarında İsrail istihbarat ağını da kuran yorulmak nedir bilmeyen bir kişi yatar; bu düşüncüyü yeniden hayata geçiren kişi Reuven Shiloah'tır.⁶⁰ 11 Eylül 1957 tarihinde, Dışişleri Bakanının özel danışmanı olarak atanmasından hemen sonra Dışişleri Bakanlığında gerçekleştirilen bir toplantıda Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilme olasılığından söz eder.⁶¹ Kurduğu pek çok cümlede çevre ittifakı sözcüklerini sarf etmediği doğrudur, ancak aklından bunun geçtiği de açıktır. Shiloah, Sovyet yanlısı Suriye yönetiminden gelen ortak tehlikenin Türkiye ve İsrail yakınlaşmasını kolaylaştıracağını düşünmektedir. Shiloah'ın kendi ve diğer katılımcıların değerlendirmelerine göre Türkiye Bağdat Paktı üyelerini –özellikle Irak'ı –karşısına almaktan ya da Sovyetler Birliğinin Arap ülkelerini

Ankara'ya karşı harekete geçirmesinden korktuğu için yine de herhangi bir *açık eyleme* [vurgu benim] cesaret edemeyecektir. Katılımcılar İngiltere ve Birleşik Devletler'in Türkiye'yi açık bir eylem gerçekleştirmesi konusunda teşvik edeceklerinden kuşku duyarlar. Buna göre, Shiloah Türk ordusuyla ilişkileri güçlendirmeyi tavsiye eder, bunun "pek de açığa çıkarınadan yapılabileceğini" söyler. Toplantıda ayrıca, İsrail'in İtalya büyükelçisi olan ve bunun öncesinde Türkiye büyükelçisi olarak Türkiye'deki yönetici elitlerle güçlü bağlar kurmuş olan Eliyahu Sasson'un bu konuda doğrudan Adnan Menderes'le görüşmesi uygun bulunur.⁶²

Bundan bir yıl sonra ittifak devreye girer, yine de bu belge ilişkinin başlıca özelliklerine ışık tutar:

1. İsrail'in öncü rolü.
2. Türklerin olağanüstü hassasiyeti.
3. Türk-Arap-İsrail üçgeninin karmaşıklığı.
4. Menderes'in kişisel rolü.
5. Türk ordusunun merkezîyeti.
6. Türkiye'yi ittifaka sokmanın güçlüğü.

Bu sonuncu güçlük, Türklerle temas kurmuş olan pek çok devlet görevlisi tarafından çeşitli zamanlarda vurgulanır. Çok kısa bir süre sonra İsrail'in Türkiye askeri ataşesi, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini iyileştirmedeki isteksizliğinin yanı sıra –Ankara'nın başlıca endişesi olan– Bağdat Paktı'na zarar vermek adına "İsrail pahasına da olsa" her tür bedeli ödemeye hazır olduğunu öne sürer.⁶³ Türk-İsrail ilişkilerine dair muhtıralarından birinde, İsrail'in Ankara'daki maslahatgüzarı Moshe Alon, Menderes'in 1954'te iktidara gelmesiyle 1955 Şubat'ında Bağdat Paktı'nın kurulmasının Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin bozulmasının başlangıcı olduğuna işaret eder. Alon, Menderes'in Bağdat Paktına gönülden bağlı olduğunu ve "bölgenin lideri" ola-

rak saygınlığını arttırmak adına Bağdat Paketi'nı güçlendirmek ve geliştirmek için tüm gücüyle çalışacağını söyler. Menderes, böyle bir politika izlerken İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye ve "askeri alanda işbirliği oluşturmaya" ilişkin eylemlerini Ortadoğu'daki politikasını baltalayan girişimler olarak yorumlar. Ayrıca, Bağdat Paketi'nın İsrail'in bölgedeki çıkarlarına da hizmet edebileceğini gören Menderes, İsrail'den sabırlı olmasını ve ticaret gibi varolan ilişkileri açığa vurmaktan kaçınmasını ister.

Bunun üzerine, Alon, bu durumu ele alan birkaç öneride bulunur. Bunlardan ilkinе göre, Menderes Türkiye'nin "tek lideri" olduğundan İsrail'in bizzat kendisiyle doğrudan görüşmesi gerekir. İkincisi, ABD bu yakınlaşmada önemli bir rol oynayabilir, çünkü Menderes "ABD'deki kamuoyuna karşı son derece duyarlıdır". Aslında, İsrail, Türkiye ile olan ilişkilerinin İsrail'in 1956 yılında Süveyş Savaşında yer almasının ardından bozulmasından itibaren bu denli kopuk devam etmesindeki başlıca etkenin Amerika'nın bu konudaki umursamaz tutumu olduğunu da düşünür. Üçüncüsü, ekonomik ve askeri sanayi düzeylerinde işbirliği sağlanmalı ve dördüncüsü, İsrail, durumunu açıklamak üzere Türkiye içinde İsrail'e dost bir kamuoyu oluşturma kampanyalarını başlatmalıdır.⁶⁴

Böyle bir arkaplan karşısında, iki ülke arasında, ittifak bir yana, yakınlaşmanın nasıl gerçekleşeceğini düşünmek güçtür. Aslında bunun gerçekleşebilmesi için öncelikle birtakım "koşulların" sağlanması gerekir: İsrail ve İran arasında bir yakınlaşma, Arap dünyasında önemli değişimler ve ABD'nin de bu sürece dahil olması. İsrail'in fırsatları değerlendirme ve birkaç düzlemde inisiyatif kullanma yetisi bu uğraşın en önemli etkenidir. İran ve İsrail arasındaki yakınlaşmanın ardından gelen Türkiye-İsrail yakınlaşması ve çok önemli açılımları, ittifak gibi gizli tutulur.⁶⁵ Geriplanda İsrail'in 1956 Süveyş Savaşındaki askeri başarıları ve Tahran tarafından –dolayısıyla Ankara tara-

fından –İsrail'in bölgedeki stratejik öneminin ve Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın hırsını sınırlayabilirliğinin farkına varılması yatar.⁶⁶ İran ve İsrail arasındaki ilişkilerin ayrıntısına girmeyi düşünmüyorum, ancak o dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki bağlardan çok daha derin ve kapsamlı bir bağ olmasının yanı sıra çok çeşitli ekonomik, askeri ve istihbarat alanlarında çeşitlenen uzanımları olduğunu belirtmek gerekir. İran'la kurulan ilişkiler Türkiye ile yakınlaşmak açısından önemlidir, çünkü hem Tahran hem de Ankara, (1955 tarihinde imzalanan ve Irak ve Pakistan'ında dahil olduğu) Bağdat Paktının taraflarındır ve her iki ülke de bölgedeki Sovyetler ve Mısır'ın emellerinden kaygı duymaktadır. Ayrıca, İran'ın, Türkiye'yi, çevre ittifağına katılmaya ikna etme konusunda son derece etkili olduğu söylenmektedir.⁶⁷

Ancak, Arap dünyasındaki gelişmeler daha da önemlidir. Bu süre içerisinde, Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumundaki değişim üç aşamadan geçer: ilki, Irak'ın 1957 yılının Aralık ayında Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs'a ilişkin oylamada Türkiye'ye karşı oy kullanmasıdır; ikincisi, 1958 Şubat'ında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulması; ve üçüncüsü 1958 Temmuz ayında Irak'taki monarşinin yıkılmasıdır. Türkiye Irak'ın Yunanistan'la birlikte hareket ederek 12 Aralık 1957'de (muhtemelen) Kıbrıs meselesini görüşen ve adanın geleceğine ilişkin bir karara varacak olan BM komitesinde Türkiye'ye karşı oy kullanmasından son derece şaşkıındır ve rahatsız olur. Son tahlilde, Yunanistan'ın Kıbrıslılara kendi kaderini tayin hakkı verilmesi talebi çoğunluğun üçte ikisini sağlayamasa da bu oylama olumsuz bir etki bırakır. Bu konuda yapılan yorumlardan birine göre: “bazı Arap devletlerinin, içlerinde dost ve müttefik Irak'ta bulunuyor, tutumunu merak ve acı içinde izledik...(Buna bir açıklama getirebilmek?) çok güç).”⁶⁸ Aslen Bağdat, oylamada Türkiye ile birlikte hareket etme hatta diğer Arap ülkelerini de aynı yönde hareket etmeye ikna etme vaadinde bulunur. Türkiye, bu olaydan sonra, Irak'ın

Araplara olan bağlılığı ile Bağdat Paktı arasında seçim yapmak zorunda kaldığını ve tercihini ilkinden yana kullandığını anlar. Irak'ın tutumu Menderes hükümetini de uluslararası ve özellikle ulusal ölçekte yaralar ve dolayısıyla ülke içindeki muhalefet Menderes'in Araplara "yaranma" politikasına eleştiri dozunu gittikçe arttırır.

Türkiye'nin Bağdat'ın oyuyla yaşadığı düş kırıklığı, Bağdat'ın Türkiye'ye olan "petrol borcunu" ödemedeki isteksizliği (Atatürk'ün 1926'da petrol zengini Musul Vilayetinden vazgeçmesi karşılığında verilmesi gereken 100 milyon TL), Irak ve Türkiye arasında bir petrol boru hattı inşasına ve Türkiye'nin Akdeniz kıyılarındaki Mersin ve İskenderun'un NATO ve Bağdat Paktı ülkelerinin ana limanları haline gelmesine itirazı ve ortak baraj yapımına karşı çıkması gibi diğer tüm şikayetlerinin de ötesine geçer. Bunun üzerine, Bağdat Paktı'nın, en azından Pakтын hedefleriyle ters düşen amaçlarla hareket eden Irak tarafı nedeniyle, devamı, "istikrarı" ve etkililiğine ilişkin düşünceler belirir. Bağdat, İsrail ve Arap rakiplerine karşı Pakta ihtiyaç duyarken, Türkiye ve diğer ortaklar "Sovyet tasarılarına" karşı kullanmak üzere bu Pakta ihtiyaç duyarlar.⁶⁹ Ancak, Suriye'ye Sovyet nüfuzunun artmasıyla birlikte, Bağdat Paktı Türk ordusunun gözündeki değerini kısmen yitirmeye başlar, çünkü bu tür hareketleri engelleyemeyeceği açıkça ortaya çıkar. Pakt, Türkiye'nin diğer politik amacına da –Bağdat aracılığıyla Ankara'nın Arap ülkeleri üstündeki etkisini arttırmak –hizmet etmez.⁷⁰ Tüm bu düş kırıklıklarına karşın, Türkiye Irak'a karşı tutumunda o an için bir değişikliğe gitmek istemez. Hatta, Irak'ı Pakta bağlı tutmak için çaba sarf etmeyi sürdürür, pek çok kararının altında –örneğin İsrail'e ilişkin kararlar –bu politika yatar.

Türkiye'nin tavrını değiştirme noktasına getiren endişe verici gelişme ise, 1958 yılında Mısır ve Suriye arasındaki birleşmeden doğan ve bölgede Mısır'ın rolünü bir hayli arttıran BAC'nin kurulmasıdır. Ankara'nın uzun süreden beri rakibi olan Mısır'ın

sınırları bir anlamda Türkiye'ye güneyden dayanır. Üstelik, yeni kurulan cumhuriyetin Sovyet yanlısı olması ya da Ankara tarafından böyle algılanması, Türkiye'nin kuzeyden Sovyetler güneyden de Sovyet yanlısı BAC arasında sıkışıp kalma tehlikesiyle karşılaşması anlamına gelir. Ayrıca Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın yayılmacılığının Suriye'yle sınırlanmayacağı ve diğer Arap ülkelerini de içine alacağı korkusu da vardır. Türk gazetesi *Ulus*, Ortadoğu'daki asıl tehlikenin "Hitler'in ayak izinden yürüyen" Nasır olduğunu ileri sürer.⁷¹ Yine de, Mayıs 1958'de İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Morris Fischer, Ankara'nın İsrail'le ilişkilerini daha da bozabileceğini düşünmektedir, çünkü "Türkiye sürekli bir Irak baskısı altında ve Bağdat Paktından ayrılmamak için her tür bedeli ödemeye hazırdır."⁷²

Sonunda, 1958 Temmuz ayında Irak'ta monarşinin yıkılması, Türkiye'nin bölgeye ve özellikle İsrail'in rolüne bakışını birdenbire değiştirmesine yol açar. Bağdat'taki gelişmeler birtakım nedenlerden ötürü endişe vericidir. Türkiye'nin düş kırıklıkları ve üzüntüsüne karşın Irak'la ilişkileri tüm diğer Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinden daha güçlüdür. Türkiye'den Menderes ile Irak'tan Nuri Said Paşa kişisel olarak da çok yakın iki müttefiktir. Menderes Bağdat'ı en az sekiz kez ziyaret eder, Said Paşa da darbenin bir gün öncesinde, Ankara'ya gerçekleştirdiği çok sayıda gezisinden birinden dönmüştür. Aslında bu dostluk iki ülke için de merkezi önemi taşır.⁷³ Yeni rejimin Bağdat Paktı'na bağlı kalmayacağına (nitekim bağlı kalmaz) ve Suriye ve Irak'taki olayların tüm bölgeyi saracağına ve Türkiye'yi hem kuzeyden hem de güneyden tehdit edecek bir çemberin oluşacağına ilişkin korkular belirir. Bağdat'taki bu ayaklanma, Türkiye'nin İsrail'e yaklaşmasının önündeki son engeli de ortadan kaldırır.

Türkiye ve İsrail arasında önce ilişkilerin soğumasına ardından yakınlaşmanın başlamasına ve son olarak da bir çevre ittifakı kurulmasına katkıda bulunmuş olan bir diğer "sessiz" oyuncu da ABD'dir. Amerika'nın rolünü çözümlemeyen önce,

Türkiye ve İsrail arasında 1958 Temmuzuna dek varolan ilişkiden söz etmek gerekir.⁷⁴ Türkiye'nin 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i resmen tanımasının ardından⁷⁵ iki taraf da Ankara ve Tel Aviv'de diplomatik temsilcilikler kurar ve Bağdat Paketi'ne dek ilişkiler son derece pürüzsüz bir biçimde ilerler, ancak Bağdat Paketi'yle birlikte Türkiye Irak'a gittikçe daha çok yaklaşır. 1956 yılı Ekim ayında çıkan Süveyş Savaşı daha da önemli bir rol oynar ve bu Türkiye'nin İsrail büyükelçisini bir sonraki ay geri çağırmasına neden olur –bu hareket İsrail'den de aynı şekilde yanıtını bulur.⁷⁶ O tarihten itibaren, İsrail'in tüm çabası bu durumu eski haline döndürmeyi ve diplomatik ilişkileri düzeltmeyi hedefler. İsrail'in algısı, ABD'nin, bu çabayı daha da etkili kılınmada önemli bir rol oynayabilecekken bunu yapmamış olduğu şeklindedir. Başlangıçtan itibaren İsrail, ABD'deki "Yahudilerin son derece etkili olduğuna" inanan Menderes'in Amerikalılara danışmaksızın Türk elçiyi geri çağırmaya cesaret edemeyeceğini varsaymaktadır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler temsilcisi Selim Serper, İngiltere'nin Birleşik Devletler'den aldığı destekle, Nuri Said Paşa'nın düşmesini engellemek amacıyla Türkiye'den bu hareketi yapmasını istediğini söyleyerek İsrail'in bu varsayımını güçlendirir.⁷⁷ Bunun doğruluğu bir yana, İsrail bu açmazdan kurtulmanın ve durumu değiştirmenin tek yolunun İngiltere'ye ve özellikle ABD'ye bu "içten temennilerini" geri almaları için baskı yapılmasından geçtiğini inancındadır.⁷⁸ İsrail Devlet Başkanı Yitzhak Ben-Zvi, İsrail'deki Amerikan büyükelçisine bu türden bir taleple yaklaşır ancak sonuç çıkmaz.⁷⁹

Zamanla, İsrail, Türkiye'yle yakınlaşmasının anahtarının ABD'de olduğuna iyice ikna olur, aynı zamanda Washington'ın Arapları, Müslüman devletleri ve Afro-Asya bloğunu kışkırtmaktan çekindiği için bu tür bir harekete pek istekli olmadığına da ikna olmuştur. Ayrıca, Washington'ın bu ülkelerin kendisinden şüphelenmelerini istemediği için ilişkilerin düzelmesine karşı çıktığı da düşünülmektedir. Akabinde, Türk yetkililer "yabancı

bir gücün” ilişkilerin iyileştirilmesini engellediğini bildirirler.⁸⁰ Birtakım İsraili yetkili ve temsilciler, Türkiye’nin üzerinde baskı oluşturmak için, Amerikalı senatör veya kongre üyelerinin Washington’da ve Birleşmiş Milletler’deki Türk temsilcileri üzerinde lobi faaliyetlerine girişmeye “davet edilmesi” gibi dolaylı taktiklerin kullanılması yönünde görüş bildirirler.⁸¹ Bu taktik de uygulanır ama yine etkisiz kalır. Ancak, ABD açık diplomatik ilişkilerin iyileştirilmesinden yana olmasa da, gizli kurulacak bağlara katkıda bulunacaktır. Bu da ancak, İsrail Başbakanı David Ben-Gurion’un meselenin içine dalarak tüm öğeleri bir araya getirmesiyle gerçekleşecektir.

Ben-Gurion’un Girişimi

Ben-Gurion’un, çevre ittifakını ya da prensiplerini başlatırken üç ana hareket noktası bulunur:

1. Çevredeki Arap olmayan ülkelerle bir ittifak kurma yoluyla, Arap ülkelerinin, İsrail’i yalnızlaştırdıkları çemberi kırmak.
2. Bölgeyi istikrara kavuşturarak yeni bir güç dengesi oluşturmak.
3. Batı’yla, özellikle de Birleşik Devletlerle ilişkileri güçlendirmek.⁸²

İsrail’in Amerika ile o dönemde pek de güçlü olmayan ilişkilerini iyileştirme ve İsrail’in Başkan Eisenhower’ın gözündeki prestijini arttırma arayışıyla Ben-Gurion bu girişimini, bölgedeki Amerikan çıkarlarını önemli ölçüde arttıracak bir strateji olarak sunma çabasıdadır. Öte yandan, Ben-Gurion, Amerika’nın anlaşmaya dahil olmasını ya da destek vermesi durumunu, katılması beklenen diğer ülkeler için de bir özendirici güç haline getirmeye çalışmaktadır. Bir başka deyişle, İsrail, ABD’yi

paktın ateşleyicisi olarak, paktı da ABD'nin İsrail'e desteğini güçlendirmek için kullanmanın yollarını aramaktadır. Ben-Gurion, 24 Temmuz 1958 tarihinde Eisenhower'a yazdığı mektupta, İsrail'in, Ortadoğu'da çemberin dışında kalan dört ülkeyle –Sudan, Etiyopya, İran ve Türkiye –“güçlü Nasırcı-Sovyet akıntısı” nedeniyle ilişkilerini güçlendirmekte olduğundan söz eder. Ayrıca, Türkiye ile açık müzakerelerin yanı sıra gizli kanallardan da ilişki kurulduğunu belirtir. Ben-Gurion, İsrail'in bu ülkelere askeri, ekonomik ve bilimsel alanlarda yardımcı olabileceğini ve (belgenin bir bölümü halen gizli tutulduğundan, muhtemelen) bu ülkelerle bir ittifak kurabileceğini beyan eder. Ben-Gurion, bunun gerçekleşebilmesi için gerekli iki koşuldan söz eder: Amerika'nın “politik, ekonomik ve manevi desteği” sağlaması ve söz konusu ülkelere ABD'nin İsrail'in bu (ittifak kurma) çabasını desteklediği mesajını vermesi.⁸³

Araştırmacılar, Amerika'nın tepkisi ve ortaya çıkan ittifaktaki rolü konusunda ikiye bölünmüş durumda. Avi Schlaim, Türkiye ve İran'la iyi ilişkiler içinde olması nedeniyle ABD'nin, İsrail'in yardımını istemediğini ve İsrail'in çevre faaliyetlerine manevi ya da siyasi hiçbir destek vermediğini, ayrıca, “sözlü dahi olsa çevre ittifakına dair hiçbir yükümlülük altına girmediğini” iddia etmektedir.⁸⁴ Buna karşın, Haggai Eshed, Temmuz-Ağustos 1958 krizi esnasında ve sonrasında, “Amerikalıların, İsrail'i Ortadoğu'da ABD'nin bölgede destek vermeyi düşündüğü tarafları güçlendirmeye yardım edebilecek stratejik açıdan en önemli ülke olarak görmeye başladıklarını” öne sürer. Eshed'in Ben-Gurion'dan aktardığına göre, Ben Gurion (muhtemelen) destek vaadinde bulunan biri Eisenhower'dan (25 Temmuz 1958), diğeri Dışişleri Bakanı Dulles'dan (4 Ağustos 1958) olmak üzere iki mektup almıştır. Ayrıca Dulles'in iki kez Türklerle, diğer Amerikalı yetkililerin de İranlılar ve Etiyopyalılarla bu konuda görüştüğünü ekler. Kısaca, Eshed “Amerikan'ın onayıyla” ittifakın kurulduğunu öne sürer.⁸⁵

Kaynaklarını ne Shlaim belirtmiş ne de Eshed, ancak Eshed gerçeğe daha yakın görünüyor. O dönemde Türkiye ve ABD arasındaki yakın ilişkiler (Türkiye’de 65 kadar Amerikan askeri üssü bulunuyordu) ve ittifakın stratejik gücü göz önüne alındığında, Ankara’nın Washington’a danışmadan ya da onayını almadan herhangi bir şekilde harekete geçmesi de söz konusu değildir.⁸⁶ Aynı durum İran ve büyük olasılıkla Etiyopya için de geçerlidir. Üstelik, bir yıl sonra, Türkiye, Eisenhower’a, pek çok yönüyle çevre ittifakının ardında yatan düşüncüyü andıran bir rapor sunar. Rapora göre, Ortadoğu’da pek çok Arap olmayan ülke bulunmaktadır ve bunlar Batı yanlısı, özgürlüğü ve barışı seven ülkelerdir. Ayrıca, Araplardan daha güçlü olan (bu ülkeler) Türkiye, İran, Pakistan ve İsrail’in toplam nüfusunun Araplardan fazla olduğunu, Araplar’ın Ortadoğu’nun yalnızca üçte birini temsil ettiğini ve ABD’nin mümkün olan her biçimde bu Arap olmayan bloğu güçlendirmesi gerektiğini öne sürer.⁸⁷

Ben Gurion ve Menderes’in 29 Ağustos 1958’de gerçekleşen son derece önemli ve gizli Ankara buluşması, Türk-İsrail ittifakının temellerini atar. Irak’taki ayaklanmanın üstünden daha iki ay geçmeden bu toplantının gerçekleşmesi, durumun Ankara’ya ne kadar tehlikeli gözüktüğünü kanıtlamanın yanı sıra Ankara’nın, Arap dünyası –özellikle Irak –ve İsrail ile kurduğu ilişkilerin arasına bir çizgi çekmek isteğini göstermiştir, bu çizgi, gizli kanallardan olsa da İsrail tarafına daha büyük bir pay bırakır. Başlangıçta, Ben Gurion Türkiye’yi ittifaktaki “zayıf halka” olarak görmektedir; bunun nedeni, günlüklerinde de belirttiği üzere, Ankara’nın NATO üyesi olması, bu yüzden Bağdat Paktına, İran’dan daha az bağlı olmasıdır; ayrıca, Tahran’dan daha fazla Amerikan desteği görmekte ve Tahran’a kıyasla daha az Arap karşıtlığı yapmaktadır.⁸⁸ İsrailli yetkililerin ikili düzeyde yakınlaşmayı sağlamaya çalışarak temelini attığı bölgedeki bu yeni yıldız kümesi Türkiye’nin tereddüt ettiği noktaların ortadan kalkmasına yardımcı olur.

Ben-Gurion – Menderes buluşması sonrasındaki bir yıl boyunca İsraili ve Türk yetkililer arasında, Türkiye’de, Avrupa’da ve Washington’da çok sayıda gizli toplantı ve temas gerçekleşir. Önde gelen İsraili görüşmeciler Dışişleri Bakanı Golda Meir, Dışişleri Bakanlığı politik danışmanı Reuven Shiloah ve İsrail’in Roma büyükelçisi Eliyahu Sasson’dur. Roma’da ikamet etmesine karşın Sasson, Ankara’da bulunduğu dönemde üst makamlardaki Türk yetkililerle kurduğu ilişkileri koparmamış olduğundan bu yakınlaşmaya epey katkıda bulunur. 1957 yılının sonunda Paris’te Menderes’le görüşen Sasson, bu görüşmenin ardından Menderes’e İsrail’le işbirliğinin önemini yanı sıra üyelerinin 1958 Ocak ayında Ankara’da görüşme kararı aldığı Bağdat Pakti’nda, Türkiye’nin İsrail karşıtı kararların karşısında durmasının İsrail için önemini de vurgulayan bir mektup yollar. İlginç bir biçimde, 1958 Ocak ayının ilk günlerinde Sasson, Roma’da Türk Genelkurmay Başkanı İbrahim Feyzi Mengüç’le görüşür, Mengüç kendisini çabalarını sürdürmesi ve yakınlaşma konusunda “tam destek” vereceğini söyleyerek yüreklendirir.⁸⁹ Akabinde, Dışişleri Bakanı Meir, baharda Türkiye’ye gizli bir ziyaret gerçekleştirir ve Marmara Denizinde bir teknede Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile görüşür. 2 Ağustos’ta, bu kez Zürih’te iki bakan yine gizlice görüşürler.⁹⁰ Genellikle bu görüşmeleri talep eden taraf İsrail olsa da, Bağdat’taki 14 Temmuz darbesini izleyen dönem gibi acil bir durumda, Türk Dışişleri Bakanı, İsrail’in Arap dünyasına ilişkin iyi kaynakları bulunduğunu düşündüğünden İsrail’e danışmak ve olayla ilgili daha fazla bilgi edinmek için İsrail’le temas kurar.⁹¹ Talep hangi taraftan gelirse gelsin, tehditlerin ve önemli sayıda belirsizliğin yoğunlaştığı bu ortam, iki ülkenin ittifaka girmesini kolaylaştırır.

İttifakın Gelişme Süreci

Bu ne tür bir ittifaktır? İçeriği nedir ve bölgeye ne tür bir etkisi olmuştur? 1955 tarihinde oluşturulan ve Türkiye, Irak, İran

ve Pakistan'ı içine alan Bağdat Paktı⁹² ile karşılaştırıldığında başlıca dört fark göze çarpar:

1. Çevre ittifakı gizlidir ve pek çok yönüyle de gizli kalmaya devam etmektedir.
2. Bu gizlilikten ötürü, Bağdat Paktı gibi bir karşı-ittifaka yol açmamıştır.
3. Ben Gurion üçlü ya da çoklu bir ittifak kurmayı tasarlar-ken, bu ittifak tek tek üç ülkeyle –Etiyopya, İran ve Türkiye –yapılan ikili anlaşmalara dönüşür. Yine de, ileride göreceğimiz üzere, kimi alanlarda üçlü işbirliğine gidildiği olur.
4. Belki de ikili ve de gizli olduğundan, bu ittifak Bağdat Paktıdan daha uzun ömürlü olmuştur.

Ben-Gurion – Menderes “anlaşmasının”, Türk ve İsrail versiyonları arasında büyük bir fark ve dolayısıyla asimetri vardır. Bugüne dek, üstünden 40 yıldan fazla zaman geçmiş olmasına karşın, Türk tarafı bu konuda büyük ölçüde sessiz kalır. Türk arşivlerine erişme imkanı olmasının yanı sıra Türk gazetelerinin bu konuya nadiren yer vermesi nedeniyle Türk kaynaklarından yola çıkarak İsrail versiyonunu doğrulamak çok güç. “Sade” Türk versiyonu görüşmeye dair hiçbir yazılı belgenin bulunmadığını; Türkiye’nin hiçbir taahhütte bulunmadığını; 29 Ağustos görüşmesinin ardından üst düzeyde düzenli olarak hiçbir görüşmenin gerçekleşmediğini; ve iki ülke arasında yalnızca bir “mutabakata” varıldığını öne sürmektedir. Yine de, görüşmenin iki ülke arasında istihbarat alışverişi açısından bir dönüm noktası oluşturduğu da kabul edilmiştir. Buna karşın, 1964-1968 yılları arasında askeri istihbarat dairesi başkanı Sezai Orkunt, yalnızca on asker ve sivil yetkilinin bildiği bir anlaşma olduğunu öne sürer.⁹³ Türkiye’nin bu ittifaka dair bugüne dek sürdürdüğü

bu gizlilik, tümüyle, Arap devletlerine ve bu devletleri kışkırtma konusuna duyduğu aşırı hassasiyetinin bir göstergesidir.

Meseleye İsrail tarafından yaklaşıldığında resim netleşiyor. O döneme ilişkin İsrail arşivleri herkese açık; akademisyenler ve gazeteciler bu konuyu incelemekteler ve o dönemde Türkiye’de görev yapmış olan İsrailli yetkililerle yapılan görüşmelerden de yararlanılabilir. Çevre ittifakına ilişkin arşiv belgelerinin büyük bölümünün halen gizli tutulduğu doğru (50 yıl gizli tutulacak belge kategorisindeler). Bununla birlikte, bu durum görüşmeler ve kişisel arşivlerle telafi edilebilir. Her durumda, bu üst gizlilik kategorisinin kapsamında olmaları da ilişkinin önemini kanıtlar.

Haggai Eshed, Ben-Gurion – Menderes görüşmesine (Golda Meir ve Eliyahu Sasson ile) katılan Reuven Shiloah hakkındaki kitabında Shiloah’ın önerilen işbirliği için bir konu listesi hazırlamış olduğundan söz eder. Her iki tarafın temsilcileri listeyi madde madde okur ve onaylar. Kaynak belirtmeyen Eshed (muhtemelen Shiloah’ın gizli arşivlerini kullandı), *anlaşmanın*⁹⁴ [vurgu benim], diplomatik, askeri ve ekonomik düzeylerde işbirliğini içerdiğini öne sürer. Eshed’e göre, diplomatik alanda, bu anlaşma, hem hükümetleri hem de kamuoyunu hedefleyecek olan ortak halkla ilişkiler kampanyalarını içerir. Ekonomik düzeyde, iki taraf da, özellikle Türkiye’nin endüstriyel gelişimi ve iki ülke arasındaki ticaretin artışına ilişkin konularda işbirliğinde karar kılarlar. Askeri düzeyde, istihbarat ve bilgi alışverişinin yanı sıra, acil durumlarda karşılıklı yardım için ortak planlama anlaşmasına varılır. Türkiye ayrıca hem Pentagon hem de NATO’da, İsrail’in silahlı kuvvetlerini güçlendirme talebini destekleyeceğine söz verir.⁹⁵ Aynı şekilde, kaynak belirtmemiş olan bir diğer İsrailli tarihçi “yüksek hassasiyet” taşıyan alanlardaki bilimsel işbirliğinin yanı sıra İsrail askeri teçhizatının Türkiye’ye ihracını da içeren kapsamlı bir anlaşma olduğunu belirtir.⁹⁶ O dönemde Türkiye’de görev yapmış olan İsrailli yet-

kililer kendileriyle yaptığım görüşmelerde toplantının bu genel hatlarını teyit etmişlerdir.⁹⁷ Anlaşmanın ikili gerçekleştiği ve en azından İsrail tarafında bu durumun tüm gizli belgelerde “anlaşma” (*heskem*) değil, “ittifak” (*brit*) olarak adlandırıldığı gayet açık. Hatta, İsrailli askeri ataşe ve meslektaşları bu görüşmeleri “ittifak görüşmeleri” olarak adlandırırlar.⁹⁸ Moshe Sasson Ankara’dan gönderdiği raporlarında sık sık “çevre” sözcüğünü kullanır. Ancak, bu terimi, İsrail’in, İran ve Etiyopya gibi çeşitli ülkelere ilişkin “çevre politikası” ile bağlantılı olarak kullanır, çoklu ittifaktan söz etmez.⁹⁹

İsrail, İran ve Türkiye arasında istihbarat alışverişi esnasında büyük olasılıkla üçlü işbirliği oluşur. 1979 tarihinde İran tarafından Tahran’daki Amerikan Büyükelçiliğinde ele geçirilen ve sonrasında Batı’ya dağıtılan bir CIA raporunda, 1958 yılının sonlarında İsrail, Türkiye ve İran’ın Trident adında bir örgüt kurmak amacıyla anlaşma imzaladıklarından söz edilir. Bu örgüt, İsrail istihbarat servisi (Mossad), Türk ulusal güvenlik servisi (o dönemki adıyla *Milli Amele Hizmet – MAH*, sonradan *Milli İstihbarat Teşkilatı – MİT*), ve İran ulusal istihbarat örgütü (Savak) arasındaki istihbarat bilgi alışverişini hedefler. Üç servisin başkanı da yılda iki kez görüşür.¹⁰⁰ 1960-1966 arası İsrail’in Ankara’daki maslahatgüzarı Moshe Sasson raporlarından birinde Tahran’da gerçekleşen bu üçlü görüşmelerden birinden söz eder. Sonradan kendisiyle yapılan bir röportajda, Sasson, bu görüşmelerin varlığını doğrular.¹⁰¹ Türkiye ve İsrail’in askeri istihbarat örgütleri arasındaki görüşmelerin koordinasyonundan sorumlu olan ve Mossad’la da temas kuran Türk ordusundan yüksek rütbeli bir yetkili Mossad, MAH ve Savak’ı bir araya getiren türden bir üçlü toplantıyı düzenlediğini ya da duyduğunu hatırlamadığını söyler.¹⁰² Benzer biçimde, 1964’ten 1967’ye dek görevde bulunan İsrailli askeri ataşe Baruch Gilboa bu türden görüşmelerin yapılmadığını iddia eder. Ancak Gilboa, üçlü bir mutabakatın varlığından söz eder, bu mutabakata göre, Türkiye

İsrail uçaklarının İran'a gitmek için kendi hava sahasından (muhtemelen Irak hükümetine karşı ayaklanan Iraklı Kürtlere yardım ulaştırmak için) geçmesini üstü kapalı bir biçimde kabul eder.¹⁰³ Sasson ve askeri ataşeler arasındaki bu söylem farkı muhtemelen Türklerle temasa geçen farklı taraflar arasındaki aşırı bölünmüşlükten kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴

Çevre ittifakındaki Türk-İsrail uyuşması resmi olarak sekiz yıl sürer ve bu süre içinde özellikle Türk tarafındaki dalgalanmalar nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izler. İsrail ve Türkiye arasındaki temel uyuşmazlık ve anlaşmazlıklar ilişkinin seyrini açıklamaya epey katkıda bulunur. İsrail'in Türkiye ile güçlü ilişkiler kurma isteğinin nedeni, yalnızlaşma, meşruiyet kazanamama ve Arap komşularıyla sürekli çatışma gibi sorunlardan dolayı stratejiktir. Öte yandan, Türkiye'nin daha taktik gereksinimleri bulunur. Ülkede önde gelen pek çok kişinin, Türkiye'nin Pan-Arabizm ve Pan-İslamizmi kontrol altında tutmak için güçlü bir İsrail'e gereksinim duyduğunu kabul etmesine karşın asıl neden daha değişkendir. İsrail, ittifakın üçüncü taraflar üstündeki etkisiyle fazla ilgili gözükmezken,¹⁰⁵ Türkiye, birtakım Arap ülkeleri ve Kıbrıs gibi hassas meseleler (bkz., aşağıda) üzerindeki etkisine çok önem vermektedir. Bu temel fark, ilişkiye damgasını vurur. Bu nedenle, İsrail, olabildiğince gizlilikten uzak ve aleni ilişkiler kurmak için uğraşırken Türkiye bu ilişkileri olabildiğince gizli tutmanın yollarını aramaktadır. Bu da bir diğer uyuşmazlık nedenidir. İsrail'de Ankara'yla kurulan ilişkilere dair tam bir fikir birliği görülürken, hükümetin, özellikle kırsal alanlarda ve Anadolu'nun küçük yerleşim birimlerinde daha geleneksel İslami kesimlerin İsrail karşıtı düşüncelerini hesaba katarak hareket etmek zorunda kaldığı Türkiye'de bu türden bir fikir birliği bulunmaz. İsrail devletinin kurulduğu ilk yıllarda sol görüşlü partiler –Mapanı ve Komünist Parti –Türkiye ile kurulacak ilişkilere muhalefet ederler.¹⁰⁶ Ancak, 1958 yılında bu muhalefet tümüyle yok olur. Knesset Dışişleri ve Savunma Komitesinin, 16

Temmuz 1958 tarihinde çevre ülkeleriyle olan ilişkileri konu edinen bir toplantısında, Mapam temsilcisi çevreden ya da kendi terimiyle “kuşaktan” dostlar edinmenin gerekliliğine prensipte karşı çıkmaz. Bununla birlikte, bu ülkelerin İsrail’in gereksinim duyduğu anda yardıma geleceği yanılmasına karşı da uyarıda bulunur.¹⁰⁷ Bu durumun tersi de Türkiye’de görülür. Zaman içinde, Türk hükümetleri, İslam’ı ve Türkiye’nin İsrail’le kurulan bağlarına muhalefet eden İslami öğelerini daha fazla dikkate almak zorunda kalırlar –bu da ilişkileri gizli tutmalarının bir başka nedenidir. Bu nedenle, daha savunmasız ve bağımlı taraf olan İsrail, Türkiye’nin, özellikle Kürtler, Ermeniler ve Arapları içeren pek çok ülke içi ve dışı meseleye ilişkin hassasiyetini dikkate almak durumunda kalır. Sonuçta, Türkiye iki paktın, NATO ve Bağdat Paktının (sonradan CENTO adını alır), üyesidir, ancak İsrail hiçbirine üye değildir ve ABD ile o dönemki ilişkileri bile oldukça belirsizdir.

Buna karşın, 1958 yılında iki devletin çıkarlarının çakışması ve aralarındaki temel ortak paydalar ittifak kurmalarına yol açar. Bu ortak çıkarlar şöyle özetlenebilir: Sovyet yayılmacılığına karşı durmak, Pan-Arabizm ve Pan-İslamizmi frenlemek ve terörizmle savaşmak. Ayrıca, Türkiye (ve İran) Batı’daki imajını hem halk hem de hükümetler nezdinde düzeltmek amacıyla bu ittifakı ve İsrail’in arabuluculuğunu kullanmayı umar.

Ben-Gurion – Menderes görüşmesi, sonraki yıllarda politik, ekonomik ve askeri düzeylerde ilerleyen “özel ilişkilerin” temelini atar. İlginç bir biçimde, o dönemde Türkiye’nin İsrail’e yönelmesi, Türkiye içindeki gelişmelere, bölgesel ya da uluslararası arenalardaki gelişmeler kadar yansımaz. 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidara gelen Orgeneral Cemal Gürsel yönetimi anlaşmaya sadık kalmanın ötesinde İsrail’le olan ilişkileri pek çok açıdan güçlendirir.¹⁰⁸ (Bunu doğal bir gelişme olarak karşılamak güç; Menderes’in Ortadoğu politikası darbeyi gerçekleştirenlerin yoğun eleştirilerine maruz kalır, örneğin, Suriye sınırına 1957

tarihinde asker konuşlandırılmasının, BAC'ın oluşumunu engellemeyi olumsuz yönde etkilediğini ileri sürerler.)¹⁰⁹ Anlaşmanın sürmesinin nedeni, Türkiye'nin güçlü askeri elitinin İsrail'le kurulan ilişkilerin askeri-stratejik öneminin farkında olması nedeniyle o kritik dönemde bile bu konuda ağırlığını koymas olabılır. 15 Ağustos 1960 tarihinde Fischer'le yaptığı görüşmede Gürsel, İsrail'le olan ilişkileri, bölgedeki istikrar, barış, gelişme ve ilerlemenin “önemli bir kalesi” olarak tanımlar.¹¹⁰ İsrail'in Türkiye ile ilişki kurmadaki istekliliği yeni yönetimi vakit kaybetmeden tanınmasıyla –dünyada bunu yapan üçüncü ülkedir –vurgulanır.

Türkiye ile gerçekleştirilen çevre ittifakını incelerken politik-diplomatik, ekonomik ve askeri bağlantılar arasındaki kadar açık ve gizli düzeylerde de bir ayırım yapılması gerekir. İsrail bakış açısıyla en az tatmin edici olan açık politik-diplomatik düzeydir. İsrail'in tüm çabalarına ve Türkiye'nin tüm vaatlerine karşın, Ankara, İsrail'le diplomatik ilişkilerini, görece balayı sayılan dönemde –elbette sonrasındaki dönemle karşılaştırıldığında –bile iyileştirmez. Doğal olarak, Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmemesi, bu konuda umutlu olan İsrail'in düş kırıklıklarının ana kaynağını oluşturur. İsrail, muhtemelen, politik hedeflerinin en önemlilerinden birinin –mümkün olan en fazla sayıda ülkeyle üst-düzey/açık ilişkiler kurmak yoluyla meşruluk kazanmak – Türkiye'nin, Arap dünyasıyla ilişkilerini engelleyebileceği için İsrail'le ilişkisini olabildiğince gözlerden uzak sürdürmeye ilişkin temel içgüdüleriyle çelişmesinden pek hoşnut değildir. Anahtar Türkiye'nin elinde olduğundan, bu çelişki Ankara'nın lehine çözülür. Aslında, gizli anlaşma Türkiye'yi, Arap kuşku-larını arttırabilir düşüncesiyle aleni yakınlaşmadan daha da uzaklaştırmıştır.¹¹¹

Arap tepkisini hesaba katma gereksinimi, Türkiye'nin ilişkileri iyileştirmedeki başarısızlığını gerekçelendirmek üzere, İsrail'in önüne koyduğu ana argümandır. Aslında, Arap devletleri ilişkileri tümünden koparması konusunda Türkiye'ye baskı

yapmaktadır. Ankara'nın Arap dünyasındaki en önemli ortağı Irak'tır ve Türkiye'de birbiri ardına başa geçen hükümetler Bağdat'ın iyi niyetini kazanmanın ne denli gerekli olduğunun farkındadır. Ben-Gurion ile anlaşmaya varan Menderes, bu "kaçınılmaz görüşmede" İsrail'le büyükelçilik düzeyinde ilişkileri iyileştirme sözü verir.¹¹² Ardından, 1959 Ekiminde bunu yerine getirmeyi taahhüt eder. Ancak sözünde durmaz, bunun başlıca nedenlerinden biri Bağdat'tır. Abdülkerim Kasım yönetiminin 1959 yılının Mart ayında Bağdat Paktını tanımamasına karşın Menderes, BAC'ın karşısında bir denge unsuru oluşturmak ya da Kasım'ın Sovyet yörüngesine doğru dümen kırmasını ya da Irak'ta anarşi oluşmasını engellemek ya da bunların tümü nedeniyle yine de Kasım'ı desteklemek ve ilişkileri geliştirmek ister.¹¹³ İsrail, bu tür hareketlerden dolayı kendini kurban gibi hisseder. Çok çeşitli yollardan Kasım'ı desteklediğine, hatta rakibi Abdülselem Arif'in planladığı darbe hakkında kendisini uyardığına ilişkin argümanları ve Türkiye'ye, Kasım'ı İsrail'in bu çabalarından haberdar etmesine ilişkin ricası hiçbir işe yaramaz. Aslında, 1959 yılının Kasım ayında bu mesele hakkında Menderes'le yeniden görüşüldüğünde, Menderes, "sonunda" yakın ilişki kurmayı başardığı bir ülkeye "Kasım'ın olası tepkisini" Türkiye'nin hesaba katması gerektiğini belirtir.¹¹⁴ Ancak, böyle bir anda bile, ilişkilerin "çok yakında" düzeleceği sözünü verir.¹¹⁵

Türkiye'de yer alan değişimlerden habersiz olan İsrail, Menderes'i, Ben-Gurion'a söz vermiş olduğu, İsrail ziyaretine (muhtemelen gizli) ikna etmeye çalışır. Ancak Menderes bu fikri pek beğenmez. Ben-Gurion ve Menderes arasında Ankara'da yapılması öngörülen bir istişare toplantısı da gerçekleşmez.¹¹⁶ Türk siyasetçilerle o dönemde temasa geçen İsrailli yetkililerin izlenimlerinden yola çıkıldığında, Menderes'i ilişkileri düzeltmekten alıkoyan kişinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu olduğu görülür. İsrail'in Ankara maslahatgüzarı Moshe Sasson,

Menderes'in iyileşme sözü vermesine karşın, Zorlu'nun, İsrail'le kurulacak ilişkilerden sorumlu olduğunu ve Sasson'un babası –o dönemde Roma Büyükelçisi olan –Eliyahü Sasson'la Menderes arasında yapılması planlanan görüşme gibi, yüz yüze görüşmelerin pek çoğuna mani olduğunu öne sürer. Moshe Sasson'a göre, Zorlu, “evlilik dışı” ilişkiden yanadır ve iki dünyada da yer bulma arayışındadır.¹¹⁷ Özetle, Türk Dışişleri Bakanlığı diğer bakanlıklar ve orduya göre daha fazla Arap yanlısı gözüktür, İsrail'le olan ilişkilerini, Arapları kışkırtmamak için, büyük bir itinayla ele almaktadır.¹¹⁸ Sonuç olarak, hem Menderes hem de Zorlu, İsrail'le ilişkileri rayına oturtmadan önce devrilirler (ve Eylül 1961'de idam edilirler).

1960-65 yıllarının güçlü adamı General Gürsel'in yönetimi esnasında da aynı eğilim devam eder. Gürsel, İsrail'le ilişkileri güçlendirmekten yana olduğunu beyan etse de, politik-diplomatik düzeyde bunu tüm açıklığıyla yapmakta pek istekli değildir. Nedenleri gayet açıktır: İran Şahı'nın düştüğü tuzağa düşmek istemez; Şah, İsrail'i tanıdığını beyan etmesinin ardından Mısırlı Abdül Nasır kendisiyle tüm ilişkilerini keser, Gürsel, Arapların “dostluğunu” istemektedir. Bunun, Türkiye'nin İsrail'in durumunu Araplara izah etme rolünü kolaylaştıracağını ve böylece İsrail'in de bundan yarar sağlayacağını öne sürer.¹¹⁹ Yine de, sonunda, Gürsel, gizli kalması koşuluyla, pek çok düzeyde ilişkileri güçlendirir. Irak faktörü, Gürsel yönetimi için de önemlidir.¹²⁰

1961'de İsmet İnönü yönetimindeki yeni hükümet de pek girişken değildir. 1949'da İsrail'le ilişki kuran kişinin İnönü olmasına ve bu ilişkileri iyileştirme sözü vermesine karşın,¹²¹ bu sözünü yerine getiremeden (1965'te) görevi bırakır. İnönü'nün birincil kaygısı da genelde Arap devletlerinin özelde Irak'ın tepkisidir. İnönü'nün Araplara ilişkin kaygıları da Iraklılara kendisini sevdirmesine yaramaz. Hatta, İsrail Başbakanı İzak Ben-Zvi'nin Mayıs 1963'te vefatının ardından taziyelerini sunması,

bir Irak gazetesinde kendisinin şu sözlerle takdir edilmesini sağlar: “Arapları sırtından bıçaklayan ihtiyar, bir köpeğin mezarı başında yas tutmaya gitti.”¹²²

Zaman içinde, Türkiye-İsrail gündeminde Arap faktörü gittikçe daha fazla önem kazanır ve sınırları belirgin iki taraflılığın ötesinde yeni boyutlar edinir. Türkiye’yi İsrail’le ittifak kurmaya ikna eden ilk sıradaki stratejik tehditler gittikçe önceliklerini yitirirler. 1963 yılının sonlarına gelindiğinde, Türkiye dört olası tehdit kaynağı ile ilişkilerini düzeltmiştir: Sovyetler Birliği, Irak, Suriye ve Mısır. 1961 yılında BAC’ın dağılması çok önemli bir dönüm noktası olur. İlginç bir biçimde, Türkiye, Irak gibi Arap ülkelerinden de evvel Suriye’yi tanır. Bu durum, Mısır’ı o denli rahatsız eder ki, Türkiye ile tüm ilişkilerini iki yıl boyunca koparır. Ankara gururunu bir yana bırakıp Mayıs 1963’te ilişkileri yeniden kurma çağrısında bulunur. İsrail’de ise, Türkiye’nin, bu durumu, Kudüs’le ilişkilerini normalleştirerek dengeleyeceğine dair beklentiler oluşur. Aslında, İsrail maslahatgüzarı, bu dönemin Türkiye’nin böyle bir hareketi gerçekleştirmesi için çok uygun olduğunu düşünerek Ankara’ya daha fazla baskı yapar. Hatta, bunun “yalnızca” ilişkilerin normalleşmesini değil, “Türkiye’yi böyle bir politik yöne sokmanın İsrail’i Ortadoğu’nun ilk sırasına yerleştirmeyi” de sağlayacağı düşüncesindedir.¹²³

İsrail’in diplomatik bağları güçlendirme beklentileri 1964’ün ilk yarısında epey güçlüdür, bu dönemde ilişkileri zirveye ulaştır. 1964 yılının ilk aylarında, İsrail’e gizli bir ziyaret gerçekleştiren Türkyetkililer, Başbakan İnönü adına, dört ya da beş hafta içinde ilişkilerin düzeleceğini beyan eder. Ardından, Temmuz ayında, İnönü, Paris’te Eshkol’le gizlice görüşerek bunun gerçekleşeceği sözünü verir.¹²⁴ Çok geçmeden bu beklentilerin bir hayalden öteye gitmeyeceği anlaşılır ve İsrail ilişkileri iyileştirmek bir yana, bozulmalarını engellemekle uğraşmaya başlar. Türkiye’nin ilişkileri iyileştirmek gibi bir niyeti olmadığı ancak İsrail’in gerçekleri görmemeyi tercih ettiği de söylenebilir.

İsrail'in, politik-diplomatik düzeyde ilişkilerin kurulma biçimine dair yaşadığı düş kırıklığı, ekonomik işbirliği sayesinde biraz hafifler. Bu da çevre ittifakının bir parçasıdır ancak genellikle Arap baskısından pek etkilenmez. Bunun üç nedeni vardır: politik-diplomatik ilişkiler doğası gereği aleni olmak durumundayken, ekonomik işbirliği kimi yönleriyle gizli tutulabilir; Türkiye'nin, belli alanlarda İsrail'in teknolojik uzmanlığına gereksinimi vardır; ekonomi sektörü, iki ekonomi de birbirini tamamlayacağından, ikili ilişkilerin başlangıç aşamasında önemli bir özendirici güçtür.¹²⁵

Çevre ittifakından önce bile, İsrail, güçlü ekonomik bağların Türkiye'nin ilişkileri normalleştirmesi açısından itici bir güç olacağını ummaktadır. İsrail'in Ankara maslahatgüzarına göre, Türkiye'nin İsrail'le olan ekonomik bağlarına verdiği "büyük önem" 1956 yılında ilişkileri gereğinden fazla koparınamama kararına "önemli ölçüde katkıda" bulunmuştur. Maslahatgüzar, bu nedenle, İsrail'in, ekonomik bağlantılarını, ticari ilişkilerini derinleştirmeye ya da ortak projeler yürütmek yoluyla geliştirmeye devam etmesini önerir, böylece "ekonomi araçları yardımıyla politik olgular gelişecektir"¹²⁶.

Türkiye ekonomik bağlar kurmakla ve bunları güçlendirmekle ilgilenir. 1959 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan Süleyman Demirel, o yıl İsrail'e bir ziyarette bulunur. İsrail'in başarılarından o denli etkilenir ki Ankara'da 300 kadar kişiye yaptığı bir konuşmada Türklere "İsrail halkını –her açıdan mükemmel insanlar olarak örnek" almalarını ve "İsrail'in bu başarısını (Türkiye'nin) hedefi haline getirmelerini" tavsiye eder. Demirel, özellikle İsrail'in sulama borusu üretimiyle ilgilenir.¹²⁷ Demirel'in 1965'de iktidara gelmesiyle bu ilgisinin bittiği doğrudur, bu yıldan sonra ilişkiler düşüşe geçer. Yine de, Demirel'in İsrail'le tanışmış olması, 1990'larda açık bir politik ittifaka girmesinin temellerini atmıştır.

Bağların kurulduğu umut vadeden alanlardan biri tarım alanıdır. İsrail, Türk köylerine ve çevre bölgelere ulaşabilme ve nüfusun genellikle kent sakinlerine göre İsrail'e daha az sıcak bakan, daha geleneksel Müslüman kesimlerine kendini tanıtmak için uzmanlığını bu alana ihraç etme arayışındadır. İsrail'in Ankara maslahatgüzarı, raporlarından birinde köylere önem vermenin gerekliliğinden söz eder. Bunu, Müslüman bir ülkede, seçmenlerin büyük bölümünü oluşturan ve "Müslüman yanlısı, Arap yanlısı ve İsrail karşıtı" köylülerin "yanlış izlenimini" düzeltmeyi amaçlayan "en önemli faaliyet" olarak görür. Köylünün "Müslüman yanlısı" olmasının İsrail yanlısı olmasının önünde bir engel olmadığını öne sürer.¹²⁸ Köylerde ikamet eden ve köy halkını eğiten İsrailiilerin büyük bir fark yarattığı kuşkusuzdur.

Ayrıca, İsrail'in tarımsal yöntemlerinin sonuçlarının göz kamaştırıcı olduğu aktarılır. Moshe Sasson'a göre, İsrail yöntemlerinin hayata geçirildiği Adana bölgesinde altı yıl içinde pamuk rekoltesi dört katına çıkar.¹²⁹ 1968 yılına gelindiğinde, pamuk rekoltesi İsrail'inkine yaklaşır. Türk Köy İşleri Bakanlığı, Adana projesini İsrail'in Türkiye'deki en önemli başarısı olarak görür.¹³⁰ Sasson, İsrail'in tarımdaki uzmanlığının tüm Türkiye'ye yayıldığını ve neredeyse her bölgede İsraili uzmanların bulunduğunu ve tarım sektöründen birtakım Türklerin İsrail'i ziyaret ettiğini öne sürer. Ayrıca, tarımı, ekonomik işbirliğinde önemli bir alan olarak görür. Köy İşleri Bakanı'nın, yüzlerce Türk yetkiliyi İsrail'e eğitime göndermeyi de kapsayan bu bağların güçlendirilmesi konusunda baskı yaptığı ve İsrail'in Ankara'daki en iyi savunucularından biri olduğu açıktır.¹³¹

1965'in ilk aylarında iki ülke arasındaki ikili ticaretin yıllık hacmi 30.000.000 Dolara ulaşır, buna karşın İsrail bunun kötüye gideceği kaygısı taşır.¹³² Diğer ekonomik işbirliği alanları, ortak araştırma projeleri, ortak sanayi projeleri ve turizmden oluşur. İsraili uzmanlar Keban barajının plan aşamasında da yer alırlar, ancak bu projenin iç ve dış yansımalarından ötürü

(Kürtlerin yeniden iskanı ve nehrin aşağısındaki Irak ve İsrail'e etkisi), hem Türkiye hem de İsrail dikkat çekmemeye çalışır.¹³³

Türkiye, ekonomik bağlar konusunda, İsrail sessizliğini koruduğu sürece ve bu bağlar Ankara'nın Arap dünyasındaki ekonomik çıkarlarıyla çatışmadığı sürece hevesli gözükür. Aslında, 1960'ların ortasından itibaren, Türkiye'nin, çıkarları doğrultusunda, bir yandan Arap ülkelerindeki pazarlara girme çabası, bir yandan da bu ülkelerin petrol silahına önem vermeye başlaması neticesinde bu durum ortaya çıkar. Artık, Türkiye, İsrail'in beklentilerine karşılık vermez: politik açıdan ekonomik bağların faturasını ödemeye pek niyetli değildir.

Stratejik İlişkiler: Meselenin Özü

Stratejik ilişki, iki ülkeyi bir noktada buluşturan ortak stratejik tehditler nedeniyle, ittifakın en önemli yönüdür. Hatta, tüm diğer düzeylerdeki ilişkiler bu stratejik ortaklığa bağlıdır. Ancak, anlaşmanın bu yönüne dair bilgilerin Türk arşivlerinin yanı sıra İsrail arşivlerinde de gizli tutulmalarından ötürü bu konuya ilişkin hareket alanımız sınırlıdır.

İttifakın iki sivil lider arasında imzalanmış olmasına karşın askeri alan zamanla çok büyük önem kazanır. Türk ordusu bu ilişkileri geliştirmeyi istemektedir ve genel olarak İsrail'e yaklaşımı Türk elitinin diğer kesimlerinden çok daha olumludur. Ayrıca, Batı'nın özellikle de Birleşik Devletler'in, Türkiye'ye davranış biçimi ve verilen askeri desteğin düzeyi nedeniyle ordu büyük ölçüde rahatsızdır. Diğer NATO ülkelerinin Türkiye'ye tepeden bakmalarının yanı sıra Birleşik Devletler de Türkiye'deki askeri üsleri için gerekli ödemeyi yapmadığı ve Türkiye'ye yeterince silah ikmalinde bulunmadığı için bu üsleri sömürdüğüne dair bir his yaratır. İsrail'in Birleşik Devletler'in yerini alamayacağı açıktır, ancak Türkiye'yi tehdit etmeyen küçük bir ülkeden bilgi ve teknoloji talep etmek ya da bunları paylaşmak daha kolaydır.

(Küçük bir ülke kavramı iki yönlüdür: endişe ya da küçük görme ve tereddütlerle karışmış işbirliği isteği ve tutkusu.) Ayrıca, Türk ordusu, Türkiye'nin Araplara kur yapmaya çalıştığı dönemlerde bile bölgedeki güç dengesi için güçlü bir İsrail'in önemini göz ardı etmez. Ankara'dan yollanan bir İsrail raporunda, Türkiye'nin Genelkurmay İkinci Başkanı Refik Tulga'nın, İsrail maslahatgüzarına Türk genelkurmayının "İsrail'e yakınlık duyduğunu" ve "İsrail'i her koşulda desteklemeyecek herhangi bir üst düzey Türk subayı" tanımadığını ifade ettiği bildirilir. Ayrıca, Tulga, Türkiye'nin izlediği politikanın ordunun bakış açısını yansıtmadığı için üzgün olduğunu belirtir.¹³⁴ Özetle, ordu, bu ilişkinin bir çeşit muhafızı haline gelir.

Türkiye ile gerçekleştirilen ve İsrail'de **Merkava** kod adıyla anılan askeri işbirliği İsrail ve bir başka ülke arasındaki tek askeri anlaşma örneği olması açısından eşsizdir.¹³⁵ Dönüşümlü olarak iki ülkede de askeri istihbarat dairesi başkanları¹³⁶ ve bazen de genelkurmay başkanları¹³⁷ arasında altı ayda bir düzenli toplantılar gerçekleştirilir. Türkiye ile kurulan askeri ilişkiler o dönemin Genelkurmay Başkanı İzak Rabin tarafından "özel bir ilişki", askeri istihbarat başkanı tarafından da "çok yakın" sözleşiyle ifade edilir.¹³⁸ Bu ilişki, istihbarat, görüş ve bilgi alışverişini; çeşitli askeri meselelerde işbirliği ve uyumu; askeri endüstri alanındaki uzmanlık alışverişini¹³⁹ ve halen gizli tutulan muhtemelen pek çok şeyi içermektedir. İki devletin istihbarat paylaşımında bulunduğu ortak tehditler Sovyetler Birliği, birtakım Arap ülkeleri –özellikle Suriye –ve terörizmdir. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne ilişkin istihbaratın çoğunu ABD'den sağlamaktaysa da bazı yönlerden İsrail'in katkısı da olur.¹⁴⁰ Arap ülkeleri hususunda, Türkiye Arap dünyasında, adı gizli tutulan bir yetkilinin deyimiyle, "İsrail'in gözleri" haline gelir. Kuşkusuz, bu fazladan ancak önemli bir kaynaktır, çünkü İsrail'in Arap ülkelere dair istihbaratı Türkiye'ninkinden çok daha iyidir ve özellikle

Suriye, Irak ve muhtemelen Mısır söz konusu olduğunda Kudüs, Ankara'ya epey katkıda bulunur.

Bu kitabı yazarken, iki ülke arasındaki stratejik eşgüdümüne dair askeri belgelere ulaşamadım. Ancak, ittifakın başlangıç aşamasında yer alan üst rütbeli bir İsraili yetkiliye göre 1959'da iki ordu, beklenmedik bir durumun üstesinden gelebilmek amacıyla, Suriye'ye (ve muhtemelen bir başka Arap ülkesine) karşı yapılacak bir savaşın ortak stratejik planını hazırlarlar. Bu bilgi kaynağına göre, her iki ülkenin tarihinde de gerçekleştirilen ilk ortak plandır bu. Kuşkusuz, iki ülkenin askeri personeli arasında yakın bağ kurulur. İsrail Genelkurmay Başkanı Haim Laskov, diğer üst düzey subaylarla birlikte o yıl Türkiye'ye çok gizli bir ziyaret gerçekleştirir, ve bu ziyaret, aralarında, Genelkurmay Başkanı Mustafa Rüştü Erdelhun, Genelkurmay İkinci Başkanı Cevdet Sunay, Hava Kuvvetleri Komutanı Tekin Arıburun, Deniz Kuvvetleri Komutanı Fahri Korutürk ve Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in bulunduğu Türk Genelkurmay'ı tarafından karşılanır. Sonradan, hareketin başkanı olan İzak Rabin, üç askeri kuvveti –kara, deniz, hava – içeren planın hazırlanmasında başlıca rolü oynar. Ayrıca, ilk kez, üçüncü bir tarafa karşı stratejik eylem görevini üstlenebilecek ortak bir deniz kuvveti planı oluşturulur. Bu tür bir planın varlığı, Türk askeri istihbarat dairesi başkanı tarafından da doğrulanır.¹⁴¹

Türkiye'de gerçekleşen 1960 darbesi ve askeri personeldeki görev değişiminin, iki ordu arasındaki ilişkilerin biraz soğumasına yol açtığından söz edilmektedir. Yine de, Türkiye'den gelen ilk İsrail raporlarından birinde, Türkiye'nin "saldırıyla karşılaşma durumunda müdahale edeceği" ve ilişkilerin ve "işbirliğinin" tüm alanlarda devam edeceği bildirilir. Sonrasında, 1966 Ağustos ayında, İsrail'e doğru havalanan Irak'a ait bir Mig-21'in yakıt ikmali için ortak Türk-Amerikan üslerinden birine iniş yapmasına izin verilir.¹⁴² Stratejik eşgüdümüne (ya da bilgi alışverişine) askeri ilişkiler resmen dondurulduktan sonra gerçekleşen

bir diğer örnek de İsrail'in Suriye sınırına 1970 Eylülünde asker yığına işleminden Türkiye'yi haberdar etmesidir.¹⁴³

Gerçekleşen diğer eşgüdüm ve işbirliği biçimleri arasında Almanya için ortak havan topu üretimi girişimi, İsrail'in Türk Hava Kuvvetlerine paraşüt satışı, Türk silahlı kuvvetlerine çeşitli alanlarda verdiği eğitimin ve İsrail Hava Kuvvetlerine Türk hava sahasında eğitim izninin¹⁴⁴ yanı sıra, İran'a ve Iraklı Kürtlere askeri malzeme sağlamak amacıyla Türk hava sahasının kullanılması izni bulunur. Büyük olasılıkla, İsrail'in Kürtlere verdiği destek Türk ordusundaki yalnızca birkaç üst düzey yetkili tarafından bilinmektedir, bu yetkililer, bu bilgiyi özellikle Türk Dışişleri Bakanlığından gizli tutarlar.¹⁴⁵ Genel anlamda, iki hava kuvveti de çok yakın ilişkiler kurar, Türk Hava Kuvvetleri, İsrail'in uzmanlığını kullanarak kendini geliştirmek konusunda epey isteklidir. Bir noktada, Türkiye'nin İsrail'in atom enerjisi çalışmalarıyla ilgilendiği ancak İsrail'in bu konuda bilgi paylaşımından kaçındığı da eklenmelidir.¹⁴⁶

Özetle, ittifakın altın çağında iki askeri kurum arasındaki ilişkiler oldukça samimidir. İsrail'in Ankara'daki askeri ataşesine uygun görülen davranış biçimi bunun bir işaretidir. Eskiden bu görevde bulunan iki yetkili de kendileriyle yapılan görüşmede, üç büyük güçle, ABD, Almanya ve Britanya ile birlikte imtiyazlı bir konuma sahip olduklarını dile getirirler. Askeri İstihbarat dairesi müdürüyle iki haftada bir görüşür ve Genelkurmay Başkanı ve diğer üst rütbeli subaylarla düzenli toplantılar gerçekleştirirler. İçlerinden birine, olağan uzun bürokratik işlemler olmaksızın askeri üsleri ziyaret etmesine izin verilir.¹⁴⁷ Genellikle tam bir gizlilik içerisinde gerçekleşen karşılıklı ziyaretler de olağandır. Örneğin, sonraki Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural, 1964'te İsrail'i ziyaret ederken,¹⁴⁸ İsrail Askeri İstihbarat Dairesi Başkanı Meir Amit ve diğer İsrailli üst düzey subaylar Erzurum'daki kapalı Amerikan üssüne bir ziyaret gerçekleştirerek orada bulunan Amerikalıları da biraz utandırırılar.¹⁴⁹ 1964'te,

Uzi Narkis komutasındaki İsrail askeri akademisi tarafından Türkiye'ye, açık bir ziyaret gerçekleştirilir.¹⁵⁰ Hava Kuvvetleri Komutanı Ezer Weizman'ın da (sonradan İsrail'in Başbakanı olur) 1964'ün sonlarına doğru açık bir ziyarette bulunması planlanır.¹⁵¹ Ancak o tarihe gelindiğinde, Kıbrıs krizi baş gösterir ve ziyaret iptal edilir.

İlişkinin Sonu: Kıbrıs ve Akıbeti

Adadaki üç yıllık bir bağımsızlık sürecinin ardından 1963 yılının Aralık ayında patlak veren Kıbrıs krizinin, Türkiye'nin dünyaya bakışına, önceliklerine ve dış dünyayla, İsrail'le de, olan ilişkilerine geniş ölçüde yansır. Krizin gelişimini ayrıntılarıyla incelemek bu kitabın amaçlarını aşar. Yine de, ele alınan konuya etkisini daha iyi görebilmek adına ana hatlarından söz etmek gerekir. 1960 yılında, Londra Konferansında, yüzlerce yıldır nüfusu Rum çoğunluk ve Türk azınlıktan meydana gelen bir ada olan Kıbrıs Cumhuriyeti oluşumu kararı alınır. Konferansta, İngiliz, Yunan ve Türk katılımcılar Enosis'in –Yunanistan ve Kıbrıs'ı birleştirmeye yönelik Rum hareketi –ve adayı Türk ve Rum tarafı olarak ikiye bölmek isteyen Kıbrıslı Türklerin iddialarını temsil eden Taksim'in reddedildiği bir uzlaşmaya varırlar. Tüm bu tezlerin aksine bağımsız bir Kıbrıs yaratılır. Yine de, Türkler, Kıbrıs Başbakanı Başpiskopos III. Mihail Christodoulou Mouskos Makarios önderliğindeki Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerinden kesinlikle vazgeçmediğini düşünürler. Örneğin, Makarios, “ya bütün Kıbrıs Yunanistan'la birleşecek ya da cehenneme dönüşecek...” gibi bir cümle sarf etmiştir. Türkiye ve Kıbrıslı Türkler, Yunanlar tarafından adanın bölünmesini sağlayabilmek için senaryo üretmekle suçlanırlar.¹⁵²

1963 Aralık ayına gelindiğinde, iki taraf arasındaki gerilim bir hayli artar ve aynı ayın son günlerinde, Rumlar ve Türkler arasında her iki tarafın da olaylardan birbirini sorumlu tuttu-

ğu şiddetli çatışmalar çıkar. Ancak, yeni belgelere ulaşan bir Türk araştırmacıya göre Rumlar, Türkleri köşeye sıkıştırabil-mek amacıyla kasıtlı olarak kışkırtmıştır. Üstelik, Londra'da kararlaştırılan devlet formülünün de altını oyan Makarios'dur. Böylece 1963 yılı çok sayıda Kıbrıslı Türk'ün ve birkaç Kıbrıslı Rum'un ölümüyle sonuçlanır. 30,000 kadar Kıbrıslı Türk 103 karma köyü terk etmek zorunda kalır ve evleri terk etmelerinin ardından yıkılır ve yakılır. Türk yerleşim bölgeleri Rumlar tara-fından abluka altına alınır.¹⁵³ O aşamada, Türkiye, Makarios'a, ateşkesi kabul etmemesi halinde, Kıbrıslı Türkler adına harekete geçeceği uyarısında bulunur. Mesele, 4 Mart 1964'te Birleşmiş Milletler'de tartışılır ve (şiddetin durdurulması ve BM barış gücü oluşturulması talebinde bulunan) Karar Sayısı. 186 olarak kayda geçer, bu Makarios için büyük bir diplomatik zafer, Türkiye için bir geri adımdır. Sonuç olarak, Makarios, Kıbrıs'a bir NATO ba-rış gücü göndermeye yönelik Anglo-Amerikan girişimlerini et-kisiz kılmayı başarmanın yanı sıra kendi yönetiminde tümüyle Kıbrıslı Rumlardan oluşan bir Kıbrıs hükümetinin tanınmasını sağlar. Bu arada, BM Barış gücünün Kıbrıs'a gelmiş olmasına karşın durum kötüye gider ve Türkiye müdahaleye hazırlanır. Ancak, Ankara, ABD Başkanı Lyndon Johnson'dan Başbakan İsmet İnönü'ye gelen 5 Haziran 1964 tarihli tehdit mektubu-nun ardından bu müdahaleden vazgeçer, mektupta Johnson, İnönü'yü, Ankara, Kıbrıs'ı işgal ederse, Sovyetler Birliği'nin sal-dırısına maruz kalması durumunda NATO'nun Ankara'ya destek veremeyeceği konusunda uyarır.¹⁵⁴ "İncelikten yoksun ve sert" bir tonda kaleme alınmış olan mektup, Türkiye'de Amerikan karşıtı duyguları kayda değer ölçüde arttırır, Türkiye'nin ada-ya müdahalesini engellemiş olsa da, Türk Hava Kuvvetlerinin, Kıbrıslı Türklere destek vermek amacıyla, 8 ve 9 Ağustos tarih-lerinde Kıbrıs Rum mevzilerini bombalamasını durduramaz.¹⁵⁵ Türkiye'nin müdahalesi on yıl sonrasına, 1974 Temmuzuna dek ertelenir.

Kıbrıs krizi Türkiye'yi derinden sarsar. Kendi uyruğundan gördüğü insanlara yardım edemediğini hissetmektedir ve yalnız kalmış ve Birleşmiş Milletler'den hemen hiç destek görmemiştir, ayrıca, Batılı müttefiklerinin, özellikle Britanya ve ABD'nin ihanetine uğradığını düşünmektedir. Hem Britanya hem de Amerika, Enosis'e yakın durmaya başlamışken, Britanya, adadaki garantör güç olarak, "Kıbrıslı Türkleri korumak için çok az çaba sarf etmiştir".¹⁵⁶

Böyle bir geri plan karşısında, Başbakan İsmet İnönü yeni bir dış politika izlemeye başlar, bu politikanın eninde sonunda İsrail'e de etkisi olur. Başbakanın, krizden çıkardığı en önemli ders, Türkiye'nindiğer ülkelerle ilişkilerini olabildiğince çeşitlendirmeye çalışarak Birleşmiş Milletler'deki tecrit çemberini kırmasının ne denli gerekli olduğudur. ABD'nin Türkiye'de yarattığı düş kırıklığı, Türkiye'yi SSCB'ye yeni teklifler götürmeye iter¹⁵⁷, bu da bir zamanlar Türkiye ve İsrail'i bir araya getiren Sovyet tehlikesinin önemli ölçüde azaldığına işaret eder. İsrail'in bakış açısıyla daha da endişe verici olan durum, Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler'deki oylamaları belirleyici sayıdaki Arap Devletleri'ne (ayrıca Üçüncü Dünya ülkeleri) kur yapma girişimleridir. Her şey göz önünde tutulduğunda, bu krizin önemi, İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme umutlarını yok etmesi ve Türkiye'yi, en azından açık politik düzeyde, ciddi ölçüde Arap devletlerine yaklaştırmasıdır. Bu eğilim, aynı sırada Filistin sorununun baş göstermesiyle daha da alevlenir. Bu iki mesele, Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerinin düzey ve niteliğinin, yalnızca iki taraflı memnuniyet ya da düşüncelerden kaynaklanmadığı, Ankara'nın üçüncü taraflarla, özellikle de Araplarla olan ilişkilerini de yansıttığını kanıtlar.

Türkiye'nin savunmasız durumunun farkında olan Arap ülkeleri, Ankara'ya İsrail'le olan ilişkileri konusunda baskı yapmaya başlarlar, Kıbrıs meselesine verecekleri desteği, Türkiye'nin İsrail'le olan bağlarını koparmasına bağlı tutarlar. Türkiye ve

İsrail arasındaki güçlü ekonomik bağların farkında olan birtakım Arap devletleri, Kıbrıs krizinden önce dahi, İsrail'in ekonomik alandaki nüfuzu ve gizliliğiyle tam bir rekabete girerler. Oysa, Arapları Türkiye'ye yaklaştıran ve İsrail'in rolünü almayla çalışmaya sürükleyen, İsrail'in bu işbirliğidir.¹⁵⁸ Bununla eşzamanlı olarak, Arap ülkelerinin Ankara'daki temsilcileri, Türkiye-İsrail ilişkilerinin en yüksek noktasına ulaştığı 1964'ün ilk aylarında birlikte hareket etmeye başlarlar. Bu temsilciler, biryandan Türkiye'yi, İsrail-Türkiye yakınlaşmasının, Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs meselesine ilişkin Arap oylarının üzerinde yaratacağı olumsuz etki konusunda uyarırken, bir yandan da, kendi bakış açılarını açıklamak üzere politik, diplomatik ve halka hitap eden bir kampanyaya girişirler. Ayrıca, İsrail yanlısı makaleler yazan gazetecilere de uyarı mektupları yollar ve gazetecileri, kendi "davaları" için satın almaya çalışırlar. O yılın ilerleyen günlerinde, Türkiye'ye İsrail'le olan tüm ilişkilerini dondurması talebiyle daha büyük oynamaya başlarlar, bu taleplerini tüm kamuoyuna ilan ederler. Ardından, 1965 yılında, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini sonlandırmayı kabul etmesi durumunda, Birleşmiş Milletler'de Türkiye lehine oy vermek üzere 13 Arap ülkesinin tümünü birden harekete geçirmeyi teklif ederler.¹⁵⁹

Türkiye, muhtemelen bu tür bir teklifin ciddiyetinden kuşku duyduğu için, bu denli ileri gitmeye kendini hazır hissetmez.¹⁶⁰ Arap devletleri bir bütünlük göstermez. Örneğin, Mısır, Makarios'a askeri destek sağlamıştır.¹⁶¹ Daha da önemlisi, Türkiye, İsrail'le ilişkilerini koparmaya yönelik Arap talebinin, kendi dış politikasını belirleme hakkını ihlal ettiğini belirtir. Hatta, Türk Dışişleri Bakanlığında, 1956 yılında, İsrail'le ilişkilerin gerilemesinin, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını "dehşet verici bir biçimde ipotek" altına aldığından, "çok ciddi bir hata" olduğunu düşünenler bulunmaktadır.¹⁶² Yine de, 1965'in ortalarına doğru, Türkiye, Ortadoğu politikasında yeni esaslar belirler, bunlar en hafif deyiimiyle, İsrail'in pek hoşuna gitmez. Yeni esaslar şöyledir:

1. Araplarla yakınlaşmayı sağlamak için en üst seviyede çaba göstermek.
2. İsrail’le olan ilişkileri olabilecek en düşük seviyede tutmak.
3. Bu en düşük seviyenin ötesinde Araplara boyun eğmek.
4. İsrail’le olan ilişkilerin Araplarla yakınlaşmanın önüne geçmesine izin vermemek.¹⁶³

İsrail bu gelişmelere nasıl bir tepki vermiştir? Krizde nasıl bir rol oynar? İttifakın 1966 yılında gayrı resmi dondurulmasına dek ilişkiler nasıl bir gelişme gösterir?

İsrail’in Tepkisi

İsrailli devlet görevlileri ve akademisyenler, Kıbrıs sorununun, Türk-İsrail ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturduğu konusunda hemfikirdir. Soru şudur: Türkiye’nin tutum değiştirmesinde üçgenin Arap tarafı ne dereceye kadar rol oynamıştır ve İsrail’in de ne dereceye kadar bu duruma katkısı olmuştur? Pek çok İsrailli gözlemci, krizin patlak vermesiyle birlikte, Türkiye’nin Arap tarafına olan eğiliminin, o sırada çıkarları Araplardan yana hareket etmesini gerektirdiğinden, kaçınılmaz bir sonuç halini aldığını düşünmektedir.¹⁶⁴ Bir başka deyişle, İsrail’in yaptığı ya da yapmadığı herhangi bir şey bu durumu pek değiştirmeyecektir. Bu varsayımı, o kritik dönemdeki ikili ilişkilerin gelişim sürecinden yola çıkarak incelemeye çalışacağım.

Kıbrıs krizi patlak vermeden çok kısa bir süre önce Başbakan İnönü, İsrailli Başbakan Levi Eshkol’a bir mesaj yollar, mesajda, adadaki gelişmeleri Türkiye’nin bakış açısından açıklar. İnönü, Türkiye’nin, [1960 tarihli] Garanti Anlaşmasının 4. Maddesinden hareketle “tek taraflı müdahale hakkını kullanmaya” karar verdiğini, ancak bu müdahaleyi 25 Aralık 1963’te

Lefkoşe üstünde tek bir uyarı uçuşuyla sınırlandırdığını belirtir. Eshkol, yanıtında, “can kaybı ve çekilen acılardan ötürü” üzüntüsünü ve “Kıbrıs’taki tüm toplum kesimlerinin” arasında kurulacak “ahenkli ilişkilere” dair umudunu ifade eder.¹⁶⁵ Bu durumda, görünen o ki, ne Türkiye özel bir istekte bulunmuş, ne de İsrail herhangi bir yükümlülük altına girmiştir. Yine de, Türkiye’nin beklentileri, İsrail’in bu meselede kendisini destekleyeceği yönündedir. Aslında, başlangıçtan itibaren İsrail’in Ankara maslahatgüzarı Moshe Sasson, İsrail’in Birleşmiş Milletler’de tarafsız ya da çekimser kalmasının ilişkileri iyileştirmeye yönelik beklentilere zarar vereceği, daha da önemlisi “iki ülke arasındaki karşılıklı anlayışı” zedeleyeceğinden yola çıkarak uyarıda bulunur. Sasson, “Türkler verdikleri sözleri zamanında yerine getirmemekle tanınır” der ve bu nedenle normalleşme vaadinden zaten kuşku duymaktadır.¹⁶⁶ Gerçekten de hiçbir zaman normalleşme gerçekleşmez, ancak öteki alanlardaki ilişkiler, 9 ve 10 Mayıs 1964 tarihinde Ulusal Savunma Okulunun İstanbul’a gerçekleştirdiği ziyaretten de anlaşılacağı üzere, ilerlemeye devam eder, bu ziyaret Türk basınında yer almamış olsa da Ankara radyosunda duyurulur.¹⁶⁷ Ardından, İnönü ve Eshkol Temmuz ayında Paris’te görüşür ve diğer konuların yanı sıra Kıbrıs meselesini de ele alırlar.

Bu samimiyet, Türkiye’nin 1964 Ağustos’unda Kıbrıs Rum mevzilerini bombalamasının ardından, özellikle gizli olmayan düzeyde azalmaya başlar. Bu saldırı sonrasında, Başpiskopos Makarios, aralarında İsrail Devlet Başkanı Zalman Shazar’ın da bulunduğu devlet başkanlarına, Türklerin “barbar” eylemi ve yüzlerce kişiyi öldüren “nedensiz ve gelişigüzel saldırısından” dem vuran ve bu insanlığa karşı işlenen suça bir son verilmesi için uluslararası topluma başvuran bir genelge gönderir.¹⁶⁸ İsrail başbakanı ve dışişleri bakanıyla yaptığı görüşmenin ardından Devlet Başkanı Shazar, Makarios’a “insani temelde” üzüntüsünü

ifade eden ve yardım gönderme olasılığının incelendiğini belirten bir mesaj yollar.¹⁶⁹

İsrail basınında yer alan genelge ve yanıtı Türk yetkililerde, Türk basınında ve genel olarak halkta düş kırıklığı yaratır ve olumsuz eleştirileri tetikler.¹⁷⁰ Başbakan İnönü, Eshkol'e gönderdiği mesajında, "bu mesajı Başpiskoposa verilen desteğin işareti olarak görmekten son derece üzgünüz" der ve Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin "Kıbrıs sorununa ilişkin yakın bir işbirliğiyle de" daha öteye götürülebileceğine olan umudunu dile getirir. Türkleri, özellikle de halkı bu denli öfkeliendiren şey, Shazar'ın ifadesini "İsrail'in tarafsız kalması" ya da daha kötüsü, Makarios ve Yunan iddialarına destek vermesi olarak yorumlamalarıdır.

Kısa bir süre sonra görevinden ayrılacak olan İsrail askeri ataşesi Paul Kedar'a ordu içindeki dostları, görevden tam zamanında ayrıldığını söylerler, bu artık ilişkilerin soğuyacağı anlamına gelmektedir.¹⁷¹ Türkiye'yi sık sık ziyaret eden ve olayın hemen ardından da orada bulunan İsrailli bir yetkili, İsrail'e karşı gelişen ani hava değişimini anlatır. Temas kurduğu kişilerden biri, Türkiye'nin İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olduğunu, Araplarla İsrail yüzünden tartıştığını, oysa Yunanistan'ın İsrail'i resmen tanımadığını, üstelik Makarios'un İsrail'in düşmanı Mısır'la ilişkilerini iyileştirmekte olduğunu söyleyerek İsrail'in bu davranışı karşısındaki üzüntü ve şaşkınlığını dile getirir.¹⁷² İsrailli ataşe de bu değişimden büyük üzüntü duyar, bunu şöyle dile getirir: "bu içler acısı mesajdan önce İsrail'in Türkiye'deki politik konumu (Ankara'nın yakın müttefikleri) İran ve Pakistan'ının bir benzeriydi."¹⁷³

Kıbrıs krizi, İsrail'i iki arada bir derede bırakır. Bir yandan, çatışmada taraf tutmak istemez ve tarafsız kalmaya çalışır. Öte yandan, çıkarları, pek çok tarihi, politik, ideolojik nedenden en önemlisi de çevre ittifakındaki yakın ilişkilerinden ötürü Türklerinkilerle örtüştüğünün tam olarak bilincindedir ve bunu Türkiye'ye de net bir biçimde göstermiştir. İsrail'in, Kıbrıs'ın

İsrail devletini tanıdığının da bilincinde olması işleri daha da güçleştirir. Üstelik, İsrail, Kıbrıs İngiliz Manda yönetimi altındayken, Musevilerin Filistin'e göçüne yardım eden Kıbrıs halkına "manevi bir borç" duymaktadır.¹⁷⁴ İsrail'in bu ikileme bulduğu çözüm, Türkiye'ye verdiği gizli desteği arttırmak olur. Bu küçük Türk-İsrail krizi ortaya çıkar çıkmaz, İsrail, Mossad'ın başkanı Meir Amit'i Türkiye'nin başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı ile görüşmesi için Türkiye'ye gönderir. Amit'in beraberinde "çok önemli bir çeyiz" ve "çok önemli ve kapsamlı yükümlülükler" getirdiğine dair söylentiler vardır.¹⁷⁵ Bu bilgiyi veren kişi "çeyizin" içeriğinden söz etmedi, ancak bunun çok önemli askeri destek türünden bir armağan olduğunu tahmin etmek güç değil. Böylece, Sasson ve diğer yetkililer, bu sır açıklanırsa, Türkiye'deki kamuoyunun da İsrail'in tarafsız değil¹⁷⁶ Türkiye yanlısı olduğunu göreceklerini ve bu sırrı bilen üst düzey görevli ve askeri yetkililerle bilmeyenler arasında böyle bir görüş ayrılığının da ortaya çıkmayacağını yinelerler. İnönü, bakanlarına birkaç ipucu verse de, bunlar halka açılmaz. Diğer raporlarda, İsrail'in, Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin "çabalarını", "talep edilenler" doğrultusunda ve Afrika ve Latin Amerika başkentlerinde Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunmak; hukuki destek sağlamak; Amerikan medyasına erişim sağlamak, ya da Makarios'un silah destekçisi Mısır'ın adada nüfuzunu arttırmasını engellemek gibi gizli kalan pek çok biçimde desteklediği ortaya çıkmaktadır. İsrail, Başpiskopos'un silah satın alma talebini de bizzat geri çevirmiştir.¹⁷⁷

Kuşkusuz her iki taraf da bu gizlilik konusunda ısrarcı davranırlar, çünkü bu durum amaçlarına hizmet eder. İsrail, ne Yunanistan ve Kıbrıs devletiyle ilişkilerini bozmak ne de tarafsız görüntüsünden vazgeçmek ister; Türkiye ise, Arap ülkelerine yakınlaşma konusunda bu denli istekliken bu ülkelerle olan ilişkilerine zarar gelmesini istemez. Ancak bu gizliliğin bir bedeli vardır. İlk olarak, İsrail'in, Türk kamuoyunun gözündeki

değeri azalır. İkincisi, desteğin gizliliği, Türk hükümetine ilişkileri iyileştirmeden kaçınması konusunda bir bahane yaratır, İsrail'in sözde tarafsızlığını bahane eder. Üçüncüsü, İsrail'in, bu gizli hattı, açık politik ilişkiler kurabilmenin bir kumanda kolu olarak kullanma umudu tümüyle suya düşer. Bu gizli hat aralıksız işlemeye devam eder¹⁷⁸, ancak halka açık düzeyde hiçbir etkisi görülmez. Türkiye de bu gizli destekten hoşnut değildir, Birleşmiş Milletler'de meselenin oylanması esnasında açık destek beklemektedir. Aslında, Shazar'ın Makarios'a mesajının ardından Türkiye'de görüşmelerde bulunan İsrail'in özel temsilcisi Meir Amit, İsrail'e dönüşünde, İsrail, Birleşmiş Milletler'deki oylamada Türkiye ile birlikte hareket etmezse ilişkilerin "bozulacağı" konusunda uyarıda bulunur.¹⁷⁹ Maslahatgüzar Sasson, tarafsız bir tutum takınmanın İsrail'i tümünden kayba sürükleyeceğini söyleyerek aynı uyarıyı yineler. Bu uyarılara yanıt mı bilinmez, hem Başbakan Levi Eshkol hem de Dışişleri Bakanı Golda Meir, 1965 yılının Ocak ayında muadillerine göndermek üzere hazırladıkları mesajlarda, İsrail'in, Güvenlik Konseyinde, gerektiği an, Türkiye'nin arkasında olmayı düşündüğünü bildirirler.¹⁸⁰ Ancak, anlaşılan o ki, bu mesajlar hiçbir zaman gönderilmez.

Bununla birlikte, o güne dek, ilişkiler yavaş yavaş kötüleşmeye başlar. Aslında, 1964 Kasım'ında İmar ve İskan Bakanı Yosef Almogi, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunur, bu İsrailli bir bakanın gerçekleştirdiği ilk resmi ziyarettir. Türk hükümeti, bu ziyareti halkın gözünden kaçırmak için epey uğraşsa da –örneğin Almogi'yi Anıtkabir'e davet etmez ve İsrail bayrağını dalgalandırmaz –İsrail bunu çok önemli bir iyi niyet göstergesi olarak kabul eder.¹⁸¹ Ayrıca, İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Ezer Weizman'ın, aynı yılın 8 Aralık tarihinde bir başka yetkiliyle görüşme yapmak üzere açık bir ziyarette bulunması kararlaştırılır. Türk Hava Kuvvetleri Komutanı General İrfan Tansel tarafından yapılan bu davet savunma bakanı ve Genelkurmay başkanıyla yapılacak görüşmelerin yanı sıra hava kuvvetlerine,

füze üslerine ve diğer askeri üslere yapılacak ziyaretleri de içermektedir. Ancak, belirlenen tarihin on gün öncesinde, ziyaret belirsiz bir tarihe dek ertelenir ve asla gerçekleşmez.¹⁸² Bunun benzeri iki durumda İsrail tarafında gerçekleşir. O dönemin İsrailli askeri ataşesi Baruch Gilboa, yaklaşan ziyaretin bir biçimde Türk Dışişleri Bakanlığına “sızdığını” ve bu nedenle bakanlığın ziyareti önlemek için harekete geçtiğini ileri sürer.¹⁸³ Kendi adına, Moshe Sasson, Kudüs’e yolladığı bir raporda, Türk Dışişleri Bakanlığı sekreteriyle yaptığı görüşmede, son dakika iptalinin utancını önlemek için sekreteri bu ziyarete hazırlamaya çalıştığını bildirir. Ancak, Sasson ofisine dönmesinden kısa süre önce iptal mesajının gönderildiğini ve aslında, Dışişleri Bakanlığı bu ziyareti engellemeye çalışmış olsa da, Tansel’in Türkiye’de Dışişleri Bakanlığınıninkinden bile güçlü bir konumu olduğundan, bakanlığın başarıya ulaşamayacağını ileri sürer. Son tahlilde, Sasson, bu ziyaretin iptali için son anda devreye giren kişinin, BM’deki Kıbrıs meselesi müzakeresi sonrasında, Başbakan İnönü olduğundan kuşkulandığını belirtir.¹⁸⁴ Gerçek ne olursa olsun, kesin olan tek şey, özellikle Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk-İsrail ilişkilerini gizli tutmaya yönelik bir politika izlendiğidir. Türk Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden İlder Türkmen, Bakanlar Kurulunun iki “cepheye” ayrıldığını, bir tarafta, İsrail’le işbirliği anlaşmaları yapmış olan tüm bakanlıklar, diğer tarafta da Dışişleri Bakanlığı olduğunu söyler. Türkmen, bunu, “imar, tarım, köy işleri, çalışma, turizm ve diğer bakanlıklardan olanlar sürekli İsrail’le işbirliğini arttırmamız için baskı yapıyorlardı” ve “benim de dahil olduğum” Dışişleri Bakanlığı ise, “önümüzdeki birkaç ay için sürekli tetikte olma tavsiyesinde bulunuyordu” sözleriyle ifade eder. Türk ordusu ve aydınlar ise ya İsrail yanlısıdır ya da Türkiye’de ivme kazanmaya başlayan Arap yanlısı safın karşısındadır.¹⁸⁵

1964-65 arasında Dışişleri Bakanlığı ve İnönü’nün de dahil olduğu tüm diğer siyasi partiler, siyasi dengenin ağırlığını Arap

tarafına doğru kaydırır. Asıl neden, daha önce de belirtildiği üzere, Kıbrıs meselesinden çıkarılan “acı ders” ve Türkiye’nin daha önce pek iyi ilişkiler kurmadığı –oysa Kıbrıs hükümetinin kurduğu –tek başına ya da grup halindeki ülkelere açılmak adına daha esnek ve öngörülü yeni bir dış politika geliştirme gereksinimidir. Bu ülkeler, Sovyetler Birliği, Arap devletleri ve Üçüncü Dünya ya da bağlantısızlar hareketinin içinde yer alan ülkelerdir. Bu, Türk siyasetçilerin ve partilerinin ülke nüfusunun daha geleneksel ve İslamcı kesiminin taleplerine yanıt verme isteğinin¹⁸⁶ yanı sıra İsrail’in Kıbrıs meselesindeki “tarafsız” tutumuyla birleşince, Musevi devleti bir değer olmaktan çıkarıp yük haline dönüştürür ve Kudüs’ün ilişkileri iyileştirme umutlarını sonlandırır, çünkü Kudüs artık bu ilişkilerin gittikçe kötüleşmesi ya da tümünden dondurulmasına karşı savaş vermeye başlar.

İsrail tarafında ise, arşiv belgeleri, Ankara temsilciliğiyle Dışişleri Bakanlığı arasında bu durumun ele alınma biçimine yönelik ciddi fikir ayrılığının varlığını gösterir. Altı yıl boyunca (1966’nın ortalarına dek) Ankara maslahatgüzarı olan Sasson Türkiye’nin en güçlü savunucusu olur. Sasson, İsrail’in, Türkiye’nin hassasiyetlerini ve o dönemde yaşadığı güçlükleri göz önünde bulundurması¹⁸⁷ ve İsrail’in, Kıbrıs’la Türkiye arasında bir seçim yapacaksa, Türkiye’nin, Kudüs’ün açık ilişkiler kurabildiği tek Müslüman ülke olmasının yanı sıra Arap baskısına karşın, Ankara’nın İsrail’le ilişkilerini koparmaması nedeniyle İsrail’in tüm bunların karşılığında Türkiye’yi seçmesi gerektiğini öne sürer. Bu, elbette ki, Sasson’un pek çok durumda Türkiye’nin izlediği politikayı eleştirmede olduğu ya da İsrail’in tüm çabalarına karşın aradaki dostluğun yıllar içinde en önemli simgesine –büyükelçilik düzeyinde ve açık ilişkilere –dönüşmemesinden kaynaklanan yoğun sıkıntısını ifade etmediği anlamına gelmez.

Öte yandan, İsrail Dışişleri Bakanlığı’nın düşüncesi, Türk Dışişleri Bakanlığı’nın temkinli çizgisinin bir çeşit aynadaki

yansıması gibidir. Daha kapsamlı bir bakış açısıyla hareket eden Dışişleri Bakanlığı, İsrail'in yalnızca Türkiye'deki değil, bölgedeki ve tüm dünya üzerindeki çıkarlarını dikkate almak zorundadır. Sasson'a gönderdikleri mektuplarda, bakanlık yetkilileri Kıbrıs'ın İsrail'le büyükelçilik düzeyinde ilişki kurduğunu, ayrıca Arap baskısına karşın bu ilişkileri bozmadığını; İsrail'in "iyi adam" rolünün pek de ödüllendirilmediğini (Kıbrıs'a askeri destek Mısır tarafından verilir, yine de Ankara'nın yakın durmaya çalıştığı ülke, İsrail değil, Mısır olur); Türkiye'nin "her şeyi" istediğini ama karşılığında hiçbir şey vermediğini; ve son olarak, Türkiye'nin İsrail'i "cepte" görmemesi gerektiğini, İsrail'in verdiği tüm desteğe rağmen Ankara'nın "memnuniyetine" ilişkin "boşluk" dışında bir şey sunmadığını ifade ederler. Mektuplardan birinde, bir yetkili, İsrail'in Türkiye'ye ilişkin taktik ve politikalarını değiştirmesinin gerekliliğinden söz eder. Ancak artık çok geçtir, Türkiye çoktan İsrail'e yönelik politikasında değiştirmeye sürecine girmiştir.¹⁸⁸ Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığın sinyalleri, 1964 yılının ortalarında ilişkilerin en güçlü dönemindeyken görülür. Haziran ayının ilk günlerinde İsrailli maslahatgüzar ile yapılan bir görüşmede, Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, İsrail'in iki ülke arasındaki ilişkileri dilediğince basına yansıtmasında sorun görmediğini, ancak İsrail'in Arapça yayın yapan radyosunda Türk-İsrail ilişkilerinin bakanlık düzeyindeki ziyaretler ya da önemli delegasyonlar gibi "en önemli olaylarına" ilişkin haberleri sınırlamasını ve önemsiz olayları da görmezden gelmesini teklif eder. Yetkili, bu isteğinin iki nedeni olduğunu söyler –Arapları, Türkiye'ye karşı kıskırtmamak ve "Arapların her şeyi duyması ve anlaması nedeniyle" Türk-İsrail işbirliğinin tüm ayrıntılarını öğrenmelerini engellemek.¹⁸⁹ Zamanla bu ılımlı ve zarif rica, İsrail Radyosunun özellikle de Arap Servisinin Türk-İsrail ilişkilerini içeren her tür yayını engellemesine yönelik kapsamlı bir talebe dönüşür.¹⁹⁰ Ardından, bu rica diğer yayın organlarını da içermeye başlar.

Özlemine duyduğu meşruluk adına ilişkilerini olabildiğince gizlilikten uzak kurma ihtiyacına karşın, İsrail, Türkiye'nin herhangi bir bilgi sızıntısının ilişkilerin tümünden bozulmasına neden olacağına ilişkin uyarısına özen göstererek tam bir gizlilik içinde hareket eder. Türkiye'nin hassas olduğu noktalara gösterdiği özen, hükümetin, İsrail Radyosunun Arap servisine yolladığı, Türk-İsrail ilişkilerine dair haberleri yayınlamamanın yanı sıra Türk basınında Mısır ve Suriye aleyhinde çıkan haberleri de yayınlamaktan kaçınmayı içeren sert talimatlardan da anlaşılabilir. Ayrıca, Aralık ayının sonunda, İsrail Radyosu "ilerleyen haftalar içinde politik ve ekonomik düzeydeki Türk-İsrail ilişkilerine dair tüm haberleri yayınlamaktan kaçınmaları" konusunda bir emir alır.¹⁹¹ Ayrıca, Arap servisinin, yayınlarında "Kürt Halkı" terimini kullanmaktan ve Kürt sorununu ele alan İsrail gazetelerinden alıntı yapmaktan kaçınmaları konusunda talimatlar aldığını da belirtmek gerekir.¹⁹² Tüm bunlara karşın, Türk Dışişleri Bakanlığı, İsrail'i, Türk-İsrail ilişkilerine dair yayın yapmakla ve Ankara'nın Araplarla ilişkilerine zarar vermekle itham eder.¹⁹³

Bununla eşzamanlı olarak, Türk Dışişleri Bakanlığından, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini "kısıtlama" kararı aldığına dair basına bilgi sızar.¹⁹⁴ Başlangıçta Arapların gönlünü almak üzere tasarlanan bu sızıntılar bir süre sonra gerçekleşmeye başlar. 1964'ün sonlarında, Sasson, ilişkilerde "kısıtlama" ya da gerileme görülen alanları şöyle özetler:

1. İsrail'le kurulan her temasta izlenen abartılı hatta küçük düşürücü bir gizlilik politikası.
2. Birtakım hükümetlerarası resmi anlaşmayı erteleme.
3. İki devlet arasında açık temas kurmayı gerektiren her tür eylemi "geçici" veto etme.

4. Türkiye'ye davet edilen Arap ticaret heyetinin konuk olarak ağırlanmasına karşın İsrail'le ticari ilişkilerin duraklaması.
5. İsrail'le olan ilişkiler pahasına, kamuoyunda ve tüm bakanlıklarda Arap yanlısı bir hava yaratılması.¹⁹⁵ Sonradan, Türk dışişleri bakanının maslahatgüzarlarından, milletvekillerini özel ziyaretler için dahi İsrail'e davet etmekten kaçınmaları talebinde bulunduğu ortaya çıkar.¹⁹⁶

İsrail'i en çok kaygılandıran durum, Türkiye'nin İsrail'i kaybetmek pahasına Araplar'a yoğun biçimde kur yapmasıdır. Bu, özellikle, (İsrail dışında) bu ülkelerin her birine Kıbrıs meselesini açıklamak üzere "iyi niyet heyetleri" gönderilmesinde; basın-yayın organlarında Arap yanlısı haberlerin yer almasında, ticari ve ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesinde; ve Türkiye'de Arap Enformasyon Merkezinin kurulmasında açıkça ortaya çıkar.¹⁹⁷ İsrail için en fazla önem taşıyan gelişme, Türkiye tarafından Filistinliler lehinde, örneğin "Filistinli mülteciler" teriminin kullanıldığı ya da 1947 tarihli Paylaşım Planından söz edildiği bir dizi bildirinin yayımlanmasıdır. Türkiye tarafındaki bu değişim, İsrail başbakanının ve dışişleri bakanının muadillerine mesaj göndermelerinin yanı sıra Mossad temsilcisinin Türk gizli servisi başkanıyla çeşitli görüşmelerde bulunmasına neden olur, ancak bunların hiçbiri işe yaramaz.¹⁹⁸

Üç farklı hükümetin yönetimi boyunca –İsmet İnönü, Suat Hayri Ürgüplü ve Süleyman Demirel hükümetleri –ilişkilerde meydana gelen aşınma, 1967'den itibaren daha da hız kazanır. Türkiye, Kıbrıs'ı göz önünde tutarak, Arapların dostluğundan kazanacağı çok şey olduğu sonucuna varır, öte yandan, İsrail bu konuda pek yardımcı olamayacaktır ancak bu ya da benzeri alanlarda Türkiye'nin çıkarlarına da pek zarar vermeyecektir. Türkiye, 1965 yılının sonlarında yoğun çabalarının karşılığını

alamayınca son derece rahatsız olur: BM Kıbrıs oylamasında yalnızca beş devlet –ABD, Libya, İran, Pakistan ve Arnavutluk –Ankara’yla birlikte hareket eder, oysa İsrail’in de içinde bulunduğu 51 ülke çekimser oy kullanır, özellikle gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu 47 ülke ise karşı oy kullanır.¹⁹⁹ Arap ülkeleri Ankara’nın beklentilerine yanıt vermemiştir ancak, Türkiye’nin kendileriyle yakınlaşma isteği sonraki yirmi yıl boyunca daha da yoğunlaşır. Bu Türk-Arap yakınlaşmasının bedelini, belki çekimser kaldığından belki de net bir Türkiye yanlısı duruşu sergileyemediğinden, İsrail ödeyecektir.²⁰⁰ Askeri “özel ilişkinin” bitişi düdüğü de 1966 yılının Nisan ayında çalınır.

Bu ilişkinin yıpranma belirtileri 1964 yılının sonlarına doğru görülmeye başlar ancak asıl kopma 27 Nisan 1966 tarihinde, Türk Askeri İstihbarat Dairesi Başkanı Sezai Orkunt’un İsrail askeri ataşesine Türkiye’nin ilişkileri dondurma –ya da Genelkurmay Başkanının sonradan dile getirdiği üzere “istihbarat bağlantılarına son verme” –kararını bildirmesiyle gerçekleşir.²⁰¹ Bu çok önemli bir harekettir, çünkü, çevre ittifağının askeri yönü resmen sonlandırılmış olur. Açıklanan resmi neden, 10 Nisan 1966 tarihli New York Times gazetesinde, “şimdiki adıyla İstanbul’da bulunan Konstantinopol Ekümenik Patrikhanesi’nin ve Rum Ortodoks Kilisesi’nin güvenliği ve geleceğine ilişkin artan endişe”yi dile getiren Türkiye karşıtı bildiridir. Türkleri öfkeliendiren durum, Reform Haham Maurice N. Eisendrath da (Türklerin haberdar olmadığı B’nai B’rith’e bağlı Karalama Karşıtı Birlik’in ulusal başkanı Dore Schary ile birlikte) imzacılar arasındadır, bu imzacıların çoğu rahipler ve kilise liderlerinden oluşmaktadır, ayrıca aralarında Ermeni ve Rum Ortodoks Kiliselerinin liderleri de bulunmaktadır. Hem Dışişleri Bakanlığı yetkilisi İlter Türkmen (kendisi iki gün sora İsrail maslahatgüzarını bir toplantı yapmak üzere çağırır)hem de Orkunt, Türkiye’nin Musevilere yahut Türk-İsrail ilişkilerine dair tutumunun hiçbir şekilde böylesine Türkiye karşıtı bir ey-

lemi gerekçelendiremeyeceğini söyleyerek sıkıntılarını dile getirirler.²⁰²

İsrail, hahamı imza atmaktan caydıramamış olmakla suçlanır. Askeri ataşe Gilboa ve maslahatgüzar Sasson, İsrail'i suçlayanları, İsrail'in bu denli uzağa nüfuz edemediğine ve Amerikalı hahamları böyle bir bildiriye imza atmaktan alıkoyamayacağına ikna etmeye uğraşırlar, ancak bu beyhude bir uğraştır. Aslen, İsrail Dışişleri Bakanlığı, Rum Başpiskopos'un Amerikalı hahamları listeye dahil etme girişimlerinden önceden haberdar olmuştur ve bunu önlemeye çalışır. Bakanlık, Türkiye'nin Amerikalı Yahudileri hem Türkiye'deki Yahudiler hem de İsrail ile bir tutması nedeniyle, bu tür bir hareketin Türk-İsrail ilişkileri kadar Türkiye'deki Yahudilere de zarar vereceği yönünde açıklamalarda bulunur. Ancak iki Musevi lider de bakanın bu öğüdüne rağmen bildiriye imzalar.²⁰³

İsrail, Türkiye'yi kararını uygulamaya geçirmekten caydırmak ya da en azından Kudüs'ün kayıplarını azaltabilmek üzere vakitkaybetmeksizinharekete geçer. Başbakan Levi Eshkol, İsrail askeri ataşesini istişarede bulunmak amacıyla çağırır ve İsrail'in ilişkileri iyileştirmek ya da "olaya bir son vermek" adına karşı bir bildiri yayınlamasını teklif eder. Ancak, Gilboa, bildirinin bir bahaneden ibaret olduğunu, bu türden bir hareketin faydasız olacağını söyleyerek bu fikre karşı çıkar. Baş başa görüşmelerinde, Orkunt'un kendisine asıl meselenin Türkiye'nin Arap yanlısı politika izlemesi olduğunu itiraf ettiğini söyler.²⁰⁴ Ardından, 17 Mayıs 1966 tarihinde İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban ile Türk Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil arasında Brüksel'de çok gizli bir görüşme gerçekleşir. Eban, bu uluslararası deneyimin, Arap tepkisinden kaynaklı "abartılı bir kaygıyı" haklı çıkarmadığını ve Türkiye'nin daha dengeli bir dış politika izlemesi gerektiğini öne sürer. Çağlayangil ise, askeri yetkililer de dahil olmak üzere, üst düzey yetkililer arasındaki "doğrudan temasların" "şu an itibarıyla" durdurulmasında, ayrıca, İsrail'in, "sessiz sedasız dev

işler” yaptığı İran ile ilişkilerini nasıl gizli tutuyorsa, Ankara ile olan ilişkilerini de gizli tutmasının ne denli gerekli olduğunda ısrarcı davranır. Arapların “kadınsı bir karakteri” olduğunu, “heyecanlanıp, bağırarak rahatsız” ettiklerini dile getirir.²⁰⁵

İsrail Genelkurmay Başkanı İzak Rabin’in Türk Genelkurmay Başkanı Cemal Tural’a yazdığı mektubun da pek etkisi olmaz. 9 Haziran 1966 tarihinde bu mektubu kendisine yollamış olan Gilboa ile gerçekleştirdiği görüşmede Tural, 1958 yılında Ortadoğu’yu etkisi altına alan siyasi ve askeri olaylar ışığında, “hükümetlerin, ordular arasında askeri bilgi alışverişini doğrudan yapacağı bir anlaşmaya ihtiyaç duymuş olduğunu” dile getirir. Ancak, o günden bu yana pek çok şey değişmiştir. Türkiye artık “gizli anlaşmalarla” dolu “masaları temizlemeyi” istemektedir, çünkü, bu gizli anlaşmalar, Arap komşularıyla dostane ilişkiler kurma arzusunu engellemektedir. İsrail’le kurulacak temasların, “dostlara dair bilgileri vermek” anlamına geldiğini ve bunun “gereksiz, iyilik barındırmayan ve rahatsız edici” bir durum olduğunu vurgular.²⁰⁶

Doğrudan temasla bir yere varamayan İsrail Dışişleri Bakanlığı, bir süre, İsrail’in görebileceği zararı azaltmak amacıyla, gelişmelere dolaylı yoldan etki edebilmek için, Birleşik Devletler’deki Yahudi lobisini kullanma fikriyle oyalanır. Bu plana, mit ve gerçekliğin bir karışımı ilham vermiştir. Bu mit, dünyadaki diğer devlet ve insanlar gibi Türkiye’nin de Amerikalı Yahudilerin Amerikan politikası üzerinde müthiş bir nüfuzu olduğuna inanmalarıdır. Türkiye’nin İsrail’le yakınlaşmasının altında yatan nedenlerden birinin, Türkiye’nin, İsrail, Yahudiler ve Birleşik Devletler üçgeninde özel ilişkilerin varlığına inanması ve Ankara’nın Birleşik Devletler’le ilişkilerini güçlendirme ve Kıbrıs meselesi türünden meselelerde ABD’nin desteğini kazanma umudu olduğu öne sürülür.²⁰⁷ Gerçekten de bu görüş, Türkiye’nin, hahamların bildirideki imzalarına duyduğu kızgınlığı açıklamaya yardımcı olur. Hatta, Türk dışişleri bakanı, im-

zacılar arasında Musevi liderleri gördüğünde “Türk kamuoyunun şaşkınlık içinde” kaldığını ifade edecek kadar ileri gider.²⁰⁸ Gerçekte, Yahudi lobisi Türkiye’nin davasını desteklemek üzere zaman zaman nüfuzunu kullanır ve Washington’daki güçlü Rum lobisinin karşısında bir denge oluşturmaya çalışır, ancak bu rol fazla abartılmamalıdır.

Maslahatgüzar Sasson, muhtemelen İsrail Dışişleri Bakanlığının ricası üzerine, “Yahudi nüfuzunu Türk-İsrail ilişkilerinde bir siyasi kontrol aracı olarak kullanmaya yönelik” ayrıntılı bir önerge hazırlar. Türk Dışişleri Bakanlığının da devreye sokulduğu uzun ve taslak niteliğindeki önergeler listesinde pek çok maddenin yanı sıra, Türkiye’nin Washington büyükelçisi’nin etkili Yahudi senatör Jacob Javits ve önde gelen Yahudi örgütlerinin başkanlarıyla gerçekleştireceği gizli bir görüşme, ayrıca Washington’daki Türk Büyükelçiliğine, Türkiye’yi ziyaret etmek üzere seçeceği önemli gazeteci ve bu gazetecinin Ankara’ya ilişkin “olumlu” bir makale yazması konusunda yardım bulunmaktadır. Bu türden faaliyetlere girişmek, Türkiye’ye yardımcı olmanın yanı sıra aşağıdaki alanlarda da faydalı olacaktır: genel olarak Türk-İsrail ilişkileri; Türkiye’deki Musevi cemaati; Türkiye’deki Yahudi karşıtlığı ve Siyonizm karşıtlığı içeren öğelerin artan etkisini engellemek; ve Suriye Yahudilerinin güvenli bir biçimde göç edebilmesini sağlamak.²⁰⁹ Daha sonra, İsrail ve Türk dışişleri bakanları arasında (muhtemelen New York’ta) gerçekleşen bir görüşmede, İsrail dışişleri bakanı ABD’deki Yahudi liderliğe Kudüs’ün Türkiye ile olan ilişkilerine verdiği önemi anlatmaya ve bu liderliği ABD’de Türk davasını desteklemesi yönünde etkilemeye ilişkin çabalarından söz eder.²¹⁰ 1966 Aralık ayında Senatör Javits, Türkiye’nin ABD büyükelçisi ile görüşür ve kendisine, Yahudilerin, Türk-İsrail ilişkilerindeki duraklama karşısındaki kaygılarından söz eder ve ABD’de Türk davasını savunmaya yardım teklifinde bulunur.²¹¹

Oysa, gerçekler mitlerden daha güçlüdür; İsrail'in Türkiye ile kurduğu çevre ittifakını kurtarmaya yönelik girişimleri sonuç vermez. Üstelik, 1966 yılından itibaren, ilişkiler iyice buz tutmaya başlar ve neredeyse yirmi yıl boyunca herhangi bir çözülme belirtisi göstermez. Yine de, bu soğuk dönemde bile, Türkiye, İsrail'le ilişkilerini tümenden kesmeyi hiçbir zaman düşünmez ve çeşitli alanlardaki bağlarını düşük düzeyde olsa da sürdürür.²¹² Gizli servisler arasındaki temaslar her dönemde kesintisiz biçimde sürer. Türkiye, İsrail Hava Kuvvetlerinin, İran'a gidiş gelişlerinde, kendi hava sahasının kullanılmasına izin verir.²¹³ Örneğin, İsrail, 1967 yazında gerçekleşen Adapazarı depremi kurbanlarına yardımı (300 doz kan plazması) Türk hükümetinden bile çabuk ulaştırır. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü, İsrail maslahatgüzarına, "yalnızca İsrailliler bu denli hızlı davranabilirler" sözleriyle minnettarlığını dile getirir.²¹⁴

Türkiye ile kurulan çevre ittifakının çöküşünü değerlendirirken şu soruların üstünde durmak gerek: Türk Dışişleri Bakanlığı ve ordusunun bu ittifakın sonlanmasındaki görece rolü ne idi? Türklerin karar verme sürecinde, diğer meseleler ve üçüncü tarafların ağırlığı ne ölçüde hissedildi? İsrail bu kopuşu önleyebilir miydi? Türkiye'de bulunan İsrailli diplomatların o dönemde gönderdiği raporlardan ve kimileriyle günümüzde yapılan görüşmelerden, Türk Dışişleri Bakanlığının ilişkilerin dondurulmasında ya da gerilemesindeki birincil güç olduğu açıkça ortaya çıkar. Başbakan buna karşı durmuş olsa, elbette ki, farklı bir resim ortaya çıkacaktır, ancak Menderes'ten Demirel'e kadar tüm başbakanlar, Dışişleri Bakanlığı'nın, İsrail'le ilişkilerin öneminin farkında olmakla beraber, Arap ülkeleriyle olan ilişkilerin ağır bastığına ilişkin görüşünü paylaşırlar. Ordu için de aynı durum söz konusudur. İki ülke arasındaki askeri düzeydeki ilişkiler politik-diplomatik düzeydekilere göre çok daha güçlüdür. Aslında, ordu, Dışişleri Bakanlığından, örneğin, İsrail Hava Kuvvetleri Komutanının planlanan ziyareti gibi bazı şeyle-

ri saklamıştır, Dışışleri Bakanlığı bu ziyaretten haberdar olunca fazlasıyla rahatsız olmuştur. Ayrıca, daha önce de belirttiğimiz üzere, sivil-politik düzeydeki ilişkiler askeri ilişkilerden daha önce gerilemeye başlamıştır. Yine de, Dışışleri Bakanlığının kendi görüşünü orduya dayatacağını düşünmek yanlış olur. Ayrıca, Genelkurmay Başkanı'nın kararları, Dışışleri Bakanlığını haberdar etmeksizin tek başına vermesi de pek mümkün değildir, Dışışleri Bakanlığı verilen kararı öğrenmesinin ardından yumuşatmaya çalışır. Bu bilgiyi İsrail maslahatgüzarına vermiş olan Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ümit Bayülken, kararı, Genelkurmay Başkanı'nın “düşünmeden karar vermesine” ve –askerlere özgü – “sert ” , “duygusal” ve “incelikten yoksun” karakterine bağlar.²¹⁵ Ancak, bu türden iddiaları kuşkuyla karşılamak gerekir. Bunun birinci nedeni, Bayülken'in kendisinin (kararın ardında yatan en önemli neden) Arap yanlısı politikanın mimarı olarak görülmesidir.²¹⁶ İkincisi, İsrail askeri ataşesiyle yapılan bir görüşmede Türk Emniyet Genel Müdürü, “Türkiye'nin, Arap yanlısı politikası ile (İsrail'le) askeri ilişkinin koparılması kararı arasında bir bağlantı” olduğunu kabul eder.²¹⁷ Üçüncüsü, Türk Ordusu, Dışışleri Bakanlığı'nın çizgisini kabul etmiştir, çünkü meselenin Türkiye açısından ne denli önemli olduğunun bilincindedir, ayrıca karar gelişigüzel değil, karşılıklı görüşmeler neticesinde üstünde düşünüldükten sonra verilmiştir.²¹⁸ Aslında, kararın en üst düzeyde, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı, Başbakan ve Dışışleri Bakanı'nın da dahil olduğu Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınmış olma ihtimali yüksektir.²¹⁹

Türk-İsrail ilişkilerine en çok zarar veren durum Kıbrıs sorunu ile Filistin meselesinin aynı anda patlak vermesidir. Teoride, İsrail devletinin kuruluşundan itibaren yalnızlaştırılması ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde gittikçe yalnızlığa itilmesinin, iki ülke arasında daha güçlü ilişkilerin kurulmasına yol açması gerektiğine dair bir düşünce ortaya çıkar. Ancak, pratik-

te, iki ulusun karşılaştığı bu tatsız durum ters etki yaratır, üstelik Türkiye, bir yandan İsrail’le arasına mesafe koyarak bir yandan da Kıbrıs meselesinde Arap devletlerini kazanma umuduyla gittikçe bu devletlere daha da yakın davranarak bu yalnızlıktan kendisini kurtarmaya çalışır. Böylece, Türkiye’yi 1958 ittifakına sürükleyen acil durumun yerini birkaç yıl sonra bu ittifaktan kopmasına iten bir başka acil durum alır.

Türkiye’nin bu denli güçlü ulusal çıkarları ve dış politika öncelikleriyle karşı karşıya kalan İsrail, olayların gidişatını değiştirmek üzere daha fazla çaba sarf edebilir miydi? Bugünden bakışla, İsrail’in bu aşınmayı durdurabilmesi pek mümkün gözükmez, ancak yine de zararı en alt düzeye indirebileceği söylenebilir. Hem 1964 Ağustos’unda ortaya çıkan Makarios-Shazar olayı hem de 1966 Nisan ayında hahamların imzalarının, İsrail her ne kadar Türkiye’ye gizlice destek verse de, Türkiye’nin ihanete uğradığını hissetmesine neden olduğu açıktır. Buradan hareketle, Sasson’un da bir raporunda belirttiği üzere, Türkiye’nin Kıbrıs meselesindeki tepkisini anlayabilmek için mantık değil “duyguların hüküm sürdüğü bir alanda incelikli davranışın” kullanılması gerekir ve “bu mesele, siyasi akıl yürütmelerden çok milli duyguların öne çıktığı bir alanda sürmektedir”, üstelik, bu mantıktan yoksun alan, tutarsızlık ve çelişkilerle doludur.²²⁰

Sanırım, İsrail, Türkiye’nin duygularını incitecek herhangi bir harekette bulunmamış olsa ve Birleşmiş Milletler ve benzeri oturumlarda Türkiye’yi açıkça desteklemiş olsa, iki devlet arasında ve halklar arasında daha iyi bir hava oluşabilir ve Arap tarafına doğru olan güçlü eğilim, tümüyle engellenemese bile, etkisi azaltılabilirdi. Bu kendine özgü özellikler taşıyan dönemin sonunda, iki tarafın da, gizli işbirliği kadar birbirlerinin açık desteğine de ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkan benzerlik ironiktir, ancak iki taraf da bundan yararlanamaz. Bunun için otuz yıl daha beklemek gerekir.

1990'lardaki Türk-İsrail yakınlaşmasının çevre ittifakıyla ne tür bir ilgisi vardır? Tarihteki öncülü olarak bu ittifak, ortak bir tehlike karşısında iki ülkenin de bunu bertaraf etmek üzere bir araya gelebileceğini ispat eder. 1958 yılında, Sovyetler Birliği, BAC ve Irak'taki ayaklanmaların yarattığı üçlü tehdit, 1990'larda yerini İran, Irak ve Suriye üçlü tehdidine bırakmıştır. Çevresel doktrin, pek fazla dile getirilmemiş olsa da, İsrail'in dış politika-sındaki yerini her zaman korumuştur, mevcut diğer kaygılarına da –İsrail'in yalnızlaştırılması ve bölgedeki siyasi ayaklanmaların yanı sıra değişen stratejik durumlar –karşılık olarak kendini hissettirmiştir. Buna bağlı olarak, çevre ülkeleriyle kurulan ilişkiler Arap olmayan ülkelerle sınırlı değildir, çeşitli dönemlerde, Arap devletleriyle de²²¹ –aralarında gizli ilişkiler kurulan Fas²²² ve Umman bulunur –ilişkiler kurulur.

1990'lı yıllarda, çevre ittifakının dönüşüm geçirmiş bir hali olan Türkiye yakınlaşması İsrail'in birtakım amaçlarına hizmet eder. Bu yakınlaşma, çevredeki diğer ülkelerden gelme ihtimali yakın tehditleri ele almanın yanı sıra merkezdeki Arap ülkelerinin de içinde bulunduğu barış sürecinin bir tamamlayıcısı olarak da tasarlanmıştır. Türkiye yakınlaşması, İsrail'in barış karşılığında Suriye ve Filistinlilere bıraktığı topraklardan doğan stratejik derinlik kaybını telafi etmeyi amaçlar. Bir başka düzeyde, bu yakınlaşma, İsrail'in, ABD'nin neredeyse tek kalesi konumundaki bölge ülkesini –Türkiye'yi –yanına alarak destek tabanını genişletmiş ve stratejik güvenini arttırmıştır. Son olarak, bu yakınlaşma, Yahudi devletin açık bir biçimde bölgedeki güçlü bir başka ülkeyle bir ittifaka girmesiyle bölgedeki konumunu güçlendirmesini sağlamıştır. Böylece, İsrail'in çevreye ulaşma çabaları ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönme girişimleri 1996 yakınlaşması zemininde buluşmuştur.

Üçüncü Bölüm

1990'lı Yıllardaki Yakınlaşma: Nedenler ve Oyuncular

1950'lerin son yıllarında, özellikle bir tarafın –İsrail'in –başlattığı, işlerlik kazandırdığı ve geliştirdiği çevre ittifakına kıyasla, 1990'ların stratejik yakınlaşması daha çok ortak bir proje görünümündedir, bu projenin oluşum ve başarısında iki taraf da eşit ölçüde pay sahibidir.²²³ Çevre ittifakı, Komünizm ve Pan-Arabizm tehditlerinden hareketle oluşturulmuşken, bu yeni anlaşma radikal İslam ve tek tek devletlerden kaynaklanan tehditleri hedef alır. Benzer biçimde, İsrail-Türkiye-İran üçgeninde, İran önemli bir ortakken, artık hem Türkiye hem de İsrail için potansiyel bir tehdide dönüşmüştür, böylece bu yeni yakınlaşmaya yol açan etkenlerden biri haline gelir. Ayrıca, Türkiye, artık, Musevi devletle girilen “dine aykırı” bir ittifaka meşruluk kazandırmak için herhangi bir Müslüman ortağa gereksinim duymaksızın (1950'lerde bu İran'dır) İsrail'le tek başına *uzlaşabilecek* denli kendine güvenini sağlamıştır. Aslında, bu kez üçüncü ortağı bu yakınlaşmaya dahil etme girişimi İsrail'den gelir –Arap dünyasından öteden beri gizli müttefiki Ürdün'ü sokar.²²⁴ Daha da önemlisi, hem Türkiye hem de İsrail tarafından halen son derece gizli kalması gerektiği düşünülen çevre ittifakının aksine, yeni anlaşma başlangıcından itibaren halka açık bir biçimde ilerler. Bu dönüşümün yanıtları İsrail'de değil Türkiye'de aranmalıdır, İsrail, her zaman Ankara'yla güçlü ve açık ilişki kurmak

istemektedir. Bölgesel ve uluslararası arenada gerçekleşen olaylar Türkiye'nin bu yeni yaklaşımında önemli rol oynar. Ancak, aşağıda ele alınacak olan ülke içindeki gelişmeler de Türkiye'nin bu yaklaşımında eşit ölçüde hatta daha fazla rol oynar.

Bu değişimlere karşın, ilişkideki süreklilik göz ardı edilmemelidir. Birinci ve ikinci yakınlaşma arasındaki yaklaşık 40 yıl, İsrail için zaman zaman çok zor geçer. Çevre ittifakı esnasında kırk yıl önce atılan temeller, 1990'lardaki özel ilişki için bir sıçrama tahtası olacak kadar güçlüdür. Elbette ki, her iki yakınlaşmada da askeri-stratejik işbirliği tüm diğer alanlara hakimdir.

Türkiye'nin Değişimi

1948-1960 arasındaki Türk-İsrail ilişkilerini ele alan önemli çalışmasında George Gruen, Türkiye'nin İsrail'e ilişkin tutumunun en çarpıcı özelliğinin belirsizlik olduğunu öne sürer.²²⁵ Herhangi iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dereceye kadar belirsizliğin hakim olacağı söylenebilir, ancak Türkiye'nin durumunda, bu, çeşitli tarihi, kültürel, politik ve stratejik etkenlerle daha da güçlenmiştir. Ayrıca, bu belirsizliğin bir tarafta –Türkiye'de –daha fazla hakim olduğunu, İsrail'de ise Türkiye'ye kıyasla çok az görüldüğünü vurgulamak gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası, bu belirsizliği ve Müslüman bir devlet ile Musevi bir devlet arasındaki pek çok açıdan emsalsiz bu ilişkiyi izah etmeyi kolaylaştırmaktadır. İlk olarak, Osmanlılar Hristiyan Avrupa ülkelerindeki zulümden kaçmakta olan Musevilere kapılarını açmış, Museviler de bunun karşılığında imparatorluğun zenginleşmesine katkıda bulunmuş ve en azından ilk yıllarda, tümüyle imparatorluğa sadık kalmıştır.²²⁶ Bu, gelecek yıllarda, İsrail devletinin Türkiye tarafından tanınmasının temellerini atmanın yanı sıra iki halk arasındaki dostluğun gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Öte yandan, II. Abdülhamit yönetimi (1876-1909) esnasında bir fi-

kir ayrılığı ortaya çıkar. II. Abdülhamit, Musevileri içtenlikle karşılar ve refah düzeylerini yükseltmelerine izin verir, ancak, kendisine Theodore Herzl tarafından önerildiği üzere, Filistin'de Musevilere bir devlet kurulması fikrine kesinlikle karşı çıkar.²²⁷ Bu İsrail'e ilişkin daha karışık ya da olumsuz bir tutumu güçlendirir. Abdülhamit'in Siyonizme muhalefetine iki nedeni de yirminci yüzyılın sonuna dek etkili olur. Bunlar, bir yanıyla, İslami hassasiyetleri ve fikirleri, öte yanıyla Filistin'deki Arap halkının Yahudi yerleşimine muhalefetini içerir. Yine de, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini resmen yasaklayan (imparatorluğun diğer bölgelerine yerleşmelerine böyle bir yasak getirilmemiştir) Abdülhamit bile, Yahudilerin kutsal topraklara göçüne göz yummuş ve böylece, Yahudi Yishuv'un (devlet öncesi Musevi cemaati) oluşmasına izin vermiştir.²²⁸

Bu belirsizlik, Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'deki dördüncü ordu komutanı Cemal Paşa'nın yardımcılarında biri olan Falih Rıfkı Atay'ın yazdığı bir kitaba da yansımıştır. Atay, Filistin'deki Musevilerin, savaş döneminde dahi, refah içindeki modern yaşamlarına olan beğenisini dile getirmekten kendini alıkoyamazken, Kudüs'teki "bir avuç Musevi" ile "600.000 Arap" arasındaki politik sorunlara ilişkin uyarıda da bulunmayı ihmal etmez. Bölgedeki yaşamı şöyle betimler: "Filistin'in yeni kasaba ve köyleri Yahudi eseridir. Bu ... yepyeni bir Filistin'dir ... Üzümü Arap gündelikçi sıkır ve şarabını semiz Yahudi içer."²²⁹

Türkiye Cumhuriyeti dönemine de taşınan bu belirsizlik, ülkenin hem Türkiye'deki Musevi azınlık hem de Filistin'deki Musevi Yishuv ile ilişkilerini etkilemiştir. Kurulacak olan Musevi devletiyle Türkiye arasında bir çeşit tutkal görevi gören Türkiye Yahudileri, zaman zaman Yahudi-karşıtı saldırılara maruz kalsalar da, hoşgörü düzeyi yüksek bir ortamda yaşamayı sürdürürler. Kimi zaman beliren bu düşmanlığın çeşitli nedenleri arasında iki tanesi sonraki yılları da etkileyecektir. İlki, Yahudilerin, "kâfir" Musevi devletinin kurulmasını kolaylaştır-

mak için Osmanlı İmparatorluğunu parçalama planları yapmakla suçlayan komplo teorileridir. İkincisi, etnik azınlıkların, özellikle Yahudilerin Türkiye'deki ticaret ve üretimdeki paylarının çok büyük olmasıdır, bu durum düşmanlıkları ve Yahudi karşıtlığını ateşler. 1934 Temmuz'unda Trakya'da Musevilere karşı girişilen –pogrom olarak adlandırılabilir ve pek çoğunun İstanbul'a kaçmasına neden olan–saldırıların arkaplanında da bu tür düşünceler yatar.²³⁰

Bu olaylar üzerine, Türkiye devleti Yahudilere ilişkin geniş kapsamlı bir hoşgörü politikası izlemeye başlar. Kendisi de *dönme* (görünüşte İslam dinini seçen ancak gizliden gizliye Musevi dininin gereklerini yerine getiren Yahudi) olduğuna dair suçlamalarla karşılaşan Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün, 1923 gibi erken bir tarihte, Yahudilerin Türk devletine ve milletine olan bağlılıklarını ispat ettiklerinden “huzur ve mutluluk içinde yaşamayı sürdürecekleri” sözleri aktarılır.²³¹ Atatürk Yahudilere ilişkin görüşlerini nadiren dile getirmiştir, buna karşın, Yahudiler, kendisini koruyucuları olarak görür ve “El Gadol” (Ladino dilinde “Ulu” anlamına gelir) olarak adlandırırlar.²³² Abravaya Marmaralı'nın 1935 yılında Türk Parlamentosuna giren ilk Musevi milletvekili olması da, Atatürk'ün Yahudilere hoşgörüsünün bir yansımasıdır.²³³ Daha da önemlisi, 1930'lu yıllarda, Atatürk, Nazi Almanya'sından gelen 200 kadar Yahudi öğretim üyesi, bilim insanı ve hekimi, Türk üniversite ve enstitülerine buyur eder. Bu göçmenler, 1940'lı yıllarda, Türkiye'nin akademik, bilimsel ve sanatsal yaşamında çok önemli rol oynar.²³⁴ Atatürk'ün Filistin'deki Musevi Yishuv'a dair görüşleri pek bilinmemektedir. Ancak, Türkiye'nin olumlu tavrı, çok sayıda Türkiyeli Musevi sporcunun 1935 yılında gerçekleşen Maccabi oyunlarına katılmalarına izin verilmesinin²³⁵ yanı sıra o günlerde Filistin'deki en büyük Siyonist örgütlenme olan Yahudi Ajansı ile kurduğu yakın ilişkilerden anlaşılabilir. Türkiye, 1936 yılında Tel Aviv'de gerçekleşen, Siyonistlerin finanse ettiği Levant

Fuarı'nda da yer alır. Yishuv, 1938 yılında Uluslararası İzmir Fuarına katılır.²³⁶

Çok iyi bilindiği üzere, Türkiye'nin İsrail'in kurulmasına ilişkin tavrı da belirsizdir. Ankara, 1947 Filistin Paylaşım Planına muhalefet etmesine karşın, 1949 yılında yeni İsrail devletini tanır ve o dönemde İsrail'le diplomatik ilişkiler kuran tek Müslüman ülke olur. Ancak, Musevi devletin daha önceden Osmanlı ve Müslümanların hakimiyetinde olan topraklar üzerinde kurulmuş olmasına karşın, Türkiye'nin, diğer Arap devletlerin aksine, İsrail'i doğuştan günahkar kabul etmediğini vurgulamak gerekir. Türkiye'nin, İsrail'e ilişkin resmi yaklaşımına tek sözcük –denge, özellikle de Arap dünyası ve Kudüs arasındaki denge sözcüğü –hakimdir. Fakat bu sözcük, Türkiye'nin, İsrail karşısındaki pek çok inişli çıkışlı ve tereddütlü hareketlerinin de kılıfı olur.

Türkiye'nin belirsiz tavrı, kendisini en iyi, 1948-1949 İsrail Kurtuluş Savaşından sonra bölgede çıkan üç büyük savaşta hissettirir: 1956 Süveyş Savaşı, Haziran 1967 Savaşı ve Ekim 1973 Savaşı. Askeri açıdan tarafsız kalan Türkiye, ordularını göndermeyerek iki tarafa da destek vermez. Arap baskısına karşın, bu savaşlardan sonra İsrail'le ilişkilerini de kesmez. Pek çok söz ve eylemiyle Araplardan yana bir görünüm sergiler. Türkiye, 1956 Süveyş Savaşı sonrasında, Türkiye, İsrail'in Sina Yarımadasını işgalini öne sürerek İsrail'le ilişkilerini maslahatgüzarlık düzeyine indirir. Ancak İsrail'in kısa bir süre sonra geri çekilmesi, ilişkinin eski haline dönmesini sağlamaz. İsrail, Mısır, Suriye ve Ürdün arasında savaşa yola açan 1967 krizinde, Türkiye, Akabe Körfezinin, İsrail gemilerine yeniden açılmasına ilişkin çabalara katkıda bulunmayı reddeder ve İncirlik hava üssünü ABD askeri kuvvetlerine kapattığını ilan eder. Savaştan sonra, güvenli sınırlar karşılığında İsrail'in savaş sırasında işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören 242 sayılı BM Kararını da destekler. 1973 Savaşında, Türkiye, yine Birleşik Devletler'in İsrail'e yardım ama-

cıyla İncirlik üssünü kullanmasına izin vermeyerek Arap yanlısı bir duruş sergiler. Ayrıca, Türkiye'nin, Mısır'a askeri mühimmat taşıyan Sovyet kargo uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına izin verdiğine ilişkin raporlar da bulunmaktadır.²³⁷

Türkiye'nin Araplara yaklaşması, 1973 Savaşı ve bunu izleyen dünya petrol krizi sonrasında, 1974 yılında Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) Filistin halkının tek temsilcisi olarak tanınması ve 1975 yılında, Siyonizmi ırkçılığın eşdeğeri olarak gören BM karar maddesinin lehinde oy kullanmasıyla daha da belirgin hale gelir. İsrail'e karşı alınan en sert önlem, Ankara'nın 26 Kasım 1980 tarihinde İsrail'le diplomatik ilişkileri ikinci katip düzeyine indirme kararı ve bunun 1981 Şubat'ında yürürlüğe girmesidir. Resmi neden, İsrail'in 30 Temmuz 1980 tarihinde çıkardığı, birleşik bir Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğunu ilan eden "Kudüs Yasası" olarak gösterilir. Ancak, kanunun onaylanması ve Türkiye'nin kararı arasındaki dört aylık zaman dilimi başka açıklamaları da gerektirir. İlki, 1980 yılının Eylül ayında gerçekleşen askeri darbe, hareketin liderlerinin beraberinde getirdiği yeni gündem ve öncelikler nedeniyle önemli bir fark yaratır. Türk askeri elitinin aslen İsrail'e sıcak bakmasına karşın, bu durum İsrail'e pek yardımcı olmaz, çünkü, Türkiye iflasın eşiğindedir ve hem yeni Dışişleri Bakanı İlder Türkmen hem de Ekonomi Bakanı Turgut Özal, bu krizi aşabilmenin en iyi yolunun, gerekirse İsrail'i kaybetme pahasına, Arap ülkeleriyle olan ilişkileri kuvvetlendirmek olduğu kanısındadır.

Ankara'da bulunan İsrailli bir temsilciye göre, Türkmen'in Suudi Arabistan'dan elinde 250 milyon dolarlık bir çekle döndüğü gün, İsrail'le ilişkilerin azaltılması kararının alınması yalnızca bir rastlantıdan ibaret değildir.²³⁸ İsrail karşıtı görüşleriyle tanınan ve bu politika değişiminden memnun olan Türkmen bir açıklamasında şöyle der: "İsrail'le ilişkilerimizi anlamsızlık derecesinde azaltarak Ortadoğu politikamıza netlik kazandırdık."

Türkmen, ayrıca İsrail'in "Ortadoğu barışında yapıcı olmadığını" kanıtladığını sözlerine ekler.²³⁹ Ekim 2001 tarihinde yazarla yaptığı görüşmede Türkmen, bu hareketi başlattığını doğrulayarak, kendisini "kötü adam" olarak tanımlar. Türkmen, bu tutumunun gerekçeleri olarak, Kudüs kanununu; Türkiye'nin Arap petrolüne, özellikle Suudi Arabistan petrolüne, duyduğu şiddetli gereksinimi; Mısır'ın İsrail'le barış anlaşması yapması nedeniyle Arap Birliği'nden atılması gibi Türkiye'nin de İslam Konferansından atılabileceğine dair korkuları ve izlenen politikadaki değişimin "İsrail'e pratikte çok fazla zarar vermeyeceği düşüncesini" gösterir. Bununla birlikte, Türkmen, Suudi Arabistan'ın 250 milyon dolarlık yardımına ilişkin açıklamaları yalanlar, hatta Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan ve Araplardan gelecek desteğe ilişkin beklentilerinin asla gerçekleşmediğini vurgular.²⁴⁰ Bu durumda, buzların çözülmeye başladığı 1980'li yılların ortalarına dek resmi ilişkiler tümüyle dondurulur. Aslında, ileride de göreceğimiz üzere, 1980'lerde istihbarat ve askeri ilişkiler, 1991 yılının sonlarında ilişkilerin halka açık bir biçimde iyileştirilmesine dek, gizli bir biçimde yürütülür.

İç Politika ve İsrail

Türkiye'deki siyasi partilerin İsrail'le ilişkilere dair tutumu ne idi? Genel anlamda, ana akım partiler Dışişleri Bakanlığı'nın resmi çizgisini onaylarlar. Ancak, siyasi yelpazenin hem Sağ hem de Sol uçlarında yer alan gruplar bu ilişkilere muhalefet ederler. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, radikal solcu gruplar, Filistin hareketini kendilerine model aldıklarından FKÖ'yü güçlü bir biçimde desteklerler. Bu gruplardan çok sayıda kişi Lübnan ve Ürdün'e giderek FKÖ saflarında yer alırlar. Gerilla duygusallığı, ulusal bağımsızlık mücadelesi, devrimci dayanışma ve Türk polisinden kaçış gibi bir takım nedenler pek çok önde gelen öğrenci liderini FKÖ'nün kollarına iter; Türkiye'den kimi radikal görüşlü kişilerin son durağı İsrail hapishaneleri olur.²⁴¹

Siyasi yelpazenin diğer ucunda, Yahudiler, Siyonistler ve İsrail Devleti'ne ilişkin komplo teorileri geliştiren İslamcı gruplar yer alır. Necmettin Erbakan başkanlığındaki Milli Nizam Partisi, MNP, 1970 yılında kuruluşundan itibaren, "Uluslararası Siyonizmin", birincil hedefi Türkiye olmak üzere, "İslam dünyasının kafasını kesmeyi" planladığı düşüncesinin propagandasını yapar. MNP, Kudüs'ün amacının parçalama ya da entegrasyon yoluyla Ankara'yı "yutmak" olduğunu, bu nedenle İsrail devletinin kuruluşundan itibaren Türkiye'yi tehdit ettiğini iddia eder. Erbakan'ın kendisi, sonradan, Herzl'in Siyonist projesinin *Türkiye'den* (vurgu benim) büyük parçalar kaparak İsrail'e eklemeyi hedeflediğini öne sürer. Bu komplo teorisini, tüm Batılı projelerin Siyonist bir plan sonucu olduğunu iddia edecek denli ileri götürür. Örneğin, 1970'lerin ilk yıllarında kurulan Avrupa Ortak Pazarının Siyonist komploların bir ürünü olduğunu, amacının dünyaya hakim olmak olduğunu ve Türkiye'nin asla bunun içinde yer almayacağını iddia eder.²⁴² İslamcılar 1990'lı yıllar boyunca bu fikirleri yaymayı sürdürür, çünkü, İsrail, hem Türk hükümetine hem de "Amerikan emperyalizmine" karşı Türk kamuoyunu kitlesel harekete geçirebilecek en güçlü araçtır.

Radikal sol ya da İslamcı partilerin aksine, milliyetçi sağın tutumu oldukça belirsizdir. Bir yandan, parti ve gruplaşmaların çoğu arka planda Yahudi karşıtı eğilimler barındırır. Bu, özellikle, ilkin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, CKMP, sonradan Alpaslan Türkeş liderliğindeki Milli Hareket Partisi, MHP'de görülür. 1930'lu yıllarda, Yahudi karşıtlığı, Nazi propaganda-sından fazlasıyla etkilenen aşırı milliyetçilerin bir özelliği halini alır. 1930'larda uzunca bir süre geri planda kalmalarına karşın yine de, özellikle Türkiye'deki Yahudilere karşı, Yahudi karşıtı düşüncelerini yaymayı başarırlar. Hitler'in *Mein Kampf*^{*} adlı kitabı Türk milliyetçileri tarafından basılır ve dağıtımı yapılır.²⁴³ Bununla birlikte, İsrail'in 1948 yılında kurulmasının ardından,

* Kavgam (ç.n.)

Musevi devlet, aşırı milliyetçi çevrelerdeki pek çok kişinin takdirini toplar ve örnek alınan bir devlet halini alır. Siyonistlerin ulus kurma çabalarını, bağımsızlık için verdikleri mücadeleyi, İbrani dilini yaşatmalarını, özellikle de, bu dili devletin resmi dili haline getirmelerini beğeniyi karşılarlar. İsrail'in ABD ile dostane ilişkiler içinde bulunması ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin zayıf olması da kendisine fazladan puan kazandırır. Benzer biçimde, 1967 ve 1973 Savaşları, bu beğeniyi pekiştiren nedenlerden biridir. İslamcıların aksine, aşırı milliyetçiler, hafızalardan hiç çıkmayan “arkadan bıçaklanma” sendromu nedeniyle Araplara karşı daima mesafeli dururlar. Yine, İslamcıların aksine, aşırı milliyetçiler, İsrail'in 1967'de Gazze ve Batı Şeria'yı işgalini de kaygıyla karşılamak yerine Musevi devletin zaferini takdir eder ve bunun benzerini, Kıbrıs, Kerkük ve Musul'da gerçekleştirmenin yollarını ararlar.

Hüseyin Nihal Atsız, aşırı Yahudi karşıtlığından Musevi devleti takdir etmeye doğru yol alan kişilerden biridir; kendisi milliyetçilerin fikir babalarındandır ve milliyetçi örgütlerin alt tabakalarında bir hayli etkili olur. 1934 yılında, “Türk milletinin içerdeki düşmanları üç tanedir; Komünist, Yahudi ve dalkavuk” der ve Yahudilerin paraya taptığını söyler.²⁴⁴ Ancak, 1947 yılında, “korkaklığı atasözü haline gelen” Yahudilerin, bir ülkü uğruna çarpışmanın ve tüm güçlüklerle rağmen bu ülkeye ulaşmanın bir örneği olduğunu yazar.²⁴⁵ Atsız, Yahudilerin “2000 yıl önce kaybettikleri vatanlarını yeniden ele geçirmeyi ve yalnız kitaplarda kalmış İbrani dilini diriltip bir konuşma dili haline getirmeyi” başardıklarını söyler. Bu samimi bir beğeniyi de içinde barındıran Yahudi karşıtı anlayışla, 1967 Savaşının ardından, Atsız, İsrail Yahudilerinin artık Balat Yahudileri olmadığını, İsrail'in daha çok Prusya'ya benzediğini ve Araplar İsrail devletini tanımadığı sürece İsrail'in de işgal ettiği topraklardan çıkmamaya hakkı olduğunu yazar. Türkiye'nin İsrail örneğini izleyerek Irak'ın kuzeyindeki topraklar için mücadele etmesi ge-

rektiğini öne sürer.²⁴⁶ MHP lideri Türkeş de, İsrail'in Araplarla yaptığı savaşlarda art arda zafer kazanmasına övgüler düzerken, Arap devletlerini de birlik ve beraberlikten yoksun olmalarının yanı sıra bilim, teknoloji ve ekonomi alanlarında da ilerleme göstermedikleri için eleştirir. Türkeş, İsrail'in bölgenin bir gerçekliği haline geldiğini ve Arapların buna ayak uydurarak Musevi devletle barış yapmaları gerektiği sonucuna varır.²⁴⁷

Halk arasında da, Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımındaki belirsizlikler ve dalgalanmalar görülür: entelektüel çevrelerde İsrail'in ulus inşasına ilişkin başarıları takdir toplar²⁴⁸, sıradan insanlar, İsrail'in art arda ulaştığı zaferlere imrenirken, bir yandan da Arapları yeterince savaşma kabiliyetine sahip olmadıkları için küçük görürler. Ancak, bu algı, 1987'nin sonlarında Filistin intifadasının patlak vermesiyle köklü bir değişim geçirir. Pek çok Türk, Filistinli gençleri, tam donanımlı İsrail askerleri karşısındaki cesaretlerinden ötürü takdir etmeye başlar. 1982 yılında, Lübnan'daki Sabra ve Şatilla kamplarında İsrail'in Maruni Hristiyan müttefikleri tarafından Filistinlilerin katledilmesinin ardından olduğu gibi, zaman zaman, İsrail karşıtı güçlü duygular iyice belirginleşir.

Yaklaşımlardaki farklılıklara karşın, hem resmi çevrelerde hem de halk arasında, başlangıçta olanaksız görünse de, doğru zamanda, iki tarafı son derece doğal ve güçlü bir biçimde bir araya getiren bir takım ortak paydalar bulunur. Bunlar, kimlik meselelerinden, uyum, ekonomi ve strateji meselelerine kadar uzanır. Her iki ülke de kendisini totaliter ya da diktatörlük rejimleriyle çevrelenmiş bir demokrasi olarak görür. Her iki ülkenin de yüzü Batıya dönük yönetici eliti, kendilerini Batılı değerlerle özdeşleştirir ve hem ideolojik hem de stratejik açıdan Batı yörüngesinde ilerler. İki ülke de, Arap olmadıklarından dolayı kendilerini komşularından uzak hisseder, kimi zaman bu duyguya üstünlük –hatta aşağılama –duygusu eşlik eder; ilginç bir biçimde, bu duygu, Türklerde İsraillilerden daha yoğundur. Bunlara ek ola-

rak, iki ülkenin de ekonomileri birbirini tamamlar ve orduları da Ortadoğu'nun en güçlü orduları olarak kabul edilir. Türkiye'nin Araplarla da, özellikle İslam, kültürel bağlar ve ortak ekonomik çıkarlar gibi, İsrail'le ilişkilerini engelleyen (bkz., aşağıda) ortak noktaları olduğu doğrudur. Yine de, 1990'lı yıllara gelindiğinde, Ankara'nın İsrail'le ortak çıkarları Arap dünyasıyla olanlara ağır basar ve bu ilişkilerin önemli ölçüde değişmesine yol açar.

19 Aralık 1991 tarihinde, Türkiye, "hem İsrail hem de Filistin'in Ankara temsilciliklerini büyükelçilik düzeyine çıkarma" kararını açıklar.²⁴⁹ İsrailli akademisyen Efraim İnbar'a göre, İsrail, bu karar alınmadan önce uzun bir süre Türk Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleşen tartışmaların farkında olmadığından, haber Kudüs'e ulaştığında müthiş bir şaşkınlıkla karşılanır.²⁵⁰

Türk Dışişleri Bakanlığı'nın yeni politikası elbette büyük önem taşır, ancak, bir yıl gibi kısa bir süre içinde (bkz., Birinci Bölüm) bölgede meydana gelen ve Türkiye'deki çeşitli kurumları özellikle de orduyu, yeni koşullara uyum sağlayabilmek üzere harekete geçiren politik ve stratejik değişimler, böyle bir dönüşüme yol açmış gibidir. Psikolojik-kavramsal düzeyde, Arap dünyasının Birinci Bölümde betimlenen güçlü politik ve kültürel tabularının yıkılması Türkiye'nin de rahatlıkla İsrail'le ilişki kurabilmesini sağlar. Artık kendi tabularını da yıkararak, Arap tepkisini düşünmeksizin, İsrail'le tam diplomatik ilişkiler kurabilir. Ankara, büyük olasılıkla, Körfez Savaşının ardından Arap dünyasında meydana gelen yarılma, petrol silahının gücünü yitirmesi ve Arap ülkelerinin gittikçe içe kapanması nedeniyle, Arapların, tek tek ya da toplu olarak Türkiye'ye baskı yapabilme güçlerinin önemli ölçüde azaldığı sonucuna varmıştır. İsrail'e yönelik, Körfez Savaşı sonrasında ivme kazanan uluslararası tutum değişikliği de aynı ölçüde önemlidir. Örneğin, Türkiye'nin bölgedeki başlıca rakipleri Sovyetler Birliği ve Yunanistan, Türkiye için bir emsal teşkil ederek, 1991 yılında sırasıyla Mart ve Mayıs aylarında Kudüs'le tam diplomatik ilişkiler kurarlar. Buradaki

domino etkisi İsrail'in lehine olur. Türkiye açısından en önemli gelişme, 1991 Ekim ayında düzenlenen Madrid Konferansında, Arap devletleri ve İsrail arasında başlatılan barış sürecidir. Konferans, köklü bir değişime yol açınasa da, diğer Arap ülkelerinin yanı sıra Filistin'den de bir heyetin yer alması ve temsilcilerinin İsraili temsilcilerle yan yana oturması, Türkiye'ye İsrail'e yönelik girişimlerini meşrulaştırma yolunu açar. Böylece, İsrail-Filistin barış sürecindeki ilerleme ve İsrail-Türkiye ilişkilerindeki gelişme arasında olumlu bir bağıntı oluşur. Bu rastlantısal bir bağ değildir; Türkiye'nin Filistin meselesine aşırı duyarlılığının yanı sıra iki taraf arasında denge kurmaya ilişkin temel ihtiyacını da gösterir. Türkiye, zaten, FKÖ ile İsrail arasındaki ilişkilere dair her tür iyileşme belirtisine sıcak bakar, çünkü, bu durum, muhtemelen, Türkiye'nin, Araplarla, özellikle de Filistinlilerle arasındaki sürtüşmenin başlıca kaynağını ortadan kaldıracaktır.

İsrail'in Filistin ve Türkiye ile kurduğu ilişkiler arasındaki olumlu bağıntı, 1993 Eylül'ünde İsrail ve FKÖ arasında imzalanan Oslo Antlaşması'nın ardından kendini kanıtlar. Atılan imzaların mürekkebi kurumadan, Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, aynı yılın Kasım ayında İsrail'e ilk ziyareti gerçekleştirir. Ardından 1994 Temmuz'unda, Başbakan Tansu Çiller, Nobel Barış Ödülü'nün, İsrail Başbakanı İzak Rabin, Dışişleri Bakanı Şimon Perez ve Filistinli Lider Yaser Arafat arasında paylaşıldığı törene katılır ve her üçüyle de görüşür. Çiller, bu esnada: "Türkiye bölge için çok önemli bir ülkedir. Biz, dünya barışına katkıda bulunacak bir konumda olduğuna inanıyoruz," der ve ekler: " Her iki ülke de, bizim, liderlik ve katkıda bulunma işlevini yerine getirmemizi istediğini göstermiştir."²⁵¹

Barış sürecinde Ürdün ve Suriye'nin izlediği yol da Türkiye ve İsrail arasında artan uzlaşmaya katkıda bulunur. Ürdün ve İsrail arasında imzalanan barış antlaşmasından (26 Ekim 1994) yalnızca dokuz gün sonra, Türkiye'den bir başbakanın ilk ziyareti olarak Çiller, (3 Kasım'da) İsrail'e gelir. Ürdün'ün hem

Türkiye hem de İsrail’le zaten iyi ilişkiler içinde olmasının bu ziyareti meşrulaştırmaya büyük katkısı olur. Aslında, Türkiye ve Ürdün’ün ortak bir noktası bulunur: Her ikisi de yıllarca İsrail’le gizli stratejik işbirliği içindedir, ancak 1990’larda tam diplomatik ilişki kurmaya cesaret edebilirler. Yine de, Çiller, ziyaretini dengelemek amacıyla, Filistin Yönetimi ve Mısır’ı ziyaret eder.

İsrail-Suriye barış yolu da, Türkiye ve İsrail arasında 1996 Şubat’ında yapılan stratejik anlaşmanın bir diğer itici gücü olur. 27 Aralık 1995 ile 5 Ocak 1996 ve 24 ile 31 Ocak 1996 arasında kalan tarihlerde, Maryland, Wye’da, İsrail ve Suriye arasında, Suriye heyetinin başkanı Walid Muallim’in dört yıl içinde yapılan barış görüşmeleri içerisinde en verimli olarak tanımladığı görüşmeler yapılır.²⁵² Bu görüşmelerden bir sonuca varılamamış olsa da, o dönemdeki, büyük bir değişim olacağı algısı, Türkiye’yi İsrail’le yakın bir tarih olan 1996 Şubat’ında bir anlaşma yapmaya ve bir sonraki ay Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’i –bir diğer ilk –İsrail’e göndermeye sevk eder. Ancak, Türkiye’nin İsrail’e ilişkin olumlu tutumunu doğrudan etkileyen Filistin ve Ürdün rotalarının aksine, Suriye ile gerçekleştirilen barış sürecinin olumsuz bir yansıması olur. Ankara, Suriye ve İsrail arasında bir anlaşma yapılmasının Şam karşısındaki stratejik kartlarını yitirmesine neden olacağından korkar. Tuhaf bir biçimde, bu durum İsrail’i Türkiye’nin gözünde daha çekici kılar, çünkü Ankara, Suriye ve İsrail arasında yapılacak anlaşmayı kendi yapacağı bir anlaşmayla dengeleme niyetindedir. Türkiye’nin İsrail-Suriye görüşmelerinden dolayı kapıldığı telaş, 1996 Ocak’ında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen’in İsrail’e yaptığı ziyareti sırasında kendini açığa vurur. Öymen’in şöyle söylediği aktarılır: “Bu neden görüşüyorsunuz? Suriye ile resmi görüşmelere bir son vermenizi rica ediyoruz.”²⁵³

Arap-İsrail barış süreci, Türkiye’nin İsrail’e yakın hareket edebilmek için ihtiyacı olan dış meşruiyeti sağlar, ancak asıl nedenler, bölgede 1990’lı yılların başlarında meydana gelen deği-

şimde, Türk ordusunun bunu yorumlayış biçiminde ve bu değişimin İsrail’le ilişkilerin yenilenmesinde oynadığı rolde aranmalıdır. 1990-91’deki değişimle, 1990’lar ve sonrasındaki ikili ilişkilerin temel taşı kabul edilen 23 Şubat 1996 tarihli Türkiye-İsrail anlaşması arasında doğrudan bir bağ vardır.²⁵⁴

Türk Ordusu: Anlaşmanın Ardındaki İtici Güç

1958 tarihli çevre ittifakına benzer biçimde, 1996 anlaşması da stratejik ortaklığa odaklanır. Ancak, Türk ordusu, bu yeni anlaşmada, orduyu anlaşmanın ardındaki asıl itici güç haline getirmek suretiyle daha aktif bir rol oynamaya başlar. 1996 yılında, Genelkurmay İkinci Başkanı olan ve anlaşmanın Türk tarafındaki anlaşmanın birincil önem taşıyan mimarı olduğu düşünülen General Çevik Bir, yazara söylediği, “bu tüm Türk kurumlarının başarısıydı” ifadesiyle tüm Türk kurumlarının eşit ölçüde katkıda bulunduğunu ve anlaşmayı hazırlayan ve ana maddelerini belirleyen kurumun Türk Dışişleri Bakanlığı olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁵ Ancak, Bir’in ordunun rolünü az göstermeye yönelik girişimlerine karşın, ben, çeşitli iç ve dış tehditlerden kaynaklı bir güdüyle ordunun bu anlaşmada en önemli role sahip olduğu düşüncesindeyim. Bu güdü, diğer etkenlerin yanı sıra, orduyu, Dışişleri Bakanlığı’nın alanına el atmaya iter.

Aslında, 1990’lı yıllarda, Türkiye’nin dış ve güvenliğe ilişkin politika oluşturma sürecinin en çarpıcı özelliği, özellikle on yılın ikinci yarısında, askeri kurumların fiili ve yasal yetkisinin, politik-sivil yetkilere göre bu alanlarda daha genişlemiş olmasıdır.²⁵⁶ Bu durum, yıllar içinde ordunun yarattığı çeşitli mekanizmalar yoluyla olanaklı hale gelmiştir; Dışişleri Bakanlığı’nın görece güçsüz ve istikrarsız durumu; devletin güvenliğine ve politik yönelimine Kürt ayrılıkçılığı ve İslami köktendencilik tarafından yapılan ikiz tehdit.

Dış politika alanı, ordunun 1990'lı yıllarda etkisini arttırdığı alanlardan biridir. Bu dönemde dışişleri bakanlarının sık sık değişmesi bunun bir açıklaması olabilir. On yıl içinde, 11 kadar bakan bu göreve gelir. Bu, 1980'lerin tam aksi bir görünüm sergiler, 1980'lerde bu göreve gelenlerin sayısı yalnızca üçtür. Bu değişim oranı, Genelkurmay Başkanlığı makamıyla da talihsiz bir karşılaştırma içindedir, 1990'lı yıllarda Genelkurmay Başkanlığında görev değişimi yalnızca dört kez gerçekleşir.²⁵⁷

Ordu, önemli dış politika ve güvenlik konularında doğrudan kamuoyuna hitap ederek siyasetçileri aradan çıkarma arayışındadır. Bunun yollarından biri de görüşünü kanaat önderlerine brifingler vermek suretiyle açıklamaktır.²⁵⁸ Ayrıca, üst rütbeli subaylar dış politika konularında halka açık tartışmalarda yer alırlar.²⁵⁹ Bu türden müdahaleler, Irak, Kıbrıs ya da Ege Denizi gibi askeri hareket gerektirebilecek meseleler söz konusu olduğunda daha da büyük olur.

Birtakım etkenler, Türk siyasetinde ordunun baskın güç olmasına yardımcı olmuştur. Geçmişten gelen, Türk devletinin ve bütünlüğünün koruyuculuğu rolü; yıllar içinde edindiği hukuki ehliyet; tüm toplumsal ve politik alanları kapsayacak denli geniş kapsamlı güvenlik yorumu, tüm bu etkenler askeri elitin iç ve dış politika yapım sürecinde son sözü söylemesini sağlamıştır. Bölgede ve ülke içinde meydana gelen değişim, ordunun olası arzularını devreye sokmasını hızlandırır.

Bu değişimlerle uğraşabilme açısından, Türk toplumunda ön plandaki konumuyla ordu yeni bir güvenlik politikası ve dış politika oluşturur. Değişimi en şiddetli biçimde hissetmesi ordunun bu rolü üstlenmesine neden olur; pek çok gelişme askeri-güvenlik alanına etki eder; sivil liderler, böyle önemli bir dönemde politika oluşturma görevini üstlenemeyecek kadar zayıf ya da "tehlikeli"dir; Türkiye'nin iç ve dış sorunları o denli iç içe geçer ki yalnızca ordunun müdahalesiyle bu sorunlar çözümlenebilecektir. Yine de, ordunun bu gelişmeleri yalnızca tehdit olarak

algılamadığını, pek çok alanda, özellikle dış politika alanında etkisini artırma fırsatı olarak da algıladığını vurgulamak gerekir.

Orgeneral Bir, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan “çarpıcı gelişmelerin” çözümlemesini yaparken, bu gelişmelerin en önemlisinin, “Batı ittifakının tek kurşun atmadan zafere ulaştığı” Soğuk Savaş'ın sona ermesi olduğuna vurgu yapar.²⁶⁰ Aslında, Soğuk Savaş'ın bitişi ve beraberinde Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çöküşü, ya güvenlik ve dış politika konuları arasındaki sınırların belirsizleşmesi ya da bu olayların doğaları gereği ordunun ilgi alanına etki etmesi nedeniyle, orduyu gerekli adımları atmaya iter.

Genel anlamda, Türk ordusu, “yakın çevre”deki üç bölgeye ilişkin yeni politikalar oluşturmak zorunda kalır: Kafkaslar ve Orta Asya, Balkanlar ve Ortadoğu. Bu bölgelerin yeni görünümü, Türk politikacılar, özellikle de Turgut Özal tarafından, Türkiye'nin etki alanını genişletebilmek ve daha faal bir dış politika izlemek için bir fırsat olarak algılanır. Ancak ordu, bu yeni görünümün daha olumsuz bir yönüyle –Körfez'den Çeçenistan'a ve Bosna'ya kadar, tüm bu bölgelerde aniden patlayabilecek çatışmalarla –ilgilenmek durumundadır. Ordu, aynı zamanda, Avrupalılara da Türkiye'nin NATO'daki önemini yitirmediği gibi daha da önemli hale geldiğini “kanıtlamak” zorundadır. Çevik Bir'in de belirttiği üzere: “Batı Dünyasını tümünden etkileyebilecek yeni risk ve sorunlar Türkiye'yi ‘kanat’tan alıp ‘cephe ülkesi’ne dönüştürmüştür.” Çevik Bir, ayrıca, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde önemi artan birkaç Batı ülkesinden biri olduğunu öne sürer. Bu açıklamalar, Çevik Bir'in deyimiyle, Türkiye'yi dışta bırakarak “Merkez Avrupa odaklı” bir yaklaşımı benimseyen ve Soğuk Savaş'ı bu kez “demir perde” yerine (Türkiye'ye karşı) bir “Batı Perdesi” çekerek diriltten Avrupalıları ikna etmekten çok uzaktır.²⁶¹

Marjinalleşme hissiyatı Türk ordusunu Soğuk Savaş'ın son yıllarında da bir hayli rahatsız etmiştir, bu nedenle Birleşik

Devletler'le olan eski ortaklığına işlerlik kazandırmak ve İsrail'le yeni bir ortaklık kurmak yoluyla bu durumdan kurtulmaya çalışır. Birlikte ya da ayrı ayrı, bu iki ittifak da Avrupa'daki stratejik kayıpları telafi edecek, Türkiye'nin bölgedeki yeni rolünü almasını kolaylaştıracak ve Türk silahlı kuvvetlerinin yenileşmesini sağlayacaktır. Her üç konu da Körfez Savaşı'yla ve bu savaşın, askeri elit'in işleyişe ilişkin çıkardığı sonuçları ile ilişkilidir.

Körfez Savaşı deneyiminin güvenlik algılamaları açısından başka kapsamlı açılımları da olur. İlk olarak, savaş Türk ordusunun müttefiklerinin ileri teknolojisiyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan eksikliklerini görünür kılmıştır. Bu yetersizlikler, özellikle, elektronik savaş teçhizatı, havada yakıt ikmali ve gece yapılan hava muharebesi alanlarında açığa çıkar. İkincisi, savaş, Ortadoğu kaynaklı tehdit yelpazesini, en önemlisi, aniden modern silahların –özellikle Türk ordusunun karşısında savunmasız kaldığı uzun menzilli balistik füzelerin –ortaya çıkmasıyla genişletmiştir. Türkiye, savaş sırasında bu füzelerin hedefi olmamışsa da böyle beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı olma gereksinimi savaştan çıkarılan en önemli derslerden biri olur.²⁶² Üçüncüsü, Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkileri, AB'nin savaş sırasında ve sonrasında Ankara'ya yeterli askeri teçhizat ve teknolojik uzmanlık yardımında bulunmakta isteksiz davranması nedeniyle sorgulanmaya başlamıştır.²⁶³ Avrupalıların neredeyse Türkiye'ye askeri teçhizat satışına ambargo koymaya dek giden bu ters davranışı ordunun, Ankara'nın acil askeri gereksinimini karşılamaya istekli ve bunu yapabilecek yeni tedarikçiler arama kararına varmasına neden olur.²⁶⁴ Soğuk Savaş döneminin aksine, 1990'lı yılların Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerine getirdiği devingenlik ve akıcılık, ordunun tepki politikasından etkin politikalara kaymasında da yansımaları bulur; bu kayma, daha etkili ve esnek ileri güç kabiliyetlerini edinme hedefiyle silahlı kuvvetlerin yapısındaki değişimde ve tehdit algılarının ve olasılıklarının yeniden oluşturulmasında kendini gösterir.

1990'lardaki gelişmeler, askeri-sivil siyaset sahnesinde de önemli ölçüde karışıklığa yol açar. Ülke içinde, Türkiye'deki siyasi partilerin İsrail'e ilişkin tutumunda önemli bir farklılık göze çarpar. Bu durum, ordu ve İsrail arasında gizli bağlar kurma tasarılarıyla hemen hemen eş zamanlı olduğundan, bu doğru zamanlama, ilişkilerin açık bir biçimde kurulmasını olanaklı kılar. 1990'lı yılların ilk yarısına gelindiğinde, Türkiye'deki siyasi partiler, Filistinliler ve İsrail'e ilişkin giderek daha tarafsız bir politikaya doğru kayarlar.²⁶⁵ Ülkenin önde gelen iki sosyal demokrat partisi zamanla İsrail karşıtı politikalarından sıyrılırlar, hatta, o dönemde aşırı milliyetçi MHP'nin lideri Alparslan Türkeş 1993 yılında, partisinin İsrail'le ilişkilerin iyileştirilmesini desteklediğini beyan eder.²⁶⁶ Bu, Türk kamuoyunda, Arap-İsrail barış görüşmeleri sonucunda genel imajı olumlu yönde değişen İsrail'e yönelik bir tutum değişikliğini gösterir. Aslında, Türkiye'de pek çok kişi iki ülkenin kendiliğinden gelişen doğal bir ittifak içinde olduğunu düşünmektedir. En önemli istisna olan, Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki İslamcı Refah Partisi, RP, 1990'ların sonunda kapatılmasına dek Yahudi karşıtı, Siyonizm karşıtı ve İsrail karşıtı görüşlerini yaymayı sürdürür. 1996'nın ilk aylarında dağıtılmış olması muhtemel propaganda kitapçıklarında Refah Partisi, kendi deyimiyle "Türkiye'deki köle düzeni"nin sorumlusu olarak gördüğü Siyonist Amerikan bankalarını ve İsrail'i 60 milyon Türk'ü "sağmakla" ve aldıkları paraları, İsrail, Filistinlilere ve Türkiye'ye karşı kullanabilsin diye, İsrail'i tank ve savaş uçağı ile donatmak için kullanınakla suçlar.²⁶⁷

1990'lı yılların ilk yarısında gerçekleşen bir diğer önemli gelişme de Kürdistan İşçi Partisi'nin (Parti Kerkeren Kurdistan, PKK) Türk iç politikasında bir güç olarak yükselişidir. Ayrıca, Türkiye'deki askeri ve sivil kurumlar, Kürt meselesine sınır ötesinde yeni tarafların da eklenmesinden giderek daha fazla kaygılanmaya başlarlar. PKK hakkındaki kitabı Türk güvenlik servisi belgelerinin yanı sıra Abdullah Öcalan ve diğer kişilerle yapılan

röportajlara dayanan Türk gazeteci İsmet G. İmset'e göre PKK, Suriye, Irak, İran, Lübnan, Libya, Sovyetler Birliği ve FKÖ'den destek görür. PKK'nın Türkiye'nin komşularıyla olan bağlantıları, militanlarının Türkiye'ye sızabilmesini ve Türk hedeflere yönelik vur-kaç saldırı düzenleyebilmesini sağlar. Suriye'nin PKK'ya 1980 yılında vermeye başladığı destek, bunların içinde en kapsamlı ve en uzun süreli olanıdır. Bu desteğin kapsamında, PKK gerillalarına ve yetkililerine barınak sağlanması, Suriye'ye ait şehirlerde siyasi merkez ve şubelerin kurulması ve Suriyeli Kürt yurttaşların davaya katılmalarını da içeren örgüt faaliyetleri ve eğitim için izin verilmesi yer alır. Türkiye ve Suriye arasında 1987 ve 1992 yıllarında PKK'ya verilen desteğin durdurulmasına ilişkin yapılan anlaşmalara itibar edilmez. Benzer biçimde, PKK'nın, 1980'li yıllarda, Irak Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve sonrasında KDP'nin rakibi, Kürdistan Yurtseverler Birliği (PUK) ile yaptığı işbirliği de, kuzey Irak'taki varlığını arttırmasını sağlar. (Akabinde, 1990'larda, PKK, Irak hükümetinin desteğini alırken bu iki Iraklı Kürt grupla çarpışır.) 1990'lı yılların ilk yarısında İran'ın da PKK'ya sınırları içinde faaliyet göstermesine izin verdiği söylenmektedir.²⁶⁸ Türk makamlarının PKK direnişine karşı verdiği savaşın bitirilmesine dek can kaybının 30,000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁹

Türkiye'deki Kürt sorununun bölgeselleşmesi, Türk ordusunun müdahalesini zorunlu kılar. PKK'yı yalnızca güvenlik meselesi olarak gören ordu, değişen tehdit algısına yanıt verebilmek amacıyla askeri çözümler ve benzer politikalar üretme yoluna gider.²⁷⁰ Bunun sonucunda, 1992 tarihli, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde ana tehdit algısı bir dış odaktan –yok olan Sovyetler Birliği –bir iç odak olan “Kürt bölücülüğü”ne kayar. “Güneydoğu sorunu”nun, sivil halkın ve politikacıların çoğunluğu tarafından –siyasi olmaktan çok –bir güvenlik sorunu olarak görülmesi nedeniyle, ordunun yaklaşımını destekleyen bir ortak görüşe ulaşılır ve bu, ülke içi siyasi konularda ordunun rolünü

meşrulaştırır.²⁷¹ Böylece, Kürt sorununa siyasi bir çözüm bulmak olanaksızlaşır. Özellikle Suriye ve daha düşük ölçekte olsa da İran ve Irak gibi komşu ülkeler, PKK sorununa, hareketi bir şekilde destekleyerek dahil olurlar, bu nedenle, ordu, dış meselelerdeki etki alanını önemli ölçüde genişletebilmeye başlar. Kürt sorununun Türkiye-İsrail ilişkilerine etkisi Dördüncü Bölümde ele alınacak, yine de, bir güvenlik meselesi olduğundan, İsrail’le yakınlaşmanın nedenlerinden biri olduğunu belirtmek gerek.

Ordunun, 1990’lı yıllarda, iç ve dış politika yapma sürecine “yumuşak müdahale”sinin en önemli nedeni ya da gerekçesi RP’nin artan gücü (PKK’nın çıkışı ile çakışır) ve merkez partilerin bunu denetim altına almaktaki ya da dengeleyebilmekteki başarısızlığıdır. Aynı zamanda, bu müdahale, ordunun, hatırı sayılır boyutta halk desteği gören önde gelen bir partiyle arasının açılmasına neden olur. RP’nin 1995 Aralık ayında yapılan seçimlerdeki başarısı orduyu alarma geçirir, çünkü, modern Türkiye’nin tarihinde, İslamcı bir parti Merkez ve Sağ’daki rakiplerinden ilk kez daha fazla oy almıştır, ve bu, Türk toplumunun ağırlıklı olarak laik yapısına karşın siyasi İslam’ın seçmen kitlesine hitap edebileceğini kanıtlamıştır. Laik devletin koruyucusu olarak görülen ordu için bu olay bir meydan okumadır. Gerçekten de, RP ve Anavatan Partisi, ANAP arasında kurulacak koalisyonu engelleyen ordunun baskısıdır.²⁷²

Bunu daha kaygılandırıcı gelişmeler izler. İlk olarak, RP, iki Merkez-Sağ partinin, Doğru Yol Partisi, DYP ve ANAP’ın koalisyon hükümetini düşürür ve 1996 Temmuz’unda RP, DYP ile kurduğu koalisyonun başına geçer. Bu kez, ordu RP’nin iktidara gelmesini önlemek için fazla baskı yapmaz, ancak partinin eylemleri orduya karşı savaş açacak boyutlara ulaşır, Orgeneral Fevzi Türkeri sonradan bunu açıkça ifade eder: “Gerekirse silahlı mücadeleye gireceğiz.”²⁷³ Böylece, ordu ve RP liderliğindeki hükümet arasındaki iktidar mücadelesi aralarındaki çıkar ve dünya görüşü çatışmasının hem bir belirtisi hem de sonucu olur.

İktidarda olduğu 11 ay içerisinde (1996 Temmuz -1997 Haziran) RP, orduyla sayısız kez karşı karşıya gelir, ancak bunların en sert dış ilişkilerde meydana gelir. Sonuç olarak benzersiz bir fenomen ortaya çıkar –Türk dış politikasının iki kola ayrılması. Ordunun desteklediği Dışişleri Bakanlığı bir yönden bastırırken, Başbakan Necmettin Erbakan ve partisi diğer yönden bastırmaktadır. Erbakan, ordunun devletin yaşamsal çıkarlarına karışmasını ve bunlar üstünde önemli bir hakimiyet kurmasını neden göstererek orduya meydan okumaya çalışır. Erbakan ve partisi, beyanları ve eylemlerinde, Müslüman ülkelerle ilişkileri artırmak ve yoğunlaştırmak suretiyle, Türkiye'nin geleneksel dış politikasına yeni bir yön vermenin yollarını arar –örneğin, bu, Erbakan'ın 1996 Ağustos'unda İran'a ziyareti sırasında dile gelir.²⁷⁴ Ordu, tepkisini, dış ilişkilere müdahalesini artırarak ve Körfez Savaşının bitişiyle oluşan siyasi eğilimleri destekleyerek gösterir.

Ordu ve RP yönetimindeki hükümet arasındaki uyumsuzluğun ana nedeni İsrail'le olan yakınlaşmadır. Bu durum, Ankara'nın, siyasi partilerden ya da diğer siyasi ve toplumsal gruplardan herhangi bir eleştiri almayan, Bulgaristan ve Rusya Federasyonu gibi “eski düşmanlar” ile ilişkilerini iyileştirme-sindeki görece yumuşak hareketiyle tam bir karşıtlık içindedir. Açıkça görülüyor ki, sürekli muhalefete karşın, İsrail'le ilişki kurulabilmesinin nedeni, ordunun bu politikanın eğer mimarı değilse, arkasındaki itici güç olmasıdır.

Ordunun, İsrail'e yaklaşımını üç bakış açısı yönlendirir: tümüyle askeri/profesyonel; bölgesel/stratejik; ve politik/ideolojik ülke içi kaygılar. 1980'li yıllarda, ordu, Türk Hava Kuvvetlerinde (THK) iddialı bir modernizasyon ve silahlanma programı başlatır.²⁷⁵ Bununla birlikte, Körfez Savaşı sonrasında, THK'da ortaya çıkan güçsüz noktalar nedeniyle, bu program bir hayli destek görür.²⁷⁶ Ancak, programın başarıya ulaşmasının önündeki başlıca engellerden biri Batı Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin

çeşitli siyasi nedenlerden ötürü son teknolojiyle üretilen silahların Türkiye'ye verilmesine koyduğu fiili ambargodur.²⁷⁷ Bu koşullar, İsrail'i doğal bir müttefik haline dönüştürür: birinci neden, silah ihtiyacını karşılamak üzere herhangi bir siyasi koşul öne sürmez; ikincisi, askeri teçhizatı Türkiye'ninkilerle uyumludur; üçüncüsü, İsrail, ileri silahlara ve teknolojik uzmanlığa sahiptir, bu da İsrail'i, bu türden Batılı silahların Ankara'ya ulaşabileceği bir tür "arka kapı" yapar.²⁷⁸ Gerçekten de, askeri teknoloji bilgisi, 1980'li yıllarda Türk ordusunun İsrail'e yönelik tutumunun asıl nedeni gibi görünmektedir.²⁷⁹ PKK ile yapılan ve başlangıç tarihi 1984²⁸⁰ olan savaşın, orduyu, İsrail'in, Lübnan'daki Hizbullah'a karşı verdiği savaş gibi, kendi savaş sürecinde sahip olduğu ya da geliştirdiği türden bir teknoloji arayışına ittiği kabul edilir.

Türk ordusu, İsrail'in savunma sanayisi deneyiminden de çok etkilenir ve kendi savunma sanayisini geliştirmek üzere ya da çeşitli işbirliği programları ve ortak projelerle bundan yararlanabilmeyi umar.²⁸¹ Bu anlamda, İsrail'in, Türk ordusuna, Ankara'nın dostane ilişkiler içinde olduğu Mısır ya da Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerinden, tüm diğer nedenler bir yana, Türk silah endüstrisinin yararlanabileceği kendi kendine yeten askeri programlardan yoksun olmaları nedeniyle çok daha çekici gelir. Türkiye'nin değişen stratejik algıları ve yeni kaygıları İsrail'le ortaklığı daha da çekici kılar. Ankara, Avrupa'dan aldığı olumsuz yanıtın telafisini, aralarında Ortadoğu'nun da bulunduğu başka yerlerde aramaya başlar. Gerçekten de, Körfez Savaşı sonrasında ordunun geliştirdiği çevre stratejisi, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan ülkelerin oluşturduğu ikinci kuşak komşuların yanı sıra İsrail gibi "eski" komşularla da stratejik ortaklıklar kurulması niyetindedir. Ortadoğu'da, İsrail'le kurulan ortaklık, Ankara'nın Akdeniz'e açılma ve buradaki etkisini artırmaya yönelik gizli isteklerini sağlamanın yanı sıra Türk ordusuna da güney ve doğu –Suriye, Irak ve İran –kaynaklı yeni stratejik

tehditlere karşılık verebilme gücünü verir: Körfez Savaşı sonrasında PKK'ya verdiği desteği artırmasından ötürü Suriye, kuzey Irak'ta doğan yönetim boşluğundan ve Körfez Savaşı sırasında kullandığı füzeler ve modern silahlardan alınan ders nedeniyle Irak; ve ideolojik tehdidin –İslamcılığın Türkiye'ye sıçraması – uzun menzilli füzeler ve nükleer silahlar gibi modern silahların geliştirilmesi gibi stratejik tehditle bir araya gelmesi nedeniyle İran. Bunların sonucunda, İsrail doğal müttefik haline gelir, çünkü ortak tehditlerle uğraşmak durumundadır ve iki ülke birlikte tehdide yanıt planları yapabilir ve çeşitli askeri konularda bilgi paylaşımında bulunabilirler.

Bu askeri ve stratejik nedenlerin temelinde ideolojik ve politik benzerlikler yer alır. Türk ordusunun, kendisini demokrasi ve laikliğin koruyucusu olarak algılaması ve güçlü Batı yanlısı eğilimi, elbette ki aynı değerleri savunan bir ülkeye, İsrail'e yaklaşmasına yardımcı olur.²⁸² Türkiye'de ordunun politikaya müdahalesinin, İsrail'in olduğunu düşündüğü Batı tarzı bir liberal demokrasiyle gerçekten de uyum sorunu vardır. İsrail ordusunun İsrail politikasında oynadığı rol de Türkiye'dekiyle karşılaştırılmaz. İsrail askeri eliti etkilidir ancak hiçbir şekilde kararlarda belirleyici olamaz. Bu türden farklılıklar İsrail tarafında Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesinin yararları konusunda biraz kuşkuyla karşılanır. Öte yandan, İsrail'de de politik söylem, demokrasinin iki ülke arasındaki birleştirici etken olarak demokrasinin ortak değer olduğunu vurgular.

Türkiye ve İsrail'in Batı yönelimli tutumu, ya da daha doğrusu, Batı'ya ait olmak için aralıksız çabaları, bu ortaklığı sağlamlaştıran bir diğer etkidir. Türkiye, Avrupa'dan geri çevrildikçe ABD ile olan stratejik ilişkilerini artırmanın yollarını arar ve bunu gerçekleştirebilmesi için İsrail daha da değer kazanır. Aslında, Türkiye ve ABD arasında yakın ilişkilerin kurulduğu bu denli uzun bir dönemin ardından Ankara'nın İsrail'i

Washington’la arasında bir köprü olarak kullanma gereksinimi de hayli ironiktir. Aslında, İsrail, ordu için son derece önem taşıyan bir alanda oldukça etkilidir –Türkiye’nin, Amerikan silah ambargosundan (Washington’ın üstü kapalı onayıyla) İsrail üzerinden ihtiyacını sağlayarak kurtulmasına yardım etmek. Tüm bunların sonucunda, hem Türkiye’nin hem de İsrail’in ABD ile olan yakın ilişkileri stratejik üçgenin oluşmasını sağlar. ABD, açıkça kabul etmese de, Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşmaya tam destek vermiştir, çünkü o dönemde, bu durum, Amerika’nın Körfez Savaşından sonra izlediği Ortadoğu politikasının diğer iki ayağını tamamlar: Arap-İsrail barış süreci ve İran ve Irak’ın ikili çevrelenmesi.

Laiklik de, ne dereceye kadar ve ne yönde olduğu tartışma götürse de bu yakınlaşmada rol oynar. Bir akademisyene göre: “Türkiye’de, İsrail’le yakınlaşmanın *temel nedeni* (vurgu benim) merkezdeki askeri (aynen aktarın) ve sivil bürokrasinin, İsrail’le işbirliğini *ülkedeki laik sistemi koruma* (vurgu benim) politikası olarak tanımlayan rolüdür”. Bu türden iddialar, genellikle İsrail ve (“müthiş bir rol” oynadığı düşünülen) Amerika’daki Musevi lobisini Türkiye’yi yönlendirmekle ve yakınlaşmayı sağlamakla suçlayan komplo teorilerinden türetilirler.²⁸³ Daha doğru ve ufak farklılıklar taşıyan bir yorum şöyle olabilir:

1. Ordu, İslami engeller olsa da olmasa da anlaşmaya varacaktır.
2. Ordu RP’nin iktidarını İsrail’le yapılan anlaşmadan bağımsız olarak ve elbette “İsrail’in yardımı” olmaksızın kısıtlama yoluna gidecektir.
3. 1990’ların ikinci yarısında Türkiye’de en tartışmalı mesele haline gelen laiklik, Türk ve İsrail orduları arasındaki çıkar birlikteliğine yalnızca diğer bir katman ekler.

4. 1996 Şubat'ında İsrail ile yapılan anlaşma, ileri derecede İsrail karşıtı RP tarafından yönlendirilen siyasi İslamın Türkiye'de yükselişiyle aynı döneme denk gelir ve meseleyi ordu ve RP arasında bir mücadeleye dönüştürür²⁸⁴.
5. Bu gelişme, hem İslamcılarla ordu arasındaki iç ilişkilere hem de Türk-İsrail anlaşmasına yeni güçlükler çıkarır, ancak aynı zamanda orduyu, anlaşmanın arkasında daha da güçlü durmaya ve başarıya ulaşması için tüm olanaklarını kullanmaya zorlar.

İsrail'in "Yeni Ortadoğu"sı: Hayal ve Gerçeklik

1993 yılının Eylül ayında İsrail ve Filistinliler arasında imzalanan Oslo Antlaşması'ndan kısa süre sonra, o dönemki İsrail dışişleri bakanı Şimon Perez *The New Middle East* (Yeni Ortadoğu) adında bir kitap yayımlar.²⁸⁵ Bu kitapta, Perez, bir zamanlar savaş ve çatışmalarla bitap düşmüş bir bölgenin, Arap ülkeleri ve İsrail arasında tüm halklarının yararına işbirliği, barış ve refah sürecine girdiği yeni bir dönem hayal eder. Perez, bunun yaşamın tüm alanlarını –tarım, endüstri, ticaret, turizm, iletişim ve ulaşım – kapsayacağını ve bölge barışına katkıda bulunarak güçlendireceğini düşünür. Perez'in hayali, pek çok Arap ülkesinde çok sert eleştirilerin hedefi, hatta alay konusu olur. İlginç bir biçimde, bölgenin bu yeni düzenlenmesinde Türkiye'ye önemli bir rol verilmez yalnızca bir su kaynağı olarak yer alır.²⁸⁶ Oysa sonunda, üç yıldan az bir zaman içinde, Perez, İsrail'in başbakanı olduğunda, Türkiye Ortadoğu'nun yeni düzenlenmesinde en önemli oyuncularından biri haline gelir. Perez ilk hayalinden vazgeçmediği gibi hem Arap dünyasından hem de İsrail'den aldığı pek çok eleştiriye rağmen daha da güçlendirmeye çalışır.²⁸⁷ George Bush, Turgut Özal ve Saddam Hüseyin gibi Perez de yeni bir çağın eşiğindeki dünya kavramı ve bunu kendi hayaline göre biçimlendirme isteğinden ilham alır. Türkiye ve İsrail'in bölge-

deki yeni düzenin ana ayağını oluşturacağı, tüm dördünün de gözünden kaçır.

İsrail'in bakış açısıyla, bu durum, 1958'deki çevre ittifağıyla 1996'daki yeni yakınlaşmanın arasındaki asıl farktır. Birincisi, İsrail'in yalnızlaştığı ve Arap dünyasından gelen ciddi tehditlerle karşı karşıya kaldığı bir dönemde gerçekleşirken, yeni anlaşma İsrail ve Filistinliler arasındaki barış sürecinin ortasında, başlıca Arap devletleri ve çevredeki birtakım Arap yönetimleri ile görüşmeler sürerken yapılır. Ayrıca, İsrail'i uzun süre dışlayan Rusya ve Çin gibi pek çok ülke, ilişkilerini normalleştirmeye başlar, bu da İsrail'e Türkiye ile müzakere sürecinde birtakım avantajlar sağlar. İsrail artık kendine daha fazla güvenmektedir ve istekli taraf olarak görünmek istemektedir. Artık, çevre ittifağını kuşatan katı gizlilik ihtiyacı da ortadan kalkmıştır. Türkiye'nin yanı sıra İsrail de bu yakınlaşmayı bir dizi uluslararası antlaşmanın parçası olarak sergileyebilecektir.

Asimetriler, Paralellikler ve Çelişkiler

Başlangıçtan itibaren Türkiye ve İsrail arasında bazı uyumsuz durumlar bulunur. Bunlardan en çarpıcısı, yakınlaşmanın Türkiye'de tartışma yaratmasıdır. Yakınlaşmaya, toplumun önemli bir kesimi tarafından, 1995 seçimlerinde oyların yüzde 21.4'ünü alan en büyük parti konumundaki RP tarafından karşı çıkmaktadır.²⁸⁸ Öte yandan, İsrail kamuoyunda, Türkiye ile yakın ilişkiler kurulmasına yönelik neredeyse bir görüş birliği vardır. Bu nedenle, Knesset'te –İsrail Parlamentosu –ya da medyada ya da herhangi bir tartışmada bu konuya ilişkin sert tartışmalar gerçekleşmez. Benzer biçimde, Türkiye ile filizlenmeye başlayan ilişkiye dair hiçbir siyasi parti eleştiri yöneltmez. Bu yaygın görüş birliğinin nedenlerine ulaşmak zor değil: iki ülke arasındaki ilişkilere dair uzun yıllara dayanan bir gelenek vardır; Türkiye ile ikili herhangi bir gerçek sorun –herhangi bir askeri çatışma

–yoktur; Arap ülkeleriyle olduğu gibi, geçmişten gelen bir düşmanlığın kalıntıları da bulunmaz.

İkinci çarpıcı fark ise Türkiye’nin varlığı ve meşruiyeti hiçbir zaman sorgulanmamıştır ancak İsrail sık sık varolma hakkını savunmak zorunda kalır. Ayrıca, Türkiye, 1937 tarihli Sadabat Paktı, 1952 tarihli NATO, 1955 tarihli Bağdat Paktı ve 1959 tarihli CENTO gibi pek çok stratejik ittifaka davet edilirken İsrail tüm bu türden antlaşmaların dışında bırakılır. Üçüncüsü, Türkiye, 1922’deki Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren hiçbir büyük savaşta yer almaz, oysa İsrail, 1948-49 yıllarındaki kendi Kurtuluş Savaşı’ndan sonra en az dört büyük savaşa girer.²⁸⁹ Buna ek olarak, küçük bir ülke olan İsrail’in bu savaşlarda kazandığı askeri deneyimi ve zaferleri, önemli bir orduya sahip büyük bir ülke olan Türkiye’ye yakınlığını açıklamasını kolaylaştırır. Dördüncü fark ya da uyumsuzluk, Türk ordusunun, 1920’li yıllarda modern devletin kuruluşundan itibaren, ülkenin iç politikasında ve dış politika eğilimlerinde darbelerle ya da daha az şiddet içeren yöntemlerle söz sahibi olmasıdır, oysa İsrail’de böyle bir durum söz konusu değildir. İsrail askeri eliti belli konularda tartışmalarda yer alır ancak hükümete bir gündem dayatamaz.

Bu asimetriler ve farklar aşağıda ele alınacak, yine de, özellikle Türkiye’deki kimi gözlemcilerin bu farklılıklardan ötürü yakınlaşmanın sona ereceğini düşündüklerini belirtmek gerekir.

İsrail’in Türkiye ile yakınlaşmaya istekli tutumu, anlaşmanın derinliğine ya da taşıyabileceği risklere ilişkin İsrail’de herhangi bir tartışma yaratmadığı anlamına gelmez.²⁹⁰ Bu denli etkili açıklamalar, anlaşmanın imzalamasından epey sonra yapılmıştır. Yine de burada ele alınmaları gerekir, çünkü Kudüs’ün karar alıcılarının karşılaştıkları –İsrail’in kimliği, eğilimi ve bölgedeki yerine dair hassas konulardaki –kimi köklü çelişki ve tercihlere temas ederler.

1998 yılının ilk aylarında, İsrail Dışişleri Bakanı’nın Türkiye ilişkileri hakkında bir dizi bakanlık içi toplantılar düzenlediği

aktarılır. Bunun nedeni, Türkiye'ye Uri Bar-Ner'in yeni büyükelçi olarak atanmasıdır; bu toplantılar bakanlık içinde görüş ayrılıklarının olduğunu ortaya çıkarır. Kimi yetkililer, Türkiye ile yakın ve yoğun ilişkiler kurmanın, özellikle Mısır, Suriye, Yunanistan, Kıbrıs ve hatta (Kıbrıslı Rumlara füze tedarik eden) Rusya gibi bölgenin diğer ülkeleriyle ilişkileri engelleyebileceği konusunda uyarıda bulunurlar. Diğerleri Savunma Bakanlığı'nı özellikle de –Türkiye ilişkilerinin mimarı olarak görülen –David Ivri'yi, İsrail'in genel çıkarlarını ve Ortadoğu'daki kaygılarını göz ardı etmekle suçlarlar.²⁹¹ Bundan üç yıl sonra, Leon Hadar, Türk-İsrail ilişkileri hakkında hayli eleştirel bir makale yazar ve makalede İsrail'de, “Türkler” ve “Mısırlılar” olmak üzere iki düşünce ekolünün geliştiğini öne sürer. Hadar, bu iki akım arasındaki tartışmanın Türkiye ile ilişkileri iyileştirme ihtiyacı hakkında değil, daha çok, stratejik önemleri ve İsrail'in bölgede izlediği politikalara etkileri hakkında olduğunu söyler. “Türk” düşünce ekolü ya da koalisyonu, “Savunma Bakanlığı ve ülkenin sanayi tesisleriyle güçlü bağları olan İsrailli yetkililerin yanı sıra Arap-İsrail sürecinde şahin eğilimleri olan uzman ve politikacılardan oluşur.” Hadar, bu kişilerin Türkiye ile kurulacak bir “askeri ittifakın” İsrail'e Filistinliler ve Suriye ile yapacağı pazarlıklarda avantaj sağlayacağını Ortadoğu'da kendi deyimiyle Türk-İsrail hegemonyasının önünü açacağını savunduklarını söyler.

Öte yandan, “Mısırlı” düşünce ekolü İsrail'in stratejisini Mısır'la daha güçlü ilişkiler kurmaya doğru yönlendirmesinin gerekliliğini vurgular. Hadar, bu gruba dahil olanların, Savunma Bakanlığı'ndan çok Dışişleri Bakanlığı'na yakın durduklarını ve Filistinliler ve Suriye ile yapılan müzakerelerde daha barışçı eğilimler gösterdiklerini öne sürer. Mısırlı düşünce ekolüne göre, İsrail, Türkiye ile bağlarını güçlendirmelidir, ancak Filistinlilerle uzlaşılması, Suriye ve Lübnan'la barış yapılması ve Mısır'la yakın ilişkilere girilmesi...İsrail'e istikrarlı bir güvenlik sağlayacaktır.”²⁹² Rabin'in 1990'lı yıllardaki başbakanlığı döne-

minde İsrail Askeri İstihbarat Dairesinin başında bulunan Uri Saguy da aynı görüştedir ve Türkiye ile yakınlaşmaya ilişkin çekincelerini dile getirir; Saguy, bu yakınlaşmanın Suriye ile İsrail arasındaki barış sürecine zarar vermesinden korkmaktadır. Bu çekinceler, perde arkasında pek çok stratejik tartışmaların yapılmasına yol açar ve sonuçta, Rabin, Ankara ile yakınlaşmayı iletme kararı alır.²⁹³

“Türk koalisyonu”nun önde gelen akademik savunucusunun Bar-Ilan Üniversitesindeki Barış için Begin-Sadat Merkezi’nin yöneticisi Efraim İnbar olması da ironiktir. *Jerusalem Post* ve *Ha’aretz*’te yayımlanan makalelerinde İnbar, Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesine birtakım nedenlerden ötürü taraftar olduğunu söyler: Türkiye ile güçlü ilişkiler kurmak Arap ülkeleriyle olan ilişkileri aksatmayacaktır, aksine bu ülkelerle barış sürecini güçlendirme olasılığı daha yüksektir; Türkiye ile olan ilişkiler Irak, Suriye ve İran gibi saldırgan ülkeleri çevrelemek için önemlidir; bu ilişkiler, bu haydut devletlerin destek verdiği uluslararası terörle savaşta yararlı olacaktır; Türkiye’ye de, Suriye ve/veya Irak’tan herhangi bir saldırı karşısında sınırlı caydırıcılık sağlamakta yardımcı olacaktır.²⁹⁴

Net olmamakla birlikte, İnbar, burada ve başka yerlerde, Arap ülkeleriyle –hatta İsrail’in, 1979’dan itibaren, Ankara ve Kudüs arasındaki ilişkiler en düşük düzeyde devam ederken, tam diplomatik ilişki kurduğu Mısır’la –ılımlı bir barış olasılığına ilişkin kuşkularını dile getirir. “Türk” politikasının bir diğer önemli taraftarı da, o dönemde yine BESA Merkezi üyelerinden olan Barry Rubin’dır. Bu iki akademisyen dışında, bu düşünce ekolünü savunan kişilerin medya ya da halka açık olarak başka bir yerde sesleri duyulmaz. Bu durum, bu politikanın destek bulmadığı anlamına gelmez. Aksine, BESA üyeleri, yakınlaşmayı destekleyen hatta buna artık kesin gözüyle bakan sessiz çoğunluğun görüşlerini ifade eder görünmektedirler. İki akademisyen,

İsrail kurumlarında, sürekli daha yakın bağlar kurulmasını isteyen çoğunluğu da yansıtırılar.²⁹⁵

Geçmişle tezat içindeki bir diğer tuhaf durum da, “Mısırlı” ekolün sesi en çok çıkan taraftarının, Türkiye ile ilişkilerin en düşük seviyede gerçekleştiği 1980’lerin ilk yıllarında, yorgunluk nedir bilmeden ilişkileri iyileştirmeye çalışan ancak başarılı da olamayan İsrail’in o dönemdeki Türkiye maslahatgüzarı Alon Liel olmasıdır.²⁹⁶ Ancak, Liel, Ankara’da ikinci katipken olağanüstü uğraş verdiği ikili ilişkilerdeki iyileşmeyi on yıl sonra heyecanla karşılamak yerine bu durumun en yüksek sesli muhalifi haline gelir. Yine de hakkını yememek gerekir, kendisi, bu türden bağlara değil, bu bağların kurulma biçimine karşıdır: yoğunluklarına, içinde yer alan taraflara ve İsrail’in bölgedeki diğer ülkelerle ilişkileri üzerindeki etkilerine. Liel’e göre:

1. Bu ilişkilerin aleniyetinin, o dönemdeki “düşman” ve “kıskanç” ortam nedeniyle zarar verme olasılığı vardır,
2. İlişkilerin stratejik boyutu gereğinden fazla öne çıkarılmıştır, bu durum ilişkiyi Türkiye’deki ülke içi ayaklanmalar ve dış baskılar karşısında daha savunmasız kılar,
3. Türkiye ilişkileri, Araplarla olan barış sürecini tehlikeye atar, çünkü, İsrail’de, Liel’in deyimiyle, “barış olmasızın güvenlik” gibi yeni bir kavramı destekleyecektir,
4. Türkiye ilişkileri Araplarla iyi ilişkiler içinde olmanın alternatifi gibi görülecektir,
5. Türkiye ve İsrail arasında stratejik bir ittifakın gerçekleşebilme olasılığı bulunmamaktadır.

Liel, bunun üzerine, tüm meselenin halka açık durumunun kısıtlanması için çağrıda bulunur ya da kendi sözleriyle ifade etmek gerekirse şöyle der : “Birbirimizi seviyor olabiliriz ama

herkesin gözü önünde kucaklaşıp öpüşmek zorunda değiliz.” Ayrıca, Türkiye ile kurulan ilişkilerle ilgilenecek kurumun İsrail Savunma Bakanlığı değil Dışişleri Bakanlığı olması gerektiğini öne sürer, ancak, ABD, ortak tatbikatların dışında bırakılmalı ve İsrail tüm vurguyu Araplarla barış sürecine kaydırmalıdır.²⁹⁷

Kısa süre sonra, Bar-İlan Üniversitesi’nden bir başka öğretim üyesi Stuart Cohen de, ortak çıkarlar açısından, kendi deyişiyle “Türk-İsrail bağlantısı dar bir temele dayandığı” için Türkiye ile kurulan yakın ilişkiler konusunda uyarıda bulunur. Yakın bağların, İsrail’in asıl odaklanması gereken Suriye ile olan barış sürecini zedeleyebileceğini; İsrail’i Türkiye’nin Kürt meselesi gibi sorunlarına dahil edebileceğini; ayrıca, “tam askeri işbirliği”nin yapılabilirliğinin pek mümkün olmadığını; ve “yakınlaşmanın İsrail’in bakış açısıyla, en önemli bölgesel ayrımın Arap olan ve olmayan devletler arasında yapıldığı eski kötü günlere dönülmesine neden olacağı”nı öne sürer.²⁹⁸

İsraili pek çok karar alıcının 1990’lı yılların başından itibaren Ankara ile kurulan bağları kucaklayışındaki “engel tanımayan hevesi” kıran bir diğer Bar İlan üyesi Gerald M. Steinberg “ayak bağı olan ittifaklar” konusunda uyarıda bulunur. Bu tür bir ittifakın, İsrail’i, Kürt sorunu ya da Türkiye’nin Kıbrıs konusunda Yunanistan’la yaşadığı sorunlar gibi kendisini “hiç ilgilendirmeyen” çatışmalara sürüklenme olasılığı taşıdığını öne sürer. Ancak Steinberg ittifakın bir hata olduğu düşüncesinde değildir, yine de İsrail’in sınırlarının ve olası sorunların farkında olmasının ve kendi deyişiyle “uluslararası ve bölgesel ilişkilerle ilişkin duygusal tepkilerden ve romantik davranışlardan kaçınmasının” gerekliliğinin altını çizer.²⁹⁹ *Ma’ariv* gazetesinden Chemi Shalev’de çevre ittifakını anımsatarak, İsrail’in Türkiye ile “aşkı”nın, Ben-Gurion zamanında bile geçiciliğini kanıtladığı konusunda uyarıda bulunur.³⁰⁰

Çevre ittifakına ilişkin tartışmalara ABD’de yaşayan İsraili araştırmacı Leon Hadar’da katılır; Hadar, İsrail’i “demokratik ol-

mayan hükümetlerle” yakın bağlar kurmak suretiyle yaptığı hatalardan ders almaya davet eder. Çevre ittifakında yer alan İran örneğinde de görüleceği üzere, diplomatik ve askeri bir ittifak siyasi elit ve halkın çoğunluğu tarafından ana ulusal çıkar olarak görülmediği sürece, o devletin rejim değişikliğine karşı (1979 yılında Humeyni’nin iktidara gelmesiyle birlikte İran’ın İsrail politikasında da ani bir değişiklik meydana gelir) savunmasız durumda kalacağını öne sürer. Hadar, Türkiye’nin (İran’ın aksine) siyaset ve ekonomi alanında bir liberalleşme sürecine girdiğini ve İsrail’le bağlarının yalnızca ordu tarafından değil yönetici elit ve halkın büyük kesimi tarafından desteklendiğini kabul etmekle beraber Türkiye’nin “yönetim biçimindeki değişimin...dış politikasının yönünü tümüyle değiştirerek, İsrail’in ‘İran senaryosunun’ benzeri bir durumla uğraşmak zorunda kalacağı bir sıkıntı yaratabilecek istikrarsız bir siyasi sistemi bulunduğunu” söyler.³⁰¹

Geçmişte kalan çevre ittifakına yapılan göndermeler İsrail’in bölgesel yönelimlerine ilişkin yeniden ortaya çıkan tartışmaların bir bölümünü oluşturmaktadır. 1958 yılında İsrail’in fazla seçeneği yoktur, çünkü hiçbir Arap ülkesinin İsrail’le ilişkiye girme isteği yoktur. Ancak, 1990’lı yıllarda Kudüs, Araplarla barış süreci ya da Ankara ile yakın ilişkiler arasında seçim yapmak zorunda kaldığı bir ikilemle karşı karşıya kalır. Bu, bir dereceye kadar, Türkiye’nin, bir 1990’lı yıllara dek, güçlü ilişkiler kurmak için İsrail ya da Arap ülkeleri arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığı ikilemine ayna tutar. Ancak gerçekte, 1990’lı yıllarda, İsrailli karar alıcılar böyle bir ikilem yaşamazlar. Türkiye ile yakınlaşma olasılığı karar alıcılar için gerçekleşen bir düştür. Türkiye ile kurulacak sıcak bağların olası etkisi hakkında bir avuç akademisyen ve Dışişleri Bakanlığı yetkilisi tarafından dile getirilen bu ikilemler herhangi bir İsrail hükümetinde bu ilişkiye dair bir çözölmeyeyolaçmayacaktır. İşte bu, İsrail ve Türkiye arasındaki, en azından İsrail ve Ankara’da iktidarda bulunan Refah

Partisi-Doğru Yol Partisi (Refah-Yol) hükümeti arasındaki açıkça görülen farktır. Ancak bu kısa dönemde bile (Temmuz 1996 – Haziran 1997), fiili ilişkiler, koalisyon lideri Refah Partisi'nin ideolojik yönelimlerinden çok fazla etkilenmez. Böylece, her iki tarafın da ikili ilişkilerinin ve Arap dünyasıyla olan ilişkilerinin birbirini dışlayan özellikte olmak zorunda olmadığı sonucuna varmasıyla gerçek bir aşama kaydedilmiş gibidir.

İsrail'in Nedenleri ve Harekete Geçirici Etkenleri

1998 Ekim ayında Alon Liel şöyle bir açıklamada bulunur: “Türk-İsrail ilişkilerinin idaresi generallerden diplomatlara aktarılmalıdır.” Bu türden bir ifade ilişkilerin stratejik yönünün merkeziyetinin yanı sıra İsrail ordusuyla Dışişleri Bakanlığı arasında süren rekabeti ortaya çıkarır. Bu, bir dereceye kadar Türkiye'deki durumu da yansıtır, ayrıca ikili askeri ilişkilerin sivil ve diplomatik bağları gölgelediği çevre ittifakını da anımsatır.

Kimi yorumcular, Türkiye'nin yakınlaşma amacıyla İsrail'e yaklaştığını öne sürerler,³⁰² ancak durum bu olsa bile, İsrail kendi nedenlerinden ötürü bu çağrıya yanıt vermekte gecikmez. İsrail, Körfez Savaşı sırasında stratejik öneminin bir kısmını ABD'ye kaptırdığından (bkz., Birinci Bölüm) o dönemde Türkiye ile stratejik ilişkiler kurma gereksinimi duymaktadır. İsrail, bu kaybı, Türkiye ve ABD ile gevşek bir ilişkiler üçgeni oluşturmak suretiyle telafi etmenin yollarını aramaktadır, böylece üç radikal komşu ülke –Suriye, Irak ve İran –karşısında bir denge ortaya çıkacaktır. Bu durumda, çevre ittifakı ve yeni yakınlaşma arasındaki bir diğer fark ortaya çıkar. Birincisinde, İsrail, Sovyetler Birliği'nin bölgeye sızmasına karşı durarak (yeni müttefikleriyle birlikte) ABD'ye stratejik değerini kanıtlamanın yollarını arar, ancak ikincisinde, Soğuk Savaş sonrasının hüküm sürdüğü bölgede stratejik değerini teyit etmek zorunda kalır. Türkiye ile yakınlaşma Arap-İsrail barış süreci ile aynı zamana denk geldi-

ğinden İsrail'in olası toprak kaybını da telafi edecek bir rol oynayacağına şüphe yoktur. Barış süreci başarıya ulaşırsa, İsrail'in işgal ettiği Batı Şeria ve Gazze'deki Filistin topraklarını FKÖ'ye, Golan Tepeleri'ni Suriye'ye geri vermesi gerekecektir; bu da, 1970'li yıllarda Sina yarımadasını Mısır'a bırakması sonrasında, İsrail'in stratejik ve askeri hareket kabiliyetini önemli ölçüde sınırlayan bir geri çekilme olacaktır. Türkiye ile yakınlaşma, böylece, İsrail'e, en yakın bölgeleri elinden çıkarması durumunda, alternatif stratejik derinlik hazırlığında yardımcı olacaktır.

Madalyonun öteki yüzünde, Suriye ile barış süreci başarısızlıkla sonuçlanırsa, İsrail'in, kendisini yok etmeye ant içmiş üç amansız düşmanla –Suriye, İran ve Irak –karşı karşıya kalması yer alır. Stratejik açıdan, İsrail'in, İran ve Irak ile sınır komşusu olmadığından, doğrudan askeri hareket düzenleyememek ya da gözetim altında tutamamak gibi bir sorunu vardır. Türkiye ile yakınlaşma, Ankara'nın bu üç ülkeyle de sınır komşusu olması ve üçünün de Ankara ile askeri açıdan karşı karşıya gelmek istememesi nedeniyle bu durumu telafi edecektir. Bu anlamda, Türkiye'nin, çevre ittifakındakine benzer bir konumu vardır, ancak artık bu rolün kapsamı daha da artmış ve gizlilikten uzaklaşmıştır, ayrıca İran artık bir ortak değil hedef haline gelmiştir.

Bir diğer düzlemde, İsrail, kendisinin çok az erişebildiği iki alana Türkiye'nin arabuluculuğundan yararlanarak girmeyi ummaktadır: Müslüman dünya ve Orta Asya. Türkiye'nin, Müslüman bir ulus olarak, İsrail ve diğer Müslüman ülkeler arasında, Pakistan ve Endonezya³⁰³ gibi tek tek ülkelerle ikili ilişkiler kurulmasını kolaylaştıracak ya da İslam dünyasının toplantılarında İsrail karşıtı kararları yumuşatacak bir iyiniyet elçisi olması beklenmektedir.(Adının gizli tutulmasını isteyen) bir İsrailli yetkili, yazara, Türkiye'nin İsrail'in, o güne dek Kudüs'ün herhangi bir diplomatik ilişki kurmadığı Bangladeş'le ilişki kurmasına yardımcı olmak amacıyla nüfuzunu kullandığını söylemiştir. İsrail, Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'daki

etki alanından da yararlanmayı ummaktadır. Bu yeni kurulan devletlerde Washington'ın onayıyla gerçekleştirilecek Türk-İsrail ortak yatırımları bu ülkeleri Batı yörüngesine çekecek ve İran ya da İsrail'e düşman diğer devletlere yaklaşımlarını engelleyecektir.³⁰⁴ Eski Sovyet imparatorluğunun topraklarındaki bu yeni serüven geçmişte hem Türkiye'nin hem de İsrail'in Arap dünyasıyla olan ilişkilerine gölge düşüren karmaşadan sıyrılacak ve yeni Ortadoğu'nun kaybolan görüntüsünü canlandırmayı kolaylaştıracaktır.

Askeri ilişkilerin kurulması on yıldan uzun bir süreye yayılmış olsa da, Türk-İsrail antlaşması resmen 1996 yılında imzalanır. Müzakerelerde aktif olarak iki Bakanlık yer alır; Savunma Bakanlığı ve Başbakanlık.³⁰⁵ Çevre ittifakında olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı, diğer alanlardaki etkenlerden kaynaklanan sınırlamaları dile getirdiğinde bile geri planda kalmaya devam eder.³⁰⁶ Savunma Bakanlığı, çoğunlukla İsrail'in ilişkilerini artırmakta ve olabildiğince çok sayıda ülkeye askeri donanım pazarlamakta ısrarcıdır, ancak bu türden anlaşmalara en son Dışişleri Bakanlığı yeşil ışık yakar.³⁰⁷

Ha'aretz yorumcusu Amnon Barzilai'ye göre, Türkiye ile ilişkilerin yeniden kurulmasına ilişkin İsrail'de iki takvim vardır. Birincisi, Dışişleri Bakanlığı'nın ilişkilerin diriltilmesini 1991 Ekim'inde gerçekleşen Madrid Konferansı'yla ve İsrail'in uluslararası ilişkilerini artırmasını bunun hemen sonrasında bağlantılandırır. Her iki ülkedeki savunma kurumunun takvimi ise yenilenen ilişkilerin takvimini 1980'li yılların ortalarından itibaren başlatır; o dönemdeki hızlandırıcı etken İsrail'in 1985 yılında Lübnan'ın merkezinden çekilme kararı almasıdır. Her iki ülkenin de savunma kurumları arasındaki gizli ilişkiler ve karşılıklı ziyaretler bundan çok kısa bir süre sonra başlar.³⁰⁸ Üstelik, stratejik işbirliğine ilişkin kavram ve koşullar o dönemde oluşturulur. Sonuncu itici güç ise Oslo Antlaşması ve ardından Ürdün'le yapılan barış antlaşmasıdır.

1980'li yıllarda bu ilişkilerin şekillenmesinde sorumluluk sahibi olan kişilerden biri, o dönemde, Şimon Perez liderliğindeki birlik hükümetinin bir mensubu olan Dışişleri Bakanı İzak Rabin'in genel müdürü David İvri'dir.³⁰⁹ Aslında, Rabin ve İvri hem o dönemde hem de 1990'lı yıllar boyunca birlikte çalışır. İvri, sonradan, İsrail Hava Kuvvetleri'nin 1982 yılındaki Lübnan Savaşında Suriye karşısında kazandığı başarılar üzerine Türk Hava Kuvvetleri'nin ilgisinin arttığını belirtir (bir kez daha Suriye, iki ülke arasında bağlayıcı bir rol oynar). 1984 gibi erken bir tarihte, İvri, Rabin'in desteğini kazanan gizli bir adım atar. Bu girişimin sonucunda, 1986 yılında İsrail, Türkiye ile Amerikan yapımı Fantom savaş uçaklarını artırması konusunda görüşmelere başlar. 1987'ye gelindiğinde, iki taraf da anlaşma imzalamanın eşiğindedir. Ancak o yılın sonunda patlak veren Filistin direnişi bu anlaşmayı bir başka on yıla erteler (bağlantılar küçük ölçekte devam eder).³¹⁰

Türk tarafında ilişkileri geliştirmek konusunda büyük rol oynayan Orgeneral Çevik Bir, 2001 yılında yazara, en çok, İsrail'in Lübnan Savaşında, "sayesinde tek bir savaş uçağı kaybetmeden" yürüttüğü elektronik savaştan etkilendiğini söyler. Bunun hemen sonrasında, Hava Kuvvetleri Komutanı David İvri'nin "bu [teknolojik] başarının mimarı" olduğunu öğrenir.³¹¹ İvri'nin hava kuvvetleri deneyimi ve askeri sanayinin yöneticisi olarak konumu, özellikle Türk komutanlara yaklaşmasını sağlar ve İsrail'in başarılı olduğu, savaş uçağı geliştirme gibi alanlarda ve askeri sanayinin geliştirilmesinde işbirliğine gitmede bu yetkililerin ilgisini çekmeye yardımcı olur. Bu durumda, İvri ve Rabin birlikte bu yakınlaşmanın temellerini 1980'li yılların ortasında atar ve meyvelerini 1992- 1995 yılları arasında Rabin'in başbakanlığı ve savunma bakanlığı zamanında toplar.

1967'de İsrail'e göz kamaştırıcı bir zafer getiren Altı Gün Savaşı sırasında Rabin'in Genelkurmay Başkanı olması da muhtemelen Türk ordusunun ilgisini çeken etkenlerden biridir. Aynı

zamanda, Rabin'in askeri geçmişi de kendisinin Türkiye ile bu tür bir ilişkinin geliştirilmesiyle ilgilenmesine de neden olmuş olabilir. İsrail'in 1994-1996 arasında Ankara'daki askeri ataşesi Beni Sheffer'e göre, bu yakınlaşma, Rabin'in Ortadoğu'daki istikrarlı ülkeleri bir araya getirme hayalinin bir parçasıdır. Rabin, Mısır'la da yakınlaşmayı ummaktadır ancak Kahire'nin olumsuz tepkisi bunu engeller. Yine de, bir başka Arap ülkesi olan Ürdün, gösterişsiz bir biçimde bu yakınlaşmanın bir parçası olur. Rabin'in, Washington'a sık sık gerçekleştirdiği ziyaretleri sırasında, Türkiye yakınlaşması fikrini savunduğu düşünülmektedir.³¹²

Rabin'in müdahalesi, Türk bağlantısında aktif olarak yer alan diğer İsrailli başbakan ve politikacıların, bir diğer deyişle, ne Rabin'den önce bu görevde bulunmuş olan İzak Şamir ya da sonrasındaki Şimon Perez ve Benyamin Netanyahu gibi "sivillerin", ne de Netanyahu'dan sonra gelen Ehud Barak ve Ariel Şaron gibi ordu generallerinin, inanç ve bağlılığında bir azalmaya yol açar. Aralarında esasa ilişkin bir fark bulunmaz, fark vurgu ve tarza ilişkindir. Örneğin, 1995 Kasım ayı ve 1996 Haziran ayı arasındaki kısa dönemli başbakanlığı esnasında Perez, kendi yeni Ortadoğu hayaliyle uyusur biçimde, Araplarla barış sürecini ön plana çıkarır. Türkiye ile ilişkilerle pek fazla ilgilenmemiş gibi görünse de, anlaşmanın imzalanması ve halka açık hale gelmesi onun dönemine rastlar.³¹³

Perez'in aksine, Netanyahu, Türkiye ilişkilerine daha çok vurgu yapar. Hatta, Türkiye ile kurulacak iyi ilişkilerin Araplarla kurulacak olanların yerine geçebileceği düşüncesinin onun görevde bulunduğu döneme denk geldiği söylenir.³¹⁴ Bu görüşü doğrulamak pek kolay değil. Ancak kesin olan tek şey, katı tutum sergileyen Netanyahu dahi, Türkiye ile daha yakın bağlar kurma pahasına, örneğin Mısır'la ilişkilerini dondurmaya ya da azaltınaya bir an için bile düşünmez. Türkiye ilişkilerine büyük katkıda bulunan bir diğer politikacı da, Netanyahu hükümeti-

nin savunma bakanı olan İzak Mordechai'dir, Mordechai, İsrail-Türk-Amerikan üçgeninin güçlenmesini sağlayan ve ilki 1998 Ocak ayında gerçekleşen ortak deniz hareketlerini de başlatan kişidir. İlginçtir, İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkiler en yüksek noktasına, Türkiye'nin en "Arap-yanlı" başbakanı –Erbakan –ve İsrail'in en "Türk-Yanlı" başbakanı –Netanyahu –liderliğinde ulaşır. Bu durum, her şeyden çok, ilişkilerin bir iki kişiye bağlı olmadığını iki ülkenin de askeri ve siyasi kurumlarını kapsadığını ispat eder. Aslında, düşük seviyede olsa da üçüncü bir ülke de buna dahil olur –ABD.

Amerika Birleşik Devletleri: Sessiz Oyuncu

İsrail, bu yeni yakınlaşmada ABD'nin desteğini almayı, 30 yıl önce çevre ittifakı sırasındaki kadar çokistemektedir. Yine de önemli farklar göze çarpar: üç ülkenin –İsrail, Türkiye ve ABD –çıkarları artık daha belirgin bir biçimde örtüşmeye başlar; ABD, yeni yakınlaşmada küçük de olsa rol almaya hazırdır; daha sonraki bir tarihte olsa da bunu açıkça dile getirmekten çekinmez. Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden Nicholas Burns ABD'nin konumunu 1997 Mayıs ayında şöyle özetler:

Türkiye ve İsrail'in askeri işbirliğini ve siyasi ilişkilerini arttırmaları Birleşik Devletler'in stratejik hedefidir. İsrail, Birleşik Devletler'in yakın bir dostu ve yakın bir müttefikidir. Türkiye de yakın bir dost ve müttefik, bize göre İsrail ve Türkiye'nin askeri birlikteliği doğal ve olumludur. Birleşik Devletler bu işbirliğinde memnuniyetle *yer alacaktır* (yazarın vurgusu).

Burns, bunun yeni bir gelişme olmadığını da ekler: "uzun, çok uzun yıllar boyunca buna destek verdik."³¹⁵ Burns, bu desteğin başlangıç tarihini belirtmese de, David İvri'ye göre bu tarih 1980'li yıllara kadar gider. Bu durumda Fantom uçaklarının geliştirilmesine dair İsrail ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler ABD tarafından onaylanmıştı. Bu durum, Birleşik Devletler'in

Amerikan yapımı uçaklara ilişkin bir projeye izin vermesinin gerekliliği nedeniyle doğrulanır. Ayrıca, İvri 1980'li yıllardan itibaren ABD hükümetlerinin Türk-İsrail ilişkilerini olumlu bir gelişme olarak gördüklerini ve onay verdiklerini söyler. Yine de, özellikle Arap devletleri ve Yunanistan gibi diğer ülkeleri kışkırtmamak adına Birleşik Devletler bunu açıkça ifade etmekten kaçınır.³¹⁶

1990'lı yıllarda, İsrailli kaynaklar, Başbakan İzak Rabin'in, Washington ziyaretleri esnasında, Clinton yönetiminin bu yakınlaşmaya ilgisini çeken kişi olduğunu öne sürerler.³¹⁷ Bir diğer kaynaktan alınan bilgiye göre, Başkan Clinton, Türk-İsrail askeri anlaşmasında önemli rol oynamıştır. Aynı kaynak, Clinton'ın Başbakan Tansu Çiller ve İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez ve Ürdün Kralı Hüseyin ile Rabin'in 1995 Kasım'ındaki cenaze töreninin ardından ortak bir toplantı düzenlediğini ve bu toplantıda Ortadoğu için yeni bir stratejik anlayışın açıkça ifade edildiğini söyler.³¹⁸

Üçlü ilişkilerde, bir diğer, pek ortaya çıkmayan, oyuncu da Birleşik Devletler'deki "Yahudi lobisi", özellikle, B'nai B'rith, Amerikan Musevi Kongresi, Önde Gelen Amerikan Musevi Örgütleri Başkanları Konferansı, ve Musevi Ulusal Güvenlik Enstitüsü (JINSA)'dır. Bunların hiçbirinin (Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi, AIPAC dışında) resmi bir lobi olmamasına karşın, tümü de bu şekilde algılanır ve tümü de Türkiye'yi ve Türkiye'nin İsrail ve ABD ile yakın ilişkiler kurmasını destekler. B'nai B'rith'in yöneticisi Daniel Mariaschin, *Turkish Daily News*'taki röportajında "Amerikan-Musevi cemaatinin Türkiye ve İsrail arasında kurulan güçlü ilişkiye kucak açtığını" söyler ve şöyle devam eder: "Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Birleşik Devletler'in dostu ve müttefiki olan Türkiye'nin önemini hiç vakit kaybetmeden destekledik.". Daha sonra şöyle der: "Türkiye'yi rol modeli ve orta Asya ve Kafkaslar'a açılan kapı olarak görüyoruz." Amerikalı Musevi örgütler, Türkiye ve İsrail

arasındaki ilişkilerin, savunma, güvenlik, tarımsal işbirliği, ticaret, akademik değişim, bilimsel ve teknik araştırma gibi tüm alanlara yayıldığını görmek istemektedir.³¹⁹

Musevilerin bu tutumunun nedenleri çeşitlense de çevre ittifakı döneminden gelen bir süreklilik olduğu açıktır. Musevi lobisi, Türkiye'nin Rum ve Ermeni lobilerine karşı Kongre'deki mücadelesini desteklemek (2001 yılında, Musevi lobisi, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Ermeni katliamından Türkiye'yi doğrudan sorumlu tutan soykırım yasasına ilişkin kanun teklifini engellemekte önemli bir rol oynar); ABD yönetimine Türkiye'ye silah satışına izin vermesi konusunda baskı yapmak; Birleşik Devletler'den ve G-7 ülkelerinden Türkiye'ye kredi sağlamak ve hem hükümete hem de Kongreye, Hazar petrolünü Türkiye üzerinden taşıyacak Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesi lehinde baskı yapmak gibi farklı şekillerde faaliyet gösterir.³²⁰ İvri de, 1990'lı yılların başında İsrail'in çeşitli Amerikalı Musevi gruplarla görüşüğünü ve bu grupların Türkiye'ye ziyaretlerde bulunarak Türkiye'ye ilişkin konular hakkında bilgi sahibi olduklarını söyleyerek, Musevi lobisinin rolünü doğrular.³²¹

Amerika'nın iki müttefiki arasındaki yakınlaşmada çıkarı olduğu açıktır. İki ülke de ABD'nin el üstünde tuttuğu demokratik değerlere sahip çıkar; ikisi de bölgedeki en güçlü devletlerdir; ikisi de Ortadoğu'daki mevcut durum ve istikrarı korumanın yollarını arar; ikisi de aktif bir biçimde dinsel aşırılığa ve teröre karşıdır ve böylece, bölgede, özellikle İran ve Irak gibi radikal ve revizyonist öğelerin karşısında bir denge ağırlığı kurarlar. Üstelik, Türkiye ve İsrail'in ortak hareket yetenekleri, beklenmedik bir durum karşısında ABD için son derece önem kazanacaktır. Amerika'nın Türkiye ve İsrail'le ayrı ayrı kurduğu ittifakların tarihi 40, 50 yıl öncesine kadar gitse de, bir işbirliği üçgeni ilk defa oluşturulmuştur ve hem her bir ortağı hem de tümünü birden güçlendirme etkisi göstermektedir.

Üç ortak hangi alanlarda işbirliği yapmıştır? İlki, daha önce de belirtildiği üzere, İsrail'in Türkiye'ye ait Amerikan yapımı Fantom uçaklarını geliştirmeye ilişkin ABD'den alınması gereken onaydır ve bu onay verilir. İkincisi, Birleşik Devletler, açıkça dile getirilmemiş olsa da, büyük olasılıkla diğer ikisi ile stratejik diyalog içine girer. Bir diğer işbirliği sahası da düzenlenen ortak tatbikatlardır, bunlardan ilki ortak deniz tatbikatı, sonraki de ortak hava tatbikatıdır. Ayrıca, üçü birlikte, üç taraflı anti balistik işbirliği mekanizmasını geliştirmeye başlarlar (bkz. aşağıda). Benzer biçimde, Birleşik Devletler, İsrail'i, PKK'nın Türkiye sınırları içerisinde baskın düzenlemesini engellemek üzere Türkiye ile işbirliğine resmen teşvik eder.³²² Ekonomik düzlemde, Orta Asya'da ortak girişimler başlatılır ve politik olarak, ABD, Türkiye'yi, İsrail ve Araplar, özellikle de Filistinliler arasındaki barış sürecine destek vermeye teşvik eder. 2000 yılının Eylül ayında ikinci Filistin direnişinin patlak vermesinin ardından Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmak üzere olan Süleyman Demirel, bu çatışmaya çözüm bulmak için oluşturulan (eski ABD Senatörü George Mitchell'in başkanlığındaki) Mitchell Komisyonu'nda yer almak üzere davet edilir. Daha sonra, 2002 yılının ilk aylarında, ABD, Ankara'yı İsrail ve Filistinliler arasındaki barış görüşmeleri için bir buluşma yeri olarak önerir (bkz. aşağıda).

Oysa, madalyonun öteki yüzünde, iki Ortadoğu ülkesi ve ABD arasında çıkar çatışması ve farklı görüşler olasılığı bulunmaktadır. Örneğin, ABD, Türkiye ve İsrail arasındaki sinerjinin Amerikan denetiminin ötesine geçebileceği düşünceyle bu yakınlaşmanın gereğinden fazla güçlenmesini istemez. Benzer biçimde, ABD, yakın bir ittifak kurarak, örneğin Türk ordusunun askeri teçhizat için ABD firmaları yerine gittikçe İsrail'e daha fazla yaklaşabilirliği öngörüsüyle, kendi çıkarlarını da tehlikeye atmak istememektedir. Örneğin Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Mark Grossman, tüm gayretiyle, Türk

F-4 savaş jetlerinin İsrail tarafından yenilenmesi anlaşmasına karşı koyar (bkz. aşağıda). Kullandığı yöntemlerden biri, basına, bu anlaşmanın uygunsuz bir biçimde gerçekleştirildiğine dair beyanat vermektir.³²³ Bir diğer örnek de, ABD şirketi General Dynamics'in, İsrail'in Ankara'ya Abrams tanklarını kiralamak suretiyle Türk tanklarının yenilenmesine ilişkin teklifinin altını oyma girişimidir.³²⁴ ABD'yi kaygılandıran nedenlerden bir diğeri de Arap karşıtı bir odağa destek veriyor görünerek Batı yanlısı Arap yönetimlerini kışkırtmak istemediğinden, Arap olmayan iki devlet arasında çok güçlü bir yakınlaşma olmasını istememesidir. Aynı şekilde, ABD, bölgede, bu yakınlaşmayı tehdit olarak görebilecek özellikle Yunanistan ve Kıbrıs gibi ülkelerin de yalnızlaşmasını istememektedir. Bir diğer olası engel de, ABD'nin İsrail'e sattığı askeri teçhizata ilişkin sırların, kendi müttefiki olsa dahi, üçüncü bir tarafa sızmasını istememesidir.³²⁵

Bu çatışan çıkarlara çözüm olarak, ABD bir yandan iki taraf arasındaki işbirliğini desteklerken, bir yandan da ABD'nin çıkarlarına ya da ticari yatırımlarına zarar verebilecek herhangi bir proje ya da faaliyet gerçekleşmek üzereyse frene basar. Benzer biçimde, Birleşik Devletler ortak deniz ve hava tatbikatlarında yer alırken, sürekli bu tatbikatların insancıl amaçlar doğrultusunda gerçekleştirildiğine vurgu yapar (diğer ortaklar da aynı vurguyu yapar). ABD, iki müttefikinin arasındaki ilişkileri yakınlaşma olarak adlandırmaktan da kaçınır, ayrıca Pentagon'a göre, Amerikan ordusu, Ankara-Kudüs arasındaki ikili stratejik görüşmelerde yer almaz (bkz., aşağıda).³²⁶ Özetle, Birleşik Devletler bu ilişkilerin koruyuculuğunu üstlenerek kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız hareket etmelerini önlemenin yollarını arar. Oysa Türkiye, teknoloji aktarımını da sağladıkları için, Amerikan şirketleri yerine İsrailli şirketlerle alışverişi tercih eder.

Dördüncü Bölüm

Yakınlaşmanın Yapı Taşları

Politikacı, gazeteci ve akademisyenler, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler için, ittifak, yakınlaşma, *uyuşma* (*entente*), *uzlaşma*, işbirliği, stratejik ortaklık ve anlaşma gibi pek çok terim kullanır.³²⁷ Kullanılan adlardaki çeşitlilik, bu ilişkilerin, Sadabat ve Bağdat Paktlarının aksine, tam olarak tanımlanmadığını ancak daha akışkan ve sınırları belirsiz olduğunu gösterir. Aslında, muhtemelen tasarımcıları bu ilişkilerin belirsiz kalmasını, hem düşman örgüt ve ülkeleri caydırma kabiliyetine sahip bir ittifak hem de diğerlerini kışkırtmayacak basit bir anlaşma olmasını istemişlerdir. Adı ne olursa olsun, herkes bunun bölgede önemli bir stratejik gelişme olduğu konusunda aynı fikirdedir.

Bu durumun en şaşırtıcı yanı, Musevi bir devlet ile Müslüman bir devletin hızlı, açık ve kapsamlı bir biçimde bir araya gelmesidir. Bunun, İsrail ve Mısır arasındaki barış antlaşmasının ardından neredeyse yirmi yıl süren yeni uzlaşmayı örnek vererek çok da sıra dışı bir durum olmadığı iddia edilebilir. Oysa, İsrail ve Mısır arasındaki ilişkiler, hiçbir zaman, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkinin içtenliğine ve derinliğine yaklaşmamış, kuru bir barış olarak kalmıştır. Ayrıca, Kudüs'ün Kahire ile kurduğu ilişki rekabetten yoksun değildir, oysa Ankara ile olanlar böyledir.

Arap olmayan iki devletin bir araya gelişi hiç şüphesiz bölgede eşi görülmemiş bir olaydır. Elbette, bu ilişkilerin “yeni” olmadığı, 1950’lerin son yıllarında yapılan “çevre ittifakı”nın bir devamı olduğu öne sürülebilir. Oysa, çevre ittifakının gizliliği, caydırıcılık değerini azaltır ve daha savunmasız kılar. Bir başka açıdan, Ürdün’ün katılımıyla bu yeni yakınlaşmanın, pek çok Arap yorumcunun korktuğunu aksine daha tehlikesiz olduğu ve Arap dünyasını hedeflemediği ortaya çıkar. Yine de bu açıdan bakıldığında, Ürdün’ün katılımının çok az hafifletici etkisi olduğu görülür. “Arap ulusal güvenliği” bayrağını dalgalandırmaya devam edenler, Ürdün’ün bölgenin Arap olmayan iki nüfuzlu ülkesiyle bağlarından ötürü pek de rahat hissetmezler. Ürdün belirgin biçimde küçük ortaktır ve çoğu zaman perde arkasında özellikle İsrail ile birlikte hareket eder.

Türkiye için, bu yakınlaşma önemli noktalara işaret eder:

1. Türkiye, Sadabat ve Bağdat Paktlarının aksine, ilk kez, sınır komşusu olmayan bir Ortadoğu ülkesiyle yakın ilişki kurar.
2. Yakınlaşma, Türkiye’nin NATO üyesi olmayan bir ülke ile gerçekleştirdiği ilk kapsamlı işbirliği anlaşmasıdır.
3. Bir Ortadoğu devletiyle yakın ilişkiler kurması, Türkiye’yi, uzun yıllardan beri bölgedeki ülkelerle ilişki içinde olan Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa gibi NATO üyeleriyle aynı konuma getirir.

İsrail ise tarihinde ilk kez bir Ortadoğu ülkesiyle açık yakınlaşmaya girer, bu, bölgedeki meşruiyetini sağlam kılacak bir başarıdır. Üstelik, Türkiye ilişkileri, İsrail’in güvenlik işbirliği alanında –ABD’nin ardından –en önemli ortaklığı halini alır.³²⁸ İsrail’in Türkiye Büyükelçisi Zvi Elpeleg’in gözünde bu öylesine değerlidir ki, Türkiye’siz bir İsrail “rüzgardaki yaprak” gibi

savrulacaktır.³²⁹ Bir diğer yenilik de, ilişkinin çok yönlü doğasıdır. Askeri kurumların hakimiyeti sürse de, bu iki ülke, bölgedeki diğer ülkelerin alışık olmadığı bir biçimde, farklı ilişkiler kurmayı başarırlar. Örneğin, 1981 tarihli Körfez İşbirliği Konseyi gibi Arap devletlerin kendi aralarındaki yakınlaşmalar, yıllarca varlıklarını korumalarına karşın, Türkiye ve İsrail arasındaki işbirliği seviyesine yaklaşmayı başaramışlardır.

1996 Anlaşmasının Önemi

Bir gecede yakın bir tehdide yanıt olarak kurulan çevre ittifakının aksine, yeni yakınlaşma, ürünlerini toplanması on yıl süren uzun bir sürecin ardından gerçekleşir. Bu ve ilişkilerin, yalnızca askeri-stratejik alanla sınırlı kalmayıp çeşitli politik, ekonomik ve kültürel alanları da kapsamaları muhtemelen, ilişkilerin doğasını, kalıcılığını ve gücünü de etkiler.

Başlangıçtan itibaren, ilişkiler, üç farklı ancak birbirini tamamlayan hat izler: askeri, diplomatik / politik / ekonomik, istihbarat/gizli servisler. Üçüncü hattın, çoğunlukla kapalı kapılar ardında kalmasına karşın, çevre ittifakında olduğu gibi burada da kuşkusuz önemli bir rol oynar. İsrail'in 1994-1996 yılları arasında Türkiye'deki askeri ataşesi Beni Sheffer'e göre, 1994, özellikle askeri ilişkileri biçimlendiren bir yıldır.³³⁰ Aslında, bu, diğer alanlar için de geçerlidir. Örneğin, diplomatik-politik düzeyde, 1994 yılı, İsrail Devlet Başkanı Ezer Weizman'ın Türkiye ziyareti ile açılmış ve Başbakan Tansu Çiller'in İsrail ziyaretiyle kapanmıştır. Weizman'dan önce Devlet Başkanı Chaim Herzog'un 1992 Temmuz'unda Türkiye'yi ziyaret ettiği doğrudur. Ancak, Herzog'un ziyareti resmi değildir, 1492'de İspanya'dan sürülen Musevilerin Osmanlı İmparatorluğuna gelişinin beş yüzüncü yılı anısına düzenlenen törenlere katılmak üzere davet edilir. Ancak, Herzog'un ziyareti de büyük bir değişime işaret eder, çünkü cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, ordu komutanları, akademik çevrenin ileri gelenleri ve milletvekilleri gibi "Türk

toplumunun seçkinleri” de törenlerde yer almıştır. Herzog’a göre, Cumhurbaşkanı Turgut Özal “yeni bir dönemin başladığını” ve kısıtlamaların yok olduğunu, engellerin kalktığını ve Türkiye’nin İsrail’le her alanda yakın işbirliğine hazır olduğunu” beyan etmiştir.³³¹

Yine de, Weizman’ın resmi ziyareti, ilişkilerin üstündeki esrar perdesini kaldırdığından iki ülke arasında bir dönüm noktası olarak görülür. Yıllarca Türkiye’de gizlilik içinde çalışmalarını yürüten üst düzey Türkyetkililer, “Ankara ve İstanbul’daki kamu binalarında ve caddelerde iki ülkenin yan yana dalgalanan bayraklarını gördüklerinde gözlerine inanamadılar”.³³² İsrail’in bu ziyarete verdiği önem, Weizman’ın, Ankara’yı yurt dışındaki ilk resmi uğrak noktası yapma kararından anlaşılabilir. Weizman’ın kendisi de Türkiye ile, özellikle orduyla, Hava Kuvvetleri Komutanlığı yaptığı dönemdeki parlak kariyeri nedeniyle hatırı sayılır derecede ilgilenmektedir.³³³ Ziyareti sırasında, “ticaret, savunma, turizm, güvenlik ve tarım” alanlarında “prensip” karşılıklı anlaşmalar gibi somut sonuçlar elde eder.³³⁴ Ayrıca, Ankara’nın İsrail’e su satışı meselesinin de gündeme geldiği ve Başbakan Tansu Çiller’in Türkiye’nin komşularının olası tepkilerinden “hiç korkmadığını” ve “su bizim, istediğimizi yaparız” dediği bildirilir.³³⁵

Weizman, ayrıntılara değinmeden, İsrail’in “terörizm konusunda, özellikle de istihbarat alanında” Türkiye ile işbirliğine gireceğini bildirir.³³⁶ Gerçekten de, bu alandaki işbirliği ilişkinin en önemli birleştirici noktasıdır. Daha sonraki bir görüşmede, Çiller, terörizm konusundaki işbirliğinin bu ilişkinin en önemli başarısı olduğunu dile getirir.³³⁷ Anlatılanlara göre, işbirliğinin merkezinde, her iki ülkenin de istihbarat örgütlerinin üst düzey yetkilileri arasında her yıl düzenlenen toplantılar ve İsrailli terörizmle mücadele uzmanlarının Türkiye’nin PKK ile çatışma stratejilerini geliştirmeye ilişkin verdikleri bilgiler bulunur.³³⁸ Terörizmle savaş pek çok Türk lider ve yayın organı için, faa-

liyetleriyle 1990'lı yıllardaki en ciddi mesele haline gelen PKK mücadelesiyle eş anlamlıdır, bu nedenle ilişkilerin bu yönü daha da önem kazanır. PKK karşısında güç gösterisi yapmak ya da belki de Türk kamuoyuna İsrail'le yakınlaşmayı daha iyi pazarlamak için bu ilişkileri halka duyurma ihtiyacı duyulur.

İlginçtir, yakınlaşmanın Türk tarafındaki mimarlarından Çevik Bir, sonradan, bu türden bir işbirliğinin gerçekleşmediğini belirtir. Bu, ordu ve gizli servislerin bölümlere ayrılmasından ya da büyük olasılıkla, Bir'in, Türkiye'nin iç meselesi olan Kürt sorunu nedeniyle İsrail'in mahcubiyetini ve sıkıntıya girmesini engellemek istemesinden kaynaklanır. Aslında, İsrail PKK konusunda dikkat çekmekten kaçınır, çünkü tüm dünyadaki Kürtleri gereksiz yere kışkırtarak olası düşman listesine eklemek istemez. Bu nedenle, konu, genel bir terimle –terörizm– anılır. Türkiye'nin bu alandaki işbirliğini halka duyurma isteği, İsrail Emniyet Müdürü Asaf Halez'in 1994 Ekim'inde Türkiye'yi ziyareti sırasında iyice belirginleşir. İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, 1992 yılında İsrail ve Türkiye arasında “uyuşturucu trafiği, terörizm ve örgütlü suçlara karşı bir işbirliği anlaşması” yapıldığı ve o günden itibaren büyük gelişme kaydedildiği açıklamasında bulunur.³³⁹ Daha sonra edinilen bilgilere göre, İsrail, Türkiye'ye, Kürt isyancılara karşı düzenlediği saldırılarda kullanılacak gece görüşü teçhizatı ve helikopterlerde kullanılan roket savar sistemleri satmıştır. Ayrıca, Türkiye, Irak sınırına, İsrail'in sınırlarında kullandığına benzer bir güvenlik sistemi kurar. Bu güvenlik sisteminde, tel örgüler, elektronik hedef tespit cihazları, silahlı devriyeler ve mayınlar bulunmaktadır. İsrail'in, ayrıca, 1999 Şubat ayında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın ve 2000 yılı Ocak ayında Türk Hizbullah örgütünün Kürt terörist hücre evinin ele geçirilmesinde yardım ettiği bildirilmiştir. İkinci olaya dair bilgiler, Başbakan Bülent Ecevit tarafından da doğrulanır.³⁴⁰

Askeri ilişkiler, 1992 yılında, Savunma Bakanlığı Genel Müdürü David İvri'nin İsrail ve Türkiye askeri sanayileri ara-

sındaki işbirliği anlaşmasına imza atmasıyla büyük bir sıçrama kaydeder.³⁴¹ 1993 yılında, devlet yetkilileri ve generallerden oluşan geniş bir heyetin başında Ankara'ya gelen İvri henüz halka duyurulmamış olan birtakım toplantılara katılır.³⁴² Aynı yıl, İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Herzl Budinger Türkiye'ye resmi olmayan bir ziyaret gerçekleştirir. 1994 Nisan'ında, İsrail, Türkiye'ye bir askeri ataşe gönderme kararı alır, bu görev, 1980 yılında Ankara'nın ilişkileri azaltına kararı almasının ardından boş kalmıştır ve her iki ülkede de askeri ataşelik makamı lağ-vedilmiştir. Bu göreve seçilen kişi –belki de tesadüfen –hava kuvvetleri Filo Komutanı Beni Sheffer 1994 Temmuz ayında göreve başlar. Bundan iki ay sonra, 1994 Mayıs ayında Türk Hava Kuvvetleri Komutanı Halis Burhan, Budinger'in ziyaretine yanıt olarak İsrail'e yarı resmi bir ziyaret gerçekleştirir. 1980'li yıllarda olduğu gibi, hava kuvvetleri arasındaki bağlar diğer alanlardaki işbirliğinin hem başlangıcı hem de hızlandırıcısıdır.

Sheffer'e göre, 1996 Şubat'ında yapılan antlaşmanın teknik nedenleri bulunmaktadır: İsrail'in hava kuvvetlerine Türkiye'de, Türkiye'nin de İsrail'de eğitim verme ihtiyacı. Sheffer, Türkiye'ye ilk geldiğinde, İsrail'in Türk sistemine dair bilgisinin ve Türkiye'nin İsrail'e dair bilgisinin çok kısıtlı olduğunu öne sürer. Ancak, Sheffer'e göre, İsrail'in çevre ittifakı dönemindeki askeri ataşeleri gibi, kendisi de kısa zamanda tüm kapıların açıldığı sevilen bir diplomat haline gelir, hatta kişisel konumu Amerikan askeri ataşesini bile geçer. Türklerin de kendi nedenlerinden ötürü hemen kabul ettiği, hava kuvvetlerinde karşılıklı eğitim değişimi fikrini ilk öne süren Sheffer olur.

Genel olarak, 1994 ilişkileri şekillendirici bir yıl olur, bu değişimler ve generaller arasındaki görüşmeler esnasında, gelecek gelişmelerin temelini oluşturacak fikirler gözden geçirilir. Sheffer, 1994 yılını, "geniş deltanın oluşturulduğu" ve izleyen tüm olayların yönünün belirlendiği bir yıl olarak tanımlar.³⁴³ Ayrıca, 1995 Ocak ayında yapılan müzakere ve oturumların ar-

dından, Türk ordusunun İsrail’le yakınlaşmayı sürdürme kararı aldığını³⁴⁴ ve 1996 Şubat’ında imzalanan antlaşmanın bir formaliteden ibaret olduğunu doğrular. Sheffer, bu anlamda, ordunun, antlaşmanın Türkiye tarafında bir katalizör görevi üstlendiğini, hem Başbakan Çiller hem de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in içinde bulunduğu siyasi liderlerin de hareketi onayladığını belirtir. Sheffer’e göre, başlangıçta ordu ve Dışişleri Bakanlığı arasında bu türden bir yakınlaşmaya ilişkin olmasa da yakınlaşmada izlenen yol konusunda tartışma çıkar. Ancak, Dışişleri Bakanlığı yoldan çekilir. Başlangıçta, ordu kamuoyundaki eğilimle kendi başına mücadele etmek zorunda kalsa da, zamanla bu durum değişir.³⁴⁵

Rollerin iki taraf arasında dağılımında, hem İvri hem de Sheffer yakınlaşma arzusunun karşılıklı olduğunu ancak yeni fikirlerle gelen ve girişimde bulunan tarafın genellikle İsrail olduğunu ve bunların Türk muadilleri tarafından olumlu bir biçimde karşılandıklarını söylerler. Yine de, öneri ve girişimde bulunan Türkler de olur. Daha önce de belirtildiği üzere, İsrail tarafının önde gelen iki harekete geçirici gücü, yakın ve uyumlu bir biçimde çalışan Başbakan Rabin ve David İvri olur. İvri, 1980’li yıllardan itibaren, yaklaşık on beş yıl boyunca aktif bir biçimde ikili ilişkileri ilerletmeye çalışır.³⁴⁶ Türk tarafındaki, başlıca dört etken ve katalizörler, Genelkurmay Başkanı İsmail Karadayı ve üç general olur –Genelkurmay Başkan Yardımcısı Çevik Bir, Hava Kuvvetleri Komutanı Halis Burhan ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya.³⁴⁷ Türk-İsrail ilişkilerinin dış dünyada tanınması 23 Şubat 1996 tarihinde imzalanan anlaşma ile olur. Aslında, daha önce de gördüğümüz üzere, bu anlaşma önceki gelişmelerin bir sonucudur. Anlaşmanın içeriğinde, özellikle Arap dünyasında verilen tepkilerin düşündürdüğü kadar büyük değişiklikler bulunmaz. Hedefini “iki ülke arasında askeri eğitim işbirliğini sağlamak” olarak belirleyen anlaşmanın içeriği şöyledir:

1. Karşılıklı personel ve bilgi değişimi temelinde çeşitli düzeylerde işbirliği sağlamak
2. Askeri akademiler, birimler ve karargahlar arasında karşılıklı ziyaretlerin yapılması.
3. Eğitim ve tatbikat uygulamaları.
4. İki ülkede de askeri tatbikatları izlemek üzere gözlemcilerin yollanması.
5. Özellikle askeri tarih, müze ve arşivleri içeren sosyal ve kültürel alanlarda bilgi toplama ve paylaşma görevini yürütecek yetkili değişimi.
6. Savaş gemilerinin karşılıklı ziyaretleri.

Beş sayfalık belgede öne çıkan konular arasında “güvenlik bilgisinin gizliliği” maddesi yer alır: “bu anlaşmadaki taraflar arasında değişimi yapılan tüm bilgi ve uzmanlık, 31 Mart 1994 yılında imzalanmış olan gizli güvenlik anlaşmasının hükümlerine tabiidir.”³⁴⁸ 1994 anlaşmasının tam içeriği hiçbir zaman halka duyurulmaz, ancak taraflara yapılan değişimlerin gizliliğini koruma yükümlülüğü getirdiği açıktır.

1996 anlaşması, imza tarihinde, iki tarafın da “büyük planı” olmaması ve ilişkilerin bu denli “derinleşebileceğini öngörmemiş olması nedeniyle bilinçli bir biçimde genel mahiyette ele alınmıştır.³⁴⁹ Gizlilik içinde imzalanmış olmasına karşın, eninde sonunda halka duyurulacağının iki taraf da farkındadır. Aslında, bilgi sızdıran taraf Türk tarafı olur.³⁵⁰ Türkleri bunu yapmaya iten etkeni bilmesek de, sızıntının sürmesinden, bunun bazı unsurları caydırma ve ötekilerin de korkularını yatıştırma gibi amaçların bir araya gelmesiyle yapıldığı söylenebilir. Ülke içinde, caydırılması gereken hedefler PKK ve RP’dir. Bölgesel olarak, bu kitle İran, Irak, Suriye ve en önemlisi, Yunanistan’dır.³⁵¹ Öte yandan, Türkiye, özellikle Mısır gibi birtakım Arap ülkelerinin şüphe ve endişelerini de gidermek ister. Mısırlıların anlaşmaya

ilişkin söylentileri duymalarıyla, bunu bozmak için “çılgın gibi” Türkiye’ye gelmeleri bir olur.³⁵² Mısırlıların, anlaşmayı Suriyeliler gibi dar bir açıdan değil, jeopolitik parametrelerle ele almaları nedeniyle özellikle Suriyelilerden daha fazla endişelendikleri söylenir.³⁵³ Kahire’ye göre, İsrail’in her kazanımı Mısır için bir kayıptır. Türkiye, büyük olasılıkla bu türden söylentilerle başa çıkabilmek ve Mısır’ın güvende hissetmesini sağlamak amacıyla anlaşmaya ilişkin bilgileri sızdırır. Gerçekten de, beş ay sonra anlaşma metnini yayınlayan *El Safir*, bu bilgiyi, “Türkiye’deki gelişmelerle yakından ilgilenen Mısırlı kaynaklardan” aldığını öne sürer.³⁵⁴ Anlaşma imzalandığı sırada ve sonrasında kısa bir süre Ankara’da bulunan İsraili ataşe, Türk tarafının metnin halka duyurulan nüshasının Çevik Bir imzası taşıması nedeniyle, anlaşmaya dair bilgilerin bir Türk kaynak tarafından sızdırıldığı konusunda ısrar eder.³⁵⁵

Bu durumda, geriye dönüp baktığımızda bu anlaşmaya göre daha önemli anlaşmaların imzalandığı bilgisine sahipsek, bu anlaşmanın önemi nedir?³⁵⁶ Bu anlaşma, bölgedeki ülkeler tarafından Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak görülmesi gibi sembolik bir öneme sahiptir. Pek çoğunun, özellikle Arapların zihninde, anlaşmanın gizli maddeler içerdiğine dair dindirilemeyen şüpheler bulunur. Muhtemelen, 1994 Mart’ında imzalanan “gizli güvenlik anlaşması”na ilişkin madde bu şüpheleri artırır. Buna rağmen, anlaşma tarafları herhangi gizli bir madde olmadığında ısrarcıdır.³⁵⁷ Gerçek ne olursa olsun, sorulması gereken soru anlaşmanın dış dünya tarafından nasıl algılandığı ve yorumlandığıdır.

Bölgedeki, Arap devletleri, İran ve Yunanistan gibi pek çok ülke, bunu, kendilerine karşı harekete geçirilebilecek bir ittifak olarak yorumlarlar. Oysa, bunu bir ittifak olarak sınıflandırmak pek kolay değil. Bir yandan, bir ittifak için daha sınırlıyken, öte yandan daha kapsamlıdır. Kurulan ilişkilerin türü, Soğuk Savaş döneminin resmi ve hiçbir gizlilik taşımayan ittifakları ile tam

olarak benzerlik taşımaz; bu ittifaklarda taraflar eşit şartlarda yer alır, doğası gereği savunma amaçlıdır ve şiddet içermeyen caydırıcılık iddiasındadır. Türk-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemin ittifaklarına da benzemez, örneğin 1991 yılında Irak'a karşı kurulan ittifak bir defaya mahsus ve esnektir; ABD o güne dek görülmemiş bir güce sahiptir, diğer tarafların katılımı sembolik, göstermelik bir temsilden ibarettir. Bu ittifak, sabit bir asker taahhüdü yerine seferi kuvvetler, gerekli koordinasyon, kriz yönetimi ve askeri hareketler üzerinde temellenir.

Anlaşmanın ülke içindeki yansımaları da çok önemlidir. İsrail'de anlaşma, hemen hemen tüm kesimlerden onay görür, bu nedenle pek tartışma yaratmaz. Türkiye'de ise, anlaşma bir takım tartışmalara neden olur ve iki önemli nokta ön plana çıkar: Ankara'da ordu ve politika arasındaki ilişkinin karmaşıklığı ve siyasi bir muhalefetle, burada RP'nin muhalefetiyle, karşılaşan ordunun baskın gücü. Birincisini açıklamak gerekirse, anlaşma, Türkiye tarafında, Savunma Bakanlığı'ndan bir temsilci yerine Genelkurmay Başkan Yardımcısı Çevik Bir'in İsrail'e bir ziyareti esnasında imzalanır. Oysa İsrail tarafında, Savunma Bakanlığı Genel Müdürü David İvri imzacıdır.³⁵⁸ Ayrıca, Türk Anayasasında diğer devletlerle yapılacak tüm anlaşmaların Meclis Dışişleri Komisyonu tarafından görüşülmesi gerektiği ifadesi yer alır, ancak imza, devletin güvenliği ve istikrarı ön sürülerek Komisyon'u karıştırmaksızın atılır.³⁵⁹

Anlaşmanın Türkiye'de halka duyurulmasıyla birlikte, RP'nin ordu ile çatışması perde arkasında da sürer. Erbakan partisinin buna mecliste muhalefet edeceğini söyler ancak harekete geçmez. 1996 Temmuz'unda RP liderliğindeki hükümetin oluşturulmasının ardından, partinin resmi günlük gazetesi *Milli Gazete*, İsrail'i, Türkiye'deki terörü desteklemekle suçlayan ve anarşiyi önlemenin tek yolunun İsrail ile "bağlantı damarlarının kesilmesi" olduğunu öne süren makaleler yayımlanır.³⁶⁰ Bir parti yetkilisi daha da iddialı bir biçimde şu ifade de bulunur:

“Buna (anlaşmaya) son vereceğiz.”³⁶¹ Oysa Erbakan hükümeti Şubat ayında imzalanan anlaşmayı iptal ettiremediği gibi 1996 Ağustos ayında Türkiye’nin Fantom uçaklarının İsrail tarafından modernizasyonu anlaşmasını da imzalar. Bunu yalnızca “teknik bir anlaşma”³⁶² olarak sunan RP, ordunun baskısı altında olduğu izlenimi verir. Genelkurmay Başkanı Karadayı’nın Erbakan’a “fazla duygusal” olmaması, gidip anlaşmayı imzalamasını söylediği aktarılır.³⁶³

Askeri / Stratejik İlişkilerin Yapısı

1958 çevre ittifakında önemli rol oynayan üst rütbeli bir İsraili yetkili 1990’lı yıllardaki yakınlaşmanın, üçüncü bir tarafa karşı bir stratejik hareket planı olan önceki ittifakın derinliğine ulaşmadığını öne sürer ³⁶⁴ (bkz., İkinci Bölüm). Bu görüşün tüm ayrıntılarıyla ele alınması pek mümkün değil, çünkü o döneme ait arşivlerin bir bölümü halen kapalı ve yeni anlaşmada yer almış olabilecek gizli anlaşmalara dair herhangi bir bilğimiz yok. Yine de, 1990’lı yıllardaki stratejik ilişkilerin açıklığı, çeşitliliği ve yoğunluğunun 1950 ve 1960’lı yılların belirsiz ve saldırganıya açık bağlarına kıyasla çok daha kalıcı bir işbirliğine temel hazırladığı da³⁶⁵ araştırmacıların gözünden kaçmayacaktır.

Bu yeni ilişkinin yoğunluğu ve benzersizliği, Türkiye’nin 1998 Temmuz’unda, İsrail’deki askeri ataşe sayısını birden üçe çıkarma (hava, deniz ve kara kuvvetlerinden yetkililer) kararından da anlaşılabilir. Türkiye, ABD, Almanya ve Fransa dışındaki ülkelerde genellikle bir ataşe görevlendirir, bu durum, İsrail’i üç ataşe görevlendirilen dördüncü ülke yapar.³⁶⁶ İsrail, Türkiye’de iki ataşe görevlendirir. (Suriye kaynaklı abartılı bir rapora göre İsrail askeri görevli sayısını dörtten dört yüze çıkarmak istemektedir.³⁶⁷) İki ordu arasındaki yakın ilişkilerin bir diğer göstergesi de üst düzey ordu mensuplarının sık sık karşılıklı ziyaretlerde bulunmalarıdır; bu ziyaretlerin bazıları bir süre gizli tutulurken diğerleri hemen halka duyurulur. Örneğin, İsrail

Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tümgeneral Matan Vilna'nın 3 Haziran 1996 tarihli Ankara ziyareti bunlardan biridir. Türk askeri karargahından bu konuda açıklama yapılmasından sonra bile İsrail Savunma Kuvvetleri (İSK) açıklama yapmayı reddeder. Bu İsrail'in, artmakta olan stratejik bağları önemsiz gibi göstermeye ilişkin geleneksel tutumundan kaynaklanır; ayrıntıların çoğu Türkiye tarafından duyurulurken, İSK olabildiğince az bilgi verir.³⁶⁸ Vilna'nın yarı resmi ziyaretinin ardından İsrail Genelkurmay Başkanı Amnon Lipkin Shakak 1997 Ekim'inde dört gün süren bir ziyarette bulunur, ardından da Aralık ayında Dışişleri Bakanı İzak Mordechai'nin resmi ziyareti gerçekleşir. Her iki ziyaret de Türkiye'de (ve İsrail'de) halka duyurulur ve Türkiye'ye gelen tüm resmi konukların *protokol gereği* götürüldüğü Anıtkabir'e yapılan ziyareti de içerir (sonradan ikinci intifadanın tam ortasında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştiren Başbakan Ariel Sharon Anıtkabir'e davet edilmemiştir, bunun güvenlik nedeniyle mi yoksa siyasi nedenlerle mi olduğu bilinmemektedir).³⁶⁹

Bu ziyaretlerin öncesinde, 1997 yılı Şubat ayında İsrail'e bir ziyaret gerçekleştiren Türk Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı "Türkiye ve İsrail arasında organik, ahlaki ve duygusal bağlar olduğundan" ve "tarihsel birliktelikleri"nden söz eder.³⁷⁰ Karadayı'nın ziyareti ülkesinin başbakanı ve cumhurbaşkanının ziyaretlerinden (sırasıyla 1994 ve 1996'da) sonra gerçekleşmesi nedeniyle önem kazanır, bu durum, belki de, Türkiye hiyerarşisinde Genelkurmay Başkanının yüksek konumunu göstermektedir. Öte yandan, Karadayı'nın ziyareti de, muhtemelen Türkiye artık İsrail'i ziyaret ve gelen davetleri kabul etme konusunda artık daha rahat hareket ettiğinden, İsrailli muadilinden önce gerçekleşir.

Üst düzey yetkililer arasındaki bu karşılıklı ziyaretler, bir araştırmacıya göre, iki savunma kurumu arasında çeşitli düzeylerde kurulan rutin çalışma ilişkilerinin geliştirilmesine" izin

verdiği için “güvenlik bağlarının en çarpıcı ögesi” durumundaki stratejik diyalogla desteklenir.³⁷¹ Bu diyalogların gerçekleştirilmesine ilişkin karar 1995 Kasım ayında yapılan bir toplantıda, David İvri ve Çevik Bir tarafından alınır. Türkler, bunları stratejiksıfatıyla tanımlamayı reddederken, İsrail bu terim konusunda ısrarcı davranır. Sonuçta, iki taraf da kendi tanımını kullanır.³⁷² İlk stratejik diyalog toplantısı 27 Kasım 1996 tarihinde Türkiye’de gerçekleşir ³⁷³ ve ardından her iki ülkede de sırayla iki yılda bir stratejik diyalog toplantıları düzenlenir. Bu toplantılarda, iki taraf, özellikle ortak tehditler ve bu tehditleri engelleyecek hareket planlarını görüşürler.³⁷⁴

Bu dönem süresince imzalanan çok sayıda anlaşmanın burada yalnızca ana noktaları ve önemlerinden söz etmek yeterli olacaktır.³⁷⁵ 18 Eylül 1995 gibi erken bir tarihte imzalanmış olan iki ülke pilotlarının birbirlerinin hava sahasında eğitimine olanak sağlayan protokol, her iki hava kuvvetleri kurumu açısından da önemlidir ancak İsrail için bunun önemi daha büyüktür. İsrailli pilotların Türkiye’nin geniş hava sahasında eğitim uçuşu yapabilmesi, İsrail hava kuvvetlerini, 1967 Haziran Savaşının sonuna dek (o tarihte İSK Sina yarımadasını işgal eder ve burada eğitim uçuşları yapılabilir) ve 1982 Nisan’ında Sina’dan geri çekilmesine dek kuşatan “klostrofobi”den kurtulma anlamına gelir.³⁷⁶ Bir diğer kazanım da, İsrailli pilotların Türkiye ile sınırları olan özellikle İsrail’e düşman –İran, Irak ve Suriye –ülkelere ve bölgelere dair bilgi sahibi olmalarıdır, bu, beklenmedik bir durumda fazlasıyla değer kazanacaktır.³⁷⁷ Ayrıca, kimi düşmanlardan gizlemek istedikleri bir takım taktikleri uygulama imkanı bulabilirler. Anlaşmaya göre, eğitim uçuşları yılda sekiz kez gerçekleşebilecektir, böylece 1999 yılı sonunda neredeyse tüm İsrailli pilotlar Türkiye’de deneyim kazanmış olur.³⁷⁸ Türk pilotları da, İsrail’in güneyinde bulunan Necef çölünde, İsrail hava kuvvetlerine ait, düşman taktiklerinin benzerini yapan çok çeşitli uçaksavar sistemlerini içeren manevra cihazları eğitim sis-

temini kullanarak eğitim uçuşları gerçekleştirirler.³⁷⁹ Bir Türk kaynağa göre, Türk pilotları, İsrail'in Necef'te bulunan Shdema hava üssünde, (Kıbrıs'ın Rusya'dan satın almak istediği S-300 füzeleri gibi) uzun menzilli uçaksavar füzelerine saldırı eğitimi-nin yanı sıra radardan kaçma ve elektronik sinyal bozma eğitimi de alırlar.³⁸⁰

1998'in ilk aylarında, ortak eğitime dair görüşmeler düzenler ve 2000 yılında bunu gerçekleştirirler.³⁸¹ Bu aralarında "ortak bir dil" yaratır ve ihtiyaç anında işbirliği olasılığını artırır.³⁸² Türkiye'nin, Kürt isyancıların Türkiye'ye ait iki helikopteri düşürmeyi başardıkları omuzda taşınan karadan havaya atılan füzelerden kaçmak üzere Türk pilotlarının eğitimi karşılığında Türkiye'nin doğusunda İsrail'e özel bir hava üssü inşa ettiğine ilişkin raporlar da bulunmaktadır. İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Uri Bar-Ner bu raporları yalanlar. David İvri de, söz konusu hava üssünün Türk hava kuvvetlerinin aktif kullanımında olmayan mevcut bir üs olduğunu ve yalnızca eğitim sırasında kullanılmak üzere İsrailli pilotlara açıldığı açıklamasında bulunur.³⁸³

Bir diğer gelişme de, 2001 Haziran ayında Amerikan, Türk ve İsrail hava kuvvetlerinin Türkiye'nin güneyinde Konya üzerinde gerçekleştirdikleri, üç ülkenin ortak stratejik çıkarlarını ve yüksek işbirliği derecesini ortaya çıkaran ortak hava tatbikatıdır. Türk ve İsrail hava kuvvetleri arasındaki yakınlığın derecesi, İsrail'e ait F-15 uçaklarının Türk hava kuvvetlerinin doksanıncı yıl kutlamalarında yer almasından da çıkarılabilir.³⁸⁴

İki ülkenin deniz kuvvetleri de yakın işbirliği içindedir. Anlaşmaların birinde, savaş gemilerinin birbirlerinin limanlarına girmesine izin verilir.³⁸⁵ Muhtemelen, bu anlaşma da, İsrail'e ait denizaltı mürettebatlarının da Türkiye'de eğitimine izin veren bir madde içermektedir. Oluşumunda Savunma Bakanı İzak Mordechai'nin katkısı olduğu ve ilk kez Türkiye, İsrail ve ABD'nin bir arada gerçekleştirdiği Akdeniz'deki ortak donanma tatbikatları daha da dikkat çekicidir.³⁸⁶ 1998'li yıllardan itiba-

ren, bu tatbikatlar her yıl gerçekleştirilir. Mısır ve Yunanistan'a yapılan davetler geri çevrilir; Ürdün birincisine bir gözlemci gönderir. Tatbikatlar, askeri değil insani amaçlar doğrultusundaki arama kurtarma çalışmaları olarak sunulur. Ancak bu açıklamalar, "üçlü"nün tatbikatlarını potansiyel tehdit olarak gören pek çok bölge ülkesini tatmin etmekte başarısız kalır.³⁸⁷ Ankara ve Kudüs, bu tatbikatların caydırıcı güçlerini artıracığını umduklarından özellikle Şam gibi Arap başkentlerinde bu kaygının dile getirilmesinden memnun olurlar.

1998 Ocak ayında, Türk ve İsrail savaş gemileri "gösterişsiz bir ortak tatbikat"³⁸⁸ gerçekleştirirler, bu muhtemelen daha sonradan yapılacak olan pek çok tatbikatın ilkidir. Daha sonra, 2001 Nisan ayında, İsrail ve Türkiye, Marmaris Aksaz Deniz üssünden, insani değil askeri amaçlar taşıdığı bildirilen, ABD'nin katılmadığı, ortak tatbikatlar gerçekleştirirler.³⁸⁹ Bir Türk askeri kaynak tarafından sağlanan bu bilgi doğruysa, deniz kuvvetleri arasındaki işbirliğinin önemli ölçüde derinleştiği söylenebilir.

1999'a dek, Türkiye ve İsrail kara kuvvetleri de diyalog başlatırlar.³⁹⁰ Hava ve deniz kuvvetlerinin gerisinde kalıyormuş gibi görünmelerinin nedeni kara kuvvetlerinin İsrail'le işbirliğine diğerlerinden daha az açık olmasıdır.

Türkiye ve İsrail arasındaki silah anlaşmaları da, özellikle İsrail'in, Ankara'nın önüne, Avrupa ülkeleri ve ABD tarafından bastırılan insan hakları kriterlerini getirmemesi nedeniyle önemli ölçüde artar. En önemli ve geniş çaplı silah anlaşması da, İsrail'in Türkiye'ye ait 52 adet F-4 savaş jetinin ve 46 adet F-5'in modernizasyonuna ilişkin olanıdır. 1996 ve 1998 yılında imzalanan ve 700 milyon dolar gibi bir rakama ulaşan bu anlaşmalar, İsrail uçak sanayinin o güne dek başka bir ülkeyle yaptığı en büyük rakama sahip kontrat olma özelliğini taşır.³⁹¹ İlk alışveriş, sekiz İsrailli bankanın kendilerinden istenen kredi limitini yerine getirebilmek için bağlayıcılığı daha fazla olan hükümet garantisi talebinden ötürü gecikir, çünkü bu kredi anlaşmasına göre,

Türkiye’den, modernizasyon çalışmasının başlama tarihinden itibaren iki yıl süre ile ödeme yapması beklenmemektedir. İsrail Başbakanı ve Maliye Bakanının müdahalesiyle sorun çözüme kavuşur.³⁹² Bir diğer büyük engel de Başbakan Erbakan’dır, anlaşma konusunda ayak diremesine rağmen sonunda imza atmaya kabul eder. Çıkan güçlükler, askeri anlaşmaların karmaşıklığının yanı sıra Ankara’daki siyasi kurumların da işbirliği ve katılımının ne denli gerekli olduğunu ortaya çıkarır. Bir diğer anlaşma da, 1996 ve 1997 Ağustos’unda, sırasıyla 150 milyon dolar ve 200 milyon dolar değerinde, Popeye 1 ve Popeye 2 havadan karaya füzelerinin ortak üretimi için imzalanır.³⁹³

Türkiye’nin İsrail’den silah alımı da artar. Örneğin, 2002 Şubat ayında, İsrail, Türk helikopterlerine elektronik savaş sistemleri kurulması anlaşmasından 110 milyon dolarlık bir kazanç sağlar.³⁹⁴ Ankara, ayrıca, Türkiye’nin güneydoğusunda gözetleme yeteneğinin yanı sıra keşif, saldırı ve iletişimi de güçlendirmek amacıyla 90 adet insansız hava aracı (UAV) satın alma düşüncesindedir. İsrail Uçak Endüstrisinin Amerikan General Dynamics Şirketi ile rekabet halinde olduğu bu projeden ayrı olarak, Türkiye’nin İsrail’den 108 adet insansız savaş aracı (UCAV) satın alması beklenmektedir.³⁹⁵ Ordu, füze ve füze teknolojisi alımı konusunda, özellikle İsrail’in, dünyada ABD ve Rusya’nın ardından roketsavar savunma sistemi (Arrow) geliştirebilen tek ülke olması nedeniyle ısrarcıdır. Bu alandaki işbirliği, 1997 Mayıs ayında Türk Savunma Bakanı Turhan Tayan’ın İsrail ziyareti sırasında artırılır. Suriye, İran ve Irak kaynaklı tehditleri engellemek amacıyla ortak savunma stratejisinin oluşturulması fikrinden yola çıkılır.³⁹⁶ İsrail, Türkiye ve ABD, “üç taraflı anti balistik işbirliği” mekanizmasını geliştirmeye başlarlar. Başkan George W. Bush’un iktidara gelmesinden önce, 2000 yılında, üç taraflı savaş bölgesi füze savunması görüşmeleri (TMD) gerçekleştirilir. Bu görüşmeler, Türkiye ve İsrail’e komşu olan, Irak ve İran gibi ülkeleri balistik füze saldırıları düzenlemekten caydır-

ma amaçlı bölgesel anti balistik füze savunmasının kurulmasını öngörür. Görüşmeler, balistik füzelerden gönderilen biyolojik ve kimyasal silahların üstesinden nasıl gelineceğine ilişkin tartışmaları içerir. İsrail, balistik füzelere ve kitle imha silahlarını (KİS) gönderme araçlarına ilişkin "ileri teknolojisi"ne dikkat çekerek Ankara'ya açıklama yapma fırsatı bulur.³⁹⁷

Yine de, teknolojik ve bilimsel uzmanlığa ilişkin bir alanın, Türkiye'ye kapalı kaldığı görünür. 1960'lı yıllarda, Ankara nükleer teknoloji ile çok ilgilenmektedir ancak İsrail bilgi vermek konusunda isteksizdir. Yine, İsrail'den nükleer teknolojiye dair teknik bilgisini paylaşınası istendiğinde, İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu şu beyanda bulunur: "bu konuda çok sıkı kuralları-mız var. Türkiye dahil herhangi bir ülkeye nükleer teknoloji ih-racı ya da aktarını söz konusu olamaz."³⁹⁸ Aslında, Türkiye böl-geyi bu modern KİS'ten arınmış görmek istediğinden Türkiye ve İsrail arasında nükleer silahlar konusunda bir fikir uyuşmazlığı meydana gelmiş olabilir, ancak İsrail bu konuda şeffaf olmayan bir politika izlemeyi sürdürür.

İstihbarat paylaşımı bir diğer yakın işbirliği alanıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, iki ordu ve istihbarat servisleri arasında uzun yıllara dayanan bir istihbarat değişimi geleneği vardır.³⁹⁹ 1990'lı yıllarda, özellikle Türkiye için, iç ve dış düşmanların örtüşmesi nedeniyle bu durum hız kazanır. İsrail'in Türkiye'ye yardımının bir örneği olarak, Suriye Hava Kuvvetlerinde de kul-lanılan Rus yapımı Mig 29 savaş uçaklarına dair bilgi sağlama-sı gösterilebilir. Türkiye'deki günlük gazetelerden *Hürriyet*'te yer alan habere göre bu bilgi İsrail'e Alınanya aracılığıyla geçmiştir.⁴⁰⁰ İsrail'in, Türkiye sınırları içine erişebilirliğini, İran, Irak ve Suriye'ye dair bilgi toplamak üzere kullandığı ve bunun karşılığında Türk ordusunu bu üç ülkedeki üslerce des-teklenen terör odaklarına karşı savaşılabilesi için gerekli eğitim ve donanım yardımında bulunduğu düşünülmektedir.⁴⁰¹ Üstelik,

UPI* haber ajansına göre, İsrail'e bağlı özel askeri kuvvetler, Türkiye'nin kuzey Irak'taki Kürt bölgelerine düzenli olarak gerçekleştirdiği "baskınlarda" yer alır.⁴⁰² Bu haber doğrulanmadığı gibi İsraillilerin sıcak çatışmada yer alıp almadığı da şüphelidir. İstihbarat ve personelin eğitimi konusunda katkı sağlamış olma ihtimalleri daha fazladır. Yine de, haber, dış gözlemcilere ortaklığın ne denli derin ve güçlü görüldüğünün bir göstergesidir.

Suya Karşılık Tanklar: Bir Antlaşmanın Anatomisi

29 Mart 2002 tarihinde, Türkiye, İsrail Savunma Endüstrisi ile Türkiye'ye ait 170 adet M-60A1 tankının modernizasyonu için 668 milyon dolar maliyetinde gizli bir anlaşma imzalar. Uzun görüşme ve ertelemelerin ardından imzalanan anlaşma, İsrail-Filistin arasında sürmekte olan yıpratma savaşının ortasına denk geldiğinden fazlasıyla dikkat çeker ve karar alma mekanizmasına ilişkin kısıtlı bir açılım sunar. İsrail tarafında önemli rol oynayan üç kişi Başbakan Ariel Sharon, Savunma Bakanı Benyamin Ben Eliezer ve İSK Genel Kurmay Başkanı Shaul Mofaz'dır. Üçü de 2001 yılında Türkiye'ye giderler ve ihale için yoğun bir biçimde lobi faaliyetleri yürüttükleri söylenir.⁴⁰³ Türkiye'de ise anlaşma, Başbakan Bülent Ecevit, Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun yer aldığı Savunma Sanayi İcra Komitesi tarafından ele alınır. Anlaşmaya dair kararın alındığı 8 Mart 2002 tarihli Komite toplantısında, Ecevit, böyle bir dönemde bu tür bir hareketin ne denli doğru olduğuna ilişkin kuşkularını dile getirir. Ancak, Kıvrıkoğlu kendisini şu sözlerle ikna eder: "silahlı kuvvetlerimizin acilen bu tanklara ihtiyacı var." Diğer bir deyişle, daha önceki durumlarda da olduğu üzere, güvenlik meselelerinde yine galip gelen taraf ordu olur. Anlaşma imzalanır imzalanmaz basına sızar ve Türk Parlamentosundaki

* United Press International (ç.n.)

bazı partilerden, bozulmasına ya da en azından ertelenmesine yönelik taleplerle çok sert eleştirilerin gelmesine neden olur. Ecevit, bu aşamadan itibaren, anlaşmayı savunur ve iptalin söz konusu olmadığı beyanında bulunur.⁴⁰⁴ Belki de, Ecevit kendisini eleştirenleri susturmak adına, Türkiye'nin anlaşmadaki imzasını dengelemek için, iki gün sonra, İsrail'in, "tüm dünyanın gözü önünde" Filistin halkına karşı bir "soykırım" yürüttüğü beyanında bulunur.⁴⁰⁵

Anlaşma kendisini haklı çıkaracak nedenlerden de yoksun değildir. Bir Türk gazetecinin de belirttiği üzere, İsrail, Amerika, Almanya ya da diğer ülkelerin aksine, Türkiye'nin artık bıktığı türden "bir sürü politik engel" koymadığı için "en uygun muhatap" olur.⁴⁰⁶ Üstelik, Çakmakoglu'nun da mecliste ifade ettiği üzere, İsrail bu denli kapsamlı bir modernizasyonu yürütebilecek tek ülkedir ve diğer yabancı şirketlerin sunduğu teklifler "Türk silahlı kuvvetlerinin gereksinimlerini karşılayamamıştır". Ayrıca, modernizasyon işleminin Türkiye'ye ait bir askeri fabrikada (Orta Anadolu'daki Kayseri şehrinde) gerçekleşeceğini; İsrail'e yapılacak ödemelerin Türk ordu şirketleriyle yapılan kontratları içereceğini; ve edinilen teknolojik uzmanlık bilgisinin de gelecek projelerde kullanılarak Ankara'yı "daha az dışarıya bağımlı" yapacağını söyleyerek anlaşmanın gerekçelerini güçlendirir.⁴⁰⁷ Çakmakoglu, ayrıca, hükümetin, modernizasyon anlaşmaları imzalamış olan önceki hükümetlerin izinden gittiğini ve aciliyetin, Yunan ordusunun, satın aldığı yeni tanklarla Türkiye'yi geride bırakarak kaydettiği ilerlemeden kaynaklandığını söyler: "tank açığını kapatmak için bu anlaşmayı yapmaya ihtiyacımız vardı."⁴⁰⁸ İlginçtir, Yunanistan, Almanya'dan (Almanya'nın Türkiye'ye satınayı reddettiği) 170 adet Leopar tankı satın almak üzeredir, ve bu sayı Türkiye'nin modernizasyon sürecini başlatmak istediği tank sayısına eşittir.⁴⁰⁹ Modernizasyon beş yıl içinde tamamlanacaktır ve tanklar 20 yıl daha işlevsel kalacaktır.⁴¹⁰

Türkiye'nin anlaşmayı bir sonuca ulaştırmasının altı yıl sürmesinin üç nedeni vardır, ancak hiçbirisi de siyasi neden gibi görünmemektedir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin en iyi fiyat ve teknik özellik arayışıdır. Başlangıçta, İsrail, tankların modernizasyonu için 1 milyar dolar teklifinde bulunur,⁴¹¹ ancak Türk tarafının, görüşmeleri sonlandırmaya yönelik isteklerini de sızdırmaları gibi, yoğun pazarlığı sonucunda, Ecevit'in tanımıyla "uygun bir fiyata (ve hemen teslim)"⁴¹² ulaşılan dek önemli bir indirim gerçekleşir. Görüşmelere başkanlık yapan, Savunma Bakanlığı Genel Müdürü Amos Yaron, Türklere, İsrail'in maliyeti düşürmek istediğini ancak "projeyi sübvansetmeye hazır olmadığını" söyler.⁴¹³ İkinci neden, ABD'nin modernizasyonun Amerikan şirketlerine verilmesi için Türkiye'ye yaptığı baskıdır,⁴¹⁴ Ankara en sonunda bu baskıyı görmezden gelir. Üçüncüsü, Türkiye'nin, modernizasyon ile İsrail'in Türkiye'de su alımı arasında beyan edilmemiş bağ kurma arayışıdır.

Su satın alma fikrine dair görüşmeler 1994 Ocak ayı gibi erken tarihe dek gider, o tarihte, İsrail Devlet Başkanı Weizmann, Türkiye'ye ziyareti sırasında konuyu muadili Süleyman Demirel ile görüşür. Teklif, Türkiye'nin komşuları Irak ve Suriye ile yıllar boyunca çatışma içinde olduğu Fırat ve Dicle nehirlerinin suyu için değil Akdeniz'e dökülen Manavgat nehrinin ihtiyaç fazlasının kullanımı için verilir. Tank modernizasyonu anlaşması gibi, su anlaşmasının da pek çok inişli çıkışlı noktası bulunduğundan sonuca erdirilmesi birkaç yıl sürer. Buradaki başlıca engeller, Türkiye tarafından talep edilen yüksek fiyat ve İsrail'deki kimi çevreler tarafından böylesine stratejik bir malın yurtdışından ithal edilmesine getirilen itirazlardır: bu çevreler daha ucuz ve güvenilir bir seçenek olan ülke içinde tuzdan arındırma seçeneğini tercih eder.

Ancak, 2002 Mart ayına gelindiğinde, birkaç yıl ardı ardına gelen kuraklık ve daha da önemlisi, İsrail'in Türkiye ile tank anlaşmasını güvenceye alına konusundaki istekliliği Türkiye'den

su almayı kabul etmesini sağlar. Böylece, tank anlaşmasının imzalanmasının yalnızca birkaç gün öncesinde Başbakan Ariel Şaron üst düzey hükümet yetkililerine Türkiye’den bir yıl içinde 50 – 100 milyon metreküp miktarında suyun ithal edilmesi için düzenlemeleri “hızlandırmaları” talimatı verir.⁴¹⁵ Bu İsrail’in yıllık ihtiyacının yüzde 2.5’ini karşılar. Suyun tankerlerle taşınması düşünülmektedir. Fiyata ilişkin görüşmeler, nakliye şirketinin seçilmesinden sonraki bir tarihe ertelenir.⁴¹⁶ Bir Türk kaynağın iddiasına göre, savunma ihalesinin İsrailli şirketlere verilmesi kararı “İsrail hükümetinin su ithalatına ilişkin kararında etkili olur”.⁴¹⁷ İsrail hükümetinin su projesini hızlandırmasının hemen ardından tank anlaşmasının yapılması, ikisi arasında açık bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir. O dönemde, rekabet halindeki su nakliye şirketlerinden birinde danışmanlık yapan Alon Liel, Türkiye’nin İsrail’den silah alımını dengelemek için su anlaşmasını önerdiğini öne sürer. Liel açıklamasında, savunma anlaşmalarının, İsrail’in Türkiye’den toplamda yüzlerce milyon dolarlık mal almasını zorunlu kılan maddeler içerdiğini ancak İsrail’in buradan yeterince alım yapmadığını belirtir. Türkiye, savunma projelerini, diğer mal ve hizmet ihracatının yanı sıra İsrail’e su satarak finanse etmek ister. On yıllık nakliye masrafı 400 milyon dolar tutar. Türkiye’den, bu fazlasıyla karmaşık su satın alma biçimi bu kadarla kalmaz. Birkaç ay sonra, Türkiye’nin Kudüs’ü su alımına ilişkin yükümlülüğünü yerine getirmezse askeri ve diğer alanlardaki satın alma anlaşmalarını yokuşa sürmekle tehdit etmesinin ardından İsrail ilk kararından vazgeçer. Ardından yine tam aksi yönde bir dönüşle, 2002 Ağustos ayında Kudüs, yeni bir su alım yönergesi çıkarır. İki ay sonra, Türkiye tankların modernizasyonunun başlayacağını ilan eder. 2003 yazına gelindiğinde, bu on yıllık dilimin ortasına dek Türk suyunun İsrail’e taşınmasına ilişkin karmaşık süreci tamamlamak üzere ilk kontratlar hazır hale gelir.

İsraili bir yetkili, Türkiye’den su alma kararının, yalnızca İsrail’in su ihtiyacı nedeniyle değil, Türkiye ile ilişkilerin tümünü içeren “politik-stratejik etkenler” nedeniyle alındığı ifadesinde bulunur.⁴¹⁸ Türkiye tarafında da, silah sözleşmelerini suyu satarak dengeleme arzusunun stratejik bir yönü de vardır, bu durum İsrail’le karşılıklı bağımlılık ilişkisi doğuracak ve stratejik ilişkinin tek taraflılığını azaltacaktır.

Bir diğer stratejik açılımlı yatırım olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) konusunda Liel, Ankara’nın, yalnızca İsraili şirketlere Türkiye’nin doğusunda 750 milyon dolarlık bir proje için rekabet hakkı tanıdığını ancak bu iyi niyetine Kudüs’ten karşılık göremediği için şikayet ettiğini söyler.⁴¹⁹ İsraili şirketler, (muhtemelen 2001 Ağustos ayından itibaren) GAP’ın su ve altyapı projelerinde yer alır,⁴²⁰ ancak Türkiye’nin İsrail’deki ihaleleri alma konusundaki ısrarı her zaman bir sonuca ulaşmaz. Örneğin, Aşdot Limanı İnşa Projesinde, İsrail Türk firmalarına yer vermez. Yine de, Türkiye, 2002 Temmuz ayında İsrail’le 300 adet helikopterin 110 milyon dolarlık modernizasyon sözleşmesini imzalama kararı alır.⁴²¹ Buna karşın, Türkiye, diğer ülkelerin yanı sıra İsrail’in de GAP’taki faaliyetlerini dondurma kararı alır. Bunun çeşitli nedenleri olabilir, ancak Türkiye’nin uzun vadede böyle dengesiz ilişkilere pek de razı olmayacağının belki bir göstergesidir.

Halklar Arasındaki İlişkiler

İsrail, başlangıçtan itibaren, ikili ilişkilerin çeşitlilik göstermesi konusunda Türkiye’den çok daha fazla istekli olan taraftır. Geçmiş deneyimleri İsrail’e, açık ya da çeşitlilik gösteren ilişkiler kurmazsa bu ilişkileri tek hamlede koparmanın kolaylaştığını öğretmiştir. Bir diğer deyişle, çeşitliliğin, ilişkinin sürekliliğini sağlamasını umar. Ayrıca, yalnız bırakılmış ve komşularının gözünde meşruiyet kazanamamış bu ülke için, Türk toplumunun farklı katmanlarına dostluk eli uzatarak halklar arası düzeyde

de empati kurmak çok önemlidir. Üstelik Müslüman bir halkla oluşturulacak güçlü bağlar, İsrail tarafından ikili ilişkilerin en önemli amaçlarından biri olarak görülmektedir,⁴²² çünkü bu durum diğer Müslüman halklar için de bir model olacaktır. Pek çok açıdan, aynı amaç, İsrail'in barış anlaşması imzaladığı Mısır ve Ürdün gibi Arap ülkeleriyle ilişkilerinde de itici güç olur. Buna karşın ilerleme çok yavaş kaydedilir ve çalkantılara açıktır, çoğu zaman hükümetler arası temaslarla sınırlı kalarak toplumun diğer kesimlerine ulaşmaz. İsrail, Ankara ile stratejik ilişkiler kurmasıyla eşzamanlı olarak Arap devletleri ile barış sürecine girdiğinden, Türkiye ile bağlarını çeşitli politik ve toplumsal alanlarda artırma ihtiyacını daha da fazla hisseder, böylece Arapların dikkatini stratejik açıdan daha yumuşak taraflara çekebilecektir.

İsrail'in bakış açısıyla, dostane politik ilişkilerin askeri ilişkiler kadar önemi ve etkisi vardır. Devlet başkanları da dahil olmak üzere Türk yetkililerin İsrail'e sık sık gerçekleştirdiği resmi ziyaretlerin eşine bu ilişkilerin tarihi boyunca rastlanmaz. Bunlar, bölgedeki herhangi bir diğer ülke ile, Kudüs'ün barış anlaşması imzaladığı Mısır ve Ürdün'le kurulan ilişkilerle dahi kıyaslanamaz. İsrailli yetkililerin Türkiye'ye resmi ziyaretleri de eşit derecede önem taşır. Bunların içinde en önemlileri, 18 aylık kısa yönetimi süresinde, Türkiye'ye en az üç kez giden Başbakan Ehud Barak'ın ziyaretleridir. Bu ziyaretler, Türk Başbakan'ın ziyaretlerinden çok sonra gerçekleşir, bunun nedeni, muhtemelen Türkiye'nin, Barak'tan önceki Başbakan Netanyahu'nun Filistinlilere ilişkin sert tutumundan dolayı, kendisini davet etmek istememesidir. Barak'ın Filistin meselesinde çok daha barışçıl bir tutum sergilemesi Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanır. Ancak Suriye'ye götürdüğü barış teklifleri pek memnuniyetle karşılanmaz. Başbakan Ariel Sharon'un 2001 Ağustos ayında gerçekleşen ziyareti de, Sharon'un Türkiye tarafından savaş yanlısı görülmesi⁴²³ ve zi-

yaretin, 2000 yılının Eylül ayında başlayan ikinci Filistin direnişinin tam ortasına denk gelmesi nedeniyle özellikle dikkat çekicidir. Aynı şekilde, İsrail Devlet Başkanı Moshe Kazav'ın 8-9 Temmuz 2003 tarihindeki ziyaretinin de, Ankara'da İslamcı bir hükümetin iktidarda olmasına karşın gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Türkiye için geri dönüşü olmayan bir karar aldıktan sonra ilerlemek daha kolaylaşmıştır.

Çevre ittifakı günlerindeki gibi, İsrail, ekonomik faaliyetlerin nüfusun pek çok kesiminde askeri işbirliğinin yarattığı etkiden çok daha fazlasını yaratacağı düşüncesiyle, Türkiye ile ekonomik ilişkilerini güçlendirme ve ilişkileri daha sağlam bir temele dayandırma çabasıdadır. İki ekonominin birbirini tamamlayıcı özelliği nedeniyle bu durum hız kazanır –İsrail ileri teknolojik uzmanlığa, Türkiye ise ucuz işgücüne sahiptir. Türkiye, ayrıca doğu Akdeniz'in en büyük ekonomisidir ve dev bir pazar ve kaynak potansiyeli sunar.⁴²⁴ Türkiye'nin bakış açısıyla, Ankara artık 1970'li yıllara göre İsrail'le ekonomik ilişkiler kurma konusunda çok daha rahat hareket eder, 1970'li yıllarda, Arapların petrol silahının fazlasıyla bilincinde olduğundan ekonomik sorunlarının üstesinden gelmeye çalışırken Arapların mali desteğini sağlamayı umar (bkz. yukarıda ve aşağıda). 1990'lı yılların sonuna doğru, Türkiye'nin ekonomik ve mali sorunlarının daha da yoğunlaştığı doğrudur ancak Arap ülkelerinin de kendi ekonomik güçlükleri ve geçmişte destek vermemelerinden dolayı Ankara'yı düş kırıklığına uğratmaları nedeniyle artık Türkiye, Arap boykotunun baskısını hissetmeksizin aynı anda hem İsrail hem de Arap devletleriyle ekonomik ilişkiler kurabilecektir. Ayrıca, İsrail, Türkiye'nin 1991 yılının başlarında doruğa tırmanan mali ve ekonomik krizine çözüm getirebilmesi için ABD ve Avrupa'nın desteğini sağlamada lobi faaliyetleriyle yardımcı olacaktır. İsrail ve Arap ülkeleriyle kurulan ilişkilerin birbirini dışlar bir biçimde yürütülmemesi gerektiği fikri, Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in şu sözlerinde en iyi ifadesini bulur:

Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri pazarlığa tabi değildir. Aynı şekilde, Arap ülkeleriyle ilişkilerimiz de bize karşı koz olarak kullanılamaz... Arap ülkeleriyle ilişkilerimizi iyileştirmek için İsrail'le olan ilişkilerimize sınırlama getiremeyiz.

Cem, ayrıca, İslam Konferansı Örgütü'ne üye 32 ülkeden 19'unun İsrail'le çok *yakın* (vurgu eklenmiştir) ticari bağları olduğunu anımsatır.⁴²⁵

İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu da, 1997 Ocak ayında, ekonomik ilişkilere dair konuşmasında şöyle der:

Güvenlik alanında olduğu kadar ekonomik ve teknolojik alanlarda işbirliğine gitmek önemlidir... İsrail teknolojik bir devrim sürecindedir. İsrail'de yüksek teknolojiye sahip 1000'den fazla şirket bulunmaktadır. Bu rakam İsrail'i ABD'nin ardından ikinci sıraya yerleştirir. Türkiye bundan yarar görebilir.⁴²⁶

Bu tür beyanlar, Arap dünyasında İsrail'in Arapları "sömürgeleştireceğine" ilişkin derin kuşku ve korku yaratır ve bu nedenle işbirliğine karşı çıkarlar. Ancak Türkiye işbirliğine daha açıktır. Erbakan dahi, başbakanlığı sırasında, İsrail Merkez Bankası Başkanı Jacob Frenkel'e Türkiye'deki enflasyon konusunda danışır.⁴²⁷ Türkiye'nin İsrail'in teknolojik uzmanlığından yararlanma konusunda herhangi bir güçlkle karşılaşmadığı askeri düzeyde net olarak gösterilmiştir, aynı durum sivil halk ve iş dünyasındaki ilişkiler için de geçerlidir. Örneğin, 2001 yılının sonunda, İsrail, Türk şirketlerle ticari ilişkiler kurmak ve bilişim teknolojisi ağını genişletmek amacıyla İstanbul'daki Bilişim 2001 CEBIT Fuarına katılır. Bu türden ticari bağlantılar, dikkatleri İsrail'in, ihracatının yaklaşık yüzde yirmisini oluşturan telekomünikasyon ürünlerindeki uzmanlığa yöneltecektir.⁴²⁸

Askeri ilişkilerin gerisinde kalsa da ekonomik ve ticari bağlantılar da aniden yükselişe geçer. Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in 1994 yılında gerçekleşen İsrail ziyareti sırasında, ekonomik ve ticari ilişkilerin yasal çerçevesinin oluşturulmasına ilişkin karar alınır. Bunun bir büyük avantajı da, diğer Ortadoğu ülkelerinin aksine, her iki ülkede de serbest Pazar ekonomisine sahip olması ve bu durumun her tür değişimi çok daha kolaylaştırmasıdır. Türk-İsrail ekonomik ilişkilerini inceleyen İsrailli iktisatçı Paul Rivlin iki modelden söz eder. Bunlardan biri, kendi deyimiyle, Ortadoğu modelidir, bu modelde, ticaret ve ekonomik gelişme genellikle politikaya bağımlıdır. Mısırlıların sıfır toplamı oyun olarak gördüğü İsrail ve Mısır arasındaki ekonomik ilişkiler bunun bir örneğidir. İsrail kazanırsa Mısırlılar kaybetmiş olacaktır. Rivlin, Ortadoğu'da bölge içi ticaretin çok düşük ölçekte kalmasının ardında bu düşünce biçiminin olduğunu öne sürer. İkincisi ise, ABD ve Avrupa'daki düşünce biçimini ve eylemleri yönlendiren ekonomi odaklı modeldir. Bu modelde, politika ekonomiye boyun eğer: ekonominin önünde duran her tür engel aşama aşama bertaraf edilir. Rivlin'e göre, Türkiye ve İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler Ortadoğu modelinden çok Amerika-Avrupa modeline benzemektedir.⁴²⁹

Bir kaynağa göre, pazarlıklar kimi zaman güçleşir. Yine de, taraflar bunun üstesinden gelerek önemli anlaşmalara imza atmayı başarırlar. Bunlar arasında, serbest ticaret; ekonomik, ticari, teknolojik ve bilimsel işbirliği –her iki tarafın da bir Akdeniz ülkesiyle gerçekleştirdiği ilk işbirliğidir; çifte vergilendirmeyi önlemek üzere imzalanan bir anlaşma; ve yatırımların karşılıklı teşvik ve korunması anlaşması bulunur; anlaşmaların tümü 1996-97 yıllarında imzalanır. Diğer anlaşmaların kapsamında da, telekomünikasyon ve posta hizmetleri, sağlık ve tıp, ulaşım, enerji, turizm, tarım, eğitim, staj ve inşaat alanlarında işbirliği bulunmaktadır.⁴³⁰

Ticaret de önemli bir sıçrama yapar. Türkiye'nin İsrail büyükelçisi Barlas Özener, 1999 Haziran'ında, konuya ilişkin açıklamalarında, ekonomik ilişkilerin yasal altyapısının oluşturulduğunu ve bunun pek çok şirket tarafından kullanıldığını doğrular.⁴³¹ 2000 yılının Şubat'ında, Türkiye ve İsrail Karma Ekonomik Komisyonu toplantısında, serbest ticaret bölgelerine ilişkin mutabakat belgesi imzalanır. Bu iki ülkenin de, gümrük vergisi ya da kota uygulamadan mallarını ABD'ye ihraç edebilmesini sağlamak içindir. İsrailli yetkililer, Türkiye'de planlanan bölgeler için ABD'nin desteğini almak üzere girişimleri başlatma sözü verirler. Belge Türkiye ve İsrail arasındaki yıllık ticaret hacminin 900 milyon dolardan 2 milyar dolara çıkarılmasını amaçlamaktadır. 2002 yılının sonuna doğru, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1.2 milyar dolara çıkar, İsrail'in Türkiye ile olan ihracatı 383 milyon dolara, ithalatı da 813.7 milyon dolara ulaşır.⁴³² Ayrıca, üçüncü ülkelerde ortak yatırım gerçekleştirme konusunda da mutabakat sağlanır.

Ticari terimlerle konuşmak gerekirse, Türkiye'nin İsrail'den ihracatı ithalatından daha fazla olduğundan müteakabiliyet artar,⁴³³ ancak turizm de benzer bir durum görülmez. İsrailli turistler Türk muadillerine göre sayıca çok fazladır. Bu durumun zirveye ulaştığı yıllardan biri olan 1995'te, Türkiye'yi ziyaret eden İsraillilerin sayısı 287,000'e ulaşırken, Türkiye'den yalnızca 11,767 kişi İsrail'e turist olarak gelir.⁴³⁴ Bu dengesizliğin nedeni Türkiye'nin İsrail standartlarına göre oldukça yakın ve ucuz olmasından ötürü İsraillilerin Türkiye'ye akın etmesi olabilir. Kumar da Türkiye'de izin verildiği dönemde bir diğer çekim noktası olur. Oysa Türkler için, İsrail hem pahalı hem de ulaşımı zor olan bir ülkedir. Örneğin, uçakla gitme zorunluluğu burayı Avrupa'dan daha az çekici kılar. Diğer nedenler ise güvenlik kaygıları ve İsrail'in Türkiye'de yeterince tanıtım yapmamasıdır. Sonuç olarak, halklar arasındaki ilişkiler Türkiye'de İsrail'dekinden daha fazla gelişme imkanı bulur.

İsrail Türk halkına iyiniyetini göstermek için iki önemli fırsat daha yakalar. İlki, 1997 Temmuz'unun ilk günlerinde, Ankara'nın 60 km. doğusundaki Kırıkkale'deki bir mühimmat fabrikasında çıkan büyük yangında gerçekleşir. Patlama mühimmat fabrikasının tümüne zarar vermenin yanı sıra polis memurlarının, askerlerin ve sivil halkın yaralanmasına neden olur ayrıca yakınlardaki bir hastane de patlamadan zarar görür. Yangının, her biri 800 kg. TNT içeren yüzlerce bombanın bulunduğu ana mühimmat deposuna sıçraması tehlikesi ortaya çıkar.⁴³⁵ Türkiye, yangının söndürülmesinde yardım amacıyla İsrail hava kuvvetlerinden özel helikopter göndermesini ister. İsrail, herhangi acil bir durumda fazladan helikopterden yoksun kalma tehlikesiyle karşılaşabileceğinden, başlangıçta bu konuda isteksizdir. O noktada, Savunma Bakanı İzak Mordechai riskin sorumluluğunu üstlenme kararı alarak Çevik Bir'e hemen bir mesaj yollar. Mordechai'nin askeri sekreteri Ya'acov 'Amidror'a göre, İsrail'in hızlı desteği ilişkileri yeni bir düzeye taşır, çünkü bu durum bedeli ne denli yüksek olursa olsun, İsrail'in Türkiye'nin yanında olma isteğini kanıtlamıştır. Bu, ayrıca, Türkiye'nin başvurusuna yanıt veremeyen ABD ve diğer ülkelerin tepkisiyle tam bir zıtlık içindedir.⁴³⁶

Yine ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olarak görülen ikinci fırsat ise, Türkiye'de 1999 Ağustos'unda gerçekleşen büyük depremin ardından yakalanır. İsraillilerin kendiliğinden gelişen yoğun kaygı ve yardımları, İSK'nın kurtarma çalışmaları ve İsrail'in Adapazarı'nda evsizlere bir köy inşa etmesiyle bir araya gelmesi, "herkesin övgü ve takdirini" kazanmasını ve İsrail'in Türklerin gözündeki olumlu imajının güçlenmesini sağlar. Maliyeti 25 milyon yeni şekel olan (6 milyon dolar) bu köy, 2500 insanı barındırma kapasitesinde 312 evden oluşur ve köye "Türkiye-İsrail" adı verilir. Türkiye'ye köyün açılışını yapmak üzere gelen Başbakan Barak, Ecevit'in sıcak sözleriyle karşıla-

nır: “Olağanüstü bir insanlık dersi veriyorsunuz. Türk halkı bu yaptıklarınızı hiçbir zaman unutmayacak.”⁴³⁷

Halklar arasındaki temaslara bir diğer katkı da kültürel değişim alanından sağlanır. Her iki ülkenin kitle iletişim araçlarında da diğer ülkedeki gelişmelerin yer alması iki ülkenin geçmişinde benzerine rastlanmamış bir durumdur. Türk medyasında İsrail ve İsrailliler hakkındaki konuların köşe yazılarıyla birlikte İsrail medyasında Türkiye hakkında yer alan konulardan iki kat fazla olduğunu da hatırlatmak gerekir⁴³⁸ —bunun nedeni büyük olasılıkla İsrail meselesinin genel olarak Türkiye’deki tartışmalı durumunu korumasıdır. Ayrıca, 1960’lı yıllarda dahi, İsrail yanlısı ya da karşıtı makalelere rastlansa da İsrail’e çok daha az yer verilmektedir, bu da, Türk kamuoyunda derin bir uçurum olduğunu gösterir. 1990’lı ve 2000’li yıllardan itibaren özellikle elektronik kitle iletişim araçlarında İsrail’in daha çok ilgi görmesi, İsrail’in —iyi ya da kötü —meselelerini Türkiye’deki her eve sokabilmesini sağlar. İsrail’in halk düzeyindeki imajı aynı kalmaz, depremin ardından Türkiye’ye verdiği destekle son derece olumluyken Filistinlilerle yeniden çatışmaya başlamasıyla olumsuzla dönüşebilir. Bu dalgalanmanın sembolik bir örneği, Fenerbahçe takımında oynayan İsrailli futbolcu Haim Revivo’ya yönelik tutumdur. Başarısından ötürü Revivo, iyi zamanlarda, İsrail’in Türkiye’deki en iyi temsilcisi olarak görülür. Ancak, İsrail’in Filistinlerle çatışması yoğunlaşınca Revivo İsrail karşıtı sözlü saldırıların hedefi haline gelir.⁴³⁹

Yine de, genel olarak, sergiler, müzik grupları, konserler ve öğrenci değişimlerini de içeren kültürel ve bilimsel değişim önemli ölçüde artar. Özellikle vurgulanması gereken bir diğer katkı da 1999 yılında Tel Aviv Üniversitesi Moshe Dayan Merkezinde oluşturulan Süleyman Demirel programı tarafından sağlanır, bu programa Türkiye Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) yıllık 500,000 dolarlık bir bağışta bulunurken, Tel Aviv Üniversitesi’nden de aynı oranda destek gelir. Program iki ülke arasındaki çeşitli

kültürel, bilimsel ve akademik değişimleri destekler. Benzer biçimde, öğrenci ve öğretim üyelerinin değişimi de her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarından teşvik görür, bu teşvik, dil, tarih ve tıp gibi çalışma alanlarını kapsar. Üniversiteler arasında doğrudan bağlantılar kurulur. İki halk arasındaki karşılıklı anlayışı zenginleştirmek adına, bir dilden diğerine edebiyat eserlerinin çevirileri yapılır. Örneğin Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı eseri İbranice'ye, İsrailli yazar Amos Oz'un kitapları da Türkçe'ye (İbranice'den değil İngilizce'den) çevrilir.

Olası Engeller

Gelişmekte olan ilişkilere dair huzur dolu resim, henüz sorun yaratmamış olsa da bazı koşullar altında sorun olabilecek birtakım konulardan söz edilerek çizilmelidir. Özellikle Kürt sorunu göz önüne alındığında bu durum önemlidir. Bir yandan, bu sorun, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı kolaylaştırmaktadır (bkz., yukarıda). Öte yandan, ilişkilerin karmaşık bir hal almasını sağlayabilecek potansiyeli barındırır. İsrail'in, Türkiye'nin PKK ile çatışmasında Türkiye'ye verdiği desteğe ilişkin açıklamalara rağmen, Türkiye'de hem halk hem de hükümet düzeyinde, İsrail'in PKK'ya ya da Türkiye'deki Kürt hareketinin taleplerine yanıt verdiğine ya da yanıt verme eğiliminde olduğuna dair sürekli bir kuşku vardır. Bu durum, İsrail'de Kürt meselesine sıcak bakan bir Musevi Kürt cemaatin varlığının yanı sıra İsrail'in 1960'larda ve 1970'lerin ilk yıllarında Iraklı Kürtlere verdiği destekten kaynaklanır. İsrail'in fırsat buldukça bu desteğin geçmişte kaldığını ve daha da önemlisi Iraklı Kürtlerle Türkiye'dekiler arasında çok net bir ayrım olduğunu vurgulaması da pek işe yaramaz. Sonuç olarak, herhangi bir olay Ankara'nın kuşkularını artıracaktır.

Hatta, bu durum, Türkiye, PKK lideri Abdullah Öcalan'ı 15 Şubat 1999 tarihinde Kenya'da ele geçirdiğinde gerçekleşir (bkz., aşağıda). Ele geçirme esnasında İsrail'in Türkiye'ye yardım et-

tiğine dair haberler⁴⁴⁰ Avrupa'da İsrail'e ait diplomatik noktalarda Kürtlerin protesto gösterilerine yol açar. Bunlardan en ciddi sonuçlara yol açanı, İsrail'in Berlin konsolosluğu önünde dört Kürt'ün ölümüyle sonuçlanan saldırıdır. İsrail'in bu olayın kendisini Avrupa'da PKK saldırılarının hedefi haline getirebileceğine ilişkin korkuları nedeniyle Başbakan Netanyahu hemen harekete geçerek, Mossad aracılığıyla, Avrupa'daki Kürt liderlere, İsrail'in ele geçirmede rol oynamadığını ve hatta çatışmada tarafsız bir tutum arayışı içinde olduğunu bildiren yaptırıcı bir mesaj yollar.⁴⁴¹ Bu mesaj, PKK'ya doğrudan gönderilmemiştir, ancak, İsrail'in "terörist" bir grupla herhangi bir temasına ilişkin Türkiye'nin hassasiyeti düşünülürse, Türkiye, İsrail'e bu tür temasları sürdürmemesi konusunda uyarıda bulunur. Bunun üzerine, Kudüs, Ankara'yı "Kürt isyan hareketiyle herhangi bir temas kurmamaya ilişkin sorumluluğu konusunda bilgilendirir"⁴⁴² ve Devlet Başkanı Weizman, bu olaydan kısa bir süre sonra İsrail'e gelen Meclis Başkanı Hikmet Çetin'i, İsrail'in PKK ile herhangi bir bağ oluşturmak gibi bir planının olmadığı ve "Türkiye'nin terörle savaşına destek verdiği" konusunda ikna eder.⁴⁴³ İsrail'in Türkiye'nin hassasiyetlerini dikkate almakta ne derece istekli olduğu şu küçük olayda da görülebilir. Kapatılan Kürt Demokrasi Partisi (DEP) liderlerinden biri ve "Sürgündeki Kürt Parlamentosu"nun sözcüsü olan Yaşar Kaya, yerel bir sivil toplum örgütü tarafından İsrail'e davet edilir. Türkiye'nin "davete ilişkin hassasiyetini" bildiren ani mesajı ile davet geri alınır.⁴⁴⁴ Bu olay, İsrail'e, Türk-Kürt meselesinin iki uçlu bir kılıç olduğunu ve terörizm konusunda, İsrail'in, Türkiye'nin hassasiyetlerini dikkate almasının ne denli gerekli olduğunu kanıtlar, ancak Filistin meselesinde Türkiye'den aynı karşılığı göremez. Aksine, Türkiye, İsrail'de gerçekleştirdikleri terörist saldırılardan ötürü Filistinlilerle ilişkilerini koparınayla düşünmez, ve daha önce de gördüğümüz üzere, Başbakan Ecevit, İsrail'in bunlara tepkisini soykırım olarak tanımlar.

Bir diğer anlaşmazlık da, bir yıl sonra iki İsrailli politikacının, Adalet Bakanı Yossi Beilin ve Eğitim Bakanı Yossi Sarid'in, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirdiği Ermenilerin kırımının "soykırım" olduğuna dair açıklamalarıyla ortaya çıkar. Sarid ayrıca bu sözde soykırım bilgisinin İsrail'in lise müfredatında yer alması talebinde bulunur.⁴⁴⁵ Türkiye'nin hassasiyetlerinin farkında olan İsrail, bu konuda her zaman dikkatli davranarak resmi açıklamalar yapmaktan kaçınmaktadır. 1997 yılında, İsrail'in Türkiye büyükelçiliği görevi adayı olan İsrailli profesör Ehud Toledano, bu konuya ilişkin daha önceki açıklamaları nedeniyle Ankara tarafından geri çevrilir. İki bakanın açıklamaları da Türkiye'de çalkantıya yol açar. İsrail'den konuya açıklık getirmesi beklenir. İsrail, Ankara'yı bunların yalnızca şahsi fikirler olduğu konusunda ikna etmede yetersiz kalır, ve Türkiye, bakan ve üst düzey generallerine 2000 Mayıs'ında gerçekleşecek olan İsrail'in Kurtuluş Günü kutlamalarında yer almamaları talimatıyla İsrail'e sert bir mesaj verir.⁴⁴⁶ Ancak, İsrail büyükelçisinin ve diğer yetkililerin konuya daha da açıklık getirmeleri, bu mini-krizin aşılmasına yardımcı olur. Büyük olasılıkla, Türkiye'nin savaş baltasını gömmesinin en önemli nedeni, İsrail'in geçmişte, Washington'daki Musevi lobisi aracılığıyla Ermeni lobisinin 1915 kırımını "soykırım" olarak adlandırmaya yönelik bir yasa tasarısını geçirme girişimlerinin yanı sıra Washington'da bir "soykırım" müzesinin kurulmasını engellemesidir.⁴⁴⁷

Bir başka düzeyde, zaman zaman Türkiye'deki gazetelerde, İsraillilerin, uçak ve tankların modernizasyon ihalelerini almayla çalışırken bir takım yolsuzluklara, hatta rüşvet olaylarına karıştığı haberleri çıkar.⁴⁴⁸ İsrailli şirketlerle rekabet halinde olan ABD menşeli General Dynamics Land Systems şirketi kaynaklı gibi görünen bu iddialar, meclisteki muhalefet tarafından, özellikle de prensipte hem İsrail hem de General Dynamics ile her-

hangi bir anlaşma yapılmasına karşı olan İslamcılar tarafından hemen kullanılır. İsrail'in imajını lekelemek bu türden bir anlaşmayı askıya aldırmanın hatta önlemenin bir yoludur. Sonuçta, bu haberler amacına ulaşamaz.

Çıkması muhtemel daha ciddi bir güçlük de komşu hükümetlerle ilgilidir. Bunların pek çoğu, özellikle de Arap devletleri, Türk-İsrail ilişkilerinin ısınmasından fazlasıyla rahatsız olur ve süreci tersine çevirmeye çalışır. Bir sonraki bölüm ayrıntılı bir biçimde bu tepkileri ve nasıl başarısızlıkla sonuçlandıklarını ele alacaktır.

Beşinci Bölüm

Etkiler ve Tepkiler

Gizliliğinden ötürü herhangi bir tepkiye yol açmamış olan çevre ittifakının aksine, yeni yakınlaşma bölgedeki ülkelerin ani ve sert tepkilerini de beraberinde getirir. Bu tepkiler ülkeden ülkeye, ya da bir grup ülkeden diğer gruba değişse de içlerinde tek bir Arap devleti –Ürdün –tarafından memnuniyetle karşılanır, çoğu bu yakınlaşmayı hem kendilerine hem de genel olarak bölgeye bir tehdit olarak algılar. Burada yanıtlanmayı bekleyen sorular şunlardır: Yakınlaşmanın bölgenin istikrarı üzerinde nasıl bir etkisi olur? Türk-İsrail yakınlaşması, bölgede bir karşı-ittifak ya da herhangi bir ittifak kurulmasına yol açmış mıdır? Bu bölüm, aşağıdaki nedenlerden ötürü, büyük ölçüde, Arap devletlerinin tepkilerini incelemeye ayrılmıştır:

1. Geçmişte, Arap ülkelerinin tutumu, Türkiye ve İsrail arasındaki yakın ve açık ilişkilerin önündeki en önemli engeldir.
2. Sayısal üstünlükleri, Yunanistan ve İran gibi diğer komşu ülkelerin asla rekabet edemeyeceği bir güce sahip olmalarını sağlar.
3. Hiçbir karşı ittifak bu denli büyük bir topluluğu, hatta bir bölümünü bile kapsayamaz.

Bu bölümde, Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkileri daha fazla yer kaplar, bunun nedeni, hem aralarında bir sevgi-nefret ilişkisinin bulunması, hem de Arap dünyasının bu yakınlığı bozabilmek için (İsrail'e değil) yalnızca Türkiye'ye baskı yapabilmesidir.

Arap Devletlerinin Tepkisi

Yakınlaşma pek çok Arap ülkesinde büyük endişe hatta korku yaratır. Bazıları bunu Türkiye'nin 50 yıl içindeki ikinci ihaneti –ilki 1949 yılında İsrail devletini tanımasıdır – olarak görürler. 1996 yılında yapılan anlaşma, Arap dünyasını en zayıf anlarından birinde, 1991 Körfez Savaşından kaynaklanan parçalanmışlık anında yakaladığından ve yeni yakınlaşma özünde Arap karşıtı olarak yorumlandığından özellikle tehditkardır. Gerçekte, dört korku bulunmaktadır:

1. Yakınlaşma, genel olarak Arap devletlerinin tümü için, özellikle de saldırıya en açık durumda bulunanlar için –Suriye ve Irak –stratejik tehdidi artırmasına yol açacaktır.
2. Uluslararası arenada Arap dünyasının dışlanmasına yol açacaktır.
3. Bir Arap ülkesi olan Ürdün'ü yakınlaşmanın içine çekerek Arap dünyasının daha da parçalanmasına neden olacaktır.
4. Arap-İsrail barış sürecini tehlikeye atacak ya da en azından, İsrail'e müzakere masasında uzlaşmama gücü vererek yeni bir stratejik derinlik sağlayacak ve böylece Arap tarafının pazarlık gücünü zayıflatacaktır.

Arap dünyası ve Türkiye arasındaki ilişkiler her zaman belirsizliğini korumuştur. Bir yandan, kültürel ve dinsel yakınlık-

ları güçlü bir bağ oluşmasına yol açarken, öte yandan pek çok engel ve sorun bu kültürel bağların gücünü azaltmış hatta yüzyılın sonunda bir sürtüşme kaynağı haline gelmelerine yol açmıştır. İlginç bir biçimde, her iki taraf da, zaman içinde yerleşen karşılıklı olumsuz imaj ve algılamaların bir sonucu olarak psikolojik engellerin varlığına dikkat çekmiş ve bunların üstesinden gelindiğinde ilişkilerin düzeltilebileceğine inancını belirtmiştir.⁴⁴⁹

Türklerin Arap zihnindeki olumsuz imajı, Türk öğretim üyesi Ekmeleddin İhsanoğlu'nun 1912-1980 yılları arasındaki Mısır'daki tarih dersi kitaplarına ilişkin çalışmasında ele alınmaktadır. Metinler, Osmanlı İmparatorluğunun militarist ve baskıcı yönlerine vurgu yapar ve Osmanlı'yı Arapları sert önlemler olarak denetlemekle ve bilinçli bir biçimde Batı medeniyetinin dışına atmakla suçlar. 1950'li yıllarda Türkiye ve Araplar üstüne yayımlanan ve okullarda kullanılan metinleri de etkilemiş olan bir kaynak kitapta Osmanlı'nın Arap topraklarını işgali, "Arapların ve Müslümanların tarih boyunca başına gelen en korkunç olay" olarak adlandırılır ve Araplardaki "kusurlar"dan sorumlu tutulur.⁴⁵⁰ Bu düşünceler 1990'lı yıllarda dahi geçerliğini korur.

Türklerin Araplara ilişkin düşünceleri ise, kültürel ve dilsel etkileri, ders kitaplarını, Türk gazetelerindeki Arap imajını ve Türk aydınlarıyla yapılan bir anketi inceleyen Arap araştırmacı İbrahim al-Daquqi tarafından ele alınır. 1931-1990 arası yıllara ait on adet tarihi metnin çözümlemesinin ardından, istisnasız tüm metinlerin Arapları, olumsuz bir biçimde, Birinci Dünya Savaşında düşman İngilizlerle birlikte hareket ederek "Türkleri sırtından hançerleyen" hainler olarak gösterdiği sonucuna varır. Daquqi'ye göre, bu ihanet imgesi "Türk Arap ilişkilerinin tepesinde Demokles'in kılıcı gibi asılı" kalır.⁴⁵¹ Ayrıca 1993-94 yılları arası Türk gazetelerini üç ay boyunca izlemiş ve Araplarla ilgili çok az haberin yayımlandığını (yüzde 2.4) ve Arapların Türkiye'nin işlerine karıştığına; "İslamı Türk ulusal güvenliği-

ne zarar vermek için kullandığına”; Türk topraklarına ve suyuna “göz koyduğuna”; Kürtleri kışkırttığına ve Türkiye aleyhindeki terörist eylemlere destek verdiğine dair bir algı olduğunu bulgular. Türklerin zihninde de Araplara, özellikle de Filistinlilerin geri kalmış ve terörist olduğuna ilişkin sürekli yenilenen bir olumsuz imaj bulunmaktadır.

Her iki taraf da bu tarihi klişelerden kurtulamamış olsa da, 1980’li yılların ortasından itibaren, Türkler ve Araplar arasındaki ilişkileri bu olumsuz düşünceleri araştırarak yeniden ele alan bilimsel bir eğilim kendini gösterir. Türkiye’den bir araştırmacının da belirttiği üzere: “Türk ve Arap karar alıcılar, halkların birbirleri hakkında karşılıklı olarak yarattıkları bu olumsuz imgelerden kitleler kadar etkilenmektedir. Türklerin ve Arapların birbirleri hakkındaki psikolojik huzursuzlukları aralarındaki uyumlu işbirliği olasılıklarını azaltmaktadır.”⁴⁵²

Bu olumsuz imajların ötesinde, elbette algılamalar da siyasi, ekonomik ve stratejik etkenler tarafından belirlenmektedir, bu nedenle Arap dünyası ile Türkiye’nin ilişkilerinin, 1996 Şubat ayındaki İsrail yaklaşmasına dek incelenmesi gerekmektedir.

İlişkilerde 1980’lerin Son Yıllarına dek Oluşan Gelgitler

Yirminci yüzyıl Türkiye ve Arap ülkeleri ilişkilerinin tarihsel çözümlemesinde, Arap araştırmacıların ve gazetecilerin Türkiye ve Arap dünyasını ele alırken, Arapları, Türkiye karşısında tek ya da toplu bir ses olarak genelleme eğiliminde olduğu görülür. Benzer biçimde, Türkiye’nin bir Arap devletine yönelik davranışını da tüm Arap dünyasını kapsayacak biçimde yorumlama eğilimi vardır. Bu genelleme, duygusal-psikolojik düzeyde bir dereceye kadar haklı görülebilir, ancak gerçekte böylesine yekpare bir resim ortaya çıkmaz. Kanımca, bunlar, çok daha çeşitli, karmaşık ve küçük farklar taşıyan ilişkilerdir, ayrıca, Arap dünyasının kendi içindeki rekabeti ve gerilimleri de yansıtırlar. Buna en dikkat

çekici örnek Türkiye'nin Bağdat Pakti'ndaki rolüdür. 1955 yılında Türkiye ve Irak (sonradan İran, Pakistan ve İngiltere katılır) arasında imzalanan bir savunma antlaşması olan bu Pakt, yaygın bir biçimde "Arap karşıtı" ya da "Arap topraklarının kuşatılması" olarak betimlenir.⁴⁵³ Bu betimleme, bir *Arap* ülkesinin katılımcılardan biri olduğu ve Pakt'ın başlı başına Arap dünyasındaki Sovyet yanlısı ve Batı yanlısı gruplar arasındaki rekabeti yansıttığı ve güçlendirdiği gerçeğini göz ardı eder.

Arap araştırmacılar, 1980 yılının sonuna dek olan Arap-Türk ilişkilerini başlıca dört dönemde ele alırlar: 1923-45, yabancılaşma yılları; 1945-60, uzaklaşma ve çatışma; 1965-75, ilişkilerde görece iyileşme; ve 1975-85 "Arapların iktidarı" ya da daha iyiye doğru giden "çarpıcı değişim" yılları.⁴⁵⁴ 1980'li yılların sonunda, karşılıklı algılamaları ve tutumları değiştiren ve aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olan yeni bir döneme girilir. Bu dönemselleştirmeyi kabul etmekle birlikte, şu gözlemlere yer vermek gerekir. Bunlardan birincisi, ilişkiler, en düşük düzeyde oldukları dönemde dahi, hiçbir zaman, İran ve Irak arasındaki gibi, silahlı çatışma ya da savaş düzeyine gelmez. İkincisi, "uzaklaşma ve çarpışma" olarak tanımlanan dönemde bile Türkiye ve "tüm Arap ülkeleri" arasındaki bağlar koparılmaz. Aslında, tüm dönemlerde tek tek Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurulur. Örneğin, ilk dönemde (1923-45), Türkiye'nin, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır'la bağlantıları vardır. Suudi Arabistan'ı ele alırsak, Türkiye, Riyad'ı –1926 Mayıs'ında –resmen tanıyarak büyükelçi yollayan ilk ülkedir. Dahası, iki ülke 1929 yılında bir dostluk antlaşmasına imza atar.⁴⁵⁵ İlişkilerin çeşitliliği ve karmaşıklığından ikinci dönemde (1945-65) daha da fazla söz edilir. Türkiye, Irak'la 1955'ten 1958'e dek Bağdat Pakti ile bağ kurarak⁴⁵⁶ Mısır'ı kıskırtmakla kalmamış, BAC'dan (Mısır'la birliği) 1961 Eylül'ünde ayrılan Suriye'yi de tanıyarak Kahire'nin tüm öfkelerini üstüne çekmiştir. Mısır öylesine öfkelenir ki Türkiye ile ilişkilerini iki yıl boyunca keser.⁴⁵⁷

Bu konulara açıklık getirildiğine göre, Araplar ve Türkler arasındaki sürtüşme alanlarını de incelemek gerekir, çünkü bu meselelerin çoğu yüzyılın sonunda yeniden kendini gösterecektir. Arap araştırmacılar bunları dört ya da beş grupta toplar: kültürel, bölgesel, politik, ideolojik ve stratejik. Farklı düzeylerdeki sorunlar örtüşebilir ve kimi zaman birbirini güçlendirebilir. Bazıları genel olarak tüm Arap ülkelerini ilgilendirirken, bazıları da içlerinden yalnızca bir ya da ikisini ilgilendirir. Yine de, tek başına da olsa bu ülkelerin Türkiye ile ikili sorunlarını tüm Arapların sorunu olarak göstererek davası için Arap desteğini sağlama eğilimi vardır.

Tüm Arapları çileden çıkaran konu, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye ile aralarında meydana gelen kültürel uçurumdur. Farklı ideolojik ve politik görüşlerden, hem İslamcı hem de laik yorumcuların, modern Türkiye'nin "ilk günahını" –Arap dünyasıyla ilişkilerini koparması –uzaklaşmanın en önemli nedeni olarak belirlemelerinde bir fikir birliği görülür. Üçüncü Bölümde de belirtildiği üzere, Atatürk'ün, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesini ve Türk dilinin Arapça (ve Farsça) sözcüklerden temizlenmesiyle birlikte gelen üçlü laikleşme hareketi Arap karşıtı bir hareket olarak ve iki taraf arasında psikolojik engel oluşturan "en acı ve sert" eylemlerden biri olarak yorumlanır.⁴⁵⁸ Araplar, çok hoşnut kalacakları, Türkiye'nin tarihin yapraklarını geriye çevirerek Arap alfabesine geçişinin ya da Arapça sözcüklerin yeniden Türk diline girişinin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğinin tümüyle farkındadır. Yine de, İslam dininin Türkiye ile ilişkileri güçlendirmeyi sağlayacak en önemli kanal olabileceğini umundadırlar. Geçmişte, Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerinde yeni başlayan Arap milliyetçiliğini engellediğine dair eleştirilerle karşılaşır, yine de bu, Araplarla güçlü kültürel bağlar kurmayı sağladığı için takdir de toplar. Bir araştırmacının da belirttiği üzere: "İlişkiler İslam'ın gölgesinde güçlüyken, İslami bağın kopmasının ardından git-

tikçe zayıflamıştır.”⁴⁵⁹ İslam’ın tarihteki rolünün diriltilmesine duyulan özlem, İslam’ın Türkiye’de iki uçlu kılıç haline gelişini düşünüldürse ne denli sorunlu olduğunu kanıtlar.

Üstelik, İslamiyet Türkiye ve Arap dünyası arasındaki ilişkilerde gittikçe daha çelişkili bir rol oynar. Bir yandan, aralarındaki ilişkileri güçlendirmenin en iyi yolu ortak dinsel bağlar olabileceğinden, Araplar, İslamiyet’in Türkiye’de daha da güçlenmesi arzusundadır. Öte yandan, Türkiye’deki ana akım entelektüel, askeri ve siyasi elitler 1990’lı yıllarda siyasi İslam’ın artan gücünü devletin karşısındaki en ciddi tehlike olarak görürler, bu nedenle, İslam’ın, Arap devletleriyle kurulan ilişkilerin güçlendirilmesinde ana etken haline dönüşmesi en az arzuladıkları durumdur.⁴⁶⁰ Benzer biçimde, Türk ve Arap İslamcılar arasında derinleşen bağları da büyük kuşkuyla karşılarlar. Bir diğer çelişki de, Mısır, Suriye ya da Irak gibi birtakım Arap hükümetleri kendi içindeki İslamcılarla çatışma halindedir ve siyasi İslam’ı engellemenin yollarını ararlar, buna karşın bu radikal İslam biçiminin Türkiye’de güç kazanmasını isterler ve Türkiye’deki laikliktarafıtarlarını özellikle de orduyu kışkırtırlar. Özetle, İslam, Türk ve Arap ilişkilerinde geçmiş yüzyıllarda üstlendiği birincil kültürel bağ olma rolünü artık yerine getiremez.

İlişkilerin karmaşıklığına ilişkin ikinci katman da toprak anlaşmazlıklarıdır. Anlaşmazlık, doğrudan yalnızca iki Arap ülkesini, Suriye ve Irak’ı ilgilendirse de, diğer Arap devletlerinin de içgüdüsel, duygusal Arap dayanışması ya da Arap dünyasının bir başka yerinde de Türklerin tasarıları olabileceğine ilişkin sınırları belirsiz bir korku ya da Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan gizli olumsuz hatıralar nedeniyle sinirlerini ayağa kaldırır. Anlaşmazlık konularının her ikisi de Avrupa emperyalizminden mirastır: Musul Vilayeti, o dönemde Irak mandasının yönetimindeki İngiltere’nin baskı ve oyunları sonucunda 1925 yılında Irak sınırlarına dahil edilir; bundan on yıl sonra (1938), Suriye mandasının yönetimindeki Fransa ile yapılan bir

antlaşmanın ardından İskenderun Türkiye'ye verilir. İkincisine ilişkin tartışmalar Suriye ve diğer Arap medyasında sürekli yinelenirken, Irak'taki toprak alışverişinde İngiltere'nin oynadığı rol tümünden unutulur. İki tartışma arasındaki büyük fark burada yatar: Irak'ın durumunda, Bağdat, Türkiye'nin revizyonist bir politika izleyebileceğine dair gizli kalmış korkular barındırır; ancak Suriye'nin durumunda, Türkiye, sürekli Suriye'nin revizyonist politikasına maruz kalır.⁴⁶¹ Bu farklılıklar, bir yandan Türkiye ve Irak, diğer yandan Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerdeki ayrışmayı açıklamayı kolaylaştırır. Türkiye'den daha güçsüz olan ve olası Türk revizyonizminin gölgesinde yaşayan Irak, Türkiye'yle uzlaşmak için her şeyi yapar, hatta Ankara ile Sadabat (1936) ve Bağdat Paktlarında müttefik olur ve Kürt meselesi de dahil tüm alanlarda işbirliğini artırır. Hatta, 1990 yılındaki Körfez krizine dek, Türkiye, Irak ile tüm diğer Arap ülkelerinden daha güçlü yakın ilişkiler kurar. Suriye konusunda ise bunun tam aksi gerçekleşir. Irak gibi Suriye'de Türkiye'den güçsüzdür, yine de mevcut durumu zaman zaman tehlikeye atan girişimlerde bulunur –örneğin Türkiye'deki Kürtleri kullanarak sınırda temsili bir savaşı teşvik eder.

Buna karşın, Türkiye ve diğer iki ülke arasındaki güç dengesi, 1990'da Körfez krizinin patlak vermesine dek genel olarak aynı kalır. O tarihten itibaren, Irak'ın, Türkiye'nin olası toprak iddialarından duyduğu kaygılar giderek artar. Toprak meselesi, bununla yakından bağlantılı olan su paylaşımı konusunda bir yandan Suriye ve Irak arasındaki, öte yandan Türkiye ile olan anlaşmazlıkla daha da karmaşık bir hal alır. Her iki anlaşmazlık da aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Vurgulanması gereken konu, meseleler alevlendiğinde, Bağdat ve Şam'da bulunan Baas yönetimlerinin bunlara tüm Arapların meselesi havası vererek, Türkiye ve Araplar arasındaki bir çekişme haline dönüştürmeleridir.

İstisnasız tüm Arap ülkelerini, en azından duygusal-ideolojik düzeyde ilgilendiren bir diğer mesele de Türkiye'nin İsrail devletini tanıması ve Filistin meselesindeki konumudur. Türkiye'nin bu davranışı, Arapların baş düşmanı İsrail'le el sıkışması nedeniyle Araplara ihanet olarak algılanır. Bir yorumcunun da belirttiği üzere:

Türkiye kendini Filistinli Arapların sorunlarından uzak tutmak suretiyle pasif bir suç işlemekle kalmamış, ayrıca İsrail'i tanıyarak aktif bir adım atmıştır. Daha sonra bir adım daha atarak İsrail'in varlığını sürdürmesine ve güçlenmesine yardımcı olmuş, üstelik, Arapların İsrail'e uyguladığı ekonomik ambargoyu da delme girişimleriyle (Araplara karşı) düşmanca bir adım daha atmıştır.⁴⁶²

Bu hareket, bazen, Arapların Birinci Dünya Savaşı sırasındaki "ihanetine" Türklerin misillemesi olarak bazen de katışıksız Arap karşıtlığı olarak açıklanır. Aslında, İsrail'i tanıyan ve Filistin davasını "terk eden" Türkiye, Siyonizm'e tümüyle muhalif olan ve Filistin'in herhangi bir şekilde Yahudi devleti olmasına ya da Yahudiler tarafından yurt edinilmesine razı olmayan "Osmanlı devleti"nin (*dawla*) tam tersi olarak görülür. Bu durum, Theodor Herzl'in "Osmanlı devletini içinde bulunduğu mali krizden kurtaracak dev bir mali destek teklifi" ile "taciz" girişimlerine rağmen Siyonist tasarıları reddeden Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) düşünülürse doğrudur. Abdülhamit "Müslüman millete" ait toprağın "bir karışından" dahi vazgeçmeyeceği konusunda ısrar eder ve tahttan indirilmesinin ardından (çağına pek uygun düşmeyen bir biçimde) "(Yahudilerin) kutsal topraklarda Yahudi devleti kurmasına izin vererek Osmanlı devletini ve Müslüman dünyasını sonsuza dek sürecek bir utançla lekelemeyi" reddettiğine dair sözleri aktarılır.⁴⁶³

1956-58 arasında Irak'ın Türkiye konsolosu ve bir önceki ahntının yazarı olan Najda Fathi Safwat, "Türkiye'nin İsrail'i tanımasının, Arap-Türk ilişkileri tarihinde çok acı bir anı ve bu

ilişkilerin gelişebilmesinin önünü tıkayan bir engel olduğunu” öne sürer. Ayrıca, Türkiye’nin İsrail’le ve Araplarla ilişkilerini “iki kefenin de aynı anda ağır basamadığı” bir teraziye benzetir, bir diğer deyişle, Türkiye, hem İsrail hem de Arap ülkeleriyle aynı anda iyi ilişkiler kuramaz. Bunun yerine, ikisinden birini seçmek durumundadır, çünkü, Araplar, Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerinin, Türkiye’nin Araplara yönelik tutumunun gerçek belirleyicisi olduğunu” düşünmeyi sürdürecektir.⁴⁶⁴

Bu aslında meselenin püf noktasıdır. Bu terazi kefeleri benzetmesi ne dereceye kadar bir mit ne dereceye kadar da gerçektir? İçinde doğruluk payı olsa da, gerçekte olup bitenler çok daha incelikli ve karmaşıktır, şüphesiz İsrail, Türkiye ve Arap devletleri arasındaki ilişkileri etkileyen pek çok etkenden yalnızca bir tanesidir. Öncelikle, Arap ülkelerinin hiçbirinin Türkiye’nin İsrail’i tanımasının ardından Türkiye ile ilişkilerini koparmadığını, hatta Mısır’ın, Ankara’nın 1961 yılında Suriye’yi tanımasının ardından ilişkileri kestğini belirtmek gerekir. İkincisi, Bağdat Ankara’yla bir pakta imza atarken, İsrail’le ilişkilerin kesilmesi gibi bir koşul da öne sürmez. Benzer biçimde, 1960’lı yılların ortalarından itibaren Ankara, Arap ülkeleriyle ilişkileri güçlendirmenin arayışındayken Arap ülkeleri, bunu İsrail’le ilişkileri koparına şartı koymaksızın buyur ederler. Bu, elbette ki, “maddi cazibe silahının Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini koparması üstünde güçlü bir baskı oluşturacağı”⁴⁶⁵ düşüncesiyle Ankara’yı buna zorlamaya çalışmadıkları anlamına gelmez. Yine de, bu silah, İsrail ve Mısır arasında 1979 yılında imzalanan barış anlaşmasının ardından etkisini önemli ölçüde yitirir, Safwat da bu konudaki hüznünü şöyle dile getirir: “Türkiye’nin Filistin meselesindeki duruşunu beğenmeyen Arap ülkeleri Türkiye’nin daha ne yapmasını bekliyorlar? Araplarla birlikte İsrail’e karşı savaşmasını mı istiyorlar yoksa bir Arap devletini İsrail’le mutabakata varıp ilişki kurduğunu görürken Araplardan daha Arap olmasını mı bekliyorlar?”⁴⁶⁶

Bir diğ er sũrtũş me alanı da Tũrkiye'nin Batı yœnelimli politika izlemesidir. Tũrkiye'nin Batı'ya dahil olma konusunda ya da Batılı ş ayılma konusundaki istekliliğı , en iyi haliyle Tũrklerin kendilerini Araplardan uzaklaşt ırma giriş imleri olarak, en kœtũ haliyle de su katılmadık Arap karş ılığ ı olarak yorumlanır. "Batıcılık"ın Tũrkiye ve Araplar arasında "ayırıcı bir etken" olduğ unu kabul eden Ankara Ő niversitesi Ortadoğ u Bœlũmũ baş kanı da "Tũrkiye ve Arap Ortadoğ usunu arasında bir uzlaş manın ancak Tũrkiye'nin Batı ile bağ larını ... kopardığı nda sağ lanabileceğ ini" œ ne sũrer.⁴⁶⁷

Batıcılık, yukarıda belirtilen kũltœrel yœnlerin yanı sıra siyasi sistem, dış politika yœnelimi, ittifaklar ve ideoloji gibi diğ er pek œ ok alanı da etkiler. Teoride, Tũrkiye ve Arap devletlerinin farklı siyasi sistemleri bir sũrtũş me kaynağı dır. Oysa, pek œ ok Arap ũ lkesi kuzeydeki demokratik bir yœnetimden yayılacak etkileri bir tehdit unsuru olarak gœ rœ yœ rœ olabilir, mesele aœ ıkœ a dile getirilemeyecek kadar hassastır. Tũrkiye'nin "sahte" demokrasisinin Arap yorumcuların saldırılarına maruz kalması, Ortadoğ u'da "Tũrkiye'nin tasarıları"nın uyandırdığı kaygıların œ nœ mli œ lœ œ de arttığı 1990'lı yılları bulur. Tũrkiye'yi bu noktada eleş tirme arzusu, Ankara'nın İsrail'le yakınlaş masından ve bu iki ũ lkenin kendilerini Ortadoğ u'nun yegane demokrasileri olarak sergilemelerinden gœ œ alır.

Kimi Arap devletlerinin gœ zœ nde Tũrkiye'nin Batı yanlısı yœnelimi ve ittifakları œ ok daha ciddidir. Tũrkiye'nin Batı'yla ittifak kurma giriş imleri, Araplar tarafından, Tũrkiye'nin İsrail'i tanınmasının (Ankara'nın kabul ettiğı ũ zere) en œ nœ mli nedeni olarak gœ rœ lœ rœ .⁴⁶⁸ Bir diğ er neden de, Tũrkiye'nin Batı ile ittifakı ve 1951 yılındaki NATO ũ yeliğı kimi Arap devletlerinin, œ zellikle Mısır'ın, Britanya ũ zerinden Batı emperyalizmiyle kavgalı olduğ u bir dœ neme rastlar. Bœ ylece, Tũrkiye'nin Batı yœnelimi, 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca Mısır'la ana sũrtũş menedenihaline gelir. Ayrıca, Mısır, 1951-52 yıllarında ABD ve Britanya tarafından

önerilen, ABD, Britanya, Fransa ve Türkiye'yi içerecek olan bölgesel savunma projesine yönelik planları da reddeder.⁴⁶⁹ Planlar diğer Arap ülkeleri tarafından da geri çevrilince rafa kalkar.⁴⁷⁰ Bu başarısızlığın en başta gelen açıklaması, Mısır'ın, Britanya, Süveyş üssünü işgal ettiği sürece katılmayı reddetmesidir.⁴⁷¹ Oysa geçmişe bakıldığında, Türkiye'nin gerçek niyetine dair Osmanlı idaresi altında yüzyıllar boyunca beslenen korku ve kuşkuvarın yanı sıra –Ortadoğu'nun lider iki ülkesi –Türkiye ve Mısır arasındaki gizli rekabet gibi başka nedenlerin de olabileceği görülür.

Mısır'ın Bağdat Pakti'na sert muhalefeti de bu korku ve rekabetin bir başka yönüdür. Pakt, Araplar arası rekabeti kabartmanın yanı sıra 1950'lerde Arap dünyasında meydana gelen kutuplaşmayı da öne çıkarır, Türkiye'de kaçınılmaz olarak bu durumda pay sahibi olur. 1956 Süveyş Savaşı esnasında Mısır'ın Türkiye'yi kendisine karşı üçlü bir düşmanlığın içinde yer almakla suçlaması belki de bu yüzden şaşırtıcı değildir, Ankara, Britanya ile Bağdat Pakti üyelerindendir.⁴⁷² Bu kutuplaşmanın bir diğer yönü de, elbette ki, Irak'ın bir kutbu, Mısır'ın diğer kutbu temsil ettiği, Arap ülkelerinin iki süpergüce yönelik ideolojik ve siyasi duruşudur. Irak, 1950'li yılların sonuna dek Batı bloğuna (ABD ve Britanya) dahil olurken, Mısır, 1970'lerin ilk yarısına dek Doğu bloğunda (Sovyetler Birliği) yer alır. Bu roller 1970'lerin ilk yıllarında tersine döner: Mısır, Batı/Amerikan bloğuna doğru hareket ederken, Irak gittikçe Sovyetler Birliği / Doğu bloğuna yaklaşır.

Türkiye ve Irak'ın, sonrasında da Türkiye ve Mısır'ın en azından bir süre için Batı bloğunda yer alması Türkiye'deki Batıcılığın, istemsiz bir Arap karşıtlığı olarak yorumlanamayacağına gösterir.

Türkiye'nin Batıcılığı, Arap devletleri ve Ankara arasında güçlü ilişkiler kurulabilmesinin önündeki asıl engel olarak algılandığından her iki tarafta da özellikle 1970'li yıllarda, yakın-

laşmalarını kolaylaştıracak alanların belirlenmesi ihtiyacı doğurur. Türkiye’den bir araştırmacı, bunları, Batı karşıtlığı, İslam ve ekonomik çıkarlar olarak üç alana ayırır.⁴⁷³ İlk ikisinin ne denli sorunlu olduğundan daha önce söz ettik, pek çok Arap araştırmacıya göre, ekonomik etken bunların içinde en önemlisi, hatta “Türk-Arap ilişkilerinde belirleyici” olanıdır.⁴⁷⁴ Pratikte, ekonomik etken iki rol oynar: Türkiye ile siyasi ilişkileri artırmak ve Ankara’yı özellikle Arap-İsrail çatışması konusunda Arap yanlısı bir duruşu benimsemesi için baskı aracı olarak kullanmak. Bir Arap araştırmacının da belirttiği üzere: “Türkiye’nin Araplarla kurduğu ekonomik ilişkiler yaşamsal ve önemli olduğu ölçüde Türkiye’nin Arap komşularına yönelik daha dengeli politikalar benimsemesini sağlamak üzere baskı aracı olabilirler.”⁴⁷⁵ Ekonomik etken çok güçlü olabilir ancak yine de birtakım kısıtlama ve zayıflıkları da barındırır: zaman ve kapsamı oldukça kısıtlıdır; diğer politik etken ya da gelişmeler eşliğinde ancak en etkin hale gelir; ve Arap devletleri ve Türkiye arasında, Ankara’nın çözüm bulmaya çalıştığı dengesizliği ortaya çıkarır.

Türkiye ve Arap devletleri arasındaki ekonomik ilişkiler, Türkiye’deki ekonomik krizin dünya petrol kriziyle örtüşmesi nedeniyle petrolün ilişkilerin ana etkeni haline dönüştüğü 1970’li yıllarda önemli gelişme kaydeder.⁴⁷⁶ Yine de, bu ilişkilerin üç Arap petrol devleti ile sınırlı kaldığını taşıdıkları önem nedeniyle vurgulamak gerekir: Suudi Arabistan, Libya ve (1991 yılında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Irak’ın yerini alana dek) Irak. Örneğin, 1992 yılında, Türkiye’nin tüm Arap dünyasından ithalatının yüzde 91’i bu üç devletten yapılır. Benzer biçimde, Arap ülkelerindeki işçilerin yüzde 99.3’ü Libya, Suudi Arabistan ve BAE’de bulunur.⁴⁷⁷ Yine de, petrol, bu ilişkilerde önemli rol oynadığından, ilişkiler, dünya petrol pazarındaki dalgalanma ve değişimlere bağımlı olur. Bu nedenle, üretim fazlası olduğunda, petrol, Türkiye’ye karşı politik bir silah olarak etkinliğini yitirir. Ayrıca, Arap ülkeleri 1980’li yılların sonuna dek petrolü

Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanırken, Körfez krizi sonrasında Türkiye, içlerinden birine –Irak –karşı aynı silahı farklı bir biçimde kullanır, ikiz petrol boru hattının topraklarından geçmesine izin vermez. Buna ek olarak, ileride de göreceğimiz üzere, Türkiye'nin Arapülkelerinin petrolüne bağımlılığı, 1980'li yılların ortasından itibaren yeni bir “stratejik sıvı” ya da kendi –su –silahını geliştirerek bu durumu dengelemeye çalışmasına neden olur.⁴⁷⁸

Bir Arap araştırmacı, İsrail ve Araplar arasında yapılan 1973 savaşını izleyen dönemi Arapların Türkiye karşısındaki “iktidar dönemi” olarak tanımlar. Bu, temelde petrole bağlı olan ve kendilerine dünya çapında güç sağlayan “Arapların bir ekonomik güç olarak yükselişi” ile olanaklı hale gelir.⁴⁷⁹ Türkiye'nin 1975 Haziran'ında FKÖ'yü Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanıması ve aynı yıl, Siyonizm'i bir ırkçılık türü olarak gören BM kararı lehinde oy kullanması “bu iktidar döneminin” “meyveleri” olarak görülür. Ancak, bu dönem oldukça kısa, yalnızca on yıl sürer. Ayrıca ekonomik etkenin çözümlemesi yapılırken etkili olmasının nedeninin, Türkiye'yi bu tür bir baskı karşısında savunmasız ve bağımlı kılan diğer iç ve dış gelişmelerle örtüşmesi olduğu da akıldan çıkmamalıdır.

Ülke içinde, birtakım ideolojik değişimler görünür hale gelir, bunların içinde en önemlisi, Türkiye'de siyasi İslam'ın dirilişini ve Müslüman Arap dünyasıyla yakın ilişkiler içine girme taraftarı olan İslamcı eğilimlerin yükselişidir.⁴⁸⁰ Ülke dışında ise, Türkiye'nin 1974 Temmuz'unda adanın kuzeyini işgalinin ardından en üst seviyeye tırmanan Kıbrıs krizi pek çok Arap ya da Arap olmayan araştırmacı tarafından Türk dış politikasındaki en önemli olay olarak görülür. Bunun ardından gelen Batı'nın ters tepkisi ve ABD'nin silah ambargosu Türkiye'yi, diğer konuların yanı sıra, Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunda Arap devletlerinin desteğini kazanmak adına (bkz., İkinci Bölüm) Arap Doğu ile ilişkilerini güçlendirmeye sevk etmiştir. (Batı'nın

1990'lı yıllarda Türkiye'yi geri çevirmesinin Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşma düzeyinde ilişkilerini güçlendirdiği de gözlemlenebilir.) 1980'li yılların ortasına gelindiğinde, içteki ekonomik ve ideolojik baskılar dıştan gelen kısıtlamalarla birleşince yeni gelişmelere yelken açılır, bu da, bir kez daha Araplarla Türkiye arasındaki güç dengesinin değişmesine neden olur.

Ülke içinde, PKK'nın kuruluşu ve hükümete karşı 1984 yılından itibaren verdiği uzun süreli mücadele Türkiye'deki politik Sol'u, Arap yanlısı tutumunu gittikçe değiştirmeye –ve İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini onaylamaya iter. Bunun nedeni, Suriye'nin PKK'ya destek vermesi ve PKK'nın FKÖ ile olan bağlantılarıdır. Türk güvenlik yetkililerine göre, bu bağlar, 1979'un sonlarından itibaren FKÖ'nün Ankara'daki bir yetkilisi aracılığıyla kurulur. Hemen ardından, PKK, militanlarının sayısını önemli ölçüde artırırken Lübnan'daki Filistin kamplarında da liderliğe ulaşır. Burada PKK profesyonel eğitim alır, hatta FKÖ'nün İsrail'e karşı gerçekleştirdiği silahlı operasyonlara katılır. Bu durum, İsrail'in, Filistin ve Suriye kuvvetlerine karşı yoğun askeri taarruzu esnasında çok sayıda gerilla eğitim kampını yok ettiği 1982 Haziran ayına dek sürer. Saldırılarda, yaklaşık iki düzine PKK üyesi öldürülür. Sonrasında, Suriye PKK'nın Suriye sınırları içerisinde eğitimine izin verir.⁴⁸¹ Suriye ve FKÖ'nün Ankara'nın iç meselesi olarak gördüğü bir konuya dahil olması FKÖ ile ilişkilerin soğumasına ve Suriye ile yeni bir sürtüşme dönemine girilmesine neden olur.

Ülke dışında, 1980'li yılların ortalarından itibaren petrol silahı, petrol pazarındaki küresel değişim nedeniyle gücünü yitirir. Kıbrıs meselesi, çözüme ulaşamasa da, hafiflemeye başlar ve Türkiye, Birleşmiş Milletler'in, Arap oylarının önem taşıdığı bu anlaşmazlığı kendi lehine bir karara bağlayacağı umudunu yitirir. Bir düzeyde, Türkiye ve Arap devletleri arasındaki başlıca anlaşmazlık konusu olan Arap-İsrail çatışması, hem 1979 Mart'ında Mısır ve İsrail arasında barış antlaşması imzalanması

hem de İran ve Irak arasında 1980 yılından 1988'e dek süren bir diğer çatışmanın başlaması nedeniyle önemini yitirir. Tüm bu gelişmeler, Arapların iktidar dönemine son vererek 1990'lı yıllarda, Türkiye'nin Araplar tarafından doğrudan bir tehdit olarak görülmeye başladığı yeni bir dönemin açılışını yapar. Başlangıçta, bu tehdit algılarının Türk-İsrail ilişkisini içermediğini vurgulamak gerekir, oysa, 1990 gibi erken bir tarihte bile kimi Arap yazarlar bu iki devletin Araplara karşı "gizli işbirliği"ne dikkat çekmiştir.

"Hasta Adam" ve "Varlıklı Adam":

1990'lı Yıllarda Türk-Arap İlişkileri

1991 yılının Mayıs ayında "Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Arap Doğu ile ilişkileri"nin ele alındığı konferansta, Arap katılımcılar, Arapların, Türkiye karşısında kendilerini, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun damgası olan⁴⁸², bölgenin "hasta adamı" durumuna düşüren "aşırı güçsüzlüğü"ne dikkat çekerler.⁴⁸³ Bir başka konferansta ise Türkiye'nin konumu "bir sabah uyandığında kendini dev bir hazinenin sahibi olarak bulan bir adama" benzetilir. Bu "hasta adam" ve "varlıklı adam" imgeleri, Türkiye ve Arap devletleri arasında rollerin değiştiğine ya da en azından Arapların 1970'li yıllardaki algısı ile 1990'lı yıllardaki algısı arasında bir değişim yaşandığına işaret eder. Aslında, 1990'lı yıllarda Arap yorumlarının büyük bölümü bu dengesizliğe, Türkiye kaynaklı ekonomik, stratejik ve politik tehdide ve bununla farklı yollardan nasıl baş edilebileceğine vurgu yapar. Peki algılamadaki bu değişimi etkileyen nedir? Ne kadarı mit ne kadarı gerçektir?

Arap algılamaları, Türkiye'nin belli ülkelerle doğrudan bağlantılarının yanı sıra çeşitli bölgesel ve uluslararası gelişmelerle de ilgilidir, tüm bunlar bölgedeki yeni rollerini belirler. Arap dünyasının bir bölümü, özellikle Irak ve Suriye için, Soğuk

Savaş'ın sona ermesi bir haminin –Sovyetler Birliği –kaybı ve diğer bölgesel ve uluslararası güçleri frenleyen bir süper gücün yok olması anlamına gelir. 1991 Körfez Savaşı, Arap devletleri arasındaki keskin fikir ayrılıklarını yüzeye çıkarır ve bu durum, kendi aralarındaki ve Arap olmayan komşu devletlerle aralarındaki güç dengesini olumsuz yönde etkiler. Son olarak, George Bush'un ilan ettiği Yeni Dünya Düzeni ve Arap-İsrail barış süreci meşruluk kazanır, bu da, Arap olmayan aktörlerin Arapların etki alanına girmesi demektir.

Arapların kaybı, Türkiye'nin kazancı olarak görülür. Soğuk Savaşın sona erışı ve Sovyetler Birliğinin çöküşü, Türkiye'nin yakın ve sürekli bir güvenlik tehdidinden kurtulmasının yanı sıra Orta Asya ve Balkanlarda yeni ufukların açılmasını sağlar. Körfez Savaşı, Türkiye'nin, Batı gözündeki önemini yeniden kazanmasını sağlar ve kuzey Irak'ı Türkiye'nin akınlarına açık kılar ya da en azından etki alanına sokmasını sağlar. Arap algılamalarında, Yeni Dünya Düzeni, Türkiye'ye bölgenin polisliği rolünü biçmiş, Arap-İsrail barış süreci de Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin önündeki son engelleri ortadan kaldırmıştır.

Bu bölgesel ve uluslararası gelişmelerin yanı sıra Türkiye ve bazı Arap ülkelerini doğrudan ilgilendiren başka meseleler de vardır, içlerinde en önemlisi su meselesidir. Bu sorun, 1990'lı yıllarda, çok çeşitli sosyoekonomik ve politik nedenlerden ötürü daha da ağırlaşır ve yalnızca doğrudan etkilenen Irak ve Suriye değil, pek çok Arap devleti için korkutucu bir hal alır. Daha net ifade etmek gerekirse, bu, Arapların petrol silahının Türkiye'nin su silahı karşısında yenilgiye uğrayacağı korkusudur. Bu kaygıya, Türkiye'nin iki projesi, “barış boru hattı” ve heybetli baraj ve sulama sistemleriyle GAP neden olur.

1987'nin ortalarında, Başbakan Turgut Özal, bir Şam ziyareti sırasında, sekiz Arap ülkesine su satışını içeren “barış suyu” (Arapça *miyah al-salam*) diğer adıyla “barış boru hatları” (*ana-bib al-salam*) kavramını ortaya atar. Proje, Seyhan ve Ceyhan

nehirlerinin ihtiyaç fazlası suyunu taşıyacak iki su boru hattını öngörür. Batı boru hattı Suriye ve Ürdün'e Körfez boru hattı da Körfezdeki (Irak dışında) altı Arap ülkesine su sağlayacaktır. Barış boru hattı fikri, Özal'a, 1986-88'de Ankara'da çeşitli stratejik, ekonomik ve politik meselelerin ele alındığı bir dizi gizli görüşmede bulunan İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Abraham Tamir tarafından verilir. Arapların, projeye İsrail'in dahil edilmesine itirazları nedeniyle Türkiye, İsrail'i projenin dışında bırakır –yine de projenin adı “barış boru hatları” olarak kalır. Buna karşın Araplar projeyi hiç düşünmeden geri çevirirler.⁴⁸⁴

Bu ülkelerin ağır su sorunlarını teoride çözebilecek bu projenin iki kez geri çevrilmesinin çok sayıda açıklaması vardır. Biri, ekonomik açıdan, projenin ilgili ülkeler için maliyetinin fazlasıyla yüksek olmasıdır. Bir diğeri ise, Türk suyuna bağımlılık, arıtma ya da yer altı sularının çıkarılması gibi ulusal ölçekte kendi kendine yeterlilik sağlayan projelerin işleyişini yavaşlatacak ya da durduracaktır.⁴⁸⁵ Ancak, en önemli neden, bu tür bir projenin Arapları Türklerin insafına bırakacağıdır. Türkiye'nin, Arapları zarara sokarak bölgesel ağırlığını artırması, Türkiye'ye stratejik bir kazanç sağlayarak Arap “ulusal güvenliğinin” (*al-amn al-Qawmi al-Arabi*) tehlikeye atılması ve İsrail de dahil olursa iki devletin Araplara karşı planlar yürütmesine ilişkin üç korku belirir. Böylece, bu proje, ekonomik ve stratejik açıdan Türkiye'nin çıkarlarına bağımlılık yaratacağından ve “su açığını petrol fazlasıyla” karşılanmayı amaçlayan “yeni bir emperyalist ekonomi projesi” olacağından “bölgedeki tüm ülkelere stratejik bir tehdidin” temsilcisi olur.⁴⁸⁶ Bir diğer iddia da, Araplar için yaşamsal önem taşıyan su enerjisi ya da savunma sanayi gibi projelerde Türkiye'nin yer almasının “Pan-Arap bölgesel sistemi oluşturma umudunun ekonomik temellerini tehlikeye atabileceğidir.”⁴⁸⁷

Zamanla, Türklerin de yer aldığı bölgesel enerji ve elektrik projeleri gerçekleştirilir. Ancak, bu projelerden yarar sağlayan

Arap ülkeleri dahi barış boru hattı kavramını kabullenmez. Bir yorumcunun açıklamasına göre, boru hattı, “projedeki Arap katılımcılar, Türkiye’nin kendilerine olan bağımlıktan çok daha fazla kendilerini Türkiye’ye bağımlı hissedeceklerinden” dengelemeyecek bir “bağımlılık sorunu” yaratacaktır.⁴⁸⁸ Türkiye’nin Irak petrol boru hattını, Körfez Krizi sırasında, 1990’dan 1996’ya dek kapalı tutması, Ankara’nın “su silahını”, Arap ülkelerini “Türk, Amerikan ve Batı çıkarlarına hizmet etmek üzere” baskı aracı olarak kullanma kabiliyetine örnek olarak verilir. Kuşkusuz, projenin adını “barış boru hatları”ndan “hayali boru hatları”na (*anabib el-ahlam*) dönüştüren de bu projeye muhalefet eden Arap ya da Türk çevrelerdir. Aslında, proje bugüne dek bir hayalin ötesine geçememiştir.⁴⁸⁹

Gerçeğe dönüşmesi daha olası ve daha tehditkar bir diğer proje de, Türkiye’nin 1970’li yılların sonuna doğru geliştirmeye başladığı GAP projesidir. Proje, Fırat nehri üzerinde Türkiye’nin güneydoğusundaki uçsuz bucaksız toprakları sulaması ve enerji üretimi için 14 adet baraj inşasını kapsamaktadır.⁴⁹⁰ Burada korku duyulan durumlardan ilki, Türkiye’nin, Arap ülkeleri ile ekonomik ilişki kurmaya gittikçe daha az istekli ekonomik bir “elektrik santrali” ya da “su devi”ne dönüşmesi; ikincisi, Türkiye’yi bölgenin ana besin kaynağı haline getirerek Arap ülkelerindeki tarımı iyice önemsiz kılması; üçüncüsü ve en kötüsü ise, Türkiye’nin, iki komşusu, Suriye ve Irak’ın su ihtiyacını denetim altına almasını sağlamasıdır. Türkiye’nin, 1990 yılı Ocak ayında, dev Atatürk barajını doldurmak amacıyla Suriye ve Irak’a Fırat suyunun akışını bir ay boyunca engellemesi, Arapların bu korkularının doğruluğunu ispatlar. Bir araştırmacı, daha da ileri giderek, bu durumu, etkilenen iki ülkenin karşılık veremeyeceği bir anda gerçekleşen bir “savaş nedeni” olarak tanımlar –Irak, İran’la yaptığı savaştan henüz çıkmıştır ve yeni bir çatışmaya girecek durumda değildir, ayrıca Irak ve Suriye arasındaki derin çatlak Türkiye’ye birlikte

karşı koymalarını engeller.⁴⁹¹ Bu korkuları tekrarlar biçimde, Özal şu beyanda bulunur: “Yapımına bu dönemde (savaş dönemi) başlamamış olsaydık, (Irak ve Suriye) barajın inşasını önlemek için ellerinden gelen her şeyi yaparlardı.”⁴⁹² Suriye ve Irak’ı alarma geçiren ise Türkiye’nin bu eylemi, kendilerine danışmadan tek taraflı gerçekleştirmesi⁴⁹³ ve geriye döndürme hakkına sahip olmamalarıdır. Ayrıca, olay, son derece önemli bir sorunu da—suyun paylaşımı —açığa çıkarır ve bugüne dek bu konu Türkiye’nin hem Suriye hem de Irak’la arasındaki ana anlaşmazlık nedeni olarak kalır.⁴⁹⁴

Anlaşmazlığın ayrıntıları, bu kitabın kapsamını aşmaktadır. Politik ve stratejikaçıdan etki alanı geniş sonuçları olduğunu belirtmek yeterlidir. Bu sonuçlardan en önemlisi, Suriye’nin, su sorununa bir çözüm bulmaya zorlamak amacıyla, Türkiye ile çatışma halindeki PKK’ya verdiği desteği artırmasıdır. Bu eğilimin bir diğer sonucu da, olayı, diğer meselelerin yanı sıra Arap-İsrail çatışmasıyla bağlantılandırarak tüm Arapları ilgilendirir hale getirmektir. Türkiye’nin bu eyleminin, üç nedenden ötürü Arap-İsrail çatışmasıyla bilinçli bir biçimde kesiştiği öne sürülür: su meseleleri “son kırk yıldır” Arap-İsrail çatışmasının odağındadır; “tüm Arapları ya da bir bölümünü” su sorunuyla meşgul etmek suretiyle, dikkatlerinin en önemli sorun olan Arap-İsrail çatışmasından başka yere çekilmesine yol açacaktır; Araplar enerjilerini Türkiye cephesinde harcayacak ve diğer cephede, İsrail cephesinde bundan olumsuz bir biçimde etkileneceklerdir. Benzer biçimde kimi kanaat önderleri, “Türkiye Arapların bir kısmına dost diğerlerine düşman olamaz” iddiasıyla, Arap devletlerini, ekonomik ilişkilerini kullanarak Türkiye’yi daha dengeli bir tutum sergilemeye zorlamak için bütünlüklü bir kolektif duruş benimsemeye çağırır.⁴⁹⁵

Su sorunu, 1990’lı yıllarda, Arapların Türkiye’den gelen stratejik tehdit algısının bir bölümünü oluşturmaktadır,⁴⁹⁶ eş zamanlı bölgesel ve uluslararası gelişmeler ve Türkiye’nin bu ge-

lişmelerden tam bir yarar sağlamak üzere kendine biçtiği yeni rolle, bu tehdit, Araplar tarafından daha yoğun bir biçimde hissedilir hale gelir. Bu yeni rol, Yeni Dünya Düzeninde başrollerden birini alarak, geçmişte kalan imparatorluk hayallerini diriltmeyi ve “Büyük Türkiye”yi kurmayı içermektedir. Bir yorumcuya göre, “Ankara’daki yöneticiler, Doğu Avrupa’nın(Balkanlar) Müslüman azınlığını kendilerine bağlayıp Asya’daki Komünist imparatorluğun enkazından (Türkçe konuşulan Orta Asya devletlerine gönderme yapar)... Türk imparatorluğunu diriltme hayalleri içindedirler.”⁴⁹⁷ Bir diğer yorumcu da, Ankara’nın 1990’lardan itibaren yeni stratejisinin, “Balkanlardan Çin sınırlarına ve Karadeniz’den Kuzey Afrika’ya dek ” uzanan bir bölgenin liderliği isteğiyle Türkiye’yi “ bölgedeki en önemli devlet” haline getirmeyi amaçladığını iddia eder. Bu, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılması; Orta Asya’da altı Müslüman devletin kurulması; Irak’ın parçalanması (*inhıyar*) ve Arap dünyasının bölünmesi ile mümkün hale gelir. Özetle, Türkiye, Amerika’nın “bölgedeki polisi” rolünü üstlenme niyetindedir.⁴⁹⁸ Ayrıca, “yeni Türk emperyalizmi”, “yeni Osmanlıcılık,” “Pan-Turancılık” (Türki milletleri bir araya getiren bir devleti öngören ideoloji), “Türk bloğu” ya da Türkiye ve Orta Asya’daki Türk Devletlerini içine alan ve toplamda boyutu Arap dünyasına yakın olan bir “Türk” dünyası oluşturulması gibi düşünceler de öne sürülür. Bu türden bir gelişmenin, bu iki “dünya” arasında rekabeti artıracığına ve bölgedeki güç dengesini bozacağına ilişkin korkular dile gelir.⁴⁹⁹

Ayrıca, Türkiye’nin Orta Asya ya da Balkanlar’a dair arzuları, pek çok Arap yetkili ve araştırmacıyı, Türkiye’nin Ortadoğu’ya “dönüşü” ya da burada hissedilen emelleri kadar rahatsız etmez. Özellikle, Ankara’nın kendisini Arap ve Müslüman ülkelerin örnek alabileceği demokratik ve laik bir devlet olarak sunma ve Batı ile Doğu arasında bir köprü olma iddiası daha da kaygı vericidir.

Türkiye'nin, 1991 tarihli Madrid Konferansı'nın ardından, Arap devletleri ve İsrail arasındaki barış görüşmelerini kolaylaştırıcı bir rol üstlenme isteği de Araplar tarafından pek hoş karşılanmaz. Teoride, Türkiye, kusursuz bir aracı olabilir, çünkü, bölge dışından değil bölgeden bir ülkedir, her iki tarafla da bağları bulunmaktadır ve hem Batı hem Doğu/İslamcı eğilimleri bir arada barındıran çok kültürlü bir kimliğe sahiptir. Pratikte ise, Arap katılımcılar, Türkiye'nin İsrail yanlısı tutumundan ve Batı'ya meyilli olmasından kuşku duydukları için ya da bölgedeki konumunu güçlendirmek istemedikleri için ya da iki rakiplerinin kendilerine karşı yakınlaşmasından korktukları için Türkiye'ye bu tür bir rol verilmesine kesinlikle karşı çıkarlar.⁵⁰⁰

Araplar, Türkiye'nin, Körfez Savaşı sonrasında öngörülen yeni güvenlik düzeni (*nizam amni*) ya da bölgesel düzende (*nizam iqlimi*) yer alma girişimlerine de ters tepki verirler. Hatta, Türkiye ile tüm düzeylerde ilişkileri güçlendirmekten yana olanlar da herhangi bir bölgesel güvenlik düzeninde Türkiye'nin yer alması konusunda temkinlidir. Türkiye, İran (ya da İsrail) gibi Arap olmayan herhangi bir ülkenin Körfez Savaşı sonrasında Arap topraklarında yaratılan "stratejik ve güvenlik boşluk"tan faydalanmasına izin verilmemesi, "herhangi bir biçimde Arap güvenlik düzenlemelerine dahil olmamaları" ve güvenlik düzeninin yalnızca Arapları içermesi, bu konudaki karşı tezler olarak ortaya çıkar. Ayrıca, Araplar'ın güçsüz konumu, Körfez Savaşı ile iyice ağırlaşmış ve artık kendilerini Arap olmayanların işgalinden koruyacak güçleri kalmamıştır. Bu nedenle, Araplar güç birliği yapabildikleri takdirde, Arap olmayan devletler bu düzene dahil olabilirler.⁵⁰¹

Bununla yakından bağlantılı bir diğer gerekçe de, Arap olmayanların dahil olduğu herhangi bir yeni Ortadoğu düzeninin (*sharq awsatiiyya*), Araplara hiçbir yarar sağlamayacağı, aksine, "kartları Araplara düşman tarafların eline vereceğinden" Arapları zararlı çıkaracağıdır. Bu tür bir düzenin, ne Türkiye'yi

Suriye ve Irak'a giden suyun yönünü değiştirmekten alıkoyacağı ne de İsrail'in Arap ülkelerine saldırmasını engelleyeceği öne sürülür.⁵⁰² Türkiye'nin katılımına bir başka itiraz da NATO üyeliği –Ortadoğu'da NATO üyesi tek ülkedir –ve bu askeri pakta olan algılamadaki bağlılığıdır, bu durum Türkiye'yi bölgedeki Batı-Amerikan lojistik üssü haline getirmiştir. Türkiye'nin, NATO'ya katılmak suretiyle, “Müslüman Ortadoğulu” bir birlik yerine “Atlantik alternatifi” tercih ettiğini gösterdiği düşünülür.⁵⁰³ En önemlisi, Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşının ardından önemli ölçüde artan askeri kabiliyetleri, NATO'da ABD'nin ardından ikinci büyük güç olmasını sağlar.

Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başa çıkmaya çalıştığı stratejik krizin ardından, aniden bölgede liderliğin yanı sıra hamilik konumuna da yükselir.⁵⁰⁴ Kimileri bu durumun Türk ordusunun, “Türkiye sınırları dışında herhangi bir askeri görevi gerçekleştirmesini sağlayacak gücünden” destek alan bir eğilimle bölgede lider stratejik bir rol üstlenmesine neden olduğunu öne sürer.⁵⁰⁵ Tüm bu kaygılar, Türkiye'nin –hiçbir zaman gerçekleşmemiş –herhangi bir bölgesel güvenlik düzeninde yer alacak bir ortaktan çok stratejik bir tehdit olarak görünmesine yol açar. Gerçekte, bu ters tepki, 1950'lerin ilk yarısındaki benzer bir hareketin bir tekrarıdır. İlginç bir biçimde, 1955 Bağdat Paktı, özellikle Arap olmayan devletlerin (*hamishi*) Arap bölgesel düzenine dahil olmasına izin verdiği için halen bir hata olarak görülmektedir.⁵⁰⁶ Türkiye Arap düzeninde stratejik bir ortak olarak hoş karşılanmadığı gibi Arap güvenliğine de yakın ve doğrudan bir tehdit olarak görülmektedir. “Özellikle Arapların en zayıf olduğu dönemde” Suriye ve Irak karşısındaki dayanaklarını güçlendirerek “Araplara zarar vermek” için yanıp tutuşan bir Ankara algısı vardır. Ankara, özellikle su ve azınlıklar konusunu öne sürmenin yanı sıra Irak'ın parçalanmasına da destek vererek Arapların işlerine karışmakla suçlanmaktadır.⁵⁰⁷ Bu tür faaliyetlerin ardındaki niyetin “Arap ülkelerini bitkin düşürerek

sorunları artırmak” ve böylece dikkatlerini Arapların kaderini ilgilendiren asıl konulardan başka tarafa çekerek “yüce amaçlarını gerçekleştirmekten alıkoyacak gerçek tehditlerle” baş edebilme kabiliyetlerini zayıflatmak olduğu ileri sürülür.⁵⁰⁸ Özetle, (a) Arapların Türkiye’nin bölgedeki “yayılmacı” rolüne ilişkin kaygılarının, Türkiye’nin İsrail’le yakınlaşmasının öncesine dayandığı; ve (b) Arapların, bu yakınlaşma öncesinde de Türkiye ile herhangi bir stratejik ortaklığı reddettiği, hatta bu durumun Ankara’nın İsrail’le ilişkilerini iyileştirme kararı almasında rol oynadığı özellikle vurgulanmalıdır.

Türkiye-İsrail Yakınlaşması - Bağdat Paktı Yeniden Canlanıyor mu?

1996 Şubat’ında, Türkiye ve İsrail arasında yapılan anlaşma pek çok Arap devletini dehşete düşürür. Kimileri bu “yeni pakta” ilişkin korkularını ele verircesine buna “1996 Bağdat Paktı” adını verir. Bu “politik ve güvenlik korkularının” genel olarak Arap başkentlerinin hepsini ama özellikle bundan olumsuz yönde etkilenecek olanları sardığı gözlenir.⁵⁰⁹ Pek çok Arap siyasetçi ve yorumcu anlaşma ve sonuçlarını, Arap-Türk-İsrail üçgeni arasındaki ilişkilerde niceliksel bir değişim olarak görür. İlki, Türkiye, Araplarla İsrail arasında izlediği geleneksel denge politikasını İsrail’le tam bir ittifaka girerek terk etmiş gibidir. İkincisi, iki ülkenin de geçmişte askeri ve güvenlik işbirliği anlaşmaları yapmış olmalarına karşın, bu anlaşmalar hiçbir zaman 1996 Şubat anlaşmasındaki kapsam ve derinliğe ulaşmamış ya da aleniyet kazanmamıştır; Ankara’yı asıl kısıtlayan etken Arap hassasiyetlerini dikkate alması olmuştur. Üçüncüsü, yakınlaşma, Arap dünyasının bu geleneksel üçgenin diğer iki tarafı karşısındaki güçsüz konumunu belirginleştirerek, Arapları tek tek değil birlikte hareket eden iki Arap olmayan devletle uğraşmak zorunda bırakmıştır.

İşte burada 1955 Bağdat Paktı ve 1996 Türk-İsrail yakınlaşması arasındaki büyük fark göze çarpar. 1955 yılında Pakt'ın dışında bırakılan İsrail⁵¹⁰, 1996'da Türkiye'nin ana ortağı olur. 1955 yılında, Pakt'a muhalif Arap devletleri Batı'ya rakip Sovyetler'e dayanarak anlaşmayı bozabilecek ya da en azından önemli ölçüde güçsüzleştirebilecek durumdayken, 1996'da bu tür bir seçenek de kalmaz. Körfez Savaşı'nın ardından ortaya çıkan tek kutuplu Amerikan düzeni nedeniyle yakınlaşmayı bozmak iki kat zorlaşır. Bir yorumcunun da belirttiği üzere, Washington "Arap hükümetleriyle olan ikili ilişkilerine ve içlerinden bazılarını, bölgesel politikalara muhalefet etmelerini önlemek amacıyla koruması altına almasından doğan bağımlılık ilişkilerine güvenmektedir."⁵¹¹ Ayrıca, 1955 Paktı doğası gereği savunma amaçlıdır, Sovyetler Birliği'nin bölgede etkin hale gelmesini önlemeyi hedefler, oysa, 1996 yakınlaşmasının, en azından Suriye ve Irak gibi ülkeler için saldırıya yönelik potansiyele sahip bir görünümü bulunmaktadır. Irak için bu çok önemli bir farktır: bir ittifakın ortağı olmaktan çıkıp potansiyel hedefi haline dönüşmüştür.

Bağdat Paktı ile kurulan benzerliğin bir başka amacı daha bulunur: Türk hükümetine, bu yakınlaşmanın Bağdat Paktı gibi yokolacağı ve Arapları gözden çıkararak yapılan anlaşmaların başarısızlığa mahkum olacakları mesajını vermek. Kehanetler bir yana, iki noktanın altı çizilmelidir: ilki, Bağdat Paktı bir değil birden fazla tehdide karşı –Türkiye Sovyetler Birliğine, Pakistan Hindistan'a, Irak Nasırcılık'a –tasarlanmıştır, bu yapı da ittifakın ciddi biçimde zayıf düşmesine yol açar. İkincisi, Pakt'ın çökme nedeni katılımcılar arasındaki güvenlik ve dış politika meselelerindeki farklar değil, içlerinden birinde meydana gelen ülke içi gelişmelerdir –Irak'ta 1958 yılında monarşinin yıkılması ve bunun sonuçları.

Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdül Halim Haddam yakınlaşmanın önemini dile getirdiği bir konuşmasında, bunu, İsrail ve Türkiye'ye "ABD koruması altında bölgede sınırsız hare-

ket özgürlüğü” sağladığından “1948 yılından bu yana Arapların karşılaştığı en büyük tehdit” olarak tanımlar.⁵¹² Ayrıca, tehdit birkaç düzeyde –ideolojik, politik ve stratejik –algılanır. İdeolojik düzeyde, Müslüman bir ülke tarihte ilk kez Musevi devletle açık bir ittifaka girer. İslam dini bu tür bir olayın gerçekleşmesinin önündeki temel engel olduğundan bu durum fazlasıyla rahatsızlık verir. Suriye yönetimi için, kuzeydeki Müslüman komşusu ile Musevi devletin bir ittifaka girmesi gerçekten sinir bozucudur. Suriye Dışişleri Bakanı Faruk al-Shar şu soruyu sorar: “Laikliği dindışı gören ve dindar olmayan bir Türkiye isteyenler nasıl olur da böyle bağnazların yönettiği bir devletle askeri bir ittifak kurmayı kabul eder?”⁵¹³

Benzer biçimde, Türk-İsrail ilişkilerinin meşruluğunu da ortadan kaldırma ihtiyacı doğar. Bunu gerçekleştirme yollarından biri, Türkiye’deki zengin Yahudileri, *dönmeleri* (görünüşte İslam dinine geçen ancak gizliden gizliye Musevilik dinine bağlı kalan Yahudiler) suçlamaktır.⁵¹⁴ Bunun kadar can sıkıcı bir diğer durum da, Arap olmayan iki devlet arasında, genel olarak tüm Araplara karşı saldırgan bir özelliğe sahip olarak algılanan bir yakınlaşma kurulmasıdır. En rahatsız edici yanı da, bölgede askeri açıdan en güçlü iki devlet arasında oluşan bu yakınlaşmanın hem tek tek Arap ülkeleri hem de genel olarak Arap dünyası için çok ciddi stratejik sonuçlar doğurmasıdır.

Arapların bütününe yönelik bir tehdit olarak bu yakınlaşma, üç alanı etkileyecektir: Arap güvenliği, bölgedeki güç dengesi ve Arap-İsrail barış süreci. Arap ulusal güvenliğine (*al-amn al-qawmi al-‘Arabi*) “ciddi tehditler”, “bölgesel ve uluslararası güçlerin baskısına maruz kalınması (*inkışaf*), (güç dengesinin) bozulması ve Arapların parçalanması” nedeniyle ortaya çıkan “krizden” kaynaklanır. Türk-İsrail yakınlaşmasının, “Arap bölgesel düzeninin” yerini, ABD’den destek gören iki Arap olmayan devletin lider konuma gelirken⁵¹⁵ Arap devletlerinin bağımlı ya da marjinal bir role sürükleneceği⁵¹⁶ daha geniş –“Ortadoğu dü-

zeni" (*sharq awsatyya*) –bir düzene yol açacağına ilişkin bir korku belirir. Daha kötüsü, yeni yakınlaşma, 1950'li yıllardaki gibi "kutuplaşma ve eksen-inşası sürecini harekete geçirerek"; Türkiye'ye, "Ortadoğu'da Türk imparatorluğunu diriltmeye" teşvik edecek bir lider rolü vererek; ve İsrail'e "nükleer silah tekeliliyle" Araplar üstünde "mutlak askeri üstünlük" sağlayarak bölgedeki güç dengesini bozacaktır.⁵¹⁷ İsrail'in gittikçe yükselen askeri konumunun, Araplarla barış sürecine, Musevi devletin "herhangi bir uzlaşmaya" istekli görünmek yerine "barış müzakerelerinde Araplara baskı yapmayı ve güç kullanarak kendi barış koşullarını dayatmayı" yeğlediği olumsuz yansımaları olacağı öne sürülür.⁵¹⁸

Arap devletleri içinde, bu yeni yakınlaşmanın tehdidini en çok hisseden Mısır, Suriye ve Irak muhalefette de başı çeker. Mısır, yakınlaşmada ya da en azından güvenliğe ilişkin tarafında yer almaya davet edilmesine karşın, geçmişte de olduğu gibi (1952, 1988)⁵¹⁹ buna son derece isteksizdir.⁵²⁰ Mısır'ın tepkisinin nedeni muhtemelen Türkiye ile geçmişten gelen gizli rekabeti ve Ankara'nın Mısır'ın Akdeniz'deki etki alanına zorla gireceği korkusudur.⁵²¹ Kendini Arap güvenliğinin muhafızı olarak gören Mısır, yakınlaşmanın Türkiye'ye ve İsrail'e Arap devletleri üstünde sağlayacağı stratejik hegemonyadan kaygılanmaktadır. Üstelik Araplar arasında da rekabet ve düşmanlıklar baş gösterir, örneğin Kahire, Amman'ın yakınlaşmaya katılmaya yönelik "bağımsız" politikasına son derece öfkelenir ve bunu önlemek üzere boş yere çaba sarf eder.

Mısır'la karşılaştırıldığında Irak'a yönelik tehdit çok daha yakın ve somuttur. İkili alanda gerçekleşen bir dizi gelişme Bağdat'ın endişelerini artırır. Bunlar, Ankara'nın bir ay boyunca Irak'a (ve Suriye'ye) su akışını engellemesi ve Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından 1990 yılında petrol boru hatlarını kapatması; Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşında Irak'a yapılacak saldırılarda ve savaş sonrasında Kuzey Irak'ın denetiminde üslerinin

kullanılmasına izin vererek Irak karşıtı ittifakı desteklemesi; Ankara'nın, 1992 yılında kuzey Irak'taki yarı otonom bölgelerini kurmalarının ardından Iraklı Kürtlere gönülsüz de olsa destek vermesi; Türk ordusunun PKK ile savaşmak için Irak Kürdistanı'na baskın düzenlemesidir.⁵²²

Bu gelişmeler, Türk yetkililerin, ara ara Türkiye'nin Musul Vilayeti bölgesindeki "tarihi haklarını" ima eden ifadeleriyle ikiye katlanır. Cumhurbaşkanı Özal, Musul ve Kerkük bölgelerinin Türk Hava Kuvvetleri tarafından işgal edilmesi düşüncesindedir. (Bu plana katılmayan Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay protesto olarak görevinden istifa eder.⁵²³) Irak için, Türkiye'nin Musul'a olan ilgisi önemli bir değişimin göstergesidir, bu durum, Ankara'nın Irak'ın bağımsızlığını tehdit etmesine hatta Musul bölgesine dair geçmişteki taleplerini canlandırmasına yol açacaktır. Yakınlaşma, Irak'la üç alanda doğrudan ilgili görünür: Türkiye'nin Bağdat'ın algısında Ankara'nın Musul'a ilişkin gizli emellerini gerçekleştirmekte kullanılabilecek Irak üzerindeki askeri üstünlüğünü artırması; 1981 yılında Osiris nükleer reaktöründe olduğu gibi (Suudi Arabistan ve Ürdün hava sahası kullanılarak gerçekleştirilir) çeşitli denetim ya da saldırı biçimlerini kolaylaştırarak İsrail'in Irak'a doğrudan erişiminin sağlanması; son olarak da, 1960'ların ortasından 1970'lerin ortasına dek İran, İsrail ve Kürtler arasında örtük bir biçimde var olan hat üzerinde üç taraflı Türk-İsrail-Kürt Irak karşıtı eksenin oluşturulması.

İçlerinde en zor durumda kalan Suriye'dir, çünkü yakınlaşma Suriye'yi hem askeri hem de siyasi düzeyde etkiler. Askeri açıdan, Suriye, bölgenin en güçlü iki ordusu tarafından kuzeyden ve güneyden gerçekleştirilecek bir kısıkaç harekatı senaryosundan korkmaktadır. Bu iki ülkenin, uzun yıllardır Şam'ın Suriye toprağı olarak gördüğü iki bölgeye –Türkiye'nin elinde olan Hatay ve İsrail'in elinde olan Golan Tepeleri –hakim olması Suriye'nin bu yakınlaşmaya ilişkin kaygılarını artırır. Suriye'nin doğusunda bulunan komşusu Irak'la o dönemdeki düşmanlığı

ve güney komşusu ve İsrail-Türkiye yakınlaşmasının ortaklarından Ürdün'le gergin ilişkileri Şam'ın kuşatılmışlık hissini iyice alevlendirir.⁵²⁴ Siyasi açıdan da, Suriye, asıl kazazede görünümündedir. 1996 yılından itibaren önemli gelişme kaydeden Arap-İsrail barış sürecinin diğer iki Arap ortağının aksine -FKÖ ve Ürdün -Suriye, geride kalarak müzakerelerin ilk aşamalarında takılı kalır. Suriye, bu nedenle, yakınlaşmanın, İsrail'in bu müzakerelerdeki pazarlık gücünü artıracığından ya da barış sürecinden tümüyle çekilmeye teşvik edeceğinden kuşulanır.⁵²⁵

"Arap Devletlerine Göre Türkiye ile Başa Çıkmanın Akıllı ve Stratejik Yolu"⁵²⁶

Arap dünyasının yakınlaşmaya verdiği ani tepkinin nedeni Türkiye'yi bundan vazgeçmeye ikna etmektir. Ankara'yı fikrini değiştirmeye ikna etme umudu taşıdığından, bu çabaların adresi doğal olarak İsrail'den çok Türkiye'dir. Ayrıca, kimi Arap gazeteleri İsrail'i yakınlaşmadan "yarar sağlayacak tek taraf"⁵²⁷ olarak gösterse de daha yakın bir okuma, yakınlaşmanın Türkiye için taşıdığı önemin yanı sıra Ankara'nın Arap dünyası karşısında artan baskı gücünden daha fazla kaygı duyulduğunu ve İsrail'in öneminin daha düşük düzeyde kaygılandırıldığını açığa çıkarır. Arap gözlemciler, yakınlaşmanın özellikle Suriye ile olan müzakerelerde İsrail'in pazarlık gücünü artırabileceğini ancak Türkiye'nin Irak ve Suriye, ve hatta Mısır, karşısındaki stratejik konumunu hiç şüphesiz güçlendirdiğini net bir biçimde kavrarlar, böylece Türkiye daha büyük ve yakın bir tehdit halini alır.

Yıllar içinde, ancak özellikle 1990'lardan itibaren, Arap dünyasında Türkiye'yi en doğru biçimde ele almak üzere iki yaklaşım ya da düşünce biçimi ortaya çıkar: ilki uzlaşma ve yakınlaşmayı, ikincisi çevreleme ve yalnızlaştırmayı öğütler. Ancak, bu her iki yaklaşımın da tam olarak tanımlanmadığını ve bazen her iki görüşün de aynı yazar, politikacı ya da hükümet tarafından -Türk-Arap ilişkilerinin karmaşıklığını gösterircesine -aynı

anda ifade edildiğini belirtmek gerekir. Uzlaşma ekolü, kurulacak köprülerle Türkiye'yi Arap ocağına geri getirilmesi düşüncesindedir. Bu, her şeyden önce, politik, ekonomik ve kültürel ilişkileri güçlendirmek ve ortak tarihi, dini ve kültürel mirası vurgulamak suretiyle gerçekleşebilecektir. Her iki taraf için de diğerindeki geçmişe yönelik olumsuz imajı değiştirme gereksinimi gündemde üst sıralara yerleşir.

Bu yaklaşımın en açık sözlü temsilcisi olan Suudi Prens Halid bin Sultan bin Abdülaziz önde gelen Arap gazetelerinden *al-Hayat*'da "Dostluk geçicidir; Düşmanlık da Geçicidir (tek) Kalıcı olan Çıkarlardır" başlıklı uzun bir makale yayımlar, makalede, Arap-Türk ilişkilerini ve İsrail'in Araplar karşısında "bir raund daha kazanamaması" için bu ilişkilerin idaresine ilişkin yöntemleri ele alır. Türk-İsrail yakınlaşmasını bir "kriz" olarak tanımlayan İbn Sultan, Arapları bu durumu "yanlış idare" ile suçlar. Sonsuza dek kendi taraflarında yer alacağı düşüncesiyle Türkiye'yi yıllarca göz ardı ettikten sonra şimdi "ihamet" ve "kalleşlik"le suçlarlar. Prens, Arapların, Türkiye'de ülke içindeki durumun karmaşıklığını ve bu aşamada İsrail'le "uzlaşmayı" zorunlu kılan kendi ulusal çıkarlarını gözetmeye hakkı olduğunu kavrayamadığını öne sürer. Bu uzlaşma, Türkiye'ye, Suriye'ye baskı yapmak yoluyla PKK karşısında galip gelmesini sağlayacak askeri kabiliyetlerini geliştirmek gibi "çok sayıda avantaj" sunmaktadır. Ardından, İbn Sultan, bu durumun üstesinden gelmeye yönelik daha iyi yöntemler önerisinde bulunur:

1. Araplar, tepkisel ve duygusal değil, mantıklı ve gerçekçi hareket etmelidir; Türkiye'yi tehdit etmenin arap çıkarlarına herhangi bir faydası dokunmaz.
2. Karşılıklı ekonomik çıkarları ilişkilerin ilk sırasına yerleştirmeli ve tüm alanlarda –tarım, endüstri ve ticaret –tam ekonomik ortaklığı hedeflemelidir.

3. Kültür, toplum ve kitle iletişimine yönelik işbirliği eşit derecede önem taşımalıdır, genç kuşağın fikir ve görüşlerini şekillendiren karşılıklı saldırgan göndermeler ders kitaplarından ayıklanmalıdır.
4. Körfezdeki Arap devletleri ve Müslüman komşuları –Mısır, Suriye, Türkiye ve Pakistan –ortak bir savunma planı geliştirerek ortak eğitim tatbikatları gerçekleştirmelidir. Böylece, NATO üyesi Türkiye, Batı ve bölge arasında bir iletişim kanalı olarak “önemli bir rol” üstlenebilecektir.

Prens, yazısını, karamsar bir biçimde şu özdeyişle sonlandırır: “Birisi, görkemli Emevilerin nasıl yok olduğunu sorar. Şu yanıtı alır: Dostlarını, dostluklarına olan inançla kendilerinden uzaklaştırdılar, düşmanlarını da sevgilerini kazanmak için kendilerine yakınlaştırdılar. Sonunda, dostlarını yitirdiler, ama düşmanlarını yenmeyi de beceremediler.”⁵²⁸

Diğer ekol ise, Kemalizmin ve Batıcılığının üç direği, laiklik ve demokrasinin olumsuz mirasında ısrarlıdır. Türkiye’deki demokrasiyi, bir maskaralık ve “tankların demokrasisi” diye nitelendiren bu görüş, Türkiye’nin Araplara model olamayacağını öne sürer.⁵²⁹ Türkiye’nin Batı’ya bağlanma çabaları da, cılız sonuçları öne sürülerek aynı şekilde alaya alınır. Üstelik, Türkiye’nin İsrail’le ittifakı da, şizofrenisini ilelebet yok etmeye yönelik boşa çabalamalardan ibarettir. Bu yaklaşımın sesi en çok çıkan üyesi olan Najib al-Rayyis’dir. *Al-Nahar*’da yayımlanan uzun makalesinde, Türk halkını, “politikada ve dilde kalış,” “minnettarlığını ve dostluğunu dile getirmeyi bilmeyen kaba bir ulus,” özellikle Araplara karşı ırkçılık yapan, Doğu ve Batı arasında şizofrenik ilişkilere sahip, ve en sonuncusu İsrail’le olmak üzere “Paktomanya” güdümlü olmakla suçlar.⁵³⁰ Laik Türkiye’nin *ani bir dönüşle* yüzünü Araplara çevireceğine ya da en azından daha “dengeli” bir politika izleyeceğine dair güvenini

yitiren Rayyis, Ankara'nın bölgesel güvenliğe ilişkin her tür düzenin dışında bırakılmasını talep eder ve Türkiye'nin Araplara yönelik tutumunu değiştirmek adına Arapları toplu olarak baskı yapmaya çağırır.⁵³¹

Ancak, bunların yanı sıra, "Arap yanlısı Müslüman kitleler" ve iktidar rejimini, özellikle orduyu birbirinden ayıran bu yaklaşım, bu kitleleri hükümetlerinin politikasına karşı çıkmaya çağırır. Özetle, İslam dinini Arap ve Türk halkları arasındaki en önemli köprü olarak görerek Türk halkı ve hükümeti arasında bir yarılmaya yol açmaya çalışır. Bu yaklaşıma göre, Türkler ne kadar İslamlaştırılırsa Arap dünyası ile aralarındaki ilişkilerin güçlenme olasılığı o kadar artacaktır. Benzer biçimde, bu yaklaşım –ve pek çok Arap ülkesinin yaklaşımı –Türkiye tarihinde ilk kez İslamcıların liderliğinde bir hükümet olarak 1996 Temmuz'unda iktidara gelen Refah Partisi–Doğru Yol Partisi (Refah-Yol) koalisyon hükümetine büyük umutlar bağlar.⁵³² Ancak, bu umutlar, hükümetin yalnızca 11 ay süren kısa ömrü ve İslamcı Refah Partisi lideri ve Başbakan Necmettin Erbakan'ın beklenen yönde bir değişimi gerçekleştirememesi ve hatta laik-askeri kurumu Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini güçlendirmeye itmesi nedeniyle hızla söner.⁵³³

Türkiye'yi yakınlaşmanın dışında tutamayan Arap devletleri, bu *emrivaki* karşısında, yakınlaşmadan kendilerine yarar sağlamaya, en azından hasarı asgari boyuta indirmeye çalışırlar. Böylece, Ürdün, Irak, Suriye ve Filistinliler karşısında kendi konumunu güçlendirmek için; Mısır, Türkiye ve diğer Arap ülkeleri arasındaki aracılık rolünü geliştirmek için; Irak, olası tüm Arap desteğini kendi davası ve yalnızlığından kurtulmak üzere harekete geçirmek için; ve Suriye, Türkiye tehdidini azaltmak ve Arap-İsrail barış sürecindeki konumu için Arap lobisinin desteğini almak için yakınlaşmayı kullanmanın yollarını arar; hepsi de yakınlaşmanın Araplar arası ilişkilerde etkili olduğunun göstergesidir.

Ürdün'ün, 7 Ocak 1998 tarihinde gerçekleştirilen Türk-İsrail deniz tatbikatında gözlemci olarak yer alma kararı, bunu 1955 Bağdat Paktı'na dönüş olarak gören bazı Arap devletlerinde, özellikle Suriye ve Mısır'da öfkeyle karşılanır. Hatta bunu, "bölgesel güvenlik ve istikrara zarar vermeye, yeniden bölgeyi ittifaklar ve eksenler politikasına döndürmeye ve Arapların ve Müslümanların düşmanlarının işini kolaylaştırmaya" çalışan "Arap ve İslam devletlerine karşı kurulan bir komplo" ve "küstah ve saldırgan bir eylem" olarak tanımlarlar.⁵³⁴ Yakınlaşmanın doğrudan kendisini hedef aldığını düşünen Suriye, Ürdün'ün bu hareketini Şam'a karşı bir kışkırtma eylemi olarak görür ve Amman'ı kararından vazgeçirmek için pek çok şeyin yanı sıra karşı bir propoganda kampanyası yürütür. Tatbikatlarda yer almaya davet edilen ancak bu daveti geri çeviren Mısır da, Ürdün'e katılmaması yolunda baskı yapar ancak amacına ulaşamaz. Ancak, bu muhalefet, Ürdün hükümetini, hem ülke içindeki hem de tüm Arap dünyasındaki olumsuz eleştiriler karşısında savunmada kalmasına yol açar.⁵³⁵

Ürdün Dışişleri Bakanı Fayiz al-Tarawina bu eyleme ilişkin savunmasında, Ürdün'ün "Türkiye dışında hiçbir tarafın (İsrail) kendilerini davet etmediğini"; davetin önceki hükümet tarafından zaten kabul edilmiş olduğunu; Ürdün'ün tek gözlemci ile yer aldığı düşünülürse katılımının sembolik olduğunu; ve en önemlisi "bu tatbikatların herhangi bir karşı tarafa yönelik olmadığını" iddia eder.⁵³⁶ Daha iddialı bir savunma da, ilk başlarda Ürdün'ün tatbikatlarda yer almasına karşı çıkarken Suriye'nin propoganda kampanyası üstüne savunmaya geçen Ürdün'lü gazeteci Fahd al-Fanik tarafından yapılır. Suriye'nin Ürdün karşıtı kampanyasını püskürtmeye çalışan Fanik, Suriye'nin (İran-Irak savaşı sırasında) Arap olmayan bir ülkeyle –İran –Irak'a karşı ittifaka girmesi ve ABD ile (ikinci Körfez Savaşı sırasında) müttefik olması karşısında Ürdün'ün tek gözlemci gönderme "günahının" sönük kaldığını ileri sürer. Suriye'nin uyarılarını alaya alan Fahd şöyle

der: “Birdenbire sahneye çıkan bu Ürdünlü yetkili Suriye’ye saldırı planları yapan saldırganların lehinde bir değişimin gerçekleşmesini sağlar.”⁵³⁷ Suriye ve Mısır’ın baskısına rağmen, Ürdün yakınlaşmadaki rolünü sessizce sağlamlaştırır, bu da, Fanık’ın deyimiyle, bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu ve “kimsenin himayesi altında olmadığını” ve bu nedenle “çıkarları uyduğu sürece Türkiye ya da başka bir devletle ilişki kurma hakkına” sahip olduğunu gösterir.⁵³⁸

Başlangıçtan beri, Mısır, Arap güvenliğinin muhafızlığına soyunmaya çalışmıştır. Kahire, Ankara ile –Mısır ve İsrail arasında 1979 yılında imzalanan barış antlaşmasının ardından önemli ölçüde ilerleme kaydeden –ilişkilerini, Türkiye’nin, Mısır’a göre Arap güvenliğine zarar verecek olan bu yeni yakınlaşmadan vazgeçmesi için baskı ya da ikna aracı olarak kullanır.⁵³⁹ Ancak, yakınlaşmayı bozmada başarısızlığa uğrayan Kahire, Suriye ve Türkiye arasında bir uzlaştırıcı rolü üstlenir. İlk fırsat, 1996 Haziran’ında, Türkiye-İsrail yakınlaşmasının gündemde olduğu Arap Zirvesinde yakalanır. Suriye zirvede yakınlaşmanın kınanmasını sağlamaya çalışırken, Mısır, yalnızca Türkiye’yi “Pakt’ı” “Arap ülkelerinin haklarını ihlal etmeyecek bir biçimde” yeniden gözden geçirmeye çağırarak ve “Araplar ve Türkler arasındaki geleneksel bağların ve karşılıklı çıkarların” eskisi gibi devam etmesini umut eden daha ılımlı bir ifade kullanır.⁵⁴⁰ Öte yandan, Türk askerlerinin Suriye sınırına yığılmasının yanı sıra 1996 Mayıs’ında Türk ordusunun ikinci kolordusunun sınır bölgelerde gerçekleştirdiği kapsamlı tatbikatların ardından Mısır, Türkiye’den “Suriye karşıtı eylemlerdeki” tırmanışı durdurması ricasında bulunur.⁵⁴¹ Mısır, 1998 Ekim’inde Suriye ve Türkiye arasında çıkan krizde daha da aktif bir aracılık rolü üstlenir. Sonuç olarak, Mısır, Şam ve Ankara arasındaki gerginliğin tırmanmasını önlemeye çalışırken Türkiye ile iletişim kanallarını açık tutmanın da yollarını arar.

Irak da, bu yakınlaşmayı, üç şeyi hedefleyerek kendi amaçları doğrultusunda kullanmanın yollarını arar. Birincisi, Türk ordusunun, PKK ile savaş hedefi ile kuzey Irak'a tekrar tekrar gerçekleştirdiği baskınları karşısında Arap desteğini harekete geçirmektir. Gerçekten de, Irak'ın yakınlaşmaya dair uyarılarını dile getirmesi, özellikle Türkiye'nin 1997 Mayıs'ında gerçekleştirdiği operasyonun sonrasına rastlar. Irak her şeyden İsrail'i ve güney Lübnan'daki güvenlik bölgesi modelini sorumlu tutar ve Arap topraklarının işgaline bir son verilmesi çağrısında bulunur. İkincisi, Irak, başdüşmanı İran ve eskiden beri rakibi olan Suriye ile bir uzlaşma arayışı içindedir. Buradaki mantık, yakınlaşmanın bu üç ülke için tehdit oluşturmaması ve böylece komşuluk ilişkilerini geliştirerek buna karşı birleşik bir güç haline gelme ihtiyacına yol açmasıdır. Üçüncü hedef, Irak'ın Arap dünyasından dışlanmışlığına bir son vermek ve 1990 Ağustos'unda Kuveyt'i işgalinin ardından BM tarafından uygulanan yaptırımların kaldırılmasını sağlamaktır. Buradaki mantık ise, yalnızca hür ve güçlü bir Irak'ın Türk-İsrail yakınlaşmasına karşı bir denge unsuru olma şansına sahip olacağıdır. Irak yanlısı bir yorumcunun da belirttiği üzere; "Türk-İsrail ittifakı tarafından tehdit edilen Arap ülkelerinin bunu engellemek için yapabilecekleri en etkili hareket Irak'ın yaralarını sararak yuvaya dönmesini sağlamaktır."⁵⁴²

Irak'ın durumu Arap-Türk ilişkilerine hakim olan belirsizlik ve ikiliği en iyi şekilde örnekler ve hatta özetler. Belirsizlik, Irak'ın Türkiye'ye gittikçe bağımlı hale gelmesinden ve Bağdat'ın Ankara tehdidini daha fazla hissetmesinden kaynaklanır. Birleşmiş Milletler tarafından 1996 yılının sonunda başlatılan petrol karşılığında gıda alışverişi, Irak-Türkiye ikiz botu hatlarının yeniden açılmasını ve Türkiye'nin Irak'ın dış dünyaya resmi çıkış yolu haline gelmesini sağlar. Bu durum -Irak'ın yediyıl boyuncatekçikışkapısı olan -Ürdün'le gerginleşen ilişkilerle birleşince Türkiye'yi Irak için müthiş bir ortağa dönüştürür. Üstelik,

ekonomik ilişkiler o güne dek görülmemiş bir ivme kazanır. Yine de, Körfez Krizi nedeniyle, 1990'dan itibaren kapalı durumda bulunan ikiz boru hatları, Irak'ın savunmasız ve Türkiye'nin iyi-niyetine bağımlı konumunun unutulmasına izin vermez.

Petrol boru hatlarının yeniden açılmasıyla eş zamanlı olarak Irak'ın endişelerini artıran iki gelişme daha gerçekleşir: Türk ordusunun Kürdistan'a düzenlediği operasyonlar ve Türkiye ve İsrail arasında derinleşen yakınlaşma. Uzlaşma ve çevreleme gibi iki karşıt eğilim, Bağdat'ın bir yandan Türkiye'ye dair sert söylemini öte yandan Türkiye'nin gözüne girme çabalarını anlaşılır kılar. Irak, Türkiye'ye karşı o güne dek görülmemiş sertlik ve yoğunlukta bir propoganda kampanyasına girişir. Verilen demeçlerin ve medyanın başlıca konuları Türkiye'nin Batı yönelimi; Irak Kürdistanı'nda izlediği politikalar; su sorunu; İsrail'le yakınlaşma; ve genel olarak Türk iç ve dış politikasıdır. Konuşmalarından birinde Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Türkiye'yi ABD, Britanya ve Fransa ordularına yardımda bulunmanın ve ev sahipliği yapmanın yanı sıra, Batılı ve "Siyonist casusların" Irak'ın bu bölümünde "elini kolunu sallayarak dolışmasını" kolaylaştırarak "(Iraklı Kürt) bölgeyi Irak devletinin denetimi dışında tutmak için" her şeyi yapmakla suçlar. Tüm Araplar adına konuşan Saddam, "Türkiye'nin, izlediği politikayı Arapların çıkarlarıyla çatışır hale getirmek suretiyle" Irak ve Araplara karşı hazırlandığını iddia ettiği komploya dair uyarıda bulunur. Saddam'a göre, bu politika, "Siyonistlerle, Irak ve Suriye'ye yakın hava faaliyetlerini de içeren askeri işbirliği ilişkilerinin inşasına yol açacaktır." Son olarak, Türkiye'yi Araplara ve Irak'a karşı hatalarını düzeltmeye ve diğerleriyle değil kendileriyle güçlü ilişkiler kurmaya davet eder.⁵⁴³

Irak'ın Türkiye karşısında duyduğu savunmasızlık ve güçsüzlük, aynı anda Arap ülkelerine ve İran'a çağrıda bulunmaya çalışan pek çok gazete makalesine de yansır. Örneğin, *Al-Jumhuriyya*'da Türkiye ve İsrail arasındaki "stratejik ortaklık"

konusunda uyarıda bulunan bir dizi makale, bu ortaklığın “asıl hedefinin” Irak’ın ablukayı delmesini engellemek ve “Arap devletlerini bölgesel Türk-Siyonist liderliğe boyun eğmeye zorlayarak, İran’ı çevreleme sürecini başlatmak” olduğunu öne sürer. Bu ortaklık, Arap devletlerinin özellikle Suriye ve Irak’ın tüm ihtiyaçları için ABD’ye bağımlı “yeni bir tür çöle dönüştürülerek” stratejik olarak kuşatılması tehlikesini doğurmaktadır. Özetle, tüm hedefi Arap ve Müslüman devletleri kışkırtmaktadır.⁵⁴⁴ Diğer makalelerde, Türklerin Araplara “yüzyıllık” düşmanlığından ve yalnızca Arap topraklarını değil Kafkasları ve Orta Asya’yı da denetim altına almayı düşleyen Turancılığın uyanışından da söz edilir.⁵⁴⁵

Aynı esnada, diğer makaleler de Türkiye’yi, Arap ülkelerinden, özellikle Irak’tan edindiği ekonomik ve diğer alanlardaki kazançlarla Batı’dan topladığı yanılısamayı tartmaya ve Araplar’ı tercih etmeye çağırır. Yalnızca iki seçenek vardır: ya “Batının kucağı” ya da Arap dünyası ile yeniden kurulacak dostane ilişkiler.⁵⁴⁶

Irak’ın Türkiye’ye dair uyarıları, İran’ın yanı sıra pek çok Arap devletinin duygularını kabartır ve hemen Türkiye’nin Irak’ta gerçekleştirdiği operasyonları ve İsrail’le yakınlaşmasını kınamalarına neden olur. Irak ve bu ülkelerden bazıları arasındaki ilişkilerin ısınmasını sağlasa da, Irak’la dayanışma Türkiye’nin izlediği politikaları değiştirebilecek güçte herhangi bir somut eyleme dönüşmez.

1998 Ekim’inde ortaya çıkan Türkiye-Suriye krizi, yakınlaşmayı, Arap dünyasına olan etkisi ve yol açtığı farklı tepkileri değerlendiren bir örnek olay olarak görülebilir. 1998 Ekim ayının ilk üç haftası boyunca, Türkiye, Suriye’ye, PKK’ya ve lideri Abdullah Öcalan’a verdiği desteği sonlandırması yönünde baskı yapar. Önde gelen Türk askeri ve siyasi figürler savaş tehdidinde bulunarak uyarılarını Türkiye-Suriye sınırına yaptıkları askeri yığınakla desteklerler. Kriz, Suriye’nin -16 yıldır

ilk kez –Türkiye’nin, Öcalan’ın Şam’dan gönderilmesini de içeren taleplerine razı olmasıyla sona erer. İran ve Mısır, iki taraf arasında, krizi aşmaya yardımcı olan çok önemli iki aracı rol üstlenirler.⁵⁴⁷

Suriye, doğal olarak, Türkiye’nin “yenilenen tehditlerini” Ankara’nın İsrail’le askeri ittifakı bağlamında algılar. Bir yetkilinin de belirttiği üzere: “Askeri ittifaklar genellikle bir diğer tarafa karşı kurulur ve İsrail bu ittifakın Suriye ve Lübnan’a karşı oluşturulduğuna dair hiç kuşku bırakmadı.”⁵⁴⁸ İlginçtir, Suriye’nin tepkisi uysal ve ılımlıdır, “çünkü Suriye düşmanlıklardan kaçınmaya kararlıdır ve Türkiye sınırına tek bir asker bile göndermemiştir.”⁵⁴⁹ Suriye medyası dahi kriz esnasında sessizliğini korur. Ayrıca, Suriye, Türkiye’yi gereğinden fazla kışkırtmamak için suçu İsrail’e atmaya çalışır. İsrail, krize hiçbir şekilde dahil olmadığını sinyallerini verse de,⁵⁵⁰ Şam, yaklaşmayı tüm kötülüklerin kaynağı olarak göstermeyi sürdürür. Propaganda bir yana, Suriye, Türkiye’nin böylesine kararlı politikalar izlemesini yakınlaşmanın doğrudan sonucu olarak hissetmektedir.

Kuramsal açıdan, Türkiye-Suriye krizi, bir karşı ittifakın kurulması için en ideal anı yaratır. Ashında, Suriye bu türden bir hareketi başlatacak güçte değildir ve pek de istekli olmayabilir, ayrıca, Mısır ve İran’ın arabulucuk girişimlerini onaylaması hem kendi hem de Arap dayanışmasının gücünü gerçekçi ve akla yatkın bir biçimde değerlendirdiğinin kanıtıdır. Krizin kendisini de etkileyeceğinden korkan Irak, Suriye ile güven ilişkisini artırmanın yollarını ararken medyası aracılığıyla Türkiye’nin hareketine öfkeyle saldırır ve bunu sadece Suriye ve Irak’a yönelik değil tüm Arap güvenliğine yönelik bir hareket olarak tanımlar. Ayrıca, Türkiye’yi, amacı “Arapları kışkırtmak” ve “Arap ulusuyla bağlarını koparmak” olan “çok-aşamalı bir strateji” tasarlamakla suçlar.⁵⁵¹ Ayrıca, “ittifakın” “Türk topraklarını Arap ulusunu hedefleyen casuslar, teröristler ve Siyonist faaliyetler için

bir üs haline dönüştüreceğini” ve asıl hedefinin “Arapları güçsüz bırakmak için birden fazla askeri, politik ve coğrafi saldırı kuşağı yaratmak” olduğunu iddia eder.⁵⁵² Aynı esnada, Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz, Irak’ın Suriye ile mutlak dayanışma içinde olduğunu beyan eder.⁵⁵³ Ancak, Irak, Türkiye’yi hedef alan bu sözlü saldırıların ve Suriye’ye verilen sözlerin ötesine geçecek çok az şey yapar; istediği son şey Türkiye’yi kışkırtmaktır. Benzer biçimde, Bağdat, “komşu ülkelerin sorunlarını... tehditlerle değil karşılıklı diyalog ve anlayış yoluyla” çözmesi tavsiyesinde bulunur ve “tavsiye ve uyarıların” “güçsüzlük belirtisi” olarak yorumlanması gerektiğini de belirtir.⁵⁵⁴ Aslında, Irak’ın durumu, hitabet ve politika arasındaki geniş boşluk kadar Türkiye ve bir takım Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerdeki ikiliği de örnekler.

Diğerlerinin aksine, bu tür bir karşı ittifakın liderliğini üstlenme potansiyeline sahip olan Mısır, Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek’in döneminde gelenek haline getirdiği uzlaştırmacı rolden yana tercihini koyar. Ancak, Mısır’ın bu tutumu, bazı radikal Arap yorumcuları kızdırır, içlerinden biri öylesine ileri gider ki, Mısır’ı Türk-İsrail ittifakını engellemek üzere atılabilecek en etkili adımın, yani, “Suriye, İran ve Irak’ı içeren bir karşı ittifakın kurulmasının” önünü kesmeye çalışmakla suçlar. Bir diğeri, Kahire’yi, bu tehdit karşısında hiçbir sonuca götürmeyen diplomatik temas ve görüşmelerle uğraştığı için alaya alarak, şu iddiada bulunur: “Türkiye, Suriye sınırına asker yığarken bizim (Araplar) tek yaptığımız kendileriyle görüşmeye çalışmak.”⁵⁵⁵ Bu eleştirilerden hiç rahatsızlık duymayan Kahire, yeni aracılık rolünden aldığı hızla Ankara ile ikili ilişkilerini artırmaya ve Türkler ve Araplar arasında “yapıcı bir uzlaşma” yaratmaya çalışır. Devlet Başkanı Mübarek, 1998 Aralık ayının başlarında Türkiye’ye iki günlük bir ziyarette bulunur, bu ziyaret *al-Ahram* tarafından son derece başarılı ve “Arap-Türk ilişkilerinde yeni bir sayfa” olarak betimlenir. Çok çeşitli alanlarda yapılan ikili ekonomik anlaşmaların yanı sıra ziyaretin “Araplar ve Türkler

arasındaki karşılıklı kuşkulama aşamasına son noktayı” koyduğu öne sürülmür. Türkiye’nin geçmiş tutumunun da gündeme gelmesi nedeniyle yorumcu İbrahim al Nafi’i’nin de ifade ettiği üzere özür dileyen bir ton da göz ardı edilmemiştir: “Mübarek’in başarıları, Mısır ve Arap dünyasının Türkiye karşısında, Osmanlı imparatorluğunun dağılmasından bu yana, Arapların ve Türklerin birbirlerini yok sayarak karşılıklı kuşkulara izin verdiği üç çeyrek yüzyıl boyunca izlediği dış politikadaki eksiklikleri telafi etmiştir.”⁵³⁶ Mübarek’in pohpohlanmasını bir yana bırakırsak, Türkiye-Suriye krizinin Suriye’nin savunmasızlığını ve Arap sisteminin genel güçsüzlüğünün yanı sıra bunun Arap ülkelerini özellikle Mısır’ı Türkiye’ye karşı ittifaklar kurmak yerine yanında olmaya ittiğini ortaya çıkardığına hiç kuşku yoktur.

Bu bölümü özetlemek gerekirse, aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

1. Yakınlaşma, Arap dünyasından ve İran’dan gelen ilk olası karşı duruşa rağmen varlığını sürdürür; ne çöker ne de bir karşı ittifakı tetikler.
2. Türkiye’nin Araplar karşısındaki konumunu zayıflatmaktan çok, Arapların da sürekli uyardığı üzere, yakınlaşma, Türkiye’yi daha da güçlü kılar: Suriye –Ankara’ya karşı en önemli kozu olan –PKK konusunda alttan alırken yalnızca Mısır değil, diğer Arap ülkeleri de Türkiye’ye yaklaşarak ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır.
3. Suriye’nin Ankara’ya karşı elindeki tek etkili silah gibi görünen PKK’nın iki uçlu bir kılıç haline dönüşmesi de ironiktir. PKK tehdidi, Türkiye için Suriye’ye karşı bir *savaş nedeni* haline gelmenin yanı sıra Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşmayı da güçlendiren önemli bir etken olur.

4. Bu kriz sonrasında, Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler önemli ölçüde ilerleme kaydeder, 20 Ekim 1998 tarihinde imzalanan ve Suriye'nin PKK'ya her ne şart altında olursa olsun destek vermemeyi kabul ettiği Adana anlaşması ile başlayan bu ilerleme, 2002 Haziran ayında gelecekte gerçekleştirilecek ortak askeri tatbikatları ve iki ülke başkentlerine yapılacak çok sayıda üst düzey ziyaretlerin de konuşulduğu bir askeri işbirliği anlaşmasının imzalanması ile sürer.⁵⁵⁷

Filistinlilerin Özel Durumu

Türk-İsrail ilişkilerinde etkili olan en önemli konu Filistinlilerdir. Bu, bir yanıyla Türkiye'yi Filistin davasına karşı hakiki bir yakınlık, dayanışma ve özdeşleşme duymasına yol açan diğer yanıyla da Arapların Türkiye'yi İsrail'den uzaklaştırmak için kullandıkları en etkili araç olan özel bir durumdur. Sonuç olarak, FKÖ'nün ilk iki onyıllı içinde–1960'ların ortalarından 1980'lerin ortalarına dek –Ankara'nın FKÖ ile ilişkilerinin en üst düzeye ulaştığı anların İsrail'le en alt düzeye indiği anlar olduğu da söylenebilir (Türkiye'nin 1975 yılında FKÖ'yü tanımasının Siyonizmi ırkçılığın bir türü olarak kabul eden BM kararında Arap yanlısı oy kullanmasıyla aynı dönemde gerçekleşmesi gibi.) Elbette ki, bu gelişmeler, Türkiye'de meydana gelen iç ve dış baskılardan kaynaklanır, ancak Türk toplumunun farklı katmanlarının Filistinlilere yönelik hassasiyetlerinin de önemli bir rol oynadığı açıktır.

Yine de, 1980'lerin son yıllarından itibaren bu olumsuz bağıntı değişmeye başlar. Türkiye'nin FKÖ ile olan ilişkileri artık İsrail'le ilişkilerini ilerletme arzusunun önünde duramaz. Ashında Türkiye iki ilişkinin birbirini tamamladığını görmeye başlar. Böylece, Türkiye, 1988 yılında her iki tarafla da ilişkilerinin düzeyini yükseltir.⁵⁵⁸ İsrail açısından ise, Filistinliler ile uzlaşmaya yönelik hareketler beraberinde Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesini sağlar.

Türkiye'deki bu kaymaya yol açan ilk etkenlerden biri FKÖ'nün izlediği birtakım politikalardan –öncelikle PKK ile ilişkileri, ayrıca Kıbrıs meselesindeki konumu –duyduğu rahatsızlıktır. FKÖ, Kıbrıs meselesinde Rum tarafını desteklemenin yanı sıra Körfez Savaşının ardından Türkiye ve Irak'a yönelik çifte standarttan şikayet eder, Türkiye'yi Kuzey Kıbrıs'tan çıkarmak için uluslararası toplumun hiçbir şey yapmadığını ancak, Irak'ı Kuveyt'ten atmak için hemen ittifak kurulduğunu öne sürer, bu karşılaştırma Türkiye'yi dehşete düşürür.⁵⁵⁹

İsrail ve FKÖ arasında 1993 yılında imzalanan Oslo Anlaşması, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde müthiş bir sıçramaya yol açar. Türkiye, elbette ki, bu anlaşmadan yararlanma fırsatı yakalayan pek çok ülkeden yalnızca biridir. Fakat Türkiye'nin durumunda, Filistin davasına ihanet etme suçlamalarına karşı anlaşma hem bir şemsiye hem de kalkan hizmeti görür. Bu olumlu bağıntı, farklı bir açıdan da işe yarar: Türkiye ve Filistinliler arasında, Suriye ile olan türden düşmanca ilişkiler bulunmadığından Ankara, Kudüs'le yakınlaşmasını İsrail ve Filistinliler arasında bir uzlaştırıcı olarak kullanabilir.⁵⁶⁰

Filistinliler ve İsrail arasında 2000 Eylülünde patlak veren ikinci intifada Türk-İsrail ilişkilerinin dayanıklılığını ve Ankara'nın İsrail'le ortak stratejik çıkarları ile Filistinlilerle kurduğu duygusal özdeşleşme arasında net bir çizgi çekebilme kabiliyetini de ortaya çıkaracak önemli bir testtir. Türkiye ve İsrail arasındaki bir askeri anlaşmayı engelleyen 1987'deki ilk intifadanın aksine ikinci intifada bu türden bir duruma yol açmaz. Hatta, daha önce de gördüğümüz üzere, Türkiye, Filistinliler ve İsrail arasında ciddi çatışmaların olduğu bir dönemde İsrail'le önemli bir askeri anlaşmaya imza atar.

Türkiye hareketinin resmi açıdan uygun gerekçesini bulur. Bölgedeki gelişmelerden (intifada) söz eden Milli Savunma Bakanlığı müsteşar yardımcısı, Ortadoğu'daki durumun 55 yıldır var olduğunu ve daha ne kadar süreceğinin belli olmadığını

dile getirir. Bu durumda, “Türk silahlı kuvvetlerinin bir bilinmeyene göre konsept geliştirerek ihtiyaçlarını ortaya koyması ve caydırıcılık vasfını sürdürmesi mümkün değil”dir.⁵⁶¹ Türkiye’de, halk arasında ve yapılan beyanlarda İsrail’in ciddi eleştiriye maruz kaldığı doğrudur, ancak, iki tutumun da aynı anda varlığını sürdürebildiği iki koşut çizgi oluşur. İsrail ve Filistinlilerle ayrı ayrı kurduğu özel ilişkilerden dolayı Ankara, bir arabulucu rolü oynama çabasına girer; örneğin Cumhurbaşkanı Demirel 2000 Kasım’ında “Filistin topraklarındaki şiddet olaylarını incelemek için” oluşturulan Mitchell komisyonunda yer alır;⁵⁶² Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Yunan Dışişleri Bakanı George Papandreou iki taraf arasında arabuluculuk için 2002 Nisan ayında birlikte bir ziyaret gerçekleştirir; Ankara’nın, İsrail ve Filistinliler arasındaki barış müzakerelerinin buluşma yeri haline getirilmesi (gerçekleşmese de) önerilir. Türk kamuoyunun ve siyasi çevrelerin Filistin meselesine son derece duyarlı yaklaşmalarına karşın, bu durum zamanı geri çevirerek yakınlaşmanın dondurulmasına yol açmaz. 2003 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin çıkarları tüm diğer etkenlerin önüne geçer.

Eski Anlayışlar, Yeni Gerçeklikler

Türkiye, İsrail’le ilişkilerini geliştirirken, Musevi devletle ilişkilerin ilerletilmesinin otomatik olarak Araplarla arasının soğumasına yol açacağı düşüncesiyle hareket etmiş olduğundan, genellikle bu ilişkilerin birtakım yönlerini (güvenlik-aşkeri) son derece gizli tutma ya da ikisi arasında çok hassas ve karmaşık bir denge tutturma ihtiyacı içine girer. Oysa, daha önce de gördüğümüz üzere, İsrail, Türk-Arap ilişkilerinde, önemli olmasına karşın, belirleyici etken değildir. Bunlar, çok çeşitli iki taraflı değerlendirmelerin ürünüdür; karşılıklı imaj ve algılamalarda iz bırakan tarihi miras; kimi zaman taraflardan birinin diğerine karşı kullandığı (petrol, su) ortak ekonomik ve politik çıkarlar; ve bir Arap ülkesinin diğeri ile olan ilişkilerine zarar veren çeşitli ideo-

lojik ve sınırlara ilişkin anlaşmazlıklardır. Aslında, Ankara'nın Arap devletleriyle olan ilişkilerinin yekpare olmadığını ve farklı devletlerle farklı zamanlarda farklı düzeylerde yürütüldüğünü vurgulamak gerekir. Bazı zamanlar, bu ilişkiler, Araplar arası ilişkilere ve rekabete de ayna tutar. Örneğin, Mısır'ın 1955-1965 arası Ankara'yla kurduğu ilişkiler, Ankara'nın Kudüs'le olan ilişkisinden çok Mısır'ın Araplar arası ilişkilerinin, özellikle Irak ve ardından Suriye ile olan ilişkilerinin bir sonucu ya da yansımasıdır. İsrail'in rolüne ilişkin mit ve gerçeklik arasındaki uyumsuzluğu en iyi örnekleyen durum, Mısır'ın, Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanımasının ardından değil, 1961 yılında Suriye'yi tanımasının (Suriye Mısır'la birlikte olduğu BAC'dan ayrılır) ardından Ankara ile ilişkileri kesme kararı almasıdır. Tek bir Arap ülkesinin dahi, Türkiye'nin İsrail'i tanımasının ardından Türkiye ile ilişkilerini kesmemesi önemlidir, yine de her fırsat bulduklarında, Ankara'ya bu ilişkinin azaltılması için baskı yaparlar.

1950'li yıllarda olduğu gibi, Arapların 1990'ların ilk yıllarında da (İsrail'le 1996 yılında anlaşma imzalayana dek) Türkiye'ye ilişkin kaygıları genellikle İsrail'le olan ilişkilerle bağlantılı olmaktan çok Ankara'nın bölgede değişen rolü ve Arap algılamalarında meydana getirdiği kaymayla bağlantılı olur. Türkiye'nin Ortadoğu'da yeni bir rol edinme arzusu, su silahını kullanacağına ilişkin algılamalar, Irak'a düzenlediği askeri operasyonlar ve Suriye'ye de aynısını yapacağı yönündeki tehditleri, Türkiye ve Araplar arasındaki güç dengesinde ciddi bir değişim olarak yorumlanır. Bu algılamalar, bazı Arap petrol devletlerinin Türkiye üstündeki ekonomik baskı gücünün etkisini yitirmesiyle daha da güçlenmiş, üstelik –teoride iki taraf arasındaki en “doğal” ve önemli bağ olan –İslami bağ 1990'lı yıllarda daha da sorunlu bir hal almıştır.

Böyle bir arkaplana karşın gizli olmayan ve kapsamlı Türk-İsrail yakınlaşması pek çok Arap ülkesi için rahatsız edici hatta sarsıcı olur. Çelişkili bir biçimde, bu yakınlaşma, Arapların tek-

rar tekrar uyardıkları gibi Türkiye'nin Araplar arasında güçsüz düşmesine ve uzaklaşmasına yol açmak bir tarafa Ankara'ya önemli yararlar sağlar. Kendini zayıf bir stratejik konumda bularak Türk ordusunun gücünü kullanma kararlılığıyla karşı karşıya kalan Suriye, sonunda PKK'ya neredeyse yirmi yıl boyunca verdiği desteği keserek Türkiye'nin taleplerine razı gelir. Diğer Arap ülkeleri, özellikle Mısır, Türkiye'ye yaklaşabilmek için daha fazla çaba sarf eder. Gerçekte, söylem ve politika arasında büyük bir fark vardır, bu fark, bir yanıla Ankara ve pek çok Arap devleti arasında sürekli belirsizliğini koruyan ilişkileri, diğer yanıla da Arap kamuoyunu Türkiye'nin bu hareketine karşı harekete geçirme isteği ve Ankara'yı kışkırtmama çabası arasında bir denge kurma ihtiyacını yansıtır. Son tahlilde, yakınlaşma, Türkiye'nin İsrail konusundaki hareket özgürlüğünü bir başka deyişle bağımsızlığını yansıtmakla kalmamış daha da güçlendirmiştir.

İran'ın Değişen Rolü

İran'ın yakınlaşmaya tepkisi de hem geçmişteki çevre ittifa-
kındaki rolü (bkz., İkinci Bölüm) hem de İsrail'in amansız düş-
manı olarak yeni rolü nedeniyle önemlidir. Arap devletleri gibi
İran da yakınlaşmayı tehdit olarak görür ve yine Araplar gibi,
bunu –üstünde hiçbir baskı kuramayacağı –İsrail yerine Türkiye
üzerinden bozabileceği düşüncesindedir. Arap ülkeleri, Arabizm
adına yakınlaşmayı baltalayabiliyorsa, İran İslamiyet adına çok
daha iyisini neden yapamasın? İran, Müslümanlığı iki amaç
doğrultusunda kullanma çabasına girer; Türkiye'ye yakınlaşma-
dan vazgeçmesi için doğrudan baskı yapmak ve diğer Müslüman
ülkeleri de aynısını yapmaya ikna etmek. Ancak, İran'ın elinde-
ki İslam silahı Türkiye'ye karşı kullanılınca iki uçlu bir hal alır.
Müslümanlık'ı kullanan Tahran, Türk toplumu ve siyasi kül-
türündeki İslam, laiklik, kimlik, benlik-tanıma ve dış dünyayı
algılamaya yönelik yaklaşımlardaki bölünmüşlüğe dokunur. Bir
yandan, Türkiye 1960'lerden itibaren İslam dünyasına yaklaşır,

hatta 1969 yılında İslam Konferansı Örgütüne katılır.⁵⁶³ Öte yandan, İran'daki İslam Devriminden itibaren Türkiye dünyaya, demokrasi, Batıcılık ve en önemlisi laiklik ile aynı anda varolabilen farklı bir İslami model sunma çabasına girer.⁵⁶⁴

İki İslami model arasındaki devasa farkın yanı sıra 1990'lı yıllarda birbirlerinin ideolojisine yönelik paylaşılan tehdit algısı da önemli ölçüde artar. İran İslam Devriminin üstünden yirmi yıldan fazla geçmiş olmasına karşın, 2002 yılının yaz ayları gibi geç bir tarihte Türk Milli Güvenlik Konseyi belgesi, Türkiye'ye yönelik en büyük tehdidi Doğu (İran) kaynaklı olarak belirler.⁵⁶⁵ Türk-İsrail yakınlaşmasını güçlendiren (diğer unsurların yanı sıra)dört tehditşöyle sıralanır: İran'ın İslami modelini Türkiye'ye ihraç etmesine ilişkin süregelen tehdit; İran'ın PKK'ya destek verdiğine dair kuşklar; İran'ın uzun menzilli füzelerinden ve artan nükleer gücünden duyulan korku; ve Orta Asya'da Türkiye ile rekabet içinde olması. İran'ın Türkiye'ye ilişkin köklü korku ve kuşkları bulunur –Türkiye'nin NATO üyeliği; büyük ordu-su; Türk ordusunun Irak Kürdistanı'na sık sık düzenlediği operasyonlar ve önceki otuz yıl boyunca İran etkisi altında olan bu bölgede Türkiye'nin etkisinin artması; Türkiye ve ABD arasında artan karşılıklı bağımlılık ilişkisi; ve son olarak İsrail'le yakınlaşması ve bunun İran sınırları yakınlarında İsrailli pilotların uçuşlarını da içeren sonuçları.

İran, Türkiye'yi İsrail'le yakınlaşmadan vazgeçmeye ikna etmek için farklı yöntemler dener. Sözlü düzeyde, Tahran tekrar tekrar bu türden ilişkileri sınırlaması gereken İslam konusuna yoğunlaşır. Genel tavır, Türkiye'ye “Siyonist yönetim bu uzlaşmadan fazlasıyla yarar görecekken, Ankara'nın kendi Müslüman halkının öfkesini kabartmak ve Türk halkı ve hükümetinin arasını açmaktan başka bir karşılık göremeyeceğine” dair uyarılarda bulunmaktır. Yakınlaşma, ayrıca, “bölgedeki Müslüman ülkeler arasında güvensizlik yaratacak ve kendilerini Ankara'dan uzaklaştırmalarına” yol açacaktır.⁵⁶⁶ Özetle, İran Türkiye'yi, kendi

özgür iradesiyle değil Siyonistlerin ve Amerikalıların “oyun” ve “komplolarıyla” yakınlaşmayı kabul eden bir kurban olarak tanımlar. Eylemler sözlere eşlik eder. İran, 1996 yazında Türkiye’de iktidara gelen Refah Partisi-Doğru Yol Partisi (Refah-Yol) hükümetinden, diğer amaçlarının yanı sıra Türkiye’yi İsrail’den uzaklaştırma amacıyla Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek için yararlanmaya çalışır. Başbakan Erbakan’ın 1996 Ağustos ayında Tahran’ı (250 yetkili ve işadamından oluşan bir heyetle) ziyareti sırasında İran’ın ruhani lideri Ayetullah Ali Hamaney, Erbakan’a “İslam adına ve İslam için” iktidara geldiğini hatırlatır ve İsrail’le yakın zamanda kurulan ilişkileri sonlandırmaya davet eder, Hamaney şöyle der: “Siyonist rejim yalnızca (kendisi) çıkarlarını gözetken çok tehlikeli bir yapılanmadır.”⁵⁶⁷ Ancak, Türkiye, İsrail’le bağlarını koparmadığı gibi birkaç gün sonra İsrail’le ikinci bir askeri anlaşmaya imza atarak İran’ı büyük düş kırıklığına uğratar, bunun üzerine İran, “bölgedeki ülkelerin, Erbakan’ın seçilmesine yönelik ilk baştaki iyimserliklerini gözden geçirmeleri gerektiği” sonucuna varır.⁵⁶⁸

İran, Türk kamuoyunu da İsrail’e karşı kışkırtmaya çalışır. 1997 yılında meydana gelen ve “Kudüs gecesi” düzenlenen Sincan olayları da bunu göstermektedir. Refah Partili Sincan’ın Refah Partili belediye başkanı, Mescid-i Aksa’ya benzeyen ve Hamas ve Lübnan Hizbullahının üyelerinin posterleriyle süslenen büyük bir çadırda özel etkinlikler düzenler. Onur konuğu İranlı Büyükelçi Muhammed Rıza Bagheri, yaptığı konuşmada, “Amerika ve İsrail’le her gün anlaşma imzalayanlara” meydan okur ve Türk gençlerinin “bunları Allah’ın gazabına uğratacağını” iddia eder.⁵⁶⁹ Bu konuşma diplomatik bir krize yol açar, İran ve Türkiye büyükelçilerinin (kısa süreli) geri çağırılmalarıyla sonuçlanır. Tepki olarak, Türkiye Genelkurmay Başkan Yardımcısı Çevik Bir, ABD ziyareti esnasında İran’ı sert bir biçimde eleştirir –“tescilli terörist devlet” –ve “İslam devrimini Türkiye’ye ihraç etmekle,” “PKK’yı desteklemekle” ve “kitle imha silahları üret-

mekle” suçlar. Çevik Bir, ABD’ye İran’ı “terörist devlet” ilan etme çağrısı yapacak kadar ileri gider.⁵⁷⁰

Bir sonraki karşılaşma, 1997 Aralık ayında Tahran’da gerçekleştirilen İslam Konferansı sırasında meydana gelir. Elli beş Müslüman ülkenin katılımıyla İsrail’le askeri ilişki kuran “Müslüman ülkeleri” kınamaya ilişkin bir karar teklifi verilir. Bu kararın başlıca destekçileri İran, Suriye ve Irak’tır. Türk delege Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ülkesinin İsrail’le askeri anlaşmalarını, ikili anlaşmalar olduklarını ve herhangi bir üçüncü ülke için tehlike oluşturmadığını söyleyerek savunur. Ancak, eleştiride bulunanları ikna etmeyi başaramayan Demirel, Konferans’tan erken ayrılır. Bu hareket ve İsrail Savunma Bakanı Yitzhak Mordechai’nın, Konferans’la aynı anda Türkiye’yi ziyaret etmesi Türkiye’nin Müslüman dünyasını hiçe sayması olarak görülür.⁵⁷¹ Yakınlaşmayı sonlandırmak üzere son bir girişim de, İran ve Mısır’ın 20 Aralık 1997 tarihinde acil bir mesajla Ankara’yı Gelişmekte olan Sekiz İslam Ülkesi Grubu bildirgesine (D-8 adıyla bilinir: Türkiye, İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Endonezya, Bangladeş ve Nijerya) bağlı kalma çağrısında bulunmalarıyla gerçekleşir, D-8 aynı yılın ilk aylarında Türkiye’de kurulmuş ve “üye ülkelerin güvenliğini” tehdit eden herhangi bir ülke ile askeri ya da stratejik ittifaka girmeyi “yasaklama” kararı almıştır. Tahran ve Kahire, Türkiye’nin D-8 üyeliğini dondurmayı ve Türkiye, İsrail’le yakınlaşmadan vazgeçmezse grubun merkezini İstanbul’dan Kahire’ye taşımayı önerir,⁵⁷² ancak bu tehditlerden sonuç alınamaz.

Bu esnada, Türkiye’nin İsrail’le yakınlaşmasına sert tepkisini göstermek amacıyla Tahran, baş düşmanı Irak’la ilişkilerini düzeltmeye ve Türkiye’nin başlıca rakipleri Yunanistan ve Suriye ile ilişkilerini artırmaya çalışır. İran, aynı zamanda, 1998 Ekim krizi sırasında Ankara ve Şam arasında uzlaşma sağlanmasına ve Türkiye ile ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye

çalışır. Ancak, Türkiye'yi yakınlaşmadan ne sopa ne de havuç alıkoyabilir. Ashında, bu durumu, 1950'li ve 60'lı yıllarda çevre ittifakının merkezindeki İran'ın artık Türkiye ve İsrail arasında kendine karşı oluşturulan bir yakınlaşmayla kıran kırana mücadele etmesi gereken değişen bir dönemin işaretidir. Böyle bir konum almak suretiyle, İslami İran, öncülü Şah yönetiminin Türkiye ve özellikle İsrail'le girdiği ittifakı telafi etmeye çalışır gibi görünür.

Yunanistan ve Kıbrıs : Belirsiz Tepkiler

Yakınlaşmanın bölgeye etkisini değerlendirirken yalnızca Arap ve Müslüman dünyasını ele almak yeterli değil. İki Arap ve Müslüman olmayan ülke, Yunanistan ve Kıbrıs'ı da göz önünde bulundurmamak gerekir.

İsrail yakınlaşmanın İran üzerindeki etkisinden kaygılanmamış olsa da, dış politikaları uzun yıllardır iç içe geçmiş olan Yunanistan ve Kıbrıs'ı nasıl etkileyeceğini düşünmek zorundadır. İsrail ve Yunanistan (ve Kıbrıs) arasındaki ilişkilerin son derece soğuk hatta düşmanca olduğu, Yunanistan'ın İsrail'e karşı kimi zaman Arap ülkeleri kadar olumsuz bir tavır aldığı 1991 yılına dek olan dönemde İsrail Yunanistan'ın konumuna oldukça kayıtsız kalır.⁵⁷³ Ancak Atina'nın (ve Lefkoşa'nın) 1991 yılında Kudüs'le tam diplomatik ilişki kurma kararı alması bir fark yaratır. İsrail'le olan ilişkilerinin Arap dünyasına olası etkilerine ilişkin kaygılar taşıyan Türkiye gibi, İsrail'de Yunanistan ve Kıbrıs üzerindeki etkileri konusunda endişelenmektedir.

Başlangıçta hem Yunanistan hem de Kıbrıs, Türk-İsrail yakınlaşmasının devletlerarası bir anlaşma olduğunu ve İsrail'le ilişkilerini etkilemeyeceğini beyan ederek cesur bir tutum sergilerler.⁵⁷⁴ Ancak, yavaş yavaş, her ikisi de bunun kendileri için doğuracağı sonuçlara ilişkin kaygılarını dile getirmeye başlarlar. İsrail, Arap devletlerine verdiği kısa ve öz yanıtı verir;

antlaşma Yunanistan ya da Kıbrıs'a karşı yapılmamıştır.⁵⁷⁵ Bu türden beyanlar, yine de, bu korkuları azaltmayı başaramamış, Kudüs ve Ankara arasında güçlenen yakınlık nedeniyle daha da artmasına yol açmıştır.

Kıbrıs, yakınlaşmanın adanın Türk kesimini güçlendireceğinden ve Türkiye'nin Rum kesimine yönelik politikalarını cesaretlendireceğinden kaygılanmaktadır. Buna bir örnek, Kıbrıs Rum tarafının 1998 yazında Rusya'dan satın aldığı S-300 uçaksavar füzelerinin konuşlandırılmasına ilişkin planına Türkiye'nin verdiği sert tepkidir. Türkiye'nin muhalefeti nedeniyle bu plan iptal edilir (füzeler Girit'te konuşlandırılır), çünkü, Kıbrıs, Türk pilotlarının İsrail'de füzelerden kurtulma, hatta uçaksavar füzelerini yok etme taktiklerine ilişkin eğitim aldıklarından kuşulanmaktadır. Savunma Bakanı Yitzhak Mordechai, bu kuşuları gidermek üzere, İsrail'in "asla Kıbrıs konusuna müdahale etmeyeceğini ve Kıbrıs'taki füze meselesinde Yunanistan'a karşı Türkiye'den yana tavır almayacağını" beyan eder.⁵⁷⁶ 1998 Kasım ayında İsrail Devlet Başkanı Ezer Weizman, Kıbrıs'a yaptığı ilk resmi ziyaretinde, İsrail'in Türkiye ile işbirliğinin Kıbrıs'ı ya da herhangi bir üçüncü tarafı hedeflemediğini belirterek Kıbrıs hükümetinin şüphelerini gidermeye çalışır.⁵⁷⁷ Bu güven tazelemeler, iki Mossad ajanının Kıbrıs'ta casusluk yapmaktan tutuklanmasıyla ağır bir darbe alır. Söylentiye göre, ajanlar Türkiye adına bilgi toplamaktadır. Gerçek ne olursa olsun, Türk-İsrail ilişkilerinin ilk dönemlerinde büyük sorun yaratmış olan Kıbrıs meselesinin, artık ikisi arasındaki ilişkileri güçlendirmeye –en azından bundan kuşkulandırılmasına yol açmaya başlaması da ironiktir.

Kıbrıs gibi Yunanistan da yakınlaşmadan son derece rahatsızdır ve bunu, bir defasında, "günahkarların ittifakı" olarak adlandırır.⁵⁷⁸ Yunanistan, bu yakınlaşmanın, 1990'ların büyük bölümünde çatışma noktaları ortaya çıkan kadim ra-

kibi Türkiye'nin konumunu daha da güçlendireceğinden kaygılanmaktadır.⁵⁷⁹ Ancak, yakınlaşmaya rağmen –ya da yakınlaşmadan dolayı –bu on yılın sonlarına doğru Yunanistan hem Türkiye hem de İsrail ile ilişkilerini geliştirir. Yunanistan-İsrail ilişkilerinin bu yakınlaşmaya yansıması ise, İsrail'in yakınlaşmadan vazgeçirilmeye çalışılan taraf olmasıdır. Eleştiriler yoğunlaştıkça, İsrail, Yunanistan'la arasında 1994 yılında Türkiye ile imzaladığı anlaşmaya benzer bir anlaşma imzalandığını açıklar ancak Yunanistan bu anlaşmayı hiçbir zaman yürürlüğe koymaz.⁵⁸⁰ 1997 Ocak ayında İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Eitan Ben Eliyahu anlaşmanın uygulanması konusunu görüşmek üzere Yunanistan'a gider ancak sonuç alamaz. Ardından, 1997 Mayıs'ında Rodos adası açıklarında, ilk defa, ortak askeri deniz tatbikatları gerçekleştirmeye dair görüşmeler yapılır,⁵⁸¹ ancak bu da sonuçsuz kalır. Tüm bu zaman boyunca, Yunanistan, İsrail'i Türkiye ile işbirliğini ilerletmemesi konusunda, Yunan Dışişleri Bakanı Theodore Pangalos'un da belirttiği üzere uyarıda bulunur; “İkinci Dünya Savaşında Nazi Almanyası ile ticaret yapmış” olduğundan “Türkiye güvenebileceğiniz bir müttefik olamaz.”⁵⁸² Pangalos ayrıca şu soruyu yöneltir: “Türkiye'yi böyle bir savunma programı ihtiyacı içine sokan tehdit kimden gelmekte?” Yunanistan'ın İsrail'deki Büyükelçisi İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini “hastalık” olarak tanımlar.⁵⁸³ Aynı çizgiyi izleyen Yunan Savunma Bakanı Akis Çohacopulos, “bugünün stratejilerindeki mantık eksenini tüm diğer tarafların toplu olarak karşı çıkmasına neden olacağı” konusunda uyarıda bulunur ve Türkiye ve İsrail'in güvenliğinin, bölgede topyekün güvenlik sağlanmadığı sürece güçlendirilemeyeceğini ekler.⁵⁸⁴

1999 yılının sonlarına gelindiğinde, Yunanistan ve İsrail arasındaki ilişkiler, birbiriyle ilişkili üç nedenden ötürü hızlı bir ilerleme kaydeder: Atina'nın bu yakınlaşmayı tanımasının gerekliliğinin ve İsrail ile askeri ilişkilerini güçlendirmesinin çıkar-

larına daha iyi hizmet edeceğinin farkına varması; 1999 yılının ortalarında her iki ülkede de meydana gelen deprem felaketi karşısında Yunanistan ve Türkiye'nin yakınlaşması; ve son olarak İsrail tarafında da bir tutum değişikliğine gidilmesi. Geleneksel Arap yanlısı politikası nedeniyle İsrail'le ilişkiye girmekte ayak direyen tarafın yalnızca Yunanistan olmadığı Kudüs'ün de bu türden bir yakınlaşmaya çok istekli olmadığına ortaya çıktığı söylenebilir. İsrail'in esas kaygısı, Türkiye'nin olumsuz bir tepkisinin yakınlaşmayı tehlikeye atacağıdır, ayrıca, İsrail Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanı arasında Atina ile kurulacak ilişkilerin işleyişi konusunda bir gerilim yaşanmaktadır. Mordechai ve İvri'nin başında bulunduğu Savunma Bakanlığı, Türkiye ile ilişkileri tehlikeye atacak herhangi bir şey yapılmaması konusunda son derece ısrarcı davranırken, Dışişleri Bakanlığı, Akdeniz'de önemli, ancak birbirlerine rakip, iki dostu arasında daha dengeli ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır. Ancak 1999 yılında Barak hükümetinin göreve gelmesiyle, Savunma Bakanlığı personelindeki değişim ve yeni yönetimin hem Türkiye hem de Yunanistan ile ticaret yapabileceğine olan inancı sonucunda, Atina ile kurulan askeri ve siyasi ilişkiler de ivme kazanır. Bunların arasında, Yunanlı üç askeri ataşenin Kudüs'te görevlendirilmesi (ancak İsrail'den Atina'ya askeri ataşe gönderilmez), Yunanistan Savunma Bakanı'nın 1999 Ekim ayında İsrail'i ziyaret etmesi ve savunma işbirliğini güçlendirme kararının alınması sayılabilir. Yunanistan artık İsrail'le olan yeni savunma ortaklığını Kudüs'ün Ankara ile ittifakını engellemenin bir yolu olarak algılar.⁵⁸⁵ Böylece, Türkiye ile yakınlaşma, İsrail'in Yunanistan'la ilişkilerini engellemek bir yana, Atina'nın İsrail'e daha da yaklaşmasına yol açar. Yine de İsrail için, Türkiye ile ilişkileri, bir savunma yetkilisinin de belirttiği üzere, en önemli ve yaşamsal ittifak olarak kalır: "Yunanistan'la kurulan ilişkiler, ne stratejik ne de ticari düzeyde, Türkiye ile ittifakımızla asla aynı kapsamda görülemez."⁵⁸⁶

İttifaklar ve Karşı İttifaklar

İttifakların karşı ittifaklara yol açacağı düşüncesi yaygın kabul görür. Aslında, Mısır Dışişleri Bakanı ‘Amru Musa Türkiye ve İsrail arasındaki askeri anlaşmanın halka duyurulmasından kısa bir süre sonra, “her eylem, zıt yönde eşit derecede güçlü bir tepkiyle karşılaşacağından” Arap ülkelerinin “bu ittifak karşısında bir şeyler yapmak zorunda kalacağına” ilişkin uyarıda bulunur.⁵⁸⁷ ‘Amru Musa, bu sözleriyle, muhtemelen Arap dünyasından ve diğer bölgelerden pek çok kişinin Türk-İsrail “hareketinin” bölgede bir karşı ittifaka yol açacağına dair beklentisini dile getirir. Ancak böyle bir karşı ittifak asla gerçekleşmez. Bir yorumcunun da Türkiye-Suriye krizi sırasında belirttiği üzere: “bölgede ittifakın tehdidini doğrudan hisseden Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerin acilen Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleştirilecek bir zirvede buluşarak, bu duruma en uygun ve etkili biçimde karşı koymanın yollarını tartışmalarını beklerdik. Ancak bizim ve bizim gibi kaygılanan pek çok kişinin beklentileri boşa çıktı.”⁵⁸⁸ Bu durumda, akla, neden bir karşı ittifakın kurulmadığı sorusu gelir.

Tek etkenli açıklamalar kesinlikle göz ardı edilmelidir. Türk-İsrail yakınlaşmasını frenlemeye ve etkisiz hale getirmeye yönelik toplu hareketin oluşmasını sağlayabilecek başlangıçtaki itici gücü engelleyen çok katmanlı iç, bölgesel ve uluslararası gelişmeler bir araya toplanır. Sonuç olarak, karşı konulamayan bir *emrivakiye* dönüşür. Bağdat Paktı örneğinde, 1950’lerin iki kutuplu dünyasında Sovyetler Birliği’nin Pakta karşı bir ittifakın oluşmasında –Suriye ve Mısır’ın bir araya geldiği BAC –en önemli rolü oynadığını vurgulamak gerekir. Ancak 1996’nın tek kutuplu dünyasında Sovyetler Birliği artık yoktur, Rusya da bölgedeki ülkeleri “Batı-yanlısı” yakınlaşmaya karşı harekete geçirmek konusunda ya isteksiz ya da içerde ve dışarıda fazlasıyla güçsüzdür. Arap dünyasında her iki anlaşma da Arap güvenlik sistemine tehdit olarak yorumlanır. Ancak, 1950’lerde Arap

sistemi ya da en azından önde gelen bir üyesi –Mısır –Bağdat Pakti'na karşı koymak üzere belli Arap ülkelerinin desteğini sağlayabilirken, 1990'larda bu sistem hem çok güçsüz hem de böyle bir gruplaşma için fazlasıyla parçalanmıştır.

Bir karşı ittifaka liderlik edebilecek ya da katılabilecek ülkeler tek tek ele alındığında benzer güçlüklerin ve kısıtlamaların varlığı açığa çıkar. Teoride, bir karşı ittifak kurmaya en yakın adaylar yakınlaşmanın tehdidini en çok hisseden ülkelerdir –Suriye, Irak, İran, Mısır ve Yunanistan. Oysa, pratikte, ne Suriye ne de İran, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'a bu denli güçlü bir hareketin ortağı olarak güvenebilir. Suriye ve Irak'ın neden daha fazla yakınlaşmadığı sorusuna Suriye Enformasyon Bakanı Muhammed Salman şöyle yanıt verir: "Yanlış bir ittifaka yanlış bir diğer ittifakla karşılık vermezsiniz."⁵⁸⁹ Ashında, İran ve Irak arasında sekiz yıl süren savaş ve Suriye ve Irak arasındaki 30 yıllık karşılıklı kuşku ve düşmanlık, üçünün kuracağı ittifak bir yana, uzlaşma sürecini alabildiğine çetrefilli kılar. İran'ın 1980 yılından itibaren müttefiki olan Suriye ile stratejik ittifaka dönüşecek daha güçlü ilişkilere girme çabaları, Arap dünyasından dışlanmışlığını artırmaktan ya da İran'ın yayılmacı arzularına karşı tetikte duran Körfez'deki Arap devletlerini kışkırtmaktan çekinen Şam tarafından geri çevrilir.⁵⁹⁰

Mısır, bu yakınlaşmanın kendisini güçsüz düşürdüğü hissine kapılan bir diğer ülkedir ve oluşturulacak karşı ittifakın olası lideri durumundadır.⁵⁹¹ Ancak, 1950'lerdeki Mısır ile 1990'lardaki arasında büyük bir fark vardır. Abdül Nasır yönetiminin aksine, Mısır 1996 yakınlaşmasını yakın tehdit olarak algılamaz. 1996 yakınlaşmasının gizli üyesi Ürdün'ü de, Arap hegemonyasını kurma mücadelesinde, 1950'lerdeki Irak'ı gördüğü gibi, bir rakip olarak görmez. Benzer biçimde, Mısır, Amman'la gergin ilişkiler içinde olmasına rağmen, Ürdün'le çatışmaya girmek istemez.⁵⁹² Diğer önemli farklar da, Mısır'ın Türkiye ile arasının iyi olması ve İsrail'le tam diplomatik ilişkiler kurmuş olmasıdır. En önem-

li ve yukarıda sayılanların hepsiyle ilgili olan fark ise Mısır'ın Amerika'nın yörüngesine girmiş olmasıdır, bu nedenle tüm bu etkenler Mısır'ın bir karşı ittifaka önderlik etme nedenlerini azaltır.

Yunanistan da yakınlaşmayı kendisi için bir tehdit olarak görmektedir ancak Suriye ve İran'la (ayrıca Rusya ve Ermenistan'la)⁵⁹³ ilişkilerini güçlendirmek dışında, endişeleri kendisini bu iki ülke ya da bölgedeki herhangi bir ülkeyle karşı ittifak kurma arayışına itmez.

Bir karşı ittifakın gerçekleşmemiş olması bölgenin yakınlaşmaya kayıtsız kaldığı ya da bundan etkilenmediği anlamına gelmez.⁵⁹⁴ Türk-İsrail yakınlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra Suriye ve Saddam yönetimindeki Irak arasındaki uzlaşma süreci o güne dek olan en ilginç gelişmedir. Başlangıçta özellikle Suriye'nin tereddütleri nedeniyle oldukça yavaş ve temkinli seyreden bu uzlaşma, Suriye'de Başar Esad'ın iktidara gelmesiyle hız kazanır ve 11 Eylül 2001'in ardından, hem Bağdat hem de Şam'ın Amerika'nın bölgedeki niyetlerine ilişkin kaygıları artar. Üstelik, Suriye, 2003 baharında gerçekleşen ABD-Irak savaşı esnasında Irak'ın yardımına koşarak Amerika'yı daha da fazla öfkeliendirir. Saddam yönetiminin devrilmesi, Amerika'nın Irak'ı işgali ve Irak'ın bölge düzeninden bağımsız bir aktör olarak süresiz kayboluşu, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Ortadoğu'da görülmemiş bir duruma yol açar. Bunun, bölgesel dinamikleri, tek tek yönetimlerin hesaplarını ve iç politik gelişmeleri nasıl etkileyeceğini ise gelecek günler gösterecektir.

Sonuç

Yeni Bir Bölgesel Düzen mi?

Yirminci yüzyılın son onyılında rekabet halindeki dört görüş Ortadoğu'yu etki altına almak için birbiriyle çekişir: George Bush'un Yeni Dünya Düzeni, Saddam Hüseyin'in Yeni Arap Düzeni, Turgut Özal'ın Yeni Türk Dünyası ve Şimon Peres'in Yeni Ortadoğu'su. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve yirminci yüzyılın büyük bölümünde bölgede –aslında tüm dünyada –hakim olan Soğuk Savaş rejiminin de çökmesiyle bu görüş bolluğu yaşanır. Ortadoğu'da tüm açılımlarıyla Irak'ın Kuveyt'i işgali süreci hızlandırır, bir diğer itici güç de belki de çalkantılı bir binyılın sonuna yaklaşılırken, yeni binyılın –Ortadoğu'da hiç de azımsanmayacak –vahiysel görüş ve beklentiler eşliğinde başlamasıdır.

Sonuçta bu görüşlerin hiçbiri gerçekleşmez. Başkan Bush'un ve halefi Bill Clinton'ın Ortadoğu'ya barış ve demokrasi getirme hayali bir yanılsama olarak kalır. Daha da kötüsü, Amerika'nın kendisi de, üçüncü binyılın başında, tarihinde ilk kez bölgedeki demokrasi ve barış yoksunluğunun kurbanı olur. 11 Eylül 2001 tarihinde, İkiz Kuleler ve Pentagon'a, Ortadoğu'daki bir takım ülkelerde eğitilmiş olan ve radikal ideolojilerle harekete geçen İslamcılar tarafından saldırı düzenlenir. Benzer biçimde, Saddam Hüseyin'in yalnızca yedi ay süren –Kuveyt'ten çıkarılması için gereken zaman –yeni Arap düzeni de kısa ömürlü olur. Özal'ın herkesi kucaklayan "Türk Yüzyılı" görüşü de yerini, 1993

yılında Özal'ın ölümünün ardından, Orta Asya'ya ve bölgeye yönelik daha dengeli ve pragmatik bir politikaya bırakır. Peres'in yeni Ortadoğu'ya ilişkin iyicil görüşü de, bu önerilen kucaklaşmayı, hiç şüphesiz bir İsrail-Siyonist kültür istilası olarak yorumlayan Arap dünyasının toplu olarak reddi ve kendi naifliğine yenik düşer.

Yine de, bölgenin, önceki kırk yıl içindeki biçiminden farklı görüldüğü yadsınamaz. Bu fark, yüzyılın son yıllarındaki önemli üç gelişmeden kaynaklanır: Amerika'nın, Soğuk Savaş'taki küresel zaferinin yanı sıra 1990-91 yıllarında Irak'ın rövanş talebine karşı uluslararası koalisyonu inşa etmedeki başarısı sayesinde bölgedeki tek süper güç haline gelmesi; 1991 yılında başlayan Arap-İsrail barış süreci ve bundan beş yıl sonra Türkiye ile İsrail arasındaki açık yakınlaşma. Peres'in görüşünü pek karşılamasa da, Amerika'nın bölgede izlediği politikanın üç ayağından biri olan barış süreci bazı açılardan önemlidir. İlki, 1970'lerin İsrail-Mısır barış antlaşmasındaki gibi tek bir Arap ortak yerine olası üç Arap ortağı –Filistinliler, Ürdün ve Suriye –içine alır. İkincisi, İsrail'in bölgenin belli bölümlerinde fazlasıyla ihtiyaç duyduğu meşruiyeti edinmesini sağlar. Üçüncüsü, 1990'lardaki Türk-İsrail yakınlaşmasını kolaylaştırır. Ancak barış sürecinin kendisi pek uzun ömürlü olmaz. Hatta Suriye-İsrail hattı başlatılamaz. Filistin hattı, umut vadeden on yılın ardından iki tarafın savaşlarla dolu tarihinin en yıkıcı çatışmalarından birine sürüklenir. Yalnızca 1994 yılında imzalanan Ürdün-İsrail barış antlaşması varlığını sürdürür. Aslında Ürdün'leyapılan barış iki ülke arasındaki ilişkilerdeki sürekliliği örnekler ve yıllar içinde geliştirdikleri gayri resmi ilişkilerin bir sonucudur. Ancak Ürdün'ün konumu da zamanın değiştiğine işaret etmektedir, Amman, Türkiye ve İsrail arasındaki yeni yakınlaşmada sessiz ortak olarak yer alır, bu durum, yakınlaşmanın yaklaşık kırk yıl öncesinin yalnızca Arap olmayan üyelerden meydana gelen çevre ittifakıyla arasında bir fark yaratır.

2000 yılının güz aylarında barış sürecinin sonlanmasından önce dahi Amerika'nın üç politika ayağından ikincisi –Irak ve İran'ın ikili çevrelenmesi –güçsüzlüğünü kanıtlar. Yalnızca üçüncü ayak olan Türk-İsrail yakınlaşması dayanıklılığını kanıtlar.

İlk günlerden itibaren, yakınlaşma, fazlasıyla tartışma yaratır ve pek çok yorumcu, kuşkucu ve kıyamet habercisinin eleştirisi oklarına maruz kalır. Türkiye'de eleştiriler meclis koridorlarından çok, çeşitli siyasi hareketlerden yükselir, tartışmalar, anlaşmanın, Türkiye'nin Arap dünya ile hatta bütün Müslüman dünya ile ilişkilerini mahvedeceğini öne süren geleneksel çizgiyi takip eder.⁵⁹⁵ Özellikle, yakınlaşmanın Ankara'nın Şam'la ilişkilerini koparacağı konusunda uyarıda bulunurlar. Kimileri, bunu, Filistin davasına ihanet olarak görür ve Filistinlilerle İsrail arasındaki barış sürecinin çökmesiyle İsrail- Türkiye yakınlaşmasının da çökeceği tahmininde bulunurlar.

İsrail'de yakınlaşmaya eleştiri getirenler ve kuşkuyla bakanlar Türkiye'dekine göre çok daha az sayıda ve etkisizdir. Yine de, kimileri yakınlaşmanın Araplarla barış sürecine zarar vereceğini, İsrail'in Yunanistan ve Kıbrıs'la ilişkilerini baltalayacağını, İsrail'i hiç ilgilendirmeyen Türkiye'nin Kürt azınlığıyla çatışması türünden çatışmalara sürükleyeceğini ve İsrail'in teknik ve askeri sırlarının Ankara tarafından sızdırılacağını öne sürerler. Hepsinden önemlisi, Türkiye'deki laik rejimin yıkılması durumunda İsrail'in bütün çabaları boşa gidecek, Şah'ın devrilmesinin ardından İran'daki gibi, çok daha güçlü ve düşmanlık güden bir orduyla uğraşmak zorunda kalacaktır.

Yakınlaşma, Arap ülkeleri, İran, Yunanistan ve Kıbrıs'ı gerçekten rahatsız eder ve bölgeyi rakip eksenlerde kutuplara bölerek ciddi anlamda istikrarsızlaştıracığı korkusu yaratır.

Buradan bakıldığında, bu tahminlerin hiçbirinin gerçeğe dönüşmediği hatta kimi durumlarda tam tersi gelişmelerin meydana geldiği görülür. Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri-

nin bozulması bir yana pek çok durumda, özellikle başdüşmanı Suriye ile olan ilişkileri önemli ölçüde ilerleme kaydeder. Benzer biçimde, Filistin meselesi ve Ankara'nın Kudüs'le ilişkilerinin niteliğine dair kurulan bağlantının da abartılı olduğu ortaya çıkar. Filistinliler ve İsrail arasında 2000 yılından itibaren yeniden patlak veren çatışma yakınlaşmayı çok az etkiler. Hatta en ağır çarpışmaların yaşandığı bir dönemde, Türkiye İsrail'le önemli bir anlaşma imzalar. Özetle, geçmişte bölgeye ilişkin siyasi hesapları ciddi biçimde etkilemiş olan yegane "Arap siyasi birliğinin" bir hayalden ibaret olduğu ortaya çıkar. Benzer biçimde, Türk dış politikasını kırk yıldan fazla etkileyen Türk-Arap-İsrail üçgeninin kaçınılmaz biçimde birbirini etkileyeceğine dair efsane de tümünden kayıplara karışır ve artık Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler Arap etkeninden bağımsız bir biçimde kurulmaya başlar. Bir başka deyişle, Türkiye kendi kendine taktığı boyunduruğun esaretinden kurtulmuştur; Müslüman kardeşlik bağları ne denli kuvvetli olursa olsun İsrail'le ve Arap ülkeleriyle birbirini dışlayan ilişkiler kurmayı bırakır. Sonuçta, Türkiye'nin bölgesel itibarı ve hareket özgürlüğü önemli ölçüde artar.

İsrail'e olumsuz yönde yapılan uyarıların da geçersizliği açığa çıkar. Yakınlaşma, İsrail'in ne Arap devletleriyle ilişkilerini bozar ne de barış sürecinin yavaşlamasına yol açar. Suriye ve Filistinlilerle müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanması hiçbir şekilde Türkiye ile kurulan ilişkilerden kaynaklanmaz. Bunun nedeni, tümüyle İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki geçmişe dayanan çatışmadır ya da daha açık ifade etmek gerekirse işlerinde bazılarının İsrail'in bölgedeki varlığını kabullenmedeki isteksizliğidir. Öte yandan, İsrail'in Yunanistan'la ilişkileri yakınlaşmadan olumlu yönde etkilenir. Belli Arap devletlerinin bu yeni yakınlaşmadan ötürü Türkiye'ye yakın durmaya başlamasının ardından Yunanistan da İsrail'e yönelik benzer bir tutum içine girer. Ayrıca, Türkiye herhangi bir üçüncü tarafa İsrail'e ait gizli bilgileri sızdırmadığı gibi, İsrail de Türkiye ya da her-

hangi bir üçüncü tarafla çatışmaya girmemek üzere önlem alır. Türkiye’de yakınlaşmanın bozulmasına yol açacak İran modeli bir İslam Devrini olacağını düşünenler Türk toplumunda ve siyasetinde ordunun etki gücünü ya da daha genelleştirmek gerekirse, Türk toplumunun Batılılığı benimseyiş ölçüsünü hafife alırlar. Üstelik, İran ve Türk İslamcı modellerinin arasındaki derin farklılıkları da yeterince kavramayı başaramazlar.

Yakınlaşmanın bir yansıması olarak bölgede çalınmaya başlayan tehlike çanlarının –bir diğer deyişle, yakınlaşmanın yeni gerilimlere yol açacağı, yeni çatışma ve savaşları tetikleyeceği ve karşı ittifakların oluşmasına neden olacağına ilişkin uyarılar –temelsiz olduğu ortaya çıkar. Her şeyin ötesinde, yakınlaşmanın caydırıcı gücü, Suriye’nin, Türkiye ile ilişkilerini sona erdirmek yerine “boyun eğme” kararı almasına yol açar. Karşı ittifakların oluşturulma süreci, ortada kendilerini destekleyecek herhangi bir süper güç olmaması, olası taraflar arasında gergin ya da düşmanca ilişkiler bulunması ve geçmişe bakınca, belki de bölgede Türk-İsrail yakınlaşması dışında hiçbir zaman kalıcı ve sağlam bir ittifakın kurulamaması nedeniyle pek de hız kazanamaz.

Türk-İsrail yakınlaşması, zamanla bölgedeki ülkelerin isteksizce olsa da birlikte yaşamayı öğrendikleri bir *emrivaki* halini alır. Özetle, yakınlaşma ve buna verilen zayıf politik tepkiler bölgedeki çokkutupluluğu ve üyeleri arasındaki dayanışma eksikliğini –özellikle işbirliği içinde olması beklenen Arap ülkeleri arasındaki eksikliği –açığa çıkarır. Geçmişte olduğu gibi yukarıdan dayatılan yeni bir bölgesel düzen yerine ilişkilerin ya da kuvvetlerin bölge içinde önemli ölçüde yeniden düzenlenişi ortaya çıkar.

O halde, yakınlaşma nasıl değerlendirilmelidir? Hiç kuşkusuz yakınlaşma ne denli dirençli olduğunu kanıtlamıştır: Erbakan’ın Türkiye’deki İslamcı hükümeti ve Türkiye ve İsrail’de kurulan üç kırılğan koalisyon hükümetinin yanı sıra yeniden

başlayan İsrail-Filistin çatışmasına rağmen ayakta kalmıştır. Dayanıklılığını sağlayan en önemli ölçüt, askeri/stratejik alandan siyasi, diplomatik, ekonomik ve sosyokültürel ilişkilere dek uzanan çokyönlü özelliğidir. Herhangi bir karşı ittifakın yokluğu ilişkilerin derinleşmesini kolaylaştırır. En önemlisi, yakınlaşma, Türkiye'nin Arap büyüünden kendini kurtarmasını sağlamıştır.

Görünüşe göre, Türk-İsrail yakınlaşmasını olumsuz yönde etkilemesi beklenen iki önemli gelişme bulunmaktadır: İslamcı Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) seçimlerde ezici bir üstünlük sağlayarak 2002 Kasım ayında iktidara gelmesi ve 2003 yılında ABD'nin Irak'ta Saddam Hüseyin'in Baas rejimine savaş açması. Gözlemciler, Türkiye'nin yeni İslami eğilimleri barındıran hükümetinin Arap-Müslüman komşularıyla daha yakın ilişkiler kurmak için İsrail'le ilişkilerini zayıflatmanın yollarını arayabileceği yönünde tahminlerde bulunurlar. Ayrıca, Türkiye'de güç dengesinde bir kayma meydana gelmektedir, sivil siyasi kesim, ordunun geçmişteki tartışmasız hakimiyetine rağmen kontrolü ele amaya çalışır. Ordu 1990'lı yıllarda İsrail'le kurulacak yakın ilişkilerin en önde gelen savunucusu olduğundan, Ankara-Kudüs ilişkilerinin de bu durumdan etkileneceği açıktır.

Türk-İsrail ilişkilerinin üstüne doğru bir başka kara bulut da 2003 yılının ilk aylarında Irak'tan yola çıkar.⁵⁹⁶ Türkiye'nin Amerikan askerlerinin Irak'a saldırmak üzere kendi topraklarından geçmesine son anda izin vermeme kararı 60 yıllık Ankara-Washington ittifakında o güne dek en gergin anlardan birinin yaşanmasına yol açmış ve İsrail-Türk alanında da önemli ölçüde bir etkisinin görüleceği varsayımına yol açmıştır. Washington, her ikisiyle de uzun yıllara dayanan stratejik ilişkilerine güvenerek bölgedeki duruşunun Ankara-Kudüs ikilisi sayesinde güçleneceğini varsayar. Ancak, Türkiye'nin savaş zamanında Amerika'nın taleplerini geri çevirmesi, ana ayağı Türk-İsrail-Washington üçgeni olan ABD-odaklı bölgesel düzene baştan

itibaren temel sınırlamalar getireceğini gösterir. Daha kapsamlı bir açıdan bakılırsa, Ortadoğu 200 yıl boyunca ilk kez tek bir büyük gücün hakimiyeti altına girmiştir. Yine de, Amerika'nın bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye, ABD hamiliğine ciddi kısıtlamalar getirebilecek denli bağımsız bir eylem gerçekleştirebilirliğini kanıtlar. Bölgedeki diğer ABD müttefiki/bağımlı ülke olan İsrail, savaş için ABD'ye tam destek verirken, Türkiye'nin ölçsüz muhalefeti, Türk-İsrail yakınlaşmasının en iyi haliyle can sıkıcı düzenlemelere maruz kalacağı ya da en kötüsü uzun vadede tümüyle yıkılacağını düşündürür.

Buna ek olarak, Türkiye'nin tehdit algıları 1990'ların ilk yıllarından itibaren önemli ölçüde değişmeye başlar. Suriye etkisiz kılınmış, hatta kucaklanmıştı; Irak yıllardır Amerikan "sandığına" atılmış durumdadır; bu nedenle, Türkiye'nin İsrail'le sağlam bir askeri –stratejik yakınlaşma kurmaya ilişkin ilk zamanlardaki aciliyeti ortadan kalkar. Asıl tehdit, Türkiye'ye sınır komşusu olan Irak'ın ABD'ye savaşta tam destek veren Kürt azınlığının artan itibar ve arzularından kaynaklanır. Türkiye'nin çıkarları ABD ve İsrail'in çıkarlarından önemli ölçüde farklılık göstermeye başlar: Ankara, Washington'ın bağımsız bir Kürt devletine muhalefetine Kürt baskılarına boyun eğmek zorunda kalacağından ve İsrail'in de Washington'ı izleyeceğinden korkmaktadır.

Ankara-Kudüs ortaklığını etkilediği görülen bunun kadar güçlü bir diğer etken de, Türkiye'nin, Amerika'nın Irak'a savaş açma kararının ardındaki başlıca katalizörlerin İsrail ve Amerika'daki Musevi cemaati olduğuna dair yaygın algısıdır. Türkiye'de halkın savaşa büyük ölçüde muhalefeti İsrail'in buradaki imajını zedelediğinden ortaklığı olumsuz yönde etkilemesi beklentisi doğar.

Ancak, ilişki zorlukların üstesinden gelmeyi başarır. Bilgi sahibi üst düzey İsrailli bir yetkiliye göre,⁵⁹⁷ AKP hükümeti İsrail'le ilişkileri azaltma arayışına girmek şöyle dursun, önceki Ecevit

hükümetinin kurduğu bağları da bazı durumlarda ilerletmiştir. AKP'nin Musevi devlete yönelik yumuşak tutumunun nedenlerinden biri Avrupa'daki kuşkuculara, hem iç hem dış ilişkilerde, Batılı, aydınlanmacı demokrasilerin ilkelerine göre hareket eden yeni bir İslami devlet tipi inşa etmeye çalıştığını kanıtlamaktır. Konu karışık olmaktan uzak ve basitti: Türkiye AB'ye katılımının bu tür bir model başarıya ulaştığı takdirde kolaylaşacağını tümüyle anlar. AKP'nin İsrail'e açılımının bir diğer nedeni de, partinin iktidarayükselişi sırasındaki tedbirli tavrında da en iyi biçimde görüldüğü üzere, Türk ordusuyla sürtüşmenin artmasından kaçınma arzusudur. Geniş anlamda, Türk-İsrail ilişkileri yalnızca askeri-stratejik alana dayalı olmak yerine özellikle ekonomik alanda sivil toplumun da önemli bileşenlerini kapsamaya başlamıştır.

İlginçtir, Ankara ve Washington arasındaki yarıılma Türkiye-İsrail ilişkilerine zarar vermek bir yana artan işbirliğinin temelini atmıştır. Washington parlamentosunda Türkiye'nin ciddi ölçüde zedelenen imajı ve itibarı acilen bir hasar kontrolüne gidilmesini zorunlu kılar. AB "klübüne" kabul edilmedeki istekliliğine karşın, Türkiye için, ABD gözündeki önceki çok önemli jeopolitik konumundaki kaybı telafi ederek marjinal bir devlete dönüşmekten kurtulmak bir hayli zordur. Türkiye'ye göre, lobi faaliyetlerine ancak Washington'daki İsrail yandaşlarının vereceği desteği yardımcı olabilir. Kudüs işbirliğine hazırdır ve destekçilerini hasarlı Türk-Amerikan ilişkilerini düzeltme çalışmalarına teşvik eder.

Tüm koşullara karşın, savaşın ardından Türk-İsrail ilişkileri güçlenir. Silah satışına ilişkin gerçekleştirilen yeni görüşmelerin yanı sıra Türk Genelkurmay Başkanı İsrail'e ve üst düzey İsrailli yetkililer Türkiye'ye ziyaretlerde bulunur. 2004 Şubat ayına gelindiğinde, ne Dışişleri Bakanı (ve kısa süre için Başbakan) Abdullah Gül ne de Başbakan Tayyip Erdoğan İsrail'e herhangi bir ziyaret gerçekleştirmiştir, ancak Gül Arap başkentlerine ve

İran'a çok sayıda ziyarette bulunmuştur. Bu tür ziyaretlere ilişkin yapılan resmi açıklamada, Türkiye'nin ABD-İrak savaşını engellemek üzere bu ülkelerle faaliyetlerini düzenleme zorunluluğudur. İsrail'i ziyaret etmekten kaçınmalarının iki nedeni olduğu dile getirilir: Ramallah'ta İsrail kuvvetleri tarafından kuşatılmış durumdaki Filistin Yönetimi Başkanı Yaser Arafat'ı ziyarete verdikleri öncelikten ötürü İsrail ve ABD ile çatışmaktan kaçınmak isterler; ve kamuoyunun Amerika'nın Irak savaşına karşı öfkeli olduğu bir anda İsrail'le dostluklarını öne çıkararak halkın tepkisini çekmekten kaçınmayı tercih ederler.⁵⁹⁸ İsrail-Filistin barış sürecini yeniden işler duruma getirmek üzere tasarlanan ABD destekli "yol haritasında" önemli gelişme kaydedilmesi Ankara ve Kudüs arasındaki olası rahatsızlığı da ortadan kaldıracak gibi görünür.

Orgeneral Gürsel'in Türkiye ve İsrail arasındaki gizli *aşka* dair tavsiyesini anımsatan Alon Liel 1997'de şu uyarıda bulunur: "Türkiye'yi sevme iznimiz var, Türklerin de bizi sevmesinden memnun kalırız. Ancak kıskanç ve düşmanca tavır gösteren bir halkın önünde sevişmek bu ilişkinin günlerini azaltabilir."⁵⁹⁹ Sonraki yedi yıl içinde, Türk-İsrail kucaklaşması, halkın düşmanca bakışlarına karşı ayakta kalabilmiş, dayanıklılığını kanıtlamayı sürdürmüş hatta Türkiye'nin Arap ve Arap olmayan komşularıyla ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Bu açıdan, Türkiye, İsrail ve Arap devletlerine yönelik bir "çift yönlü uyum" başarısına ulaşmıştır. Nadav Safran bu terimi, 1970'lerde Amerika'nın İsrail ve Arap devletlerine yönelik politikasındaki kayma için kullanır, bu kayma " (her iki taraf için de yaşamsal önem taşıyan) çıkarları izleyebilmek için hem biri hem de diğerleriyle iyi ilişkiler kurma uğraşını ve başlıca kaygılarını giderme arayışını" içerir. ABD için, o yıllarda Arap dünyasındaki çıkarlarını gerçekleştirmesinde "özellikle İsrail'le kurduğu yakın ilişki belirleyicidir."⁶⁰⁰ 1990'larda Türkiye için İsrail'le stratejik ve ekonomik ortaklığa girmek bölgesel itibarını önemli ölçüde

artırmıştır. Eski düşmaları ile (örn., Yunanistan, Suriye) ilişkilerinde bir hayli ilerleme kaydetmiş Arap dünyasındaki ekonomik bağlantıları korunmuş hatta daha da gelişmiş ve Müslüman bir devlet olarak içerde ve dışarıda imajını parlatmıştır. Türkiye'nin 2003 yılında, ABD ile ciddi biçimde zarar gören ilişkisi daha sonraki günleri de etkileyeceğini göstermiştir. Yine de hem Ankara hem de Washington, üçgenin ABD-Türk "ayağını" tamir etme isteğindedir. İsrail'e gelince, Türkiye ile ortaklığı, askeri, stratejik, politik ve ekonomik açıdan beklenenden daha da verimli olur. Kuşkusuz, İsrail'in Filistinlilerle yeniden şiddetli bir çatışmaya girmesi ve Irak savaşında ABD ile yakın işbirliği içinde bulunması Türk kamuoyundaki imajını zedeler. Yine de Türk-İsrail yakınlaşması dimdik ayakta kalır ve 1970'ler ve 1980'lerdeki en düşük seviyesine inmesi için yapılan *bölgesel* baskıların benzeri çok eskide kalmış görünmektedir.

Türkçe Baskıya Ek Sonsöz*

2007 Kasım ayının hoş bir Cuma öğleden sonrasında, İsrail'in Yehud kentinde Kemal Atatürk'ün heykelinin açılışı için bir tören düzenlenmektedir. Türk bayrakları göndere çekilirken, törene, büyükelçiler ve diğer üst düzey görevlilerin Türkçe ve İngilizce yaptığı konuşmalar ile kapanışta Türk milli marşının coşku dolu söylenişi damgasını vurur. Tören, Yehud'da Türk kültür merkezi ve müzesi kurmuş olan "Arkadaş" adlı İsrailli bir sivil toplum örgütü tarafından düzenlenir.

Açıkcısı, Türkiye'den bir sivil toplum örgütünün, Müslüman ya da Yahudi farketmez, İznik kentinde "haverim" (İbranice'de "arkadaş") adında bir merkez kurarak David Ben-Gurion'un heykelinin açılışını yapacağı ve İsrail milli marşının söyleneceği benzer bir töreni hayal etmek dahi imkansızdır. Yehud'da Atatürk'ün onuruna düzenlenen tören, Türk-İsrail ilişkilerindeki asimetrinin somut bir ifadesi olarak görülebilir.

Asimetri ve Belirsizlik

Bu asimetri pek çok düzeyde kendini gösterir –beyanlar, diplomasi ve siyaset. İsrail genellikle yaklaşan taraf –ya da siyasi söylemle muhtaç taraftır ve iyi ilişkiler kurmak için harekete geçen taraftır. İsrail için, Türkiye ile kurulan ilişkiler onur ve meşruiyet kaynağıdır; öte yandan, bu ilişkiler, Türk hükümetini kimi zaman utandırır ya da ikilemlere yol açar. Örneğin, İsrail,

* Bu bölüm Türkiye-İsrail ilişkilerindeki son gelişmeler üzerine yazar tarafından eklenmiştir.

Ankara'nın stratejik ortağı olarak görülmesine karşın, Türk ulusal televizyonu TRT 1 kanalının hava durumu yayını haritasında yer almaz. Her gece izleyiciye gösterilen hava durumu haritasında Şam, Amman ve Arap başkentlerinin geri kalanı ekranda belirirken, Kudüs ve Tel Aviv ekranda belirmez.

Türk politikacılar, İsrail'e, Filistinlilere yönelik politikalarından dolayı şiddetli bir biçimde saldırmaktan hiç rahatsızlık duymazlar, oysa, İsrailli politikacılar Türkiye'nin hassas olduğu noktaların herhangi biri söz konusu olduğunda son derece itinalı davranırlar.⁶⁰¹ Örneğin, Türkiye'nin Kürtlere ilişkin politikalarını eleştirmek bir yana sözünü etmekten bile kaçınırlar.

Türk medyasına gelince, Filistin meselesine dair haberlerin çoğu tek yönlü ve İsrail aleyhindedir. İsrail'in Filistinlilere karşı düzenlediği saldırılar haberlerde her zaman yer bulurken, Hamas'ın İsrail'e karşı düzenlediği terörist saldırılar Türk medyasında nadiren yer alır.⁶⁰² Oysa, İsrail medyası, Türk ordusu ve PKK arasındaki çatışmayı genellikle Türk tarafının bakış açısıyla verir ve PKK'ya pek hoşgörülle yaklaşmaz.

Hiçşüphe yokki, İsrail Türk medyasında tarafsız bir muamele görmeye dair mücadelesini kaybetmiştir; bunun da Türk politikacıların karar alma sürecinde olumsuz yansımaları olabilir.⁶⁰³ Ancak medyanın politikacıların izinden gittiğini belirtmek gerekir. Örneğin, Başbakan Tayyip Erdoğan 2004 Haziran'ında şöyle bir beyanda bulunur: "Yahudiler [İspanya'da] mağdur oldu. Bugün Filistinliler mağdur durumdadır ve İsrail halkı, Filistinlilere, kendilerine 500 yıl önce nasıl davranıldıysa öyle davranmaktadır"⁶⁰⁴. Erdoğan, son zamanlarda, İsrailli yöneticileri şu sözlerle uyarmaktadır: " tarih, onları insanlığa düşürdükleri kara leke ile yargılayacaktır".⁶⁰⁵ Hatta daha da ileri giderek, öldürülen Filistinli çocukların kanlarının yerde kalmayacağını söyler.⁶⁰⁶ Kasten yapılmamış olsa dahi, bu türden beyanlar, kuşkusuz medyada ve Türk halkı arasında İsrail karşıtı ve Yahudilik karşıtı ifadelerin yaygınlaşmasına katkıda bulunur.

İsrail, Yahudi karşıtlığının son yıllarda Türkiye’de yaygınlaşmasından son derece kaygılıdır. *Kavgam* (*Mein Kampf*), Türkiye’de bir ara çok satanlar listesine girer.⁶⁰⁷ Yahudi karşıtlığının yükselişinin o dönem ardında yatan nedenler pek belirgin değildir. Aşırı milliyetçi eğilimlerin güçlenmesinin sonucu olabilir ya da İslamcı bir partinin iktidara gelişi bunu meşru kılmış olabilir. Kesin olan tek şey şudur: Türk hükümeti bu durumla yeterince mücadele etmemiştir. Almanya ve diğer devletler *Kavgam*’ın yayımlanmasını yasaklarken, Türk hükümeti demokrasiyi korumak gibi sudan bir bahaneyle bu konuda harekete geçmemiştir.⁶⁰⁸

Oysa İsrail devleti, Türkiye’nin Ermeni meselesine ilişkin hassasiyetlerini dikkate alırken elinden gelenin en iyisini yapmakla kalmamış, Ermenilerin toplukıyımının ABD tarafından soykırım olarak kabul edilmesine ilişkin tüm girişimlere karşı Washington’da tüm gücüyle lobi faaliyetlerinde bulunmuştur.

Süreklilik ve Değişim

Tüm bunları belirttikten sonra taşları yerine koymamız gerek. Bu çalışmadaki ana argümanım, 2003 Körfez savaşının ardından bölgede meydana gelen ani ve köklü değişimin yanı sıra on yıl içinde Türkiye’nin ülke içinde, bölgede ve uluslararası çevrelerde geçirdiği kapsamlı değişime karşın Türk-İsrail ilişkileri çok fazla zarar görmez. Bunun nedeni nedir? Oysa, 1990’lardaki yakınlaşmayı sağlayan etkenlerin çoğu önemli ölçüde değişime uğramıştır. Örneğin, 1991 Körfez Savaşı yakınlaşmayı tetikleyen bir diğer önemli etkidir. Türkiye ve İsrail savaşın gerekliliği ve ABD’ye verilecek destek konusunda hemfikirdir. Siyasi gücünün zirvesinde olan Türk ordusu yakınlaşmada önemli bir rol oynar. Şam sürekli denetim altında tutulması gereken ortak bir düşman olduğundan Türkiye ve Suriye arasındaki gerginlik de yakınlaşmayı sağlayan nedenlerden biridir. Benzer biçimde, İran İslam Cumhuriyeti ortak bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Olumlu bir etken ise, çözüm yolunda ilerleyen Filistin meselesinin Ankara-Kudüs ilişkilerinin önünde büyük bir engel olmaktan çıkmasıdır.

Son yıllarda tüm bu ortak paydalar ortadan kaybolmuştur. Üstelik, zarar verme potansiyeli taşıyan pek çok gelişme meydana gelir. Örneğin:

- A. Türkiye'deki aşırı milliyetçi ve İslamcı akımların eşzamanlı güç kazanması Yahudi devlet ile olan ilişkiler için tehdit teşkil eder.
- B. İsrail'le kurulan yakın bağların esas mimarı olan Türk askeri eliti, siyaset üstündeki etkisini ve böylelikle İsrail'le yapılan askeri anlaşmaları yaptırma kabiliyetini yitirir.
- C. Arkaplandaki 2003 savaşı nedeniyle Türkiye'nin Washington'la kötüye giden ilişkileri İsrail'in bölgedeki rolüne ilişkin Türk algılamalarını olumsuz yönde etkiler.
- D. 2003 savaşı Türkiye'nin İsrail'in Irak Kürdistanı'nda oynadığı role ilişkin kuşkularını artırır, oysa Türkiye kendi isteğiyle Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin (KRG) başlıca kurtarıcısı olur.⁶⁰⁹
- E. Türkiye, Suriye ile yakın ilişkiler kurar, böylece Türkiye'nin Şam'ı güneyden dengeleyecek güçlü bir müttefike ihtiyacı azalır.
- F. İran İslam Cumhuriyeti, iktidardaki AKP hükümetine, önceki hükümetlere görüldüğünden daha az tehditkar görünür.
- G. İsrail ve Filistinliler arasında özellikle 2000 yılının güz aylarında patlak veren ikinci intifada ile devam eden çatışma ve Gazze'de Hamas'la olan daha yakın tarihli çatışma İsrail'in Türkiye'deki imajına önemli ölçüde

zarar verir. AB'nin terörist bir örgüt olarak gördüğü Hamas'a Ankara'nın yakın duruşu, Türkiye'nin Hamas lideri Halid Meşal'i 2006 Şubat'ında Filistin'deki seçimlerin hemen ardından davet etmesinin yanı sıra⁶¹⁰ İsrail'in 2009'un ilk günlerinde Hamas'a saldırmasının ardından Türk yetkililerin İsrail'i sert bir biçimde eleştirmelerinden de anlaşılabilir.

Yine de İsrail açısından tüm bu olumsuz gelişmelere karşın her iki devlet de yakın ilişki kurarak kriz dönemlerinde dahi çıkarlarını korurlar. İlişkinin sürekliliğine getirilebilecek en önemli açıklamalardan biri iki devletin de ikili düzeyde ciddi bir sorun yaşamamasıdır. Asla birbirlerine savaş açmamış ya da birbirleri için herhangi bir stratejik bela haline gelmemişlerdir. Aslında, bunun tam aksi söz konusudur. Benzer biçimde, iki ulus arasında genel olarak olumlu tarihi bağlar bu sürekliliğe katkıda bulunur.

Türk-İsrail ikili ilişkilerinin gücü ve derinliğine, Orta Doğu'nun başka hiçbir yerinde rastlanmamıştır. Karşılaştırmak gerekirse, İsrail'in Mısır'la ilişkileri barış antlaşması imzalamalarının üstünden otuz yıl geçmiş olmasına karşın halen soğuktur. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, İsrail'e asla resmi bir ziyarette bulunmamış, Mısırlı aydınlar ve gazeteciler de İsrail'le ilişkilendirilmeye pek yaklaşmamış, hatta ziyaretten kaçınmıştır. Bu durumun benzeri, resmi ilişkilerin çok sonradan kurulduğu Ürdünlüler için de geçerlidir.

Oysa, Türk-İsrail ilişkilerinin 1991'de büyükelçilik düzeyine yükseltilmesinden itibaren, ikili ilişkiler oldukça sıcak hatta samimi bir biçimde ilerler. Başkentlere karşılıklı düzenlenen ve içlerinde devlet başkanlarının da bulunduğu üst düzey ziyaretler sıkça gerçekleşir. Yalnızca AKP hükümetleri döneminde dahi, içlerinde Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in bulunduğu Türkiye'nin en üst düzey yetkilileri İsrail'e

gider.⁶¹¹ İsraili yetkililer de bu ziyaretlere karşılık verincede fazlasıyla isteklidir. Son on yıl içinde, İsraili tüm başbakanlar, devlet başkanları, savunma bakanları Türkiye'yi ziyaret eder.

Türkiye'de Yahudi karşıtı ifadelerin artışı karşısında, Türkiye'den çok sayıda aydın ve daha liberal-sol kanat medya kuruluşlarının buna muhalif tutumları da göz ardı edilemez.⁶¹² *Kavgam*'i dengelemek üzere, Türk romancı Ayşe Kulin'in, Türk diplomatların Yahudileri Nazi dehşetinden kurtarmak için verdikleri mücadeleyi yazdığı romanını da belirtmek gerekir.⁶¹³ Benzeri bir duruma, İsrail'le diplomatik ilişkiler kuranlar da dahil, Arap ülkelerinin edebiyatında ya da medyasında rastlamak neredeyse imkansızdır. Bir başka düzeyde, İsraililer akın akın Türkiye'ye giderken, genellikle Ürdün ya da Mısır'a gitmekten kaçınırlar. 2007 yılında, yarım milyon üzerinde, toplam 511,435 turist Türkiye'ye gider.⁶¹⁴ Bu durumda, İsrail'in Arap ülkeleriyle ilişkileri genel olarak hükümetler arasında ve resmi düzeyde kalırken, Türk-İsrail ilişkilerinin önemli bir toplumsal boyutu da bulunmaktadır.

Ortak çıkar bağları

Hem Türkiye hem İsrail için, bölgenin stratejik haritası ve sorunları 1990'lardan itibaren önemli ölçüde değişir. Türkiye için Irak ve Kürtler sorun halini alırken, İsrail için İran ve Filistinliler sorun odağı haline gelir. Yine de Türkiye ve İsrail ortak tehdit algılarını paylaşırlar. Her iki devletin de terörle mücadeleye ilişkin ortak çıkarları bulunur. Türkiye ve İsrail'in terörün içeriğine ve kimin tam olarak terörist olduğuna ilişkin farklı tanımları olsa da tehdidin ciddiyetine, bununla savaşmadaki ortak çıkarlarına ve üstesinden gelebilmek için uygun askeri yöntemleri geliştirmenin önemine dair benzer algıları bulunmaktadır. Böylece, Türk Başbakan Erdoğan ve İsraili Başbakan Ariel Şaron, 2005 yılının ilk aylarında, teröre ilişkin istihbarat değişimi için bir "direkt telefon hattı" kurma anlaşması imzalarlar.⁶¹⁵

Türk ordusunun 2008 yılının başında Irak'taki PKK kamplarına gerçekleştireceği geniş kapsamlı hareketin yalnızca bir kaç gün öncesinde İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın Türkiye'ye ziyarette bulunması, bu durumu yeterince gözler önüne sermektedir. Üstelik, Türk Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Türkiye'nin, PKK'ya karşı gerçekleştirilen eylemlerde İsrail'in askeri uzmanlığından yararlandığını açıklar.⁶¹⁶ Bu türden açıklamalar, 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından olduğu üzere, olası PKK intikam eylemlerinden kaygılanan İsrail'de rahatsızlık yaratır. Ancak, İsrail, Türkleri öfkeliendirmek için genellikle bu açıklamalardan şikayet etmemeye çalışır.

İran, her iki devlet için de bir diğer endişe kaynağıdır. Yüzeyde, üst düzey Türk yetkililer İran'ın nükleer programına ilişkin duruşunu destekler gibi görünseler de, Türkiye'deki hükümet ve ordu, İran'ın nükleer bir silaha sahip olmasından ve bunun bölgedeki güç dengesini önemli ölçüde değiştirmesinden çekinirler.⁶¹⁷ Bu nedenle, Ankara'nın yapamadığı ya da Tahran'la ilişkilerini bozmamak adına yapmak istemediği pek çok kirlili iş İsrail'in üstüne kalır. Türk Milli Güvenlik Genel Sekreterinin 2005 Mayıs'ında ilişkiler tarihinde bir ilk olan ziyareti, iki ordu arasındaki stratejik ilişkilerin ne denli güçlü olduğunu kanıtlar.⁶¹⁸

İsrail'in kuzey Irak'ta hain planları olduğuna dair komplo teorilerine rağmen Türk ve İsrailli hükümetler Irak'ın parçalanarak üç devlete bölünmesinin olası olumsuz sonuçlarına dair ortak kaygılar barındırırlar. Her ikisi de, bu türden bir gelişmenin bölgedeki istikrarsızlığı daha da öteye taşımanın yanı sıra, Türkiye'deki Kürtlerin ve İsrail'deki Filistinlilerin Iraklı Kürtleri kendilerine örnek alacağı görüşündedir.

Türk-Arap ilişkileriyle ilgili olarak AKP hükümeti ideolojik, politik ve ekonomik nedenlerle Arap ülkeleriyle daha yakın bağlar kurmak için önemli ölçüde çaba sarf eder. Üstelik çok önemli bir cephe değişikliği ile Ankara bölgede bir dönem en büyük

rakibi olan Suriye ile güçlü ilişkiler kurar.⁶¹⁹ Karşılıklı kuşkular ve hoşnutsuzluklar yine de tümünden yok olmaz. İran örneğindeki gibi, İsrail, Türkiye'nin Arap komşularından gelen gerçek ya da hayali tehditlere karşı siper vazifesi görür.

Yalnızca orduyla ilişkiye geçmenin tehlikelerinin farkında olan İsrail, en baştan itibaren Türk devleti ve toplumuyla da çeşitli bağlar kurmanın yollarını arar. Ekonomik açıdan, İsrail, 1990'ların ilk yıllarından itibaren kurulan bağları daha da güçlendirmeye çalışır, 2008'de tepe noktaya ulaşılır. Böylece, 2008'in ilk yarısında İsrail'in Türkiye'ye ihracatı 2007 yılıyla karşılaştırıldığında % 56 oranında büyüyerek toplamda 821 milyon dolara ulaşır, İsrail'in ithalatı da %30 oranında büyüyerek 1 milyar dolara ulaşır.⁶²⁰ Bir başka düzeyde, İsrail, Ankara'nın Kudüs ve Şam arasında bir arabulucu rolü oynama arzusuna razı gelir. Bundan pek sonuç alınamasa da, İsrail'in Ankara'nın diplomasisini kabul etmesi, Türkiye'nin Orta Doğu'da lider bir rol oynama arzusunun onaylanmasına hizmet eder. Özetle, bu tür arabuluculuk AKP hükümeti döneminde Türk dış politikasının yeni rolüne örnek teşkil eder.

Türkiye'nin yeni arabulucu rolü

Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasında üstlendiği arabuluculuk rolü son derece etkileyicidir. Bu, aslında 1990'lı yılların ortalarındaki durumla karşılaştırıldığında 180 derecelik bir değişimi gösterir. O dönemde Türkiye, diğer nedenlerin yanı sıra, İsrail'in Suriye ile barış yapmasından korkarak İsrail'le yakınlaşmaya girer, ancak artık Ankara, Şam'la arasındaki anlaşmazlıkları yaştırtırarak İsrail ve Suriye arasında barış tellali olur. Aslında, Suriye Devlet Başkanı Başar Esad'ı İsrail'le görüşmeye iten neden, Ankara ile yakınlaşmanın bedeli olarak Hatay'dan vazgeçtikten sonra Golan Tepelerini acilen geri alma gereksinimidir.

İsrail ve Suriye arasındaki dolaylı barış görüşmeleri, sekiz yıllık bir açmazdan sonra 2008 yılı Mayıs ayında bu kez Türkiye'nin himayesinde kaldığı yerden devam eder, Türkiye'deki müzakerelerin İsraili temsilcileri Shalom Turjeman ve Yoram Trubovitz; Suriyeli muhatapları da Riyad Dawudi'dir. Bahar ve yaz aylarında İstanbul ve Ankara'da gerçekleşen dört toplantıda, Türkiye, müzakereciler yüz yüze görüşmediği hatta aynı otelde kalmadığı için iki taraf arasında elçi görevi üstlenir. İsraili Başbakan Ehud Olmert, ilk toplantı günü olan 21 Mayıs 2008 tarihindeki bir ifadesinde bu durumun hazırlıklarının bir yıl önce-sine dayandığını ve Türkiye'den arabuluculuk yapmasını isteyen tarafın İsrail olduğunu söyler. Müzakerelerin açılışını heyecan verici bir olay olarak tanımlayan Olmert, bunun "ulusal bir görev" olduğuna ve kendisinin, önceki başbakanların izinden yürüdüğüne vurgu yapar.⁶²¹

Türkiye'nin yeni rolü ülke içinde büyük destek görür. Farklı siyasi görüşlerden gazeteler bu hareketi en üstün ifadelerle tanımlarlar. Merkezdeki *Milliyet* gazetesi köşeyazarlarından Sami Kohen şöyle yazar: "Türk diplomasisinin yoğun çabaları sonucunda, İsrail ile Suriye temsilcileri Türkiye'ye geldiler ve "dolaylı görüşme" sürecine start verdiler. Türkiye her iki tarafın güvendiği bir ülke. Hatta bunun için "tek ülke" de denebilir. Türk diplomasisinin böyle bir rol üstlenmesi Türkiye'ye uluslararası boyutta itibar kazandıran bir gelişme." Merkezdeki *Sabah* gazetesinden Erdal Şafak ise şunları vurgular: "iki tarafın da güvenine sahip tek ülke olarak Türkiye şimdiden Ortadoğu'da güç, AB'de koz, dünyada da prestij kazandı. Hele bir de görüşmeler Ortadoğu'daki dengeleri ve dinamikleri değiştirecek barış anlaşmasıyla noktalanırsa, Türkiye'nin gücü ve prestiji olağanüstü, büyüleyici boyutlara varacak." İslamcı liberal *Yeni Şafak* gazetesinden İbrahim Karagül de Türkiye'nin bölgedeki yeni rolünün altını çizer: "Yıllardır Ortadoğu'da hiçbir görüşmeye alınmayan, etkisi sürekli sınırlı tutulan Türkiye, ilk kez ve en zor alanda bü-

yük bir girişimin sahibi oldu. Bu, yaklaşık on yıldır bölgeye açılmaya çalışan Türkiye'nin kilit ülke olması anlamına geliyor.”⁶²²

Türkiye'nin arabuluculuk çabalarının bir diğeri 22 Aralık 2008 tarihinde Başbakan Ehud Olmert konuyu Başbakan Erdoğan'la görüşmek üzere Türkiye'ye geldiğinde gerçekleşir. Olmert'in ziyaretiyle eşzamanlı olarak Devlet Başkanı Başar Esad doğrudan görüşmelere hazır olduğunu açıklar. Ancak bu arabuluculuktan da pek sonuç alınamaz, çünkü Olmert 2009 Şubat'ında İsrail'de gerçekleşecek genel seçimler nedeniyle görevinin sonlanmasına iki ay kaldığını bildirir ve Esad, İsrail'in 2009 yılının ilk günlerinde Hamas'a düzenlediği saldırıyı neden göstererek müzakereleri durdurma kararı alır. Yine de bu hareket, Türkiye'nin bölgedeki önemli rolünü daha da belirgin kılar. Bush yönetimi İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk yapmakta isteksiz, Mısır-Suriye ilişkileri Kahire'nin bu tür bir rolü üstlenemeyeceği kadar gergin ve Türkiye bunu üstlenmekte fazlasıyla isteklidir. Genel olarak, Türkiye, Suriye, İran ve Hamas'ın yalnız bırakılmamaları düşüncesini taşır ve bu da Bush yönetimiyle ayrı düşmesine yol açar. Türkiye'nin arabuluculuğu süreç boyunca Türk-İsrail ilişkilerine önemli bir boyut daha kazandırır, böylece karşılıklı güven bağları derinleşirken askeri, ekonomik ve politik alanlarda varolan ilişkilere bir de diplomasi boyutu eklenir.

Sonuç

A KP hükümeti döneminde, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlese de, bunlar doğrudan Ankara ve Kudüs arasındaki ikili ilişkilerde görülmezken daha çok iki ülkenin de üçüncü taraflara yönelik tutumlarından kaynaklanır. Bu üçüncü taraflar arasında Iraklı Kürtler, İsrail'in 2006 yılında Lübnan'a açtığı ikinci savaş ve 2009'un ilk günlerinde Gazze'deki Hamas'a düzenlediği saldırı bulunmaktadır. Yine de son yıllarda gerçekleşen sayısız değişime karşın Türk-İsrail ilişkileri genel olarak kesintisiz devam eder. Türkiye askeri uzmanlık ve diğer stratejik konulardan yararlanırken, İsrail de Müslüman bir ülke tarafından tanınmanın ve meşruiyet kazanmanın tadını çıkarır. Erdoğan ve diğer Türk yetkililer, kamuoyunu yatıştırmak ya da hem ülke içinde hem de Arap dünyasında iyiniyetini gösterebilmek için İsrail karşıtlığını destekler görünerek bir bedel öderler. İsrail'e yapılan saldırılar kimi Türk siyasetçilerin gerçek inançlarını da yansıtır.

Filistinlilerle barış sürecinin ilerlemesi ve Türk-İsrail ilişkileri arasında 1990'ların ilk yıllarında görünürlük kazanan ve süren bağıntıdan da söz etmek gerekir. 2000 yılının Ekim ayında barış sürecinin çökmesi ve bunu izleyen şiddet olayları ilişkilerin önemli ölçüde hasar görmesine yol açar. Öte yandan, İsrail'in 2005 yazında Gazze'den çekilmesiyle birlikte pek çok üst düzey Türk yetkili İsrail'e ziyarette bulunur. Mayıs ayında dahi, geri

çekilme beklentisi içindeki Başbakan Erdoğan Kudüs'ü ziyaret eder. Bir yıl öncesinde İsrail'i sert bir biçimde eleştirmesinin aksine Erdoğan bu kez Ariel Şaron'u çekilme kararından dolayı över. Ancak İsrail'in 2009 Hamas saldırısı ilişkilerin yeniden gerginleşmesine yol açar. Başbakan Erdoğan saldırıyı "insanlığa karşı işlenen bir suç" olarak tanımlar, ancak bir yandan da iki taraf arasında ateşkesi sağlamak için arabulucu rolü üstlenir.⁶²³ Türk-İsrail ilişkilerinin niteliği kuşkusuz İsrail-Filistin çatışmasının seyrinden etkilenmeye devam edecektir.

Özetle, asimetri ve belirsizlik ilişkii tanımlamayı sürdürür ve hem İsrail hem de Türkiye oyunun kurallarını kabul etmiş görünür. İsrail, siyasi ve stratejik kaygılarla şikayetlerini kendine saklamaya devam eder. Böylece İsrail geçmişten ders aldığını da göstermiş olur: 1956 yılında Türkiye'ye misilleme olarak büyükelçisini geri çağırma hatasını yinelemekten kaçınır, hatanın telafisinin otuz yıldan fazla sürdüğünü görür. Türk hükümeti ise Arap ve Müslüman hassasiyetleri göz ardı etmeden, belirsiz beyan ve davranışlarını sürdürür, yine de Batı başkentlerinin gözüne girmek, bölgedeki arabuluculuk rolünü güçlendirmek ve Türk ordusunu yatıştırmak için İsrail'le yakın ilişkiler kurmanın önemini de vurgular. Sonuç olarak, AKP hükümetleri döneminde Türk-İsrail ilişkileri 1990'lardaki yoğunluğunu büyük ölçüde yitirmiş olsa da, aralarındaki çıkar bağları iki tarafın da ara sıra meydana gelen krizlerin üstesinden gelmelerini sağlayacak denli güçlüdür.

Sonnotlarda Kullanılan Kısaltmalar

AFP	Fransız Haber Ajansı (Agence France Press)
DR	Daily Report
ISK(Radyo)	İsrail Savunma Kuvvetleri
INA	Irak Haber Ajansı (Iraqi News Agency)
IDA	İsrail Devlet Arşivi
JP	Jerusalem Post
IISS	Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
MECS	Middle East Contemporary Survey
MERIA	Middle East Review of International Affairs
MESA	Middle East Studies Association Bulletin
SWB	BBC Summary of World Broadcasts
TDN	Turkish Daily News
TRT (TV)	Türkiye Ulusal Radyo Televizyonu
USIS	Amerikan Haberler Merkezi (United States Information Service)

SON NOTLAR

GİRİŞ

- 1 İsrail Devlet Arşivi, 3348/24, Morris Fischer ve General Gürsel buluşması, 16 Ağustos 1960

BİRİNCİ BÖLÜM

- 2 *Los Angeles Times*, 30 Ocak 1991
- 3 A.e.
- 4 Wilson'ın On Dört İlke'si için bkz. *Encyclopedia Britannica* (Internet baskısı). Kendi kaderini tayin ilkesi için bkz. James Gelvin, "The Ironic Legacy of the King-Crane Mission", *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment*, David W. Lesch (Boulder CO:Westview Press,1996),s. 11-27
- 5 *Los Angeles Times*, 30 Ocak 1991
- 6 Bkz. (yay.haz.)Haim Bresheeth ve Nira Yuval-Davis, *The Gulf War and the New World Order* (London, New Jersey:Zed Books, 1991). Bkz. S.1-10, daha ayrıntılı biçimi, Noam Chomsky'nin "The US and the Gulf Crisis" makalesi, s. 13-26. Farklı bir eleştiri için, bkz. Lawrence Freedman ve Efraim Karsh, *Körfez Çatışması 1990-1991* (Princeton, NJ:Princeton University Press, 1993), s. xxix;3-19
- 7 Bu konuda, bkz. Lawrence Freedman, "The Gulf War and the New World Order," *Survival*, Vol. XXXIII, No.3 (Mayıs/Haziran 1991), s. 195-209
- 8 Yigal Sheffy, "The Military Dimension of the Gulf War," (yay.haz.) Ami Ayalon, *Middle East Contemporary Survey(MECS) 1991*, (Boulder: 1993), s. 86
- 9 Suudi Arabistan'ın savaş giderleri 48 milyar dolar, Kuveyt'inkinin de 28 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Joseph Kostiner, "Saudi Arabia," (yay.haz.)Ami Ayalon, *MECS 1991*, s. 523, 620

- 10 Haim Shemesh, *Soviet-Iraqi Relations, 1968-1988, In the Shadow of Iraq-Iran Conflict* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1992), bkz.: S. 249-250
- 11 Amerika'nın Ortadoğu'ya ilişkin değişen çıkarları için, bkz.: Burton I. Kaufman, *The Arab Middle East and the United States* (New York: Twayne Publishers, 1996).
- 12 Bkz.: örn., (yay. haz.) Amatzia Baram ve Barry Rubin, *Iraq's Road to War* (New York: St. Martin's Press, 1996); Lawrence Freedman ve Efraim Karsh, *The Gulf Conflict, 1990-1991* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993); Majid Khadduri, *War in the Gulf, 1990-1991* (New York: Oxford University Press, 1997); Barry Rubin, *Cauldron of Turmoil* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1992).
- 13 Şubat ayının ortalarında Bush Irak halkını ve ordusunu "ipleri ellerine almaya" ve Hüseyin'i "iktidarı terk etmeye" zorlamaya çalıştı. *New York Times*, 16 Şubat 1991.
- 14 *Los Angeles Times*, 14 Nisan 1991
- 15 Martin Indyk, "The Clinton Administration's Approach to the Middle East" (Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü, 18 Mayıs 1993) (İnternet baskısı).
- 16 Emperyalizm üstüne bir tartışma için bkz.; Richard Koebner ve Helmut Dan Schmidt, *Imperialism: The Study and Significance of a Political Word* (Cambridge, England: Cambridge University Press, 1964).
- 17 Kürtler'e yapılan saldırılar için bkz.; C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs* (London: Oxford University Press, 1957). Edmonds bunlardan birini şöyle anlatır: "Sürekli havadaydım...Süleymaniye'yi ve Halepçe'yi ziyaret ediyor ya da bombalama saldırılarına ya da gösteri uçuşlarına eşlik ediyordum," s. 392
- 18 Yine de 1991'deki Kürt ve Şia ayaklanmaları esnasında Birleşik Devletler'in, Irak ordusunun ayaklanan bölgelere düzenlediği helikopter saldırısına göz yummasının ardından bu kararın alınmasının kolaylaştığını vurgulamak gerekir. Güneydeki uçuşa yasak bölge Şialara pek yardımcı olmaz, çünkü Irak tank ve piyadeleri buraya serbestçe girebilmektedir.
- 19 Bkz.; Fouad Ajami, *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice since 1967* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982)

- 20 Bildirinin metni ve bir incelemesi için bkz.; Daniel Dishon ve Bruce Maddy –Weitzman, “Inter –Arab Relations,” (yay. haz.) Colin Legum, Haim Shaked ve Daniel Dishon, *MECS 1979-80* (New York: Holmes & Meier Publishers, Inc., 1981), s. 195-196, 224-225
- 21 a.e., s.195
- 22 Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Arap Ayaklanmasında Arapların İngiltere’yle Osmanlılara karşı kurdukları ittifak bunun ilk örneklerindendir. Ancak buradaki gerekçe, bir tehlikeyi defetmekten çok Arap milliyetçiliğini yaymaktır.
- 23 Bu konudaki tartışma için bkz.; Barry Rubin, “The New Middle East: Opportunities and Risks,” *Security and Policy Studies*, No.19 (Tel Aviv: BESA Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University, 1995) s.47-64.
- 24 S. E. Ibrahim, “Management of Ethic Issues in the Arab World,” *Strategic Papers*, No.26 (Al-Ahram Center for Strategic Studies, Şubat 1995)
- 25 *The 1999 Chart of Armed Conflict*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
- 26 Karşılaştırmak gerekirse, Altı Gün Savaşı ve 1967-70 arasındaki sınır çatışmasında ölü sayısı 75,000’dir. A.e.
- 27 David Menashri, *Revolution at a Crossroads* (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, 1997).
- 28 Samuel Huntington, “The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, Vol.72, No.3 (Summer 1993)
- 29 İhsan Gürkan, “Turkish-Israeli Relations and the Middle East peace Process,” *Turkish Review of MES*, No.7 (1993), s.102. O dönemde, Başbakan Adnan Menderes’in ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’a Arapların savunma planı dışında tutulması önerisinde bulunduğu öne sürülür. George Emanuel Gruen, *Turkey, Israel, and the Palestinian Question, 1948-1960: A Study in the Diplomacy of Ambivalence* (Doktora Tezi, Columbia University, 1970), s. 221.
- 30 Türkiye’nin İsrail’le olan gizli askeri ilişkilerini sonlandırma kararının etkisini İsrail hemen hisseder.
- 31 Walter F. Weiker, “Turkey,” (yay. haz.) Itamar Rabinovich ve Haim Shaked, *MECS 1984-85* (Tel Aviv: 1987), s. 692-93; William M.

- Hale, "Turkey," (yay. haz.) Ami Ayalon ve Haim Shaked, *MECS 1988* (Boulder:1990), s. 768-770.
- 32 Sabri Sayarı, "Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis," *Middle East Journal*, Vol. 46, No.4 (Winter 1992), s.11.
- 33 Çevik Bir, "Turkey's Role in the New World Order: New Challenges," *National Defence University Strategic Forum Publications*, Sayı. 135 (Şubat 1998).
- 34 *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1990.
- 35 William M. Hale, "Turkey", (yay. haz.) Ami Ayalon, *MECS 1990*, s. 683.
- 36 Sayarı, a.g.e., s.13
- 37 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1990.
- 38 *Cumhuriyet*, 30 Mart 1990.
- 39 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1990.
- 40 William M. Hale, *MECS 1990*, s. 683.
- 41 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1990
- 42 Davis Kushner, "Turkey: Iraq's European Neighbour," (yay. haz.) Baram ve Rubin, a.g.e., s 207.
- 43 Kushner, a.g.e., s. 209-210.
- 44 Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları* (İstanbul: Milliyet, 1993), s. 116.
- 45 Kushner, a.g.e., s. 207,217.
- 46 Türkiye'nin 2000 yılı itibarıyla kaybının 40 milyar dolara ulaştığı açıklanır. *Milliyet*, 31 Ekim 2000.
- 47 Peter Galbraith, *Civil War in Iraq: A Staff Report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate, May1991; Time*, 5 Nisan 1991
- 48 Ayrıntılı bir tartışma için, bkz.; Jacob Roy, "The Establishment of Relations between Israel and the Soviet Union under Gorbachev," (yay. haz.) Benyamin Neuberger, *War and Peacemaking, Selected Issues in Israel's Foreign Relations* (H) (Tel Aviv: The Open University of Israel, 1992), s.402-416.
- 49 A.e., Gad Barzilai, "Israel," (yay.haz.) Ami Ayalon, *MECS 1990* (Boulder: 1992), s. 438-439; İsrail Göçmenlik Bakanlığı, www.moia.gov.il.

- 50 *Al-Jumhuriyya*, 18 Ocak, 1, 7, 12 Şubat 1994, 8 Haziran 1996.
- 51 Sheffy, a.g.e., s. 84-86.
- 52 Bu "korumanın" yetersizliği için bkz.; Aharon Levran, *Israeli Strategy After Desert Storm* (London: Frank Cass, 1997), s. 10-16; Efraim Inbar, "Contours of Israel's New Strategic Thinking," *Security and Policy Studies No.27* (Tel Aviv: BESA Center for Strategic Studies, Haziran 1996), s. 58.
- 53 Levran, a.g.e., s. 87-96.
- 54 Barzilai, a.g.e., s. 455-459.

İKİNCİ BÖLÜM

- 55 Baruch 'Uziel, "The Peripheral Alliance," *Beterem* (H), Kasım 1948, s. 8-11.
- 56 Baruch 'Uziel, *The Peripheral Alliance: A Suggestion for Israeli Policy* (H) (Tel Aviv: Hamerkaz, 1959) s. 3-31.
- 57 Bu türden ipuçları için bkz.; Knesset Dışışleri ve Savunma Komitesi tutanakları, 7566/3, 16 Temmuz 1958.
- 58 Aaron S. Klieman, *Israel and the World After 40 years* (Washington: Prgamon-Brassey's, 1990), s.6.
- 59 Gizli yolun ayrıntıları için bkz. ;Aharon Klieman, *Statecraft in the Dark: Israel's Practice of Quiet Diplomacy* (Jerusalem: Jerusalem, Post Pres, 1988), s. 75-113.
- 60 Shiloah'ın kişiliğine ve İsrail devletine yaptığı katkılara ilişkin bilgiler için bkz.; Haggai Eshed, *Reuven Shiloah: The Man Behind the Mossad* (London: Frank Cass, 1997)
- 61 İsrail Devlet Arşivleri (ISA), 4374/16, Reuven Shiloah'ten Genel Müdürlüğe, Dışışleri Bakanlığı, 11 Eylül 1957.
- 62 A.e.
- 63 İsrail Devlet Arşivleri, 3123/8, askeri ataşeden Askeri İstihbarat Başkanına, 9 Kasım 1957.
- 64 İsrail Devlet Arşivleri, 3125/6, Moshe Alon'dan Genel Müdüre, Dışışleri Bakanlığı, 23 Eylül 1957.
- 65 İsrail-İran ilişkilerine dair bir inceleme için bkz.; Samuel Segev, *The Iranian Triangle: The Secret Relations between Israel-Iran-USA* (H) (Tel Aviv: Sifriyat Ma 'ariv, 1981).

- 66 Çevre ittifakı görüşmeleri sırasında Shiloah'ın yardımcısı ve sonrasında Türkiye'deki maslahatgüzar olan Moshe Sasson'la yapılan görüşme, 28 Kasım 2000
- 67 Segev, a.g.e., s.98.
- 68 R.Ankara. 15 Kasım 1957. Dünya Yayını Özeti (SWB) 17 Aralık 1957. Bağdat'ın açıklaması oylama kararının New York'taki Irak heyeti tarafından verildiği, "hükümetin doğrudan sorumluluğu bulunmadığı" yönünde olur. İ DA, 3215/11 R.Rubek'ten Arap Birimine, 19 Eylül 1957.
- 69 Bkz.; İDA, 3125/11, *Vatan* gazetesinden alıntı, 28 Aralık 1957; İDA, 3125/12, R.Rubek'ten Arap Birimine, 30 Ağustos 1958.
- 70 İDA, 3125/11, askeri ataşeden Askeri İstihbarat Başkanına, 21 Aralık 1957; İDA, 3125/11, R.Rubek'ten Arap Birimine, 25 Aralık 1957.
- 71 İDA, 3125/11, *Ulus*, 23 Mart 1958, 59 numaralı ön rapordan alıntı, 7 Nisan 1958.
- 72 İDA, 3125/5, M.Fischer'den Washington'daki İsrail Büyükelçiliğine, 12 Mayıs 1958.
- 73 İDA,3125/12, Rubek'ten Arap Birimine, 2 Eylül 1958. Nuri Said Paşa'nın feci sonu hakkında bilgi için bkz.; *Majzarat Qasr al-Rihab* (Beyrut, 1960)
- 74 Ayrıntılar için bkz.; George Emanuel Gruen, a.g.e.
- 75 Hatta daha da önce, Türkler İsrail'in Araplara özellikle Mısır'a bir ders vermesinden memnuniyetlerini dile getirirler.
- 76 Kendisiyle yapılan görüşmede Moshe Sasson (Türkiye maslahatgüzarı 1960-66), İsrail'in bu hareketini çok ciddi bir hata olarak gördüğünü ve Dışişleri Bakanı Moshe Sharet'in, maslahatgüzar (1953-56) Morris Fischer'in baskısıyla bunu gerçekleştirdiğini söyler. Sasson, İsrail'in temsilcisini Ankara'da bırakmış olsa, ilişkilerin daha kolay düzelebileceğini öne sürer. Görüşme, 28 Kasım 2000.
- 77 Irak hükümeti Süveyş Savaşındaki tarafsız tutumu nedeniyle baskıya maruz kalmaz.
- 78 İDA, 3125/6, İsrail'in Roma Büyükelçisinden Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 5 Şubat 1957.
- 79 İDA, 3125/6, Yohanan Meroz'dan Genel Müdüre, 27 Ocak 1958

- 80 Bkz.; örn.. İDA, 3125/4, W, Elyashar'dan Müdüre, Arap Birimi, 31 Mart 1957; İDA, 3604/1, Algom'dan Arap Birimine, 20 Mayıs 1964.
- 81 Bkz.; örn., İDA, 3125/6, İsrail'in Roma Büyükelçisinden Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 5 Şubat 1957.
- 82 Michael Bar Zohar, *Ben-Gurion: A Political Biography* (H), Vol.III (Tel Aviv: 'Am 'Oved, 1977), s. 1316-1317.
- 83 David Ben-Gurion, *Selected Documents, İsrail Devlet Arşivleri (1947-1963)* (H) (Kudüs, Devlet Arşivleri, 1996-1997), s. 416-417.
- 84 Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World* (London: Penguin, 2000), s. 198-204.
- 85 Eshed, a.g.e., s. 305-311.
- 86 İsrail'in Ankara maslahatgüzarı, sonradan, Türklerin, Türkiye ve İsrail arasındaki iletişimi tüm ayrıntılarıyla Amerikalılara aktardığını açıklar. İDA, 3125/4, M. Alon'dan M. Sasson'a, 9 Haziran 1959. Amerikalıların, Türkiye ve İsrail arasındaki işbirliğinden dolayı Menderes'i kutladığı da aktarılmıştır. İDA, 3750/2, Herzog'dan Sasson'a, 3 Kasım 1959.
- 87 İDA, 3750/2, İsrail Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Biriminden İsrail'in Roma Büyükelçisine, 8 Aralık 1959.
- 88 Segev, a.g.e., s.96.
- 89 İDA, 3125/5, M. Sasson'dan R.Shiloah'a, 19 Ocak 1958
- 90 Segev, s.90; Eshed, a.g.e., s. 305
- 91 İDA, 3125/6, R. Rubek'ten Dışişleri Bakanlığı Arap Birimine, 20 Temmuz 1958. İsrail Türkiye'ye darbe hakkında bilgi verir.
- 92 Bağdat Paktı ve açılımları için bkz.; Elie Podeh, *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Baghdad Pact*, (New York: E.J. Brill, 1955).
- 93 Adının gizli tutulmasını isteyen bir Türk yetkiliyle yapılan görüşme; Sezai Orkunt, *Türkiye ABD Askeri İlişkileri* (İstanbul: Milliyet, 1978), s. 384.
- 94 Yazılı anlaşmanın varlığı İsrail'in Türkiye askeri ataşesi (1964 – 1967) Baruch Gilboa tarafından kendisiyle yaptığım görüşmede onaylanmıştır. Görüşme, 5 Aralık 2000.
- 95 Eshed, op.cit., s.306-307, 314.
- 96 Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece : Uneasy Relations in the East Mediterranean* (London: Frank Cass, 1987), s.75.

- 97 İsrailli maslahatgüzar (1960 – 66) Moshe Sasson’la görüşme, 27 Kasım 2000; askeri ataşe (1964 – 67) Baruch Gilboa ile görüşme, 5 Aralık 2000
- 98 İDA, 3750/2, Askeri Ataşe’den Askeri İstihbarat Dairesi Başkanı’na, 13 Ekim 1959.
- 99 Bkz.; örn., İDA, 3348/26, M. Sasson’dan Arap Birimine, 31 Ekim 1961.
- 100 Yossi Melman (yay. haz.), (H), *CIA Report on the Israeli Security and Intelligence Services* (H) (Tel Aviv: Sifrei Erez, 1982), s.56.
- 101 İDA, 3604/2, Sasson’dan Shek’e, 2 Aralık 1964; Sasson’la görüşme, 27 Ekim 2000.
- 102 Gizli görüşme, 10 Ocak 2001.
- 103 Gilboa ile görüşme, 5 Aralık 2000.
- 104 Dışişleri Bakanlığından Sasson’a gönderilen raporlardan birinde, farklı sorumluluk alanları arasında net bir ayırım yapmanın gerekliliği vurgulanır. İDA, 3604/1, Zeev Shak’dan maslahatgüzara, 30 Ağustos 1964.
- 105 Devletin kuruluş günlerinde İsrail’in Araplarla barış umudu olduğundan “Arap karşıtı güçlerle” ilişki kurarken daha temkinli hareket ettğinden söz etmek gerekir. İDA, 2536/12, Y. Shimon’den A.Eban (Paris), 27 Ekim 1948.
- 106 Gruen, a.g.e., s.170. Knesset’deki Komünist vekil Meir Vilner Türk yönetimini “faşist ve feodal” olarak tanımlar.
- 107 İDA, 7566/3, Knesset Dış İlişkiler ve Güvenlik Komitesi Tutanakları, 16 Temmuz 1958.
- 108 Cuntanın önde gelen üyelerinden Albay Türkeş, Türkiye’nin ekonomik, bilimsel ve sosyal düzlemlerde ilişkilerini geliştirme isteğini belirtir. İDA, 2290/5, M. Alon’dan M. Fischer’e, 14 Eylül 1960.
- 109 İDA, 2290/4, M. Alon’dan M. Fischer ve Ortadoğu Birimine, 13 Temmuz 1960.
- 110 İDA, 3348/24, M. Fischer ve General Gürsel arasında gerçekleşen görüşme, 15 Ağustos 1960.
- 111 Gizli anlaşmanın öncesinde bile, Mısır, Suriye ve Ürdün bu iki ülke arasındaki dostane ilişkilerden ve “gizli askeri anlaşmalarından” söz ederler. İDA, 3125/6, İsrail Roma Büyükelçisinden Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 9 Ocak 1957. Dışişleri Bakanlığından bir

Türk yetkili 1956 yılında ilişkilerin bozulması hata olsa da, bu iki ülke arasında gizli bir (askeri) anlaşma olduğunu öne sürenlerin ellerine kanıt sağlamadan ve aleniyetten uzak bir biçimde ilişkileri iyileştirmenin yolu bulunmadığını açıkça belirtir. İDA, 3125/6, Moshe Alon'dan Genel Müdüre, 23 Eylül 1957.

- 112 İDA, 3125/4, M. Alon'dan Moshe Sasson'a, 9 Haziran 1959.
- 113 Öne sürülen bir başka neden de Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri geliştirdiğinde, Kasım'ın Iraklı Kürtleri Türkiye aleyhine kışkırtabileceğidir. Bağdat'taki bir davada, Irak Güvenlik Servisinin eski başkanı, Birleşik Devletler, İngiltere, Türkiye ve İsrail'in Araplar aleyhine gizli bir planı olduğunu ve Menderes'in 1957 Ağustos ayında(!) Ben-Gurion'a yolladığı mektubun bunu kanıtladığını öne sürer. İDA, 3125/12, Ankara'dan Kudüs'e, 11 Ocak 1959.
- 114 Bkz., örn., İDA, 3125/4, Roma, E. Sasson'dan Ortadoğu Birimi Genel Müdürüne, 5 Haziran 1959; İDA, 3750/2, M. Alon'dan Ortadoğu Birimi Genel Müdürüne, 14 Temmuz 1959.
- 115 İDA, 3750/2, Herzog'dan (Washington) Dışişleri Bakanlığına, 3 Kasım 1959.
- 116 İDA, 3757/2, E.Sasson'dan E.Cohen'e, 4 Mart 1960.
- 117 İDA, 3757/2, M. Alon'dan Moshe Sasson'a, 5 Haziran 1959. Ayrıca bkz., İDA 3750/2, Asher'dan Askeri İstihbarat Dairesi başkanına, üst düzey bir Türk yetkilinin (Sergut) Zorlu'nun her zaman bu harekete karşı olduğuna ilişkin sözlerini alıntılar. 118 İsrail askeri ataşesi Baruch Gilboa ile yapılan görüşme, 5 Aralık 2000. Bu bakış açısı dipir İsraili yetkililer tarafından da doğrulanır.
- 119 Gürsel, M. Fischer ile yaptığı görüşmede Arapları "olgunlaşmamış" bir ulus olarak tanımlar ve gerçekliği anlayamadıklarından ve "hayallerle yaşadıklarından" dem vurur. İDA, 3348/24, M. Fischer ve General Gürsel Görüşmesi, 16 Ağustos 1960.
- 120 İDA, 3348/26, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 17 Mayıs 1961; İDA, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 11 Ekim 1961.
- 121 Mart 1963'te Ben-Gurion, İnönü'ye, ilişkilerin iyileştirmesini talep eden bir mektup gönderir. İnönü prensipte kabul eder, ancak kararı ileri bir tarihe erteler (bu tarih asla gelmez). İDA, 3604/4, S. Karib (tarih belirsiz, muhtemelen) 26 Mart 1964.

- 122 İDA, 3448/20, M. Sasson'dan Aryeh Levavi, 22 Mayıs 1963.
- 123 İDA, 3448/80, Moshe Sasson'dan Aryeh Levavi'ye, 22 Mayıs 1963; a.e., 22 Temmuz 1963.
- 124 İDA, 3604/1, Dışişleri Bakanlığından Ankara Elçiliğine, 2 Temmuz 1964; İDA, 3604/1, Arap Biriminden Ankara maslahatgüzârına, 20 Haziran 1965.
- 125 Ekonomik ilişkilerin önemine dair bir tartışma için bkz., Gruen, a.g.e., s. 389-424. İsraili yetkililere, "Türklerle temas kurmanın yolları üzerine bir brifing" verilir. Türklerin "çok gururlu insanlar" olarak tanımlandığı brifingde gururlarını incitmekten ya da kendilerini eleştirmekten kaçınılması gerektiğine dair uyarılarda bulunulur; iç işlerine dair (örneğin darbe) sorular sorulmamalı bunun yerine, başarıları övülmeli ve özellikle Atatürk'ün rolüne vurgu yapılmalıdır. Son olarak, brifingde, Türklere verilecek destekten söz ederken İsrailîlerin de kendilerinden öğrenecekleri çok şey olduğunun vurgulanmasının ne denli gerekli olduğu söylenir. Ben-Gurion, şahsen Atatürk hakkında övgü dolu konuşmuştur. İDA, 3348/26, Ekonomi Biriminden Tarım Bakanlığına, 7 Şubat 1961; İDA, 3448/20, Kudüs'ten İstanbul'a, 10 Kasım 1963.
- 126 İDA, 3125/6, M.Alon'dan Genel Müdüre, 23 Eylül 1957. 1960'larda İsraili bir şirket olan Solel Boneh (Reinolds adı altında) Türkiye'de hava alanları inşa eder, 1990'larda ise bir Türk şirketi İsrail'de bir havaalanı inşaatını üstlenir, ancak bu şirket çeşitli nedenlerden ötürü projeyi sürdürmez. 1968 yılında, Solel Boneh Ankara yakınlarındaki Amerikan üssündeki evlerin inşasını tamamlar, bu evler o yıl içinde Türklere teslim edilir. İDA, 4245/4, D. Laor'dan Ortadoğu Birimine, 14 Ağustos 1968. Baruch Gilboa ile görüşme, 13 Eylül 2001.
- 127 İDA, 3750/4, R. Ben Eliezer'den Ekonomi Birimine, 2 Haziran 1959. İsrail'in öykünülen model olarak alınmasına ilişkin bir örnek; Niğde'de bir yol açılışında belediye başkanı İsraili askeri ataşeyi (Türkçe'si gayet akıcıdır), konuşması ve bu başarıyı İsrail'inkilerle karşılaştırması için davet eder. Askeri ataşe (1961'in sonundan 1964'ün ortalarına dek) Paul Kedar ile yapılan görüşme, 13 Şubat 2001.
- 128 İDA, 3604/2 (Sasson?)'dan Shek'e, 30 Haziran 1964 (?) (1965?) (Belgede tarih bulunmuyor).

- 129 Sasson'layapılan görüşme, 28 Kasım 2000.
- 130 İDA (başvuru numarası asıl belgede bulunmuyor), D. Laor'dan Ortadoğu Birimine, 30 Ekim 1968.
- 131 Baruch Gilboa, görüşme, 5 Aralık 2000; İDA, 3604/1, M. Sasson'dan Z. Shek'e, 30 Eylül 1964.
- 132 İDA, 3604/4, İKA Bülteni, 17 Nisan 1965, Sayı.3458
- 133 İpuçları için bkz., İDA, 3604/3, M. Sasson'dan W. Elyashar'a, 15 Aralık 1965; İDA, 4075/26, N. Eshkol'den Z. Rafiyah'a 7 Haziran 1966. Baraj on yılda tamamlanır (1964-1974).
- 134 İDA, 4076/ 24, D. Laor'dan Arap Birimine, 23 Ağustos 1967.
- 135 Baruch Gilboa ile görüşme, 13 Eylül 2001.
- 136 Askeri İstihbarat Dairesi R Şubesi Başkanı ve sonrasında İsrail'in Ankara'daki askeri ataşesi (1967-70) Ehud Efrat ile yapılan görüşme. 10 Ocak 2001.
- 137 İDA, 4075/26, Najjar'dan Levavi'ye 18 Mayıs 1966; İDA, 4075/26, askeri ataşeden Askeri İstihbarat Dairesi Başkanına, 10 Haziran 1966. Belgede alıntılanan Türk Genelkurmay Başkanı işbirliği için "anlaşma" terimini kullanır.
- 138 İDA, 4075/26, Rabin'den Türk Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural'a gönderilen taslak mektup (1966 Haziranının ilk günleri). Mektup Tural'ın eline 9 Haziran 1966'da geçer; Askeri İstihbarat Dairesi Başkanı ve sonrasında Mossad'ın Başkanı Meir Amit ile yapılan görüşme, 25 Mart 2001.
- 139 Baruch Gilboa ile yapılan Görüşme, 5 Aralık 2000.
- 140 İsrail gizli servisi mensuplarıyla yapılan gizli görüşmeler. Terörizm konusundaki işbirliğine dair daha ayrıntılı bilgi verilmemiştir.
- 141 Gizli görüşme, 28 Şubat 2002. Diğer görüşmecilerim, yalnızca, herhangi bir beklenmedik durum karşısında diğer ülkeden gelecek destek konusundaki "beklentilerden" söz ettiler. Görüşmeler, Meir Amit, 25 Mart 2001; Ehud Efrat, 10 Ocak 2001, Baruch Gilboa, 13 Eylül 2001. Türk tarafının doğrulaması için bkz., Orkunt, s.384
- 142 İDA, 2290/4, M. Fischer'den C. [?] Yahil'e, 17 Haziran 1960. Bu terk etme durumu için bkz., Nezih Tavlaş, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, Cilt V, Sayı.1 (İlkbahar 1999).

- 143 İsrail güvenlik kurumu mensuplarıyla yapılan gizli görüşme.
- 144 Gizli görüşme. İDA, 4075/27, Askeri Ataşe Baruch Gilboa'dan Kudüs'e, 5 Ekim 1965 (ya da 1966).
- 145 Meir Amit, Mossad başkanı rolüyle, Kürtlere verilen desteğin düşünce babasıdır. Bkz., Meir Amit, *Head On* (H) (OrYehuda: Hed Arzi Publishing House, 1999), s. 152-178.
- 146 İDA, 4075/26, Z. Shek'ten Sh. Bendor'a, 18 Temmuz 1966; İDA, 4075/27, Sh. Bendor'dan Z. Shek'e, 5 Şubat 1967.
- 147 Paul Kedar ile Görüşme, 13 Şubat 2001 ve Baruch Gilboa ile görüşme, 5 ve 28 Aralık 2000.
- 148 Gizli görüşme.
- 149 Ehud Efrat ile yapılan görüşme, 10 Ocak 2001; Meir Amit, 25 Mart 2001.
- 150 İDA, 3604/1, Ankara'dan Arap Birimine, 12 Mayıs 1964. Akademi-de o sırada birkaç düzine öğrenci bulunmaktadır.
- 151 İDA, 3604/2, M. Sasson'dan Arap Birimine, 1 Aralık 1964.
- 152 Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict* (Huntingdon: Eothen Pres, 1994) s. 139; kriz için bkz., s. 129-157.
- 153 Salahi R. Sonyel, "New Light on the Genesis of the Conflict," (yay. haz.) Clement H. Dodd, *Cyprus: The Need for New Perspectives* (Huntingdon: Eothen Pres, 1999), s. 30. O dönemde Türkiye'nin çıkarma gemisi türünden askeri techizatı bulunmamaktadır.
- 154 Sonyel, a.g.e., s. 31-33.
- 155 R. Ankara, 8,9 Ağustos , DR, 10 Ağustos 1964, Vamık D. Volkan, *Cyprus, War and Adaptation* (Charlottesville, VA: University Press of Virginia, 1979), s.19-20.
- 156 Clement H. Dodd, "A Historical Overview," (yay.haz.) Clement H. Dodd, a.g.e., s.8
- 157 Sonyel, a.g.e., s.35. Yine de, Türkiye'nin SSCB'ye dair kuşku ve korkuları, özellikle Suriye'ye sızması nedeniyle, kendisini uzunca bir süre rahatsız eder. Bkz, örn., İsrail maslahatgüzarı ile Türk güvenlik servisi başkanı görüşmesinde başkan bu tür korkulardan söz eder. İDA, 4245/9, maslahatgüzardan Genel Müdür Yardımcısına, Dışişleri Bakanlığı, 7 Şubat 1968.
- 158 İDA, 3448/18, maslahatgüzardan Müdüre, Arap Birimi, 26 Kasım 1963.

- 159 İDA, 3604/1, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 10 Haziran 1964; İDA, 3604/5, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 14 Ekim 1964; İDA, 3604/4 M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 30 Haziran, 1965.
- 160 İDA, 3604/4, Arazi'den Michael'a, 8 Temmuz 1965.
- 161 George Grivas kumandasındaki askeri güçler, Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır) tarafından eğitilmiş ve silahlandırılmıştır. Faruk Sönmezoğlu (yay. haz.), *ABD'nin Türkiye Politikası* (İstanbul: Der, 1995) s. 22, *Facts on File*, Vol. XXV'ten alıntı.
- 162 İDA, 3604/2, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 8 Kasım 1964.
- 163 İDA, 3604/4, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 30. Haziran 1965.
- 164 Örn., Osmanlı İmparatorluğu tarihçisi ve modern Türkiye'nin çok iyi bir gözlemcisi Prof. Aryeh Shmuelevitz ile yapılan görüşme, 12 Şubat 2001, ve çok sayıda gizli görüşme.
- 165 İDA, 3604/2, İnönü'nün Eshkol'e 6 Ocak 1964 tarihli mesajı,; İDA, 3604/1, Eshkol'ün İnönü'ye 24 Ocak 1964 tarihli mesajı.
- 166 İDA, 3604/1, M. Sasson'dan Z. Shek'e, 19 Şubat 1964.
- 167 İDA, 3604/1, İstanbul Konsolosluğundan Arap Birimine, 12 Mayıs 1964.
- 168 R. Lefkoşe, 9 Ağustos SWB, 10 Ağustos 1964.
- 169 İDA, 3604/1, Dışişleri Bakanlığından maslahatgüzara, Ankara, 19 Ağustos 1964.
- 170 A.e.; İDA, 3604/1, Arap Birimi, Müdürden maslahatgüzara, Ankara, 30 Ağustos 1964; İDA, 3604/1, İnönü'nün Eshkol'e mesajı (n.d.), Eylül 1964.
- 171 Paul Kedar'la görüşme, 13 Şubat 2001.
- 172 İDA, 3604/1, Abraham Shamil'den Ankara Temsilciliğine, 4 Eylül 1964.
- 173 İDA, 3604/1, M. Sasson'dan Z. Shek'e, 1 Eylül 1964.
- 174 Nachmani, a.g.e., s. 68.
- 175 İDA, 3604/1, Arap Birimi, Müdürden maslahatgüzara, Ankara, 30 Ağustos 1964; İDA 3604/1, M. Sasson'dan Z. Shek'e, 1 Eylül 1964.
- 176 26 Şubat 2001 tarihinde kendisiyle yapılan görüşmede, Sasson, İsrail'in aslen tarafsız olmadığını yineler.

- 177 İDA, 3604/1, M.Sasson'dan Z. Shek'e 19 Şubat 1964; İDA, 3604/2, M. Sasson'dan Z. Shek'e, 2 Aralık 1964; İDA, 3604/2, Michael Tsur'dan M. Sasson'a, 9 Ekim 10 Aralık 1964; İDA, 3604/2, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 14 Aralık 1964; İDA 3604/4, Golda Meir'in Feridun Cemal Erkin'e mektubu, 7 Şubat 1965; İDA, 3604, M. Sasson'dan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 28 Nisan 1965.
- 178 İsrail güvenlik kuvvetleri mensuplarıyla yapılan gizli görüşmeler.
- 179 İDA, 3604/2, M. Sasson'dan Michael Tsur'a, 3 Aralık 1964.
- 180 İDA, 3604/2, İsrail Başbakanından Türkiye Başbakanına taslak mektup; İsrail Dışişleri Bakanından Türk Dışişleri Bakanına taslak mektup, 31 Ocak 1965.
- 181 İDA, 3604/2, Ankara temsilciliğinden Dışişleri Bakanlığına, 21 Ekim, 4 Kasım 1964; İsrail'in Ankara temsilciliği yetkilisi Zvi Rafiyah'la yapılan görüşme, 27 Aralık 2000.
- 182 İDA, 3604/2, askeri ataşeden Müdüre, Arap Birimi, 1 Aralık 1964.
- 183 Baruch Gilboa ile görüşme, 5 Aralık 2000.
- 184 İDA, 3604/2, maslahatgüzardan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 1 Aralık 1964.
- 185 İDA, 3604/2, maslahatgüzardan Müdüre, Arap Birimi, 8 Kasım 1964, 13 Ocak 1965.
- 186 Demirel'in İslamcılara yakın bir tutum takındığı aktarılır. İDA, 4076/24, Sasson'dan Arap Birimine, 5 Ocak 1966.
- 187 Örn., bir defasında, Sasson, Başbakan Eshkol'ün İnönü'ye yolladığı mektubu "kartvizit gibi kupkuru" bularak şikayet eder. İDA, 3604/1, Sasson'dan Shek'e, 1 Eylül 1964.
- 188 İDA, 3604/1, Sasson'dan Shek'e, 1 Eylül 1964; İDA, 3604/4, Sasson'dan Shek'e 20 Temmuz 1965; İDA, 3604/2, Arap Birimim, Müdürden maslahatgüzara, 13 Kasım 1964; İDA, 3604/2, Arap Birimi, Müdür Yardımcısından maslahatgüzara, 10 Kasım 1964; İDA, 3604/4, Arap Birimi, Müdür'den maslahatgüzara, 20 Haziran 14 Temmuz 1965.
- 189 İDA, 3604/1, Ankara Temsilciliğinden Ezra Danin'e, 9 Haziran 1964.
- 190 İDA, 3604/2, maslahatgüzardan Genel Müdüre Dışişleri Bakanlığı; 14 Aralık 1964.

- 191 İDA, 3604/2, basın yetkilisinden Amos Gordon'a, İsrail radyosu, 23 Aralık 1964. İsrail Radyosu Arapça Servisine gönderilen talimatlardan biri için bkz., İDA, 3604/2, Dışişleri Banklığı, Genel Müdür'den M. Sasson'a, 11 Aralık 1964.
- 192 İDA, 3448/20, M. Sasson'dan Müdüre, Arap Birimi, 8 Ağustos 1963; İDA, 3604/?, Sasson'dan Arap Birimi Müdürüne, 23 Haziran 1965, İDA, 4245/7, Zvi Raviyah'dan maslahatgüzara, 22 Ağustos 1968.
- 193 İDA, 3604/2, maslahatgüzar'dan Müdüre, Arap Birimi, 30 Aralık 1964.
- 194 İDA, 3604/2, maslahatgüzar'dan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 6 Ocak 1965
- 195 İDA, 3604/2, Sasson'dan Dışişleri Bakanlığına, 23 Aralık 1964.
- 196 İDA, 3604/4, maslahatgüzardan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 23 Haziran 1965.
- 197 İDA, 3604/4, maslahatgüzardan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 12 Şubat 1965.
- 198 İDA, 3604/2, Mossad temsilcisinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor, 7 Ocak 1965. İDA, 3604/4, İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir'den Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e gönderilen mektup, 7 Şubat 1966; İDA, 3604/4, İsrail Başbakanı Levi Eshkol'den Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'ye gönderilen mektup, 10 Haziran 1965.
- 199 R. Lefkoşa, 18 Aralık, SWB, 20 Aralık 1965.
- 200 BM oylamasının ardından, Ankara'daki öğrenciler Türkiye'ye ihanet eden ülkelerden oluşan bir "kara liste" taşırlar, bu hainler arasında İsrail, Mısır, Birleşik Devletler (!) ve diğerleri bulunur. İDA, 3604/2, Rapoport'tan Z. Shek'e, 27 Aralık 1965.
- 201 İDA, 4075/26, Rabin'den Tural'a taslak mektup (Haziran ayının ilk günleri, 1966); İDA, 4075/26, askeri ataşeden Askeri İstihbarat Dairesi Başkanlığına, 10 Haziran 1966.
- 202 İDA, 4076/21, (İsrail'in New York'taki Konsolosundan Dışişleri Bakanlığına), *New York Times*, 10 Nisan 1966; İDA, 4076/21, Sasson'dan Dışişleri Bakanlığına, 29 Nisan 1966.
- 203 İDA, 4076/21, New York'tan (konsolosluktan) Dışişleri Bakanlığına, 24 Mart 1966; İDA, 4076/21, Dışişleri Bakanlığından New York'a (konsolosluğa), 25 Mart 1966.

- 204 O dönemin askeri ataşesi ile yapılan görüşme, 5 Aralık 2000; İDA, 4075/26, Victor Elyashar'dan M.Gazit'e, 13 Mayıs 1966.
- 205 İDA, 4075/26, Levavi'den Brüksel büyükelçiliğine, 11 Mayıs 1966; İDA, 4075/26, Naijar'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 18 Mayıs 1966.
- 206 İDA, 4075/26, Askeri Ataşeden Askeri İstihbarat Dairesi Başkanına, 10 Haziran 1966. Bu kararın, Tural'ın Genelkurmay Başkanı görevine gelmesinden hemen sonra alındığını belirtmek gerekir.
- 207 İsrail askeri ataşesi Baruch Gilboa ile yapılan görüşme, 28 Aralık 2000.
- 208 İDA, 4075/27, N. Eshkal'den maslahatgüzara, Ankara, 10 Ekim 1966.
- 209 İDA, 4075/26, M. Sasson'dan V.Elyashar'a, 17 Mayıs 1966.
- 210 İDA, 4075/27, Eshkal'den maslahatgüzara, Ankara, 10 Ekim 1966.
- 211 İDA, 4075/27, V. Elyashar'dan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 25 Aralık 1966.
- 212 Bir defasında, Libya Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini koparmasını istemesi üzerine, Türkiye, kendisine, Türkiye'nin İsrail'le gerçekleştirdiği ticaret hacminin, kaçakçılık yoluyla ya da bir biçimde Arap ülkelerine giren İsrail mallarından daha fazla olmadığı yanıtını verir. İDA, 4245/16, D. Laor'dan Ortadoğu Birimine, Kudüs, 22 Aralık 1969.
- 213 İDA, 4245/6. D. Laor'dan Ortadoğu Birimi Müdürüne, 23 Aralık 1969. Uçaklar muhtemelen Kürtlere askeri mühimmat taşımaktadır. Türkiye'nin bu hareketinin, 1973 tarihli Yom Kippur Savaşında, Irak'ın askerlerini Türk topraklarından geçirerek Suriye cephesine yönlendirmesine verilen sözde izne denge oluşturmaının ötesinde olduğunu söylemek gerek. Amos Gilboa, askeri istihbarat birimi yetkilisi, basına kapalı bir konferansta, 28 Kasım 2000.
- 214 İDA, 4245/8, D. Laor'dan Ortadoğu Birimine, 9 Ekim 1968.
- 215 İDA, 4075/26, Sasson'dan Dışişleri Bakanlığına, 5 Mayıs 1966.
- 216 A.e., 11 Mayıs 1966.
- 217 İDA, 4075/26, Victor Elyashar'dan Genel Müdüre, Dışişleri Bakanlığı, 13 Mayıs 1966.
- 218 İDA, 4075/26, Askeri Ataşeden Emniyet Genel Müdürüne, 10 Haziran 1966.

- 219 Baruch Gilboa ile yapılan görüşme, 26 Aralık 2000.
- 220 İDA, 3604/1, Sasson'dan Shek'e, 1 Eylül 1964.
- 221 Kleinman, *Statecraft in the Dark*, s. 75-113.
- 222 İsrail ve Fas arasında, 1950lerin ortasında gizlice başlayan "özel ilişkiler" için bkz., Bruce Maddy-Weitzman, "İsrail ve Fas: Özel bir İlişki," *The Maghreb Review*, Vol.21, No.1-2 (1996), s. 36-48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 223 24 Ekim 2001 tarihinde kendisiyle yapılan bir görüşmede, Türkiye Genel Kurmay eski Başkan Yardımcısı Çevik Bir, iki tarafın anlaşmadaki payının "%50-%50" olduğunu belirtir.
- 224 Son derece bilgili üst düzey İsrail askeri yetkilisiyle yapılan görüşme, 10 Ağustos 2003.
- 225 George Gruen, *Turkey—Israel and the Palestinian Question, 1948-1960*.
- 226 Bunun için bkz. Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (New York: New York University Press, 1991).
- 227 A.e., s.207-217.
- 228 A.e., s.214-217.
- 229 Falih Rıfkı Atay, *Zeytin Dağı* (İstanbul: MEB Yayınları, 1992), s. 68-71. İlginçtir, daha sonraki yıllarda, Türk gazetelerinde, Atay'ın İsrail yanlısı makaleleri yer alır.
- 230 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni* (1923-1945) (İstanbul: İletişim, 1999), s. 105-109, 243-254; Avner Levi, *History of the Jews in the Republic of Turkey* (H) (Jerusalem: Hammacabi, 1992), s. 59-76.
- 231 Bali, a.g.e. s.40; Shaw, a.g.e., s.289.
- 232 Bali, a.g.e. s.322.
- 233 Levi, a.g.e., s.77
- 234 28 Mart 2001 tarihinde Tela Aviv Üniversitesi Moshe Dayan Merkezinde Norman Stone'un yaptığı konuşma. Türk arşivlerine dayanan yeni bir araştırmaya göre, Türkiye, o dönemde kapılarını yalnızca Musevi öğretim üyelerine değil, diğer Musevi mültecilere de açar. Ancak, bu kişileri asimile etme hedefine ulaşamaz. Bu bilgi, iki savaş arası dönemde Türk milliyetçiliği üzerine yayımlanmamış tezin yazarı, Soner Çağaptay tarafından sağlanmıştır.

- 235 Levi, a.g.e., s.77.
- 236 Gruen, a.g.e., s.22.
- 237 Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler," (yay. haz.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, I. Cilt (İstanbul: İletişim, 2001), s. 799; Bülent Aras, "The Palestinian-İsraili Peace Process in International Context with a Note on the Consequences for Turkish Foreign Policy" (M.A. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1996), s. 141.
- 238 Alon Liel, *Turkey: Military, Islam and Politics 1970-2000* (H) (Tel Aviv: Hakibutz Kameuhad, 1999), s. 194. Aynı konuya Türkiye'den bir araştırmacı tarafından da değinilmiştir, Hakan Yavuz, "Turkey's relations with Israel," *Foreign Policy* 15, No.3 (Ankara), s.55, alıntılıandığı yer, Aras, a.g.e., s.146.
- 239 1980 yılında Ankara'da ikinci katiplik görevinde bulunan Elie Shaked ile 16 Eylül 2001 tarihinde yapılan görüşme. Shaked, Türkiye'nin bu hareketinin İsrail Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye'deki temsilcileri şaşkınlığa uğrattığını aktarır. Alıntı yeri, Aryeh Shmuelewitz, "Turkey," (yay.haz.) Colin Legun, Haim Shaked ve Daniel Dishon, *MECS 1980-81* (New York: Holmes&Meier, 1982), s. 856-857.
- 240 Yazarın Türkmen'le görüşmesi, 22 Ekim 2001.
- 241 FKÖ'ye katılan bu kişilerle ilgili ilginç açıklamalar için, bkz. Faik Bulut, *Filistin Rüyası* (İstanbul: Berfin, 1998). PKK ve FKÖ bağlantıları için bkz., Nihat Ali Özcan, *PKK, Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*(Ankara: ASAM, 1999) s. 237-247.
- 242 Esra Çayhan, *Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı* (İstanbul: Boyut, 1997), s. 74-75.
- 243 Rıfat N. Bali, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları* (İstanbul: İletişim, 2001), s.345
- 244 Hüseyin Nihal Atsız, "Komünist, Yahudi ve Dalkavuk," *Bütün Eserleri- Makaleler IV* (İstanbul: İrfan, 1997), s. 172-173. Atsız, ayrıca aşırı milliyetçi mesajlar veren altı roman yazmıştır. Jacob Landau, "Ultra Nationalist Literature in the Turkish Republic; A Note on the Novels of Hüseyin Nihal Atsız," *Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 2 (Nisan 2003), s. 204-210.

- 245 Hüseyin Nihal Atsız, "Kızılçılma"(?), a.e., s. 231-232.
- 246 Atsız, "Ne zaman Savaşılır," a.e., s. 487-492. Atsız, bir hayli etkili olmasına karşın, parti de uçlarda yer alır, ve yaşamının son yıllarında partiden dışlanır.
- 247 Alpaslan Türkeş, *Dış Politikamız ve Kıbrıs* (İstanbul:Hamle, 1996), s. 67-83. Türkeş, Kasım 1991'de Antalya'da, Türkiye'nin İsrail ile ikili ilişkilerine ilişkin beklentilerin ele alındığı uluslararası konferansa katılan tek Türk politikacıdır. Bu, Türk ve İsraili akademisyenlerin gerçekleştirdiği ilk konferanstır.
- 248 Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark: Suriye ve Filistin* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), Önsöz, s. XII.
- 249 TNA, 19 Aralık, SWB, 19 Aralık 1991.
- 250 Efraim İnbar, *The Israeli-Turkish Entente* (London: King's College, University of London, 2000), s.16-17
- 251 Anadolu, 17 Temmuz; TRT TV 7 Temmuz; SWB, 7 Temmuz 1004. 23 Ekim 2001 yılında kendisiyle yapılan bir görüşmede Çiller –o tarihte, uzun süredir muhalefettedir –başbakan olursa İsrail ve Filistinliler arasında barışı sağlamak için çaba sarf edeceğine ilişkin düşüncesini yineler.
- 252 Kenneth W. Stein, "The Arab-Israeli Peace Process," (yay. haz.) Bruce Maddy-Weitzmann, *MECS 1996* (Boulder:Westview Press, 1998), s.56.
- 253 Ayrıca bkz., Ayşegül Sever, "Turkey and the Syrian-Israeli Peace Talks in the 1990s", *Middle East Review of International Affairs* (MERIA), Vol.5, No.3 (Eylül 2001), s. 2-5. Sever, Türkiye'nin "İsrail ve Suriye arasındaki ABD destekli barış görüşmelerinin Türkiye'nin çıkarlarına zarar vereceğinden kuşkulandığını" öne sürer. (s.4)
- 254 11 Aralık 1997 tarihinde, Tel Aviv Üniversitesi Moshe Dayan Merkezinde yaptığı konuşmada Alon Liel bu dönemi betimler. Ankara, Türk Dışişleri Bakanlığı Enstitüsü ve Moshe Dayan Merkezi Ortak Üçüncü Yıllık Seminer Tutanakları. Yine de bu bağların, "İsrail-Arap barış sürecinin (ve bir ölçüde de Soğuk Savaş'ın sona ermesinin) bir sonucu" olduğunu düşünenler bulunmaktadır. Bkz., Leon T. Hadar, "Orienting Jerusalem Toward Ankara or Cario? Israel's New Geostrategic Debate," *Mediterranean Quarterly*, Vol.12, No. 3 (Yaz 2001), s. 18.

- 255 Görüşme, 24 Ekim 2001.
- 256 Bkz., Gencer Özcan ve Ofra Bengio, "The Decade of the Military in Turkey: The case of the Alignment with Israel in the 1990s", *International Journal of Turkish Studies* vol. 7 (2001) s. 90-110.
- 257 2002 yılına dek, dört Genelkurmay Başkanı, ortalama dört yıldan, 15 yıl kadar hizmet eder. Bu kişiler, Doğan Güreş, İsmail Hakkı Karadayı, Necip Torumtay ve Hüseyin Kıvrıkoğlu'dur.
- 258 1997 yılında verilen halka açık brifinglerin metinleri için bkz. (yay. haz.) Hikmet Çiçek, *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri* (İstanbul:Kaynak, 1997).
- 259 1997 Haziran ayında Dışişleri Bakanlığı'na verilen bir brifingde Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Çevik Bir, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'e, "bu denli önem arz eden bir zamanda bakanlık işlerini ihmal ettiğini" söyleyerek sert bir eleştiride bulunur. *Hürriyet*, 27 Haziran 1997. Tansu Çiller'in, orduyu siyasete mesafeli durmaya çağırması da, adı verilmeyen bir ordu kaynağı tarafından Çiller'in bu tutumunun yalnızca "siyasi güce ulaşmak için sınır tanımayan hırsı" ile açıklanabileceği ifadesiyle yanıtlanır. *Milliyet*, 28 Haziran 1997.
- 260 Çevik Bir, "Turkey's Role in the New World Order: New Challenges," *National Defense University Strategic Forum Publications*, No. 135 (Şubat 1998)
- 261 A.e.; Serhat Güvenç, "TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut", (yay.haz.) Özcan ve Kut, *En Uzun OnYıl*, s. 139
- 262 Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları* (İstanbul: Milliyet, 1993) s. 107.
- 263 Nebil İlseven, "Körfez Bunahımı ve Türkiye," (yay.haz.) Haluk Ülman, *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye* (İstanbul: TÜSES, 1991) s.70.
- 264 Gülay Günlük Şenesen, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Modernizasyon Programının Bir Değerlendirmesi," (yay. haz.) Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*(İstanbul: Der, 1994) s.199.
- 265 1980'li yıllar boyunca, Ankara'daki İsrailli yetkililer Türk muhataplarını, Türk-İsrail ilişkilerinin ikili yönleri ve Türkiye'nin Arap-İsrail barış sürecine ilişkin görüşleri arasında ayırım yapma-

- ya ikna etmek için harıl harıl çalışırlar. İsraili yetkili ile yapılan görüşme, 31 Temmuz 2003.
- 266 *Hürriyet*, 24 Haziran 1995, *Turkish Daily News*, 13 Nisan 1996.
- 267 *Türkiye'nin Gerçek Durumu Sebepleri Teşhis*, Refah Partisi (tarih yok, muhtemelen 1995), s.1-32. Mesajın daha iyi anlaşılması için kitapçık karikatürlerle desteklenir. Bkz., örn., s.18,22.
- 268 İsmet G. İmset, *The PKK: A Report on Separatist Violence in Turkey (1973-1992)* (Ankara: Turkish Daily News, 1992), s. 168-207. İsmet, kitabın yayımlanmasının ardından ülkeyi ter etmeye zorlanmıştır.
- 269 İdris Bal, "Instability in the Middle East and the Relevant Role of the PKK," *Turkish Review of the Middle East Studies, Annual 2002* (İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV), 2003), s. 147.
- 270 Fatih Çekirge'nin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ile yaptığı görüşme, *Sabah*, 15 Ekim 1997. Çözümler arasında, 1990 gibi erken bir tarihte ileri sürülen, Suriye ve Irak sınırları boyunca "tampon güvenlik bölgesi" oluşturma düşüncesi de bulunmaktadır. İmset, a.g.e., s. 213-219.
- 271 Ülman, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük,'" (yay.haz.) Ülman, *Ortadoğu Sorunları*, a.g.e., s. 213-219.
- 272 *Milliyet*, 23 Aralık 1995, 3, 28 Şubat 1996, *Hürriyet*, 13, 25 Şubat 1996. *Milliyet*, 28 Şubat 1996. Bu dha sonraki açıklamalarla doğrulanır, *Hürriyet*, 4 Şubat 2002.
- 273 Çiçek, a.g.e., s.35,48.
- 274 *Milliyet*, 11 Ağustos 1996; *Sabah*, 16 Eylül 1996. Ayrıca bkz., Philip Robins, "Turkish Foreign Policy under Erbakan," *Survival*, Cilt. 39, (Yaz 1997), s. 82-100.
- 275 Bkz., Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay ile yapılan görüşme, *Savunma ve Havacılık*, Cilt 1, Sayı.2 (Haziran-Temmuz 1987), s. 5, alıntılındığı yer, Güvenç, "TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri," (yay. haz.) Özcan ve Kut, s.139.
- 276 Şenesen, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Modernizasyon Programının Bir Değerlendirmesi," a.g.e., s. 199.
- 277 *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1992; *Milliyet*, 8 Nisan 1994.
- 278 *Milliyet*, 7 Nisan 1996; *Hürriyet*, 10 Haziran 1996; *Radikal*, 4 Aralık 1996.

- 279 Nezih Tavlâş, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, Cilt.5, Sayı. 1 (1999), s. 93. Ayrıca, bkz., *Turkish Daily News*, 3 Temmuz 1996.
- 280 1984 yılında, PKK, Türkiye'deki silahlı eylemlerini üstlendiği *Hazen Rizgariya Kurdistan*'ı ("Kürdistan Özgürlük Birimi") yayımlar. İmset, a.g.e., s.38-40
- 281 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1996
- 282 Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Orgeneral Çevik Bir'in *Washington Post* gazetesinde "Türkiye ve İsrail bölgedeki iki demokratik ülkedir ve biz... birlikte çalışabileceklerini göstermek zorundayız." ifadesi yer alır. *Turkish Daily News*, 5 Haziran 1996.
- 283 Gökhan Bacık, "The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited," *Arab Studies Quarterly*, Cilt.23, Sayı.3 (2001 Yaz), s.52.
- 284 Erbakan, Siyonistleri, İslam'ın yükselişini önlemek için "İslami köktendincilik kavramını icat etmekle" suçlar. Bkz., Çetin Yetkin ve Uğur Özen'in Necmettin Erbakan'la yaptığı görüşme, *Milliyet*, 10 Eylül 1990. Ordu, İslamcılarının, Atatürkçülük öğretisini geliştiren "Yahudi profesörleri" suçladığını öne sürer. Altında Orgeneral Çevik Bir'in imzası bulunan "Batı Harekat Konsepti" adlı belge için bkz., Çiçek, a.g.e., s.57
- 285 Shimon Peres, *The New Middle East* (H) (Bnei Braç:Steimatzki, 1993).
- 286 A.e., s. 116-119.
- 287 Örneğin, Perez'in partisinin üyelerinden biri, Schlomo Ben-Ami, "Yeni Ortadoğu romantizminin geçerliğine dair" şüpheleri olduğunu söyler, Schlomo Ben-Ami, "Israel's Foreign Policy Agenda," (Friedrich Ebert Stiftung, 1999), s.13. Ayrıca bkz. *JP*, 11 Şubat 2000. Perez, iyimserliğini korur, hatta 2001 yılında Yeni Ortadoğu'nun gerçekleştirilebileceğine halen inancı vardır. *Turkish Daily News* (İnternet baskısı), 10 Nisan 2001.
- 288 Alon Liel, " Turkey," (yay. haz.) Bruce Maddy-Weitzman, *MECS* 1996, s. 690.
- 289 Türkiye'nin 1950-53 Kore Savaşı'nda yer aldığı ve 1974'te Kıbrıs'ı işgal ettiği doğrudur, ancak, ilki simgesel ikincisi de kısadır ve Türkiye'nin sınırlarına dayanmaz.

- 290 *Ha'aretz* gazetesinden Amnon Barzilai ile yapılan görüşme, 24 Aralık 2001.
- 291 *Ha'aretz*, 26 Nisan 1998.
- 292 Leon T. Hadar, "Orienting Jerusalem Toward Ankara or Cairo?" a.g.e., s. 19-25.
- 293 Savunma Bakanlığı eski Genel Müdürü David İvri ile yazarın yaptığı görüşme, 2 Haziran 2002.
- 294 Örneğin *JP* (İnternet baskısı), 15 Aralık 1997; 19 Ekim 1998; 9 Temmuz 2001; *Ha'aretz*, 12 Mayıs 1998.
- 295 Benzer görüşler için bkz., Yosef Goel, "Fostering Ties with Turkey Should be Our Highest Priority Just Now," *JP*, 19 Kasım 1993; Barry Rubin, *JP* (İnternet Baskısı), 9 Aralık 1997; 10 Eylül 1998; 25 Şubat 1999; 11 Temmuz 2001.
- 296 Liel, a.g.e.
- 297 Örneğin, Ankara Türk Dış Politika enstitüsü ve Moshe Dayan Merkezi Üçüncü Yıllık Ortak Seminer Turanakları, s. 74,83; *Ha'aretz*, 22 Aralık 1997; 6 Eylül 1998; *Jerusalem Post*, 9 Ekim 1998; 26 Şubat 1999 (İnternet baskısı). 5 Aralık 2001 tarihinde yazarla yaptığı bir görüşmede Liel, Araplarla ilişkileri iyileştirmeye yönelik iyimserliğinde hata yapmış olabileceğini ve "Türk" eğiliminin daha doğru olduğunu söyler.
- 298 *JP*, 23 Ekim 1998.
- 299 *JP* (İnternet Baskısı), 17 Temmuz 1998; daha öncesinde İsrail'in Ermeni meselesine ilişkin tutumunun ne olacağına dair tartışmalar gerçekleşir. Kimileri, İsrail'in "Ermeni soykırımını" tanısa da Ankara ile iyi ilişkiler kurabileceğini öne sürer. Bu tartışmalar için bkz., *JP* (İnternet Baskısı), 7 Kasım 1994; 22 Şubat, 24 Nisan 1995.
- 300 *Ma 'ariv*, alıntılıandığı yer *Mideast Mirror*, 7 Ekim 1998. İsrail Dışişleri Bakanlığının eski yöneticilerinden Abraham Tamir 2002 gibi geç bir tarihte, Türkiye yönündeki bu güçlü eğilime ilişkin çekincelerini dile getirir, bu durumun Arap ülkeleriyle ilişkileri zedeleyebileceğini öne sürer. Yazarla görüşme, 28 Şubat 2002.
- 301 Hadar, a.g.e., s. 19.
- 302 Inbar, a.g.e., s. 15-17; Alain Gresh, "Turkish – Israeli – Syrian Relations and Their Impact on the Middle East," *Middle East Journal*, Cilt 52 (1998), s. 190.

- 303 JP, 25 Mart 1996 (SWB).
- 304 Bu yeni ülkeler için bkz., (yay. haz.) David Menashri, *Central Asia Meets the West* (Lonon: Frank Cass,1998).
- 305 Ha'aretz, 27 Ekim 1997.
- 306 David İvri, Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile ilişkiler konusunda pek "hevesli" olmadığını söyler, yazarla yapılan görüşme, 2 Haziran 2002. 1996-1999 arasındaki İsrailli askeri ataşe Yossi Bar, Dışişleri Bakanlığı'nı, Türk meselesini anlamakta Savunma Bakanlığı'nın "ışık yılı" gerisinde kalmış olarak tanımlar. Yazarla görüşme, 11 Haziran 2002.
- 307 Ha'aretz, 26 Nisan 1998, Amnon Barzilai ile yapılan görüşme, 24 Aralık 2001.
- 308 Ha'aretz,8 Aralık 1997. *Al-Hayat*,10 Ocak 1998. *Al-Hayat*, muhtemelen bilgiyi Ha'aretz'den alır ve çekilme tarihini yanlışlıkla 1984 olarak verir.
- 309 Ha'aretz, 8 Aralık 1997.
- 310 David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002.
- 311 Çevik Bir ile yapılan görüşme, 24 Ekim 2001.
- 312 Görüşme, 8 Ocak 2002.
- 313 Perez hükümetinde Ekonomi Bakanlığı Genel Müdürü Liel ile yazarın gerçekleştirdiği görüşme, 5 Aralık 2001. İsrail'in 1994-1996 arasında Türkiye askeri ataşesi Beni Sheffer ile yapılan görüşme, 8 Ocak 2002.
- 314 Liel ile yapılan görüşme, 5 Aralık 2001.
- 315 USIS, *Wireless File*, 9 Mayıs 1997.
- 316 David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002.
- 317 Sheffer ile yapılan görüşme, 8 Ocak 2002.
- 318 Alptekin Dursunoğlu, *Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkilerinin öyküsü*, (İstanbul: Ankara Yayınları, 2000), s. 51,215, *Wall Street Journal* (tarihyok) alıntılanıyor. Yazar, kaynak gösterilen makalelere ulaşamamıştır. İsrailli bir yetkili, Ürdün'ün yakınlaşmaya çok sonra dahil edildiğini söyleyerek bu raporu reddeder. Görüşme, 24 Ağustos 2003. Görüşme, 24 Ağustos 2003.
- 319 *Turkish Daily News*, 28 Temmuz 1999 (İnternet baskısı).
- 320 *Turkish Daily News*, 2 Haziran 1998, 10 Nisan 2002.
- 321 David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002. Bir başka kaynak 1997'ye dek, örgütlü 60 Musevi heyetinin Türkiye'yi ziyaret ettiği-

- ni belirtir. Robert Olson, "Turkey-Syria Relations, 1997 to 2000: Kurds, Water, Israel and 'Undeclared War', " *Orient*, Mart 2001, s.117. Olson Washington Enstitüsü'nden alıntıya yer verir ancak ayırtıya girmez. Muhtemelen, Türk yanlısı Musevi Lobisi 1980'lerin ortasındaki faaliyetlerini sade bir biçimde sürdürmektedir.
- 322 *Ha'aretz*, 2 Mayıs 1997.
- 323 Zvi Elpeleg ile yapılan görüşme, 25 Ağustos 2002.
- 324 *Ha'aretz*, 17 Mayıs 2001.
- 325 Bunun bir örneği, Amerika'nın İsrail'in Çin'e Falcon uçaklarını satmasına karşı çıkmasıdır. İsrail, 2000 yılının Temmuz ayında bu alışverişi iptal kararı alır.
- 326 *JP*, 11 Mayıs 1997.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 327 Bu kitapta, stratejik ortaklık terimine göre daha az bağlayıcılığı olsa da yakınlaşma terimini tercih ettim.
- 328 Amnon Barzilai, *Ha'aretz*, 21 Ocak 2000.
- 329 İsrail'in Türkiye eski Büyükelçisi Zvi Elpeleg ile yapılan görüşme, 11 Kasım 2000.
- 330 Görüşme, 8 Ocak 2002.
- 331 *JP* (İnternet baskısı), 26 Temmuz 1992. Özal'ın bu beyanının doğruluğuna ilişkin herhangi bir şüphe olmamakla birlikte herhangi bir Türk kaynak tarafından belirtilmemiştir.
- 332 *JP* (İnternet baskısı), 30 Ocak 1994; Beni Sheffer ile görüşme, 8 Ocak 2002.
- 333 1967 Savaşına dek Hava Kuvvetleri Komutanı olan Weizman, Hava Kuvvetlerini bu savaştaki büyük başarıları hazırlayan kişidir.
- 334 Xinhua Haber Ajansı, 25 Ocak 1994, SWB
- 335 IDF Radyo, 28 Ocak 1994, SWB.
- 336 TRT, Ankara, 27 Ocak 1994, SWB. Türk Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar, 1993 yılı Eylül ayında, işbirliği seviyesini artırmak üzere İsrail'e gelir. Saygı Öztürk, *Devletin Derinliklerinde* (Ankara: Ümit, 2002), s. 134-135.
- 337 Görüşme, 23 Ekim 2001.
- 338 *Ha'aretz*, 17 Şubat 1999. Zvi Elpeleg, Kürt sorununda İsrail'in müdahalesini doğrular. Görüşme, 11 Kasım 2000.

- 339 TRT, TV, 4 Ekim 1994, SWB. Bu bilgi adı gizli tutulan İsrailli bir yetkili tarafından verilmiştir.
- 340 JP, 10 Aralık 1997 (İnternet baskısı); Ha'aretz, 17 Şubat 1999, 21 Ocak 2000.
- 341 David İvri ile yazarın görüşmesi, 2 Haziran 2002.
- 342 JP, 14 Haziran 1996.
- 343 David İvri de 1994-96 dönemini "balayı" olarak tanımlar. Görüşme, 2 Haziran 2002.
- 344 1996 Şubat'ındaki anlaşmasından önce, örneğin, 1995 yılında yürürlüğe giren karşılıklı uçuş anlaşması yapılır. JP, 11 Aralık 1995.
- 345 1996 Mayıs'ında Türkiye'de yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, 1996 Şubat anlaşması, %29 destek alırken %44'ü karşı çıkar. Bir yıl sonra (soru farklı sorulmuş olsa da) karşı çıkanların oranı %34 olur, Strateji MORİ, *Siyasi Araştırmalar Bölümü*, Mayıs 1996, 1997.
- 346 William Safire, İvri'yi, ilişkilerdeki "tektonik kayma" için "en çok çalışan kişi" olarak tanımlar. *International Herald Tribune*, 11 Aralık 1997.
- 347 İsrail askeri ataşesi (1996-1999) Yossi Bar ile yapılan görüşme, 11 Haziran, 2002. 1974 Kıbrıs Savaşında batırılan *Kocatepe* muhribinin komutanı Güven Erkaya'dır. Kendisi İsrail'e ait bir gemi tarafından kurtarılır ve İsrail'e götürülür. İsrail gemisinin kaptanı ve Erkaya yıllar sonra yeniden buluşup dost olurlar. David İvri'nin de görüşmede belirttiği üzere (2 Haziran 2002) genel olarak, İsrailli ve Türk yetkililer arasındaki kişisel dostluklar yakınlaşmanın oluşmasında büyük rol oynar.
- 348 *El Safir* (Beyrut), 29 Temmuz 1996, SWB; Türk nüshasının bir bölümünün yayımlandığı yer, Ahmet Güner, "Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri," *Aksiyon*, Sayı 76 (18-24 Mayıs 1996). David İvri'ye göre, ileri teknoloji aktarımına ilişkin tüm anlaşmalar, ulusal çıkarların gizliliğine ve korunmasına dair bir anlaşma daha içermek zorundadır. İsrail'in başka ülkelerle de bu tür anlaşmaları bulunmaktadır. Görüşme, 2 Haziran 2002.
- 349 İsrailli (adının gizli kalmasını isteyen) bir kaynağa göre, İsrail tarafı başlangıçta Türkiye'ye yapılacak silah satışı ile ilgilenir, ve böylece geriye dönük işleyen bir stratejik yakınlaşmanın gerekçesini oluşturur.

- 350 Sheffer ile yapılan görüşme, 8 Ocak 2002.
- 351 Yunanistan o dönemde, Türkiye'nin en büyük olası düşmanı ya da rakibi olarak görülmektedir. Sheffer ile yapılan görüşme, 8 Ocak 2002. David İvri bir ayırım daha yaparak, Yunanistan'ın Türkiye'ye Avrupa ve ABD'de zarar verebilirliği anlamında psikolojik düzeyde bir rakip olduğunu, oysa İran'ın İslami köktendincilik nedeniyle daha büyük bir tehdit olduğunu söyler. Görüşme, 2 Haziran 2002. İlginç bir biçimde, 2001 Kasım ayında Türkiye'nin rakiplerine ilişkin yapılan bir kamuoyu araştırmasında, Yunanistan %34 ile en düşmanca tavır sergileyen ülke olarak görülürken, bunu %21 ile ABD, %5 ile Irak, %3 ile İran, %2 ile Suriye izler. İsrail sıralamada bulunmamaktadır. Ali Çarkoğlu ve Kemal Kirişçi, *Türkiye Dış Politikası Araştırması*, Boğaziçi Üniversitesi, Mart 2002.
- 352 Görüşme, David İvri, 2 Haziran 2002. İvri, 1980'li yıllarda da Mısır'ın Türkiye ve İsrail arasındaki anlaşmaları bozma girişimleri olduğunu öne sürer.
- 353 Sheffer ile yapılan görüşme, 8 Ocak 2002.
- 354 *El Safir*, 29 Temmuz 1996, SWB.
- 355 8 Ocak 2002 tarihinde Sheffer'le yapılan görüşme. Bu İsrail'in Türkiye eski büyükelçisi Zvi Elpeleg tarafından da doğrulanır. Görüşme, 21 Şubat 2002.
- 356 Örneğin, 1995 Ağustos'unda yapılan, 54 adet Türk Fantom uçağının modernizasyonuna ilişkin anlaşma 1996 Mart ayına dek halka duyurulmaz. 11 Haziran 2002 tarihli görüşme.
- 357 İsraili bir askeri ataşe, anlaşmaların yarısının halka duyurulmadığını öne sürer. 11 Haziran 2002 tarihli görüşme.
- 358 İsrail'e yönelik tutum değişikliği, örneğin, 1996 Nisan ayında İsrail'in Lübnan'daki Kafar Kanna'ya düzenlediği saldırının sonrasındaki gelişmelerde görülebilir; dışişleri bakanı İsraili büyükelçiyi bu eylemi kınamak üzere çağırır ancak Genelkurmay başkanlığı yetkilileri olaydan söz dahi etmez. Sheffer ile yapılan görüşme, 8 Ocak 2002.
- 359 Anlaşmaya dair ilk raporu Türk tarafı yayımlar. *JP*, 14 Haziran 1996.
- 360 *Milli Gazete*, 12 Temmuz 1996.
- 361 *Milliyet*, 10 Ağustos 1996; *Turkish Daily News*, 2 Aralık 1996.

- 362 *Hürriyet*, 15 Ekim 1996.
- 363 *Radikal*, 7 Aralık 1996.
- 364 Gizli görüşme, 28 Şubat 2002.
- 365 David İvri bu görüşü destekler. Görüşme, 2 Haziran 2002.
- 366 *JP*, 13 Temmuz 1998. Geleneksel biçimde, İsraili ataşelerin çoğu hava kuvvetleri mensubudur.
- 367 *Al-Sharq al-Aswat*, 26 Şubat 1997, *Mideast Mirror* tarafından alıntılanmıştır.
- 368 *JP*, 4, 9 Haziran 1996. Askeri ilişkileri gizli tutmak İsrail'in geleneksel politikasıdır, bu yalnızca Türkiye için değil bütün ülkeler için geçerlidir.
- 369 *Ha'aretz*, 9 Ağustos 2001.
- 370 Ankara Türkiye Radyoları yayını, 26 Şubat 1997.
- 371 Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente* (Londra: University of London, 200), s. 21-24.
- 372 David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002.
- 373 Yossi Bar ile yapılan görüşme, 11 Haziran 2002. İsrail'in Sesi, 1 Aralık, DR, 2 Aralık 1996.
- 374 David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002.
- 375 Bunun için bkz., Efraim Inbar, a.g.e. s. 20-25; Alptekin Dursunoğlu, *Stratejik İttifak*, s. 215-281; Gencer Özcan ve Ofra Bengio, "The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment with Israel in the 1990s," *International Journal of Turkish Studies*, Sayı 7 (2001 Bahar), s. 90-109. 1997'ye dek, 20 anlaşma imzalanır. *Ha'aretz*, 26 Şubat 1997. 2004'e gelindiğinde ise 30 anlaşma daha imzalanmıştır.
- 376 1967 öncesinde, İsrail pilotlarının uzun uçuş deneyimi kazanabilmesi için çeşitli Avrupa ülkelerinden iniş izni isterdi. Örneğin 1953/54 yıllarında bir pilotun İstanbul'a inmesine izin verilmiştir. Görüşme, Paul Kedar, 6 Mart 2002.
- 377 Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'ne göre, İsrail Hava Kuvvetleri "olası düşmanlara karşı ... hemen hemen tümüyle keşif görevi (üstlenir)." *The Military Balance 1996/97* (Oxford: Oxford University Press, 1996) s. 121.
- 378 *Ha'aretz*, 24 Ekim 1999.

- 379 Inbar, a.g.e., s.20. Bir başka kaynağa göre, yılda yalnız dört kez. Ekavi Athanassopoulou, *Israeli-Turkish Security Ties; Regional Reactions* (Kudüs: The Hebrew University, Mart 2001), s.2.
- 380 *Hürriyet*, alıntılıandığı yer *Mideast Mirror*, 14 Temmuz 1998.
- 381 Mısır, hava tatbikatları anlaşması konusunda başlangıçta kaygılıdır, Türkiye'nin Mübarek'e tam metni vermesiyle eleştiriler son bulur. İsrail TV, 29 Temmuz 1996. 2000 yılının sonuna gelindiğinde, Arap dünyası genel olarak bu tatbikatlara ilişkin eleştirileri sonlandırır. *Ha'aretz*, 23 Ocak 2001.
- 382 *Ha'aretz*, 1 Ocak 1998; Inbar, a.g.e., s.20; *Christian Science Monitor*, 10 Temmuz 1998 (Internet baskısı).
- 383 Anadolu Haber Ajansı, 16 Temmuz 1998; David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002. Söz konusu üs, gizli bir kaynaktan edinilen bilgiye göre Sivrihisar'dadır.
- 384 *Ha'aretz*, 3 Haziran 2001; AFP, 18 Haziran 2001.
- 385 Inbar, a.g.e., s.21; Athanassopoulou, a.g.e., s.2
- 386 *Ha'aretz*, 1 Mayıs 1997.
- 387 *JP*, 2 Aralık 1998; AFP, 3 Aralık 2001. 24 Ekim 2001 tarihinde gerçekleştirilen bir görüşmede, Çevik Bir Mısır'ın başlangıçta tatbikatlar konusunda son derece öfkeli olduğunu ancak Türklerin amaçlarını açıklamalarının ardından muhalefet etmekten vazgeçtiğini söyler. İlk tatbikat Mısır'ın baskısı nedeniyle gecikmeli yapılır. Diğerleri pürüzsüz biçimde, durdurmaya yönelik herhangi bir girişim olmaksızın yapılır. *Ha'aretz*, 4 Temmuz 2001.
- 388 *The Christian Science Monitor*, 10 Temmuz 1998.
- 389 *Milliyet*, 30 Nisan 2001.
- 390 Athanassopoulou, a.g.e., s.3.
- 391 *Globes*, 8 Aralık 1996 (Internet baskısı).
- 392 İsrail TV Kanal 1, 29 Temmuz 1996.
- 393 Athanassapoulou, a.g.e., s.3.
- 394 *JP*, 10 Mart 2002. Türkiye üretime ortak olmak ister ancak ABD bunu veto eder.
- 395 *JP*, 11 Ağustos 2002. Ağustos ayına dek, Türkiye 54 adet UCAV satın alır. Projenin iki yıl içinde bitmesi öngörülür.
- 396 *Ha'aretz*, 1 Mayıs 1997.

- 397 *Turkish Daily News*, 10 Aralık 2001. Bu kaynaktan edinilen bilgiye göre, üçlü görüşmeler, intifada ya da Başkan Bush'un kararı nedeniyle dondurulur.
- 398 *Milliyet*, 23 Ocak 1997, DR, 28 Ocak 1997. Netanyahu'nun olumsuz yanıtı yine de tüm gerçekleri içermiyor olabilir.
- 399 Mossad ve MIT arasındaki işbirliği başlangıçtan itibaren kesintisiz sürer. Gizli görüşme.
- 400 Alıntılındığı yer *JP*, 4 Mayıs 1997. Türk Savunma Bakanı Turhan Tayan haberi yalanlar.
- 401 Athanassopoulou, a.g.e., s.4.
- 402 UPI haber ajansı, 13 Şubat 2002.
- 403 *JP*, 10 Mart 2002 (Internet baskısı); *Financial Times*, 13 Mart 2002 (Internet baskısı); *Turkish Daily News*. 14 Mart 2002 (Internet baskısı).
- 404 *Hürriyet*, 2, 3 Nisan 2002 (Internet baskısı).
- 405 *Financial Times*, 4 Nisan 2002.
- 406 *Hürriyet*, 3 Nisan 2002 (Internet baskısı).
- 407 Ankara Anadolu Haber Ajansı, 2 Nisan 2002 (Internet baskısı); *Hürriyet*, 3 Nisan 2002 (Internet baskısı).
- 408 *Milliyet*, 2 Nisan 2002 (Internet baskısı).
- 409 *Hürriyet*, 3 Nisan 2002 (Internet baskısı).
- 410 *Ankara Anadolu*, 2 Nisan 2002 (Internet baskısı).
- 411 *Globes* web sitesi, 17 Ocak 2001.
- 412 *Ha'aretz*, 2 Kasım 2001; TRT Televizyonu, 8 Mart 2002.
- 413 *Ha'aretz*, 2 Kasım 2001
- 414 *Ha'aretz*, 2 Kasım 2001
- 415 UPI, 20 Mart 2002.
- 416 *Ha'aretz*, 19 Mart; *Turkish Daily News*, 22 Mart 2002.
- 417 *Turkish Daily News*, 22 Mart 2002 (Internet baskısı).
- 418 *Ha'aretz*, 7 Ağustos 2002.
- 419 *Ha'aretz*, 18 Kasım 2001; UPI, 20 Mart 2002. İsraili 67 şirketin GAP'ta yer aldığı söylenmektedir. *Cumhuriyet*, 21 Şubat 2002.
- 420 İsrail'in Sesi, 8 Ağustos 2001, SWB.
- 421 *Radikal*, 20 Temmuz 2002. Ben-Gurion havaalanının inşasında da Türkiye'den bir firma yer alır, ancak iflas eden firmanın buradaki çalışması da sonlanır.

- 422 Savunma Bakanı İzak Mordechai'nin eski özel sekreteri Ya'acob Amidror ile yapılan görüşme, 21 Nisan 2002.
- 423 1982 yılında Lübnan'daki Sabra ve Şatila katliamlarından sorumlu tutulan Şaron o dönemde Türkiye'de bir çalkantıya yol açar ancak bu durum bu ziyareti engellemez.
- 424 Paul Rivlin, "Economic Relations Between Turkey and Israel" (Yayımlanmamış tez), s.4.
- 425 TRT TV, 24 Eylül 1998.
- 426 *Milliyet*, 23 Ocak 1997, DR.
- 427 Zvi Elpeleg ile 25 Ağustos 2002 tarihinde yapılan görüşme.
- 428 *Turkish Daily News*, 6 Eylül 2001 (İnternet baskısı).
- 429 Rivlin, a.g.e., s.8; görüşme, 6 Haziran 2002.
- 430 Bu bilgi, İsrail'deki ilk Türk Büyükelçi olan ve ardından Türk-İsrail İş Konseyi Başkanlığı görevinde bulunan Ekrem Güvendiren tarafından verilmiştir. *A Concise Report on Turkish-Israeli Relations 1999* (ayrıntı yok), s. 12-14; ayrıca, Rivlin, a.g.e., s.4.
- 431 Anadolu Haber Ajansı, 1 Temmuz 1999.
- 432 www.cbs.gov.il/frtrade/td1.htm
- 433 Inbar, a.g.e., s.19.
- 434 Rivlin, a.g.e., s.3. Ayrıca bkz., Güvendiren, a.g.e., s.14.
- 435 Deutsche Presse-Agentur, 3,4 Temmuz 1997.
- 436 'Amidror ile yazarın görüşmesi, 21 Nisan 2002. Görevde en iyi İsrailli pilotlar yer alır ve İsrail'e maliyeti 500,000 ABD Doları olur. Türkiye'nin ABD ve diğer ülkelerden yardım talebine bu denli hızlı bir yanıt gelmez. Yossi Bar ile yapılan görüşme, 11 Haziran 2002.
- 437 *JP*, 26 Ekim 1999; *Ha'aretz*, 21 Kasım 1999; Ecevit'in alıntılandığı yer, *Hürriyet*, 18 Kasım 1999. *Hürriyet*, 18 Kasım 1999. *Hürriyet*, 17 Ağustos 2000, İsrail'in yardımlardaki önemli rolünü belirtir. İsrail'in Adapazarı'nda 1960'lı yıllarda gerçekleşen bir depremin ardından gönderdiği yardım için bkz., İkinci Bölüm.
- 438 Anat Lewin, "Turkey and Israel: Reciprocal and Mutual Imagery in the Media 1994-1999," *Journal of International Affairs* (2000 Güz), s.2.
- 439 Fenerbahçe'nin İsrail "bağlantısı" 1950'li yıllarda dört maç yapmak üzere İsrail'e gitmesiyle başlar. Gruen, a.g.e., s.130.
- 440 Dış kaynaklı yayınlara göre Mossad, dünya çapında Kürt örgütlere dair bilgi toplayarak Türk İstihbaratına gönderir. Öcalan'la ilgili

olarak, Öcalan'ın Suriye tarafından sınır dışı edilmesinin ardından sığınma talebinde bulunduğu uçağın İsraili ajanlarca takip edilerek elektronik aygıtlarla mesajlarının engellendiği bilgisi aktarılır. *Ha'aretz*, 17 Şubat 1999.

441 *Ha'aretz*, 18 Şubat 1999.

442 *JP*, 21 Şubat (İnternet baskısı); İsrail'in Sesi, 4 Mart 1999.

443 Anadolu Haber Ajansı, 11 Mart 1999, SWB.

444 Anadolu Haber Ajansı, 4 Mart 1999, SWB.

445 *Turkish Daily News*, 28 Nisan 2000.

446 *Turkish Daily News*, 12 Mayıs 2000.

447 *JP*, 7 Nisan 2002 (İnternet baskısı).

448 *Yeni Türkiye*, 8 Ekim 1995; *Milliyet*, 5 Ekim 2001; *Milliyet*, 2 Ekim 2001 tarihli yayında özellikle İsrail'in ele alınmadığı genel bir yolsuzluktan söz edilir.

ALTINCI BÖLÜM

449 Konuya ilişkin daha erken tarihli bir inceleme için bkz., Ofra Bengio ve Gencer Özcan, "Old Grievances New Fears: Arab perceptions of Turkey and its Alignment with Israel," *Middle Eastern Studies*, Nisan 2001. Karşılıklı imaja ilişkin çalışmalar için bkz., Ekmeleddin İhsanoğlu, "Qira'a li-Ta'rikh al-Dawla al-'Uthmaniyya wa-'Alaqqatiha bil-'Alam al-'Arabi," *Studies on Turkish Arab Relations, Annual 1986* (İstanbul: TAIIV, 1986) s. 85-118. Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz., Ulrich W. Haarmann, "Ideology and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turk from the Abbasids to Modern Egypt," *International Journal of Middle Eastern Studies*, Sayı. 20 (1988), s. 175-196. İbrahim al-Daquqi, *Surat al-'Arab lada al-Atrak*, (Beyrut, Markaz al-Dirasat al-Arabiyya, 1996).

450 Amin Shakir, Sa'id al-'Aryan, Muhammad Mustafa 'Ata, *Turkiyya wal Siyasa al-'Arabiyya* (Kahire, Dar al-Ma'arif Bimirs, 1954), s. 45, 71.

451 Daquqi, a.g.e., s. 74-75.

452 Oya Akgönenç Mughisuddin, "Perceptions and Misconceptions in the Making of Foreign Diplomacy: A Study of Turkish-Arab Attitudes Until the End of the 1970s," *Turkish Review of Middle East Studies*, Sayı. 7 (1993), s. 147.

- 453 Bkz., örn., *Al-Minbar*, Sayı. 61 (Mart 1991), s. 47; *Al-Mustaqbal al-Arabi*, Sayı. 151 (Eylül 1991), s. 160; Muhammad al-Sammak, "Al-'Alaqa al-'Arabiyya al-'Turkiyya, Hadiruha wa-Mustaqbaluha," *al-Arab wal Atrak fi 'Alam Mutaghayyir* içinde (Beyrut: Markaz al-Dirasat al-Istratiyya, 1993), s.81. Khalid Ziyada, "Al-'Arab wal-Turk fi al-Ta'arikh al-'Uthmani," *al-'Arab wal-Atrak fi 'Alam Mutaghayyir* içinde, s. 66.
- 454 Bu dönemselleştirme için bkz., örn., Kamal al-Manufi, "Al-Tatawwurat al-Jadida fi al-Siyasa al-Kharijiyya al-Turkiyya," *Al-Siyasa al-Duvaliyya* (Nisan 1976), s. 144-149; Nabiyyaal-Isfahani, "Turkiyya bayn al-Matalib al-Wataniyya wal-Waqi' al-Dawli," *Al-Siyasa al-Duvaliyya* (Nisan 1978) s. 92-107; Mustafa Muhaimmad 'Abd al-Hamid Thabit, "Al-'Alaqa al-'Arabiyya, al-Turkiyya ba'd Harb al-Khalij," *Al-Fikr al-Istrati'ji al-'Arabi* (Temmuz 1992), s. 107-130; Mahmud 'Ali al-Dawud, "Al-'Alaqa al-'Arabiyya wal-Turkiyya wal-'Awamil al-Mua'ththira Fiha," *Al-Mustaqbal al-'Arabi* (Kasım 1982), s. 62-69.
- 455 Bkz., Cihad Fethi Tevetoglu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım: Gazi Mustafa Kemal – Faysal Bin Abdülaziz Görüşmesi," *Studies on Turkish-Arab Relations*, Yıllık 1986, a.g.e., s.291 – 309.
- 456 Yeni belgeler, yalnızca Irak'ın değil, Ürdün Kralı Abdullah'ın da 1947 gibi erken bir tarihte, Türkiye, Ürdün, İran ve Irak arasında bir savunma antlaşması yapılması konusunda istekli olduğunu açığa çıkarır. Elie Podeh, *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Baghdad Pact* (Leiden: Brill, 1995), s.46. 1958 yılında Türkiye'nin Ürdün'ü başarısızlıkla sonuçlanan Pakt'a sokma girişimleri için bkz., Ara Sanjian, *Turkey and Her Arab Neighbours, 1953-1958* (Wiltshire: Archive Editions, 2001), s. 218.
- 457 Türk- Mısır ilişkilerine ilişkin ayrıntılar için bkz., Muhammad wafa' Hijazi, "Al-'Alaqa al-Misriyya al-Turkiyya – Judhuruha al-Madiya wa-Ihtinalatuha al-Mustaqbala," *Al-Siyasa al-Duvaliyya* (Ekim 1985), s.140–145.
- 458 Bkz., örn., *Turkiyya wal-Siyasa al-'Arabiyya* (tarih yok), s. 100 –113. Mas'ud Dahir, "Nadwa al-Dinamiyya al-Jadida fi al-

Sharq al-Awsat, "Al-Mustaqbal al-'Arabi, Sayı. 151 (Eylül 1991), s. 158 –162: Sim Shakmak, Mawqif Turkiyya fi al-Hilf al-Atlası, *Al-Mustaqbal al-'Arabi* (Kasım 1982), s. 110 – 111.

459 Sammak, a.g.e., s.74.

460 1997 Şubat ayında, askerler liderliğinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Türkiye'deki İslami köktendincilik olan *irticayı*, bölücülükle eşit derecede tehlikeli bularak, irtica ile mücadele- nin hiçbir taviz verilmeden uygulanması gerektiğinin altını çizen "28 Şubat Kararları"nı net bir biçimde açıklar. 1997 Eylül ayında, MGK, *Milli Güvenlik Belgesi*'ni "28 Şubat Kararları" ile uyumlu hale getirir ve hükümetten "*irtica*" ile savaşa ilişkin daha çok çaba sarf etmesini ister. Bkz., (yay. haz.) Gencer Özcan ve Şule Kut, *On- bir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi* (İstanbul: Boyut, 1998). 1999 Haziran ayında, MGK, ön- ceki hükümetlerin performansından memnun kalmadığı için İslami köktendincilikle mücadele etmek üzere yeni talimatlar verir. Bkz., *Hürriyet*, 24 Haziran 1999.

461 Muhammad Muslih, Hafız Esad ve Baasçı yoldaşlarının hafızala- rında iz bırakan iki olayın, Filistin'in Siyonistlere, daha önemsiz gibi görünse de, İskenderun'un da Türkiye'ye kaptırılması oldu- ğunu öne sürer. Ayrıca, Muslih, İskenderun Sancağı Nusayrilerin- den ve Baas Partisi kurucularından Suriyeli aydın Zeki Arsuzi'nin Türk ilhakına karşı protesto hareketinin ardındaki itici güç oldu- ğunu da iddia eder. Muhammad Muslih, "Uneasy Relations, Syria and Turkey," (yay. haz.) Henry J. Barkey, *Reluctant Neighbour: Turkey's Role in the Middle East* (Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1996), s. 114, 116.

462 Amin Shakir, Sa'id al-'Aryan ve Muhammad Mustafa 'Ata, *Türkiy- ya wal Siyasa al-'Arabiyya*, a.g.e.

463 Najda Fathi Safwat, "Mawqif Turkiyya min Qadiyyat Filastin," *Al Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı.45 (Kasım 1982) s.87-89,85-100. Sultan Abdülhamid'in tutumuna dair daha ayrıntılı bir çalışma için bkz., Tevetoğlu, a.g.e., s. 291 –293.

464 Safwat, a.g.e., s.94, 99–100. Bir başka olayla ilgili olarak Safwat, örneğin Suudi Arabistan'ın Bağdat Paktına katılmamasının nede- ninin Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini koparmayı reddetmesi oldu- ğunu öne sürer. Sanjian, a.g.e., s.200.

- 465 Al-Manufi, a.g.e., s.149.
- 466 Safwat. a.g.e., s. 99.
- 467 Sim Şhakmak, "Mavqî Turkiyya fi al-Hilf al-Atlasî," *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı.45 (Kasım 1982), s.101 –111 (alıntı, s.105).
- 468 Safwat, a.g.e., s.90; Mahmud 'Ali al-Dawud, a.g.e., s. 66.
- 469 Muhammad Wafa' al-Hijazi, "Al-'Alaqa al-Misriyya al-Turkiyya," *Al-Siyasa al-Duvaliyya* (Ekim 1985), s. 140-145, Bruce Maddy-Weitzman, *The Crystallization of the Arab State System 1945-1954* (Syracuse: Syracuse University Press, 1993), s.143 – 155.
- 470 Ayrıca bkz., Uri Bialer, *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948-1956* (New York: Cambridge University Press, 1990), s. 256 – 257. 1952 yılında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi George McGhee Arap ülkelerinde ve İran'da, Türkiye'nin bu tür bir örgütün liderliğini yapması olasılığına ilişkin konumlarını ortaya çıkarabilmek amacıyla bir araştırma yapar. Sonuçlar bu ülkelerin buna muhalif olduğunu gösterir. George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection* (Londra: MacMillan, 1990) s. 186 – 207.
- 471 İsmail Soysal, "Political Relations Between Turkey and Egypt in the Last Sixty Two Years," *Studies on Turkish Arab Relations*, Sayı.2 (1987), s. 49 – 57.
- 472 Muhammad Nur al-Din, "Al-Sharq al-Awsat fi al-Siyasa al-Kharijiyya al-Turkiyya," *Al-Arab wal-Atrak*, s.121.
- 473 Shakmak, a.g.e., s.107. Ortak paydalara dikkat çekilir: coğrafi komşuluk (*jiwar jugrafi*), ortak tarih, ortak kültür, ve ekonomik çıkarlar. Rida 'Abd al-Husayn Ghali al-Quraysh ve 'Abd al-Mun'im Sa'id 'Ali, "Al-'Alaqa al-Iqtisadiyya, al-'Arabiyya al-Turkiyya Waqi'an wa Tawaqqu'an," *Shu'un 'Arabiyya*, Sayı.82 (Haziran 1995), s. 192.
- 474 Al-Dawud, a.g.e.
- 475 *Dunya al-'Arab*, Sayı. 63 (Şubat 1990).
- 476 Bkz., Ali İhsan Bağış, "The Beginning and the Development of Economic Relations Between Turkey and Middle Eastern Countries," *Foreign Policy* (Ankara), Cilt. XII (1985), s.85 – 96; M. Hakan Yavuz, "İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)," (yay. haz.) Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi* (2.

- Baskı) (İstanbul: Der Yayıncılık, 1998), s. 574 - 577 ve Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım -12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politiği* (2. Baskı) (İstanbul: Belge, 1986), s. 156, 161; Yusuf Ziya İrbeç, *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri* (Ankara: yayıncı yok, 1990).
- 477 Butrus Labaki, "Al-'Alaqa al-Iqtisadiyya al-Turkiyya al-Rahina," *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı. 188 (Ekim 1994), s. 58, 67.
- 478 *Al-Shahid*, Nisan 1990, Türk Tarını Bakanı'nın "petrole karşılığında su" ifadesini alıntılar.
- 479 Muhammad Nur al-Din, a.g.e., s.123.
- 480 Bkz., örn., Mahmut B. Aykan, *Turkey's Role in the Organization of the Islamic Conference: 1960-1992* (New York: Vantage Press, 1994). Önde gelen gruplardan Aydınlar konusu için bkz., Anat Lapidot, "The Turkish-Islamic Synthesis: The National-Religious Narrative in the 1980s," *Hamizrah Hehadash* (H), s. 84-96.
- 481 İsmet, *The PKK*, s. 172; önde gelen iki İsrailli araştırmacının savaşa dair çalışmaları için bkz., Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War* (New York: Simon & Schuster, 1984). PKK'nın kayıpları hakkında bilgi verilmemektedir.
- 482 Mas'ud Dahir, *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı. 151 (Eylül 1991), s.161-162 .
- 483 " 'Turkiyya wal-Amn al-Qavmi al-'Arabi: al-Siyasa al-Ma'iyya wal-Aqalliyat," *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı.160 (Haizran 1992), s.117.
- 484 Turgut Özal'ın feshedilen tasarılarının ayrıntıları için bkz., Joyce R. Star, "Water Wars," *Foreign Policy*, Sayı. 82 (Bahar 1991), s.31 ve Ramazan Gözen, "Turgut Özal and Turkish Policy," *Foreign Policy* (Ankara), Cilt. XX, Sayı. 3-4 (1996), s. 80-81; Kemal Kirişçi, Ali Çarkoğlu ve Mine Eder, *Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği* (İstanbul: TESEV, 1998), s. 180-181; Tamir ile görüşme, 28 Şubat 2000. Bir diğer feshedilen tasarı olan "Golan Tepelerinde Barış Kanalı", New York menşeli bir danışman şirket, Wachtel and Associates, tarafından Şam'a önerilir.
- 485 Jalal 'Abdallah Mu'awwad, "Dawr Turkiyya fi al-Sharq al-Awsat ba'd Azmat al-Khalij," *Shu'un Arabiyya*, Sayı.160 (Haziran 1992, s. 108. Ayrıca bkz., Murhaf Jouejati, "Water Politics as High Politics: The Case of Turkey and Syria," Barkey, a.g.e., s.143.

- 486 *Al-Shahid*, 25 Nisan 1990, s.46.
- 487 Jalal 'Abdallah Mu'awwad, "Turkiyya wal-Amin al-Qawmi al-'Arabi." *Al Mustaqbal al-Arabi*, Sayı. 160 (Haziran 1992), s. 108. Ayrıca bkz., Murhaf Jouejati, "Water Politics as High Politics: The Case of Turkey and Syria," *Barkey*, a.g.e., s.143.
- 488 Tariq al-Majzub, "Al-Ta'awun al-'Arabi wal-Turki fi Mashari' al-Bunya al-Tahtiyya," *Al-Mustaqbal al-'Arab*, No.188 (Ekim 1994), s.79.
- 489 Mu'awwad, "Turkiyya," a.g.e., s.108-109.
- 490 Philip Robins, *Turkey and The Middle East* (Londra: Royal Institute of International Affairs, 1991), s. 87-99. Türkiye'nin "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Akarsularının Hakça, Akılcı ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan"ı hakkında daha fazla ayrıntı için bkz., *Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi, 1995), s. 35-38.
- 491 'Ali al-Sarraf, "Al-Mawt 'Atashan," *Al-Shadid*, Sayı. 56 (Nisan 1990), s.45.
- 492 Süha Bölükbaşı, " Turkey Challenges Iraq and Syria: The Euphrates Dispute," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt. 16, Sayı. 4 (Yaz 1993), s. 9-32.
- 493 *Dunya al-'Arab*, Sayı. 63 (Şubat 1990), s. 12; ayrıca bkz., *Al-Shahid* (Nisan 1990).
- 494 Bu konuya ilişkin Arapbakış açısını dahakapsamlı ele alan bir çalışma için bkz., 'Ayida al-'Ali Sari al-Din, *Al-'Arab wal-Furat bayn Turkiyya wa-Isra'il* (Beyrut: Dar al-Afaq al-Jadida, 1997).
- 495 *Dunya al-'Arab*, a.g.e.; ayrıca bkz.; *Al Shahid*, Nisan 1990.
- 496 Turki 'Ali al-Rabi'u, a.g.e.; *Al-Fikral-Istratiji al-'Arabi*, Sayı 38 (Ekim 1991), s. 145,167.
- 497 *Al-Shahid*, Sayı. 65 (Ocak 1991), s.79; *Al-Minbar*, Sayı.61 (Mart 1991), s.46; Nebil Zeki, "Nahwa 'Alaqt 'Arabiyya-Turkiyya Jadida," *Awraq al-Sharq al-Awsat*, Sayı 18 (Kasım 1996), s. 15-21.
- 498 Hani Khalil, "Turkiyya al-Jiyubulitik," *Ma'alumat Duwaliyya*, Sayı.8 (Kasım 1993), s. 26-28.
- 499 Örneğin, Husayn Ma'alum, "Al-Sira' al-Turki al-Irani wa Tada'iyatihi 'ala al-Mintaqa al-'Arabiyya," *Al-Siyasa al-Duwaliyya*,

Sayı.114 (Ekim 1993), s. 217-220. Türkiye Kültür Bakanlığı içindeki Pan-Türk grup ve eğilimler için bkz., Gareth M. Winrow, "Turkey and the New Independent States of Central Asia and TransCaucasus," *MERIA Journal* (2 Mayıs 1997). Ancak, Winrow, Türkiye'deki Pan-Türkçü lobinin fazla abartılmaması gerektiğini belirtir. Türkiye'den bir araştırmacının "Yeni-Osmanlıcılık"ı ele alan çalışması için bkz., Hakan Yavuz, "Turkish Identity and Foreign policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism," *Critique*, Sayı.12 (Bahar 1998), s. 19-43.

500 Ankara'nın barış sürecindeki rolü için, bkz., George E. Gruen, "Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations," *Israel Affairs*, Cilt.1, Sayı.4 (Yaz 1995), s. 53 ve Ayşegül Sever, "The Arab-Israeli Peace Process and Turkey Since the 1995 Interim Agreement," *Turkish Review of Middle Eastern Studies*, Cilt.IX (1996-1997), s.122.

501 Mu'awwad, *Shu'un 'Arabiyya*, Sayı. 82 (Eylül 1991), s.64; Mas'ud Dahir, *Al-Mustaqbal al-'Arabi*(Eylül 1991), s. 160-162.

502 Turkiyya wal-Amn al-Qavmi al-'Arabi, *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı. 160 (Haziran 1992), s.124.

503 Mustafa Muhammad, 'Abd al-Hamid Thabit, "Al-'Alaqa al-'Arabiyya al-Turkiyya ba'd Harb al-Khalij," *Al-fikr al-Istratiji al-'Arabi*, Sayı.42 (Temmuz 1992), s. 118-120.

504 *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı. 160 (Haziran 1992), s. 118.

505 Thabit, a.g.e., s. 119-120; Rabi' 'Ali Ibrahim, "Tawajjuh al-Istratijiyya al-Turkiyya," *Al-Difa'*, Sayı 92 (Mart 1994), s.93.

506 Al-Rabi'u, *Al-fikr al-Istratiji*, s. 151.

507 *Al-Mustaqbal al-'Arabi*(Haziran 1992), s.119; Ma'mun Kiwan, "Al-Khilaf al-Ma'i al-Turki-al-Suri al-'Iraqi," Thabit, a.g.e., s.117-118.

508 *Al-Mustaqbal al-'Arabi*(Haziran 1992), s.93.

509 'Abdullah Salih, "Al-Ittifaq al-Turki al-Isra'ili wa-'Amaliyyat al-Salam," *Al-Siyaya al-Duwaliyya* (Haziran 1996), s.78; Jalal 'Abdullah Mu'awwad, " 'Awamil wa-jawanib tatawwur al-'Alaqa al-Turkiyya-al-Isra'iliyya fi al-Tis'iniyyat," *Shu'un 'Arabiyya*, Sayı. 89 (Mart 1997), s.136; Kazım Hashim Ni'ma, "Al-Tatawwur al-Turki al-Isra'ili, Qira'a fi al-Dawafi' al-Kharijiyya, *Al-Mustaqbal al-'Arabi*, Sayı.220 (Haziran 1997), s.4. Türk Dışişleri Bakanı İsmail

- Cem bu yakınlaşmanın bir diğer Bağdat Paktı olmadığını vurgulamayı sürdürür, örn., *Hürriyet*, 22 Mart 1998.
- 510 İsrail, Bağdat Paktı'nın, eninde sonunda İsrail'i hedef alacak silahların Irak'ın eline geçebileceği gibi kendisini etkileyecek olumsuz sonuçlarından gerçekten korkmaktadır. Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece – Uneasy Relations in the East Mediterranean* (Londra: Frank Cass, 1987), s.73,75.
- 511 *Al-Hayat—Mideast Mirror*, 12 Nisan 1996.
- 512 *Ha'aretz*, 3 Haziran 1997); *Al-Hayat*, 19 Aralık, SWB, 20 Aralık 1997.
- 513 *Al-Hayat*, 19 Ocak, SWB, 21 Ocak 1998.
- 514 *Dönmelerin* rolü özellikle Irak gazetelerinde yer bulur, içlerinden biri Türkiye'nin izlediği tüm politikaları buna bağlar ve alay edencesine Türkiye'yi bir Yahudi devlet olarak ilan eder. *Al-'Iraq*, 13 Ocak 1998. Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki *dönmeleri* ele alan bir çalışma için bkz., Ahmad Nuri al-Nu'aymi, *Al-Yahud wal-Dawla al-'Uthmaniyya* (Bağdat:1990).
- 515 Bir Ürdün gazetesi "ittifakı", üç adamın resmedildiği bir karikatürle anlatır: su emen bir Türk, kan emen bir Yahudi ve petrol emen bir ABD. *Al-Ra'y*, 22 Mayıs 1996.
- 516 *Mideast Mirror*, 30 Nisan 1996; Mu'awwad, *Shu'un 'Arabiyya* (Aralık 1996), s.126, Mart 1997, s.136. Ayrıca bkz., Mustafa Kamil Muhammed, "Turkiyya: Al-Qudra al-Tawajjuh wal-Dawr," *Kurasat Istratijiyya*, Sayı.47 (1996), s. 26-27.
- 517 *Mideast Mirror*, 12 Nisan 1996; Muhammad, a.g.e., s.26; Mu'awwad, *Shu'un 'Arabiyya* (Mart 1997), s.135-137.
- 518 'Abdullah Salih, *Al-Siyasa al-Duwaliyya* (Temmuz 1996), s.78; Mu'awwad, *Shu'un 'Arabiyya* (Mart 1997), s.136.
- 519 Yakınlaşmanın Suriye, Irak ve Mısır'ı hedeflediği algısı için bkz., Jalal 'Abdullah Mu'awwad, "Al-Ta'awun al 'Askari al-Isra'ili," *Al Mustaqbal al 'Arabi*, Sayı. 237 (Kasım 1998), s. 10-15. 1980'li yılların sonunda iki ülkenin askeri ittifakına dair ortaya atılan fikirler hiçbir zaman gerçekleşmez. İki ülkenin ortak paydaları için bkz., İhsan Gürkan, "Reflections on Recent Perspectives in the Eastern Mediterranean Security: Defense Cooperation Between Turkey and Egypt," *Studies on Turkish-Arab Relations*, Sayı.3 (İstanbul:1988), s.53-67.

- 520 Başkan Mübarek'in siyasi danışmanı Osama al-Baz, 1998'in sonlarında, Mısır'ın bölgedeki askeri paktları, daha önce yol açtıkları yıkım nedeniyle geri çevirdiğini söyler. *Al-Nahar –Mideast Mirror*, 28 Eylül 1988.
- 521 Türkiye'nin Akdeniz ve Ortadoğu'daki yeni varoluşunun Mısır'da uyandırdıkları çok da temelsiz olduğu söylenemez. Aslında bu etkiye yol açan pek çok resmi ifade de bulunmaktadır. Örneğin, Türk Deniz Kuvvetleri 1997 Kasım ayında, Akdeniz'in Türkiye için "yaşamsal önem" taşıdığının altını çizen *Deniz Kuvvetleri Açık Deniz Stratejisi* başlıklı bir stratejik belge yayınlar. Benzer biçimde, Dışişleri Bakanı İsmail Cem 1998'in son aylarında bir röportajda "Türkiye'nin Ortadoğu sahnesine etkili bir aktör olarak döndüğüne" işaret eder. İsmail Cem, "Türkiye Ortadoğu Sahnesine Etkili bir Aktör Olarak Dönmüştür," *Sosyal Demokrat Değişim*, Sayı. 11 (Şubat 1999).
- 522 Türk ordusunun kuzey Irak'ta PKK'ya karşı faaliyetlerindeki artışı şu rakamlar gösterir: 1992 harekatında 10,000 asker, 1995 Mart'ında 35,000 ve 1997'de 50,000 asker yer alır. Kuzey Irak'taki genişçaplı askeri hareketlerin ayrıntılı bir listesi ve hukuki temelleri için bkz., Sertaç H. Başeren, "Huzur Operasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Irak'ta Gerçekleştirdiği Harekatın Hukuki Temelleri," *Avrasya Dosyası*, Cilt. II, Sayı. 1 (Bahar 1995), S. 224-236. Baskın Oran, "Kalkık Horoz," *Çekiç Güç ve Kürt Devleti* (Ankara: Bilgi, 1996), s. 38, dipnot 25. Ayrıca bkz., *Radikal*, 15, 26, Mayıs 1997; Ümit Özdağ, *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK* (Ankara: ASAM, 1999), s. 62-188.
- 523 *Hürriyet*, 6 Temmuz 1994. Üst düzey askeri yardımcılarının anılarında kendisinin bu plana olan ilgisi doğrulanır. (Yavuz Paşa, "Sayın Cumhurbaşkanım! Siz Kerkük'e Olan Mesafeyi Haritada Ölçtünüz mü?" *Yeni Yüzyıl*, 14 Şubat 1998). Ayrıntılar için bkz., Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları* (İstanbul: Milliyet, 1993), s.105-130.
- 524 Türkiye-Suriye ilişkileri için bkz., Eyal Zisser, "Remembering the Past, Looking to the Future: Syrian-Turkish Relations and Their Place in Political Discourse and the Formation of Historical Memory in Syria," *MESA* için hazırlanan tez, Kasım 1998.

- 525 Bir Suriye gazetesi, bu korkuyu, İsrail’le Türkiye’nin barış güvercinini öldüren el sıkışmasını gösteren bir karikatürle ifade eder. *Al-Thawra* (Suriye), 27 Haziran 1996.
- 526 Başlığını alındığı yer, *Mideast Mirror*, 26 Haziran 1997.
- 527 *Mideast Mirror*, 13 Haziran 1997.
- 528 *Al-Hayat*, 24 Mayıs 1997. Benzer görüşler için bkz., İbrahim al-Nafi’i, *Al-Ahram—Mideast Mirror*, 4 Aralık 1998. ve Salah Basyuni, “Misr wa Turkiyya Hisabat Siyasiyya Waq’iyya,” *Awraq al-Sharq al-Awsat*, Sayı. 23 (Kasım 1998—Mart 1998), s. 56. Etkili bir kanaat önderi ve Türkiye’nin eski Washington Büyükelçisi olan Şükrü Elekdağ, Prens bin Abdullah’ı yineleyerek, şöyle yazar: “Arap dünyası Türkiye’yi Kıbrıs’taki haklı davasında yalnız bırakmakla kalmamış, Yunanistan tarafında ağırlığını koyacak denli ileri gitmiştir. Aynı şekilde, Bulgar komünist yönetimi, işkence ve kıyımla Türk azınlığı adlarını değiştirmeye zorlarken ve Türkiye (bu politikaya) karşı koyarken, Arap kardeşlerinden de herhangi ciddi bir yardım görmemiştir...İlginç olan, bu tür mantıklı seslerin Türk-İsrail uzlaşmasının hemen ardından yükselmeye başlamasıdır.” *Milliyet*, 30 Haziran 1997.
- 529 *Al-Nahar—Mideast Mirror*, 28 Eylül 1998.
- 530 A.e.
- 531 Yine de, Arap Birliği’nin Türk-İsrail yakınlaşmasına olan tepkisini “hastalıklı” olarak tanımlar.
- 532 Bu döneme ilişkin bir çalışma için bkz., Özcan, a.g.e.
- 533 Bir araştırmacı, Arapları, “Arap yanlısı ve İslamcı bir hükümet” ile “gerçek işbirliği” başlatma fırsatını boşa harcamakla suçlar. *Al-Quds al-‘Arabi—Mideast Mirror*, 14 Ekim 1998. Türk ordusunu İsrail’e yakınlaştıran, Erbakan hükümetini de utandırmanın da dahil olduğu nedenlere ilişkin bir inceleme için bkz., M. Hakan Yavuz, “Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate,” *Journal of Palestine Studies*, Cilt. XXVII (Güz 1997), s.31. Refah-Yol hükümeti üzerine bir çalışma için bkz., Aryeh Shmuelevitz, *Turkey’s Experiment in Islamist Government, 1996-1997* (Tel Aviv: The Moshe Dayan Center, 1999).
- 534 Örneğin, Arapça Radyo Monte Carlo, 3 Ocak 1998, DR; SANA, 7 Ocak 1998, DR. Ürdün’ün yakınlaşmada yer alması konusunun,

- ABD Başkanı, Ürdün Kralı ve Türkiye Başbakanı tarafından, Rabin'in cenaze töreni için İsrail'de bulundukları sırada görüşüldüğü aktarılır. Sari al-Din, s.116, *Wall Street Journal* (tarih yok) alıntılanır.
- 535 Ürdün gazetesi *al-Sabil* düzenli olarak yakınlaşma aleyhinde yayın yapar, örn., 10 Eylül 1996, 22 Eylül 1997, 6 Ocak 1998. Bir karikatürde, Türkiye ve İsrail tarafından sıkıştırılan bir Arap şunları söyler: "Acele etmeyin, uzlaşabiliriz," *Al-Sabil*, 18 Haziran 1996.
- 536 *Ükaz*, 6 Ocak 1998, DR.
- 537 *Al-Ra'y* (Ürdün), 4, 10, 23 Ocak 1998.
- 538 *Al-Ra'y—Mideast Mirror*, 5 Ekim 1998. Bir yıl sonra, *Turkish Daily News* Ürdün'ün Türkiye ve İsrail arasındaki güvenlik işbirliğinin "aktif bir katılımcısı" olduğunu, ancak Türkiye ile olan işbirliği ile İsrail'le olanın arasına bir ayırım gözetmeye çalıştığını öne sürer. Alıntıl原因 *Ha'aretz*, 21 Ocak 2000. Ürdün, aslında, Arap ülkelerinin tepkisi konusunda son derece hassastır ve bu üç taraflı işbirliğini olabildiğince görünmez kılmaya çalışır.
- 539 Bir noktada, Türkler, Mısır'ın tutumundan rahatsız olurlar ve bu baskılara boyun eğmeyi reddederler. David İvri ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2002.
- 540 Bruce Maddy-Weitzman, *Inter-Arab Relations*, (yay.haz.) Bruce Maddy-Weitzman, *MECS* 1996 (Boulder, CO: Westview Press, 1998), s.78. Bu zirveye ve daha erken tarihli Şam'daki mini-zirveye ilişkin daha fazla bilgi için, bkz., *Hürriyet*, 9 Haziran 1996; *Turkish daily News*, 23, 25 Haziran 1996.
- 541 Eyal Zisser, "Syria," *MECS* 1996, s. 657; Alon Liel, "Turkey," *MECS* 1996, s.705. *Al-Quds al-'Arabi—Mideast Mirror*, 10 Eylül 1998.
- 542 *Al-Quds al-'Arabi—Mideast Mirror*, 10 Eylül 1998.
- 543 *INA*, 17 Temmuz 1997, DR.
- 544 *Al-Jumhuriyya*, 3, 6, 11 Mayıs 1997. *Al-Jumhuriyya*, 16, 29 Haziran 1997.
- 545 *Al-Jumhuriyya*, 16, 29 Haziran 1997.
- 546 *Al-Thawra*, 20 Ocak, 24 Ağustos, 22 Ekim 1997.
- 547 *Diplomatik girişim*, İskenderun, Reyhanlı'da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in Suriye'ye yönelik sert uyarılarıyla başlar. Bkz., *Radikal*, 2 Ekim 1998. Genelkurmay Başkanı Hüseyin

- yin Kıvrıkoğlu da aynı uyarıda bulunur. Bakz., "Suriye'ye Sabrımız Taşıyor", *Hürriyet*, 2 Ekim 1998. Aynı esnada, Suriye sınırındaki askeri faaliyetler yoğunlaşır. *Radikal*, 3 Kasım 1998. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Demirel, Suriye'yi aynı şekilde uyarır, *Hürriyet*, 6 Ekim 1998. Suriye denetimindeki Lübnan'daki Beka vadisinde PKK kamplarının bulunduğu önüne sürüldüğünü de belirtmek gerekir.
- 548 *Mideast Mirror*, 29 Ekim 1998, *Al-Sharq al-Awsat* alıntılanır.
- 549 *Mideast Mirror*, 14 Ekim 1998, adı verilmeyen Suriyeli bir yetkili-den aktarılır.
- 550 David İvri, İsrail'in Türkiye-Suriye krizine "kayıtsız kalmasına" dair soru karşısında Türk basınında yazılanların aksine İsrail'in Golan tepelerinden ya da Suriye sınırından askerlerini geri çekmediğine yalnızca Suriye'yi tahrik etmekten kaçınıldığından askeri faaliyetlerini azalttığına işaret eder. *Milliyet*, 9 Kasım 1998.
- 551 INA, 6 Ekim, DR; *al-Thawra*, 9 Ekim 1998, DR.
- 552 *Al-Majd*, 12 Ekim 1998, DR.
- 553 Irak Televizyonu, 4 Ekim 1998, DR.
- 554 INA, 7 Ekim 1998, DR.
- 555 *Al-Arab*, *al-Quds al-Arabi*—*Mideast Mirror*, 14 Ekim 1998.
- 556 *Al-Ahram*—*Mideast Mirror*, 7 Aralık 1998.
- 557 TRT TV, 20 Ekim, SWB, 21 Ekim 1998; *Christian Science Monitor*, 26 Haziran 2002 (İnternet baskısı).
- 558 Şule Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye," (yay. haz.) Haluk Ülman, *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye* (İstanbul: TÜSES, 1991), s. 5-34.
- 559 Mahmut Ali Baykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1960s," *International Journal of Middle Eastern Studies*, Sayı. 25 (1993), s. 91-110.
- 560 Bülent Aras, "The Impact of the Palestinian-Israeli Peace Process in Turkish Foreign Policy," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt. XX, Sayı. 2 (Kış 1997), s. 65.
- 561 *Radikal*, 7 Nisan 2002.
- 562 AFP, 7 Kasım 2000. İsrail bu tür hareketleri teşvik etmese de gerçekleştiklerinde kabullenir.
- 563 Mahmut B. Aykan, *Turkey's Role in the Organization of the Islamic Conference: 1960-1992* (New York: Vantage Press, 1994), s.55-70.

- 564 Erbakan hükümetinde görev alan Dışişleri Bakanı Emre Gönensay, Türkiye'nin dünyaya gösterdiği İslami model hakkında konuşur. Gönensay ile yazarın görüşmesi, 18 Ekim 2001.
- 565 *Radikal*, 1 Ağustos 2002; *Milliyet*, 2 Ağustos 2002.
- 566 AFP, 6 Nisan 1996.
- 567 AFP, 11 Ağustos 1996. Bu esnada, iki taraf, İran'dan doğal gaz alınmasına ilişkin 23 milyar dolar değerinde 20 yıllık bir anlaşma imzalarlar.
- 568 İran Radyosu, 29 Ağustos, SWB, 31 Ağustos 1996.
- 569 *Hürriyet*, 3,4 Şubat 1997.
- 570 *Yeni Yüzyıl*, 21 Şubat 1997. Olayın açıklamaları için bkz., Gencer Özcan ve Ofra Bengio, "The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment with Israel in the 1990s," *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 7, Sayı: 1, 2 (Güz 2001) , s. 90-100.
- 571 *JP*, 11 Aralık 1997 (İnternet baskısı); *Mideast Mirror*, 16 Aralık 1997.
- 572 IRNA, 20 Aralık 1997—SWB, 22 Aralık 1997. İlginçtir, D-8 fikrini ortaya atan Erbakan'ın kendisidir.
- 573 Bu ilişkilerin tarihi kökleri için bkz., Nachmani, a.g.e., s. 85-118.
- 574 Xinhua Haber Ajansı, 16 ve 17 Nisan 1996.
- 575 Örneğin, *Haaretz*, 9 Aralık—SWB, 11 Aralık 1996.
- 576 Xinhua Haber Ajansı, 7 Eylül 1998.
- 577 Xinhua Haber Ajansı, 4 Kasım 1998.
- 578 İno-Prod Araştırma (Ortadoğu) Şirketi, 26 Şubat 1998.
- 579 Bkz., Tosun Bahçeli, "Turkish Policy Toward Greece," (yay.haz.) Alan Makovsky ve Sabri Sayan, *Turkey's New World* (Washington: Washington Institute for Near East Policy, 2000) s. 131-153.
- 580 AFP, 8 Aralık 1996; *JP*, 10 Ocak 1997 (İnternet baskısı).
- 581 AFP, 9 Mayıs 1997.
- 582 AFP, 21 Aralık 1997.
- 583 Net TV, 21 Aralık 1997; *JP*, 17 Eylül 1999 (İnternet baskısı).
- 584 Xinhua Haber Ajansı, 12 Nisan 1998.
- 585 *JP*, 17 Eylül, 12 Ekim 1999 (İnternet baskısı).
- 586 *JP*, 17 Eylül 1999 (İnternet baskısı).
- 587 *Al-Ahram—Mideast Mirror*, 2 Mayıs 1996.
- 588 *Al Quds al-'Arabi—Mideast Mirror*, 10 Eylül 1998.
- 589 *Al-Riyadh*, 14 Aralık 1997, DR.

- 590 *Strategic Comments*, IISS, Cilt 2, Sayı. 6 (Temmuz 1996). Bu türden bir ittifak olasılığına ilişkin daha sonra gerçekleştirilen konuşmalar için bkz., Qasim Muhammad Ja'far, *Al-Wasat*, 12 Mayıs 1997. Salah al-Din Hafız, Türk-İsrail-Batı eksenine karşı yeni bir İran-Arap ittifakı olasılığını ortaya atar, ancak kendisi de bunun uygulanabilirliğini sorgular. *Al-Ahram—Mideast Mirror*, 14 Mayıs 1997.
- 591 'Abd al-Malik Salman, *Akhbar al-Khalij—Mideast Mirror*, 30 Nisan 1996.
- 592 Mısır'ın eylem yetersizliğine ilişkin bir eleştiri için bkz., Ragheda Dergham, *Al-Hayat—Mideast Mirror*, 16 Mayıs 1997.
- 593 Yunanistan 1996 Haziran ayında Ermenistan'la bir askeri anlaşma imzalar. *Milliyet*, 21 Haziran 1996.
- 594 Bu değişimlere ilişkin daha ayrıntılı bir inceleme için bkz., Daniel Pipes, "The Real Middle East," *Commentary* (Kasım 1998).

SONUÇ: YENİ BİR DÜNYA DÜZENİ Mİ?

- 595 Bu görüş yakın zamanlarda şurada ifade edilmektedir, Bülent Aras ve Hasan Köni, "Turkish-Syrian Relations Revisited," *Arab Studies Quarterly*, Cilt. 24, Sayı. 4 (Güz 2002), s. 47-60.
- 596 Mark R. Paris (ABD'nin eski Türkiye Büyükelçisi), "Starting Over: US-Turkish Relations in the Post-Iraq War Era," *Turkish Policy Quarterly* (Bahar 2003), s.5-15.
- 597 Görüşme, 31 Temmuz 2003.
- 598 Görüşme, 31 Temmuz 2003; *Ha'aretz*, 15 Ağustos 2003.
- 599 *Ha'aretz*, 22 Aralık 1997.
- 600 Nadav Safran, *Israel, The Embattled Ally* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978), s.597-598.

SON SÖZ

- 601 Örnek vermek gerekirse, bkz., *Today's Zaman*, 16 Mart 2008.
- 602 Örneğin bkz., *Mideast Mirror*, 5 Ocak 2009.
- 603 Örneğin, sekiz yıldır, Gazze'den, Sderot ve çevresini hedef alan Kassam füze saldırıları Türk medyasında çok az yer bulurken, İsrail'in füze rampalarına düzenlediği saldırılar tüm ayrıntılarıyla yer alır. İsrail'in 2008'in sonu ve 2009'un ilk günlerinde Hamas'a düzenle-

diği saldırı, tüm Türkiye’de yoğun katılımlı İsrail karşıtı gösteriler düzenlenmesine neden olur. *Today’s Zaman*, 29 Aralık 2008.

604 BBC, 3 Haziran 2004

605 *Al-Jazeera*, 6 Ocak 2009.

606 *Cumhuriyet* alıntılıandığı yer *Mideast Mirror*, 12 Ocak 2009.

607 2005 yılının ilk aylarında satış rakamları 100,000 adet in üstüne çıkar. *The Guardian*, 29 Mart 2005.

608 Yahudi karşıtlığı dalgası İsrail’in Hamas’a düzenlediği saldırıların ardından hız kazanır, hatta kimileri “Sizi öldüreceğiz” cümlesini İzmir’in en büyük sinagoglarından birinin kapısına yazar ve sinagoglar bunun üzerine kapatılır. Gizli bilgi.

609 Kürt meselesinin ilişkilere etkisi hakkında bkz., Efraim Inbar, *Israel’s New Strategic Partners: Turkey and India*, Iyyunim babitahon haleumi, Sayı:77 (İbranice) s.8-9.

610 Soner Çağaptay, “ Hamas Visits Ankara: The AKP Shifts Turkey’s Role in the Middle East”, *Policy Watch*, The Washington Institute for Near East Policy, 16 Şubat 2006.

611 AKP hükümeti dönemindeki ilişkilere dair derinlikli bir çalışma için bkz., Gencer Özcan, *Türkiye- İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi* (İstanbul, Tesevy yayınları, 2005) s. 149-167.

612 Bkz., Burak Bekdil “The great Turkish Hypocrisy”, *Turkish Daily News*, 14 Mart 2008.

613 Ayşe Kulin, *Nefes Nefese*, (İstanbul, Everest, 2002).

614 <http://www.myturkey.co.il>, Türkiye Turizm Bürosu’nda alıntılıyor.

615 *Ynet* (www.ynet.co.il), 1 Mayıs 2005.

616 *Crienglish.com*, 13 Şubat; *Jerusalem Post*, 12 Şubat 2008.

617 Inbar, a.g.e., s. 10-11.

618 Başbakanlık Resmi Sitesi, 16 Mayıs 2005 <http://www.pmo.gov.il>

619 Yakınlaşmaya ilişkin bir tartışma için bkz., Gökhan Bacık, “An emerging friendship: Turkey and Syria” *Insight Turkey*, Cilt.9, Sayı.3 2007, s. 67-74.

620 Sanayi Ticaret ve Çalışma Bakanlığı, 12 Ağustos 2008, <http://www.tamas.gov.il>

621 İsrail Dışişleri Bakanlığı, 21 Mayıs 2005, <http://www.mfa.gov.il>

622 *Mideast Mirror*, 22 Mayıs 2008.

623 *Today’s Zaman*, 29 Aralık 2008. Suriye ile olan durumun aksine, İsrail, bu kez, Türkiye’nin arabuluculuğunu muhtemelen Ankara’yı İsrail karşıtı gördüğü için kabul etmez.